

FELESÉGEMNEK,
ÉLETTÁRSAMNAK

BALÁZS FERENC

A RÖG ALATT

HARMADIK KIADÁS

BUDAPEST, 1944.
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

Tudjátok meg mind, én itt meg nem hal-
tam, egy falu sara engem le nem nyűgözött.
En csak elvettem magam egy picinyke
helyre, odabujtam a rög alá, hadd lám:
kikelek-e? Lesz-e rajtam virág? Termék-e
gyümölcsöt?

Ott szakítottam félbe az elbeszélésem fonálát hat esz-
tendővel ezelőtt — ő be régen is volt ez, rövidnadrágos
ifjú koromban —, hogy dőcögött velem a görög gyors-
vonat, Belgrádban ki sem szálltam, Budapestig meg sem
álltam; aztán a viszontlátás örömei, testvérek, szülők bol-
dog kérdeztetése s készülődés haza.

Haza, Erdélybe!

Most folytatni akarom a mesémet.

Új utazásokról akarok írni, amelyek, ha nem is vol-
tak olyan csillogóak, mint az angliai kerékpározások, az
amerikai autózások, a hajózás a Csendes-tengeren is túl,
a japán elbájoltatás, a kínai elrettenés, az indiai tőprengés
és az arab világ színes üvegképei, azért messzebb vittek
engem, mint ötévi kóborlásaim, mialatt „bejártam a kerek
világot”. Mert kedves és élvezetes színről-színre látni négy
világrész sok csodáját, de mindez ingyen adatik egy kis
fáradtság és valamivel több szerencse árán. Jártam eleget,
láttam eleget; azonban előre ezáltal még egy lépést sem
tettem. Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor
a világjáró út porát leráztam magamról, s nekiláttam,
hogy megküzdjek a sorsommal, teremtsen meg az életemet.

Erről az utazásomról akarok most írni.

Számomra az elmúlt hat esztendő, ez új utazásom le-
telt ideje tanulságosabb volt, többet jelentett, mint a kerek

világ bejárása, mert míg ez utóbbi azzal ismertetett meg, hogy milyen hárokon zeng a világ, az előbbi azt mutatta meg, hogy az én kezemben hogyan szól az élet hangszere.

*

Magam is régóta akarom, mások is sürgetnek: az írást már el nem kerülhetem. Pedig áldozat ez a mások kedvének, vagy a magam hiúságának. Az életemből lopom el az órákat, hogy mását adjam az előző órák valóságos életének. Megrövidítettem az életemet. Most is, hogy az ablak előtt ülve ezeket a sorokat rovom, kint lehetnék az istállóban, ahol Tódor, a tegnap fogadott kis férjeselédem, hangos szóval egyezkedik a szamarammal. Vagy járhatnék a faluban s megvitathatnám a volt bírót a kerli öntözés előnyeit és hátrányait. De én mindezek helyett ülök és írok. S mivégre? Hát elért írással az ókor irányregény-íróitól kezdve Szabó Dezsőig s még rajta is túl, valaki valaha valamit? Talán sápadt, vagy lángoló lelkesedéssel állott fel egy pár íjjú a nagy mű elolvasása után, de valami megváltozott-e lelkesedésük nyomában? Csak egynek van ereje, jogosultsága: a tettek. A terveimet színes szavakba hiába bontom, el ezreknek hiába mondom, mit kellene, mit volna érdemes, megváltás, gyönyörűség tenni. Ez mind hiábavaló, ez mind csak álmok szalmája. Sőt bűn, ha a szóbeszéd miatt a valóságos élet megrövidül, ha cselekedeteim készpénzért nem gyümölcsözölhetem, mert nem érek rá, inkább álmaimat rovom rá nagy, kerek számokban értéktelen papírokra.

S én mégis írok, mert falumba gyökerezve fejemet feldugom. Távolabbra nézek. Nem akarom elveszíteni a kapcsolatot a nagyobb világgal. Ha én tudok róla, ő is tudjon rólam. Tudjátok meg mind, én itt meg nem hulltam, egy falu sara engem le nem nyűgözött. Én csak elvettem magam egy picinyke helyre, oda bujtam a rög alá, hadd lán, kikelek-e, lesz-e rajtam virág, termék-e gyümölcsöl.

Cheia—Mészkö.

BALÁZS FERENC

A F E L Ü G Y E L Ő Ú R

A FALU SZERELMESE

Az voltam akkor hosszú ideig, aki azóta talán sohasem: a mindenki által elismert valaki. Akit nem szid a sok és véd a kevés; mert egybefoglalt az egész a közös munka közös eredménye.

A világ azért forog, hogy aki távolról nézi, szépnek lássa. Annak is szép a világ, aki maga utazik rajta kereken. Vonat ablakából, hajóról, gépkocsiról egy perc minden átlomás. Jönnek az új arcok, az új színek. Kápráztató a világ. Minden gyönyörű és mindenki kedves: hegyek, fák, emberc. Angolok, japánok, magyarok.

De aki egyhelyt megállott és mindig ugyanazt látja: angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély: az forogjon, topogjon, ágaskodjék, hulljon vissza, szálljon föl újra. Angolnak Anglia, hangyának hangyaboly, székelynek Erdély, így válik újjá, így válik széppé.

Hát én topogok, mozgok, ágaskodom, forgolódom.

Szép vagy Erdély és szép vagy te kis falu, Mészkö, ahová sorsom vetett.

De néha ellankadok, elfáradok, megállok. Akkor ujjaimon számlálom el, hány igaz ember él Erdélyben és hány ember a mészközi unitárius egyházközség kálitáncosai között.

Hat évvel ezelőtt még a gonoszok is szépek voltak Erdély földjén. Akkor új honfoglalásra jöttem haza vándorlásaimból. Akkor semmi sem bántott, semmi sem sértett. Igaz, lelkeszi állás helyett bentlakási felügyelőség várt

a székelykeresztúri középiskolánál s titokban sokan lesték, mi fog belőlem kiáradni, ami az ártatlan unitáriusságot megfertőzze. De a próbaidő letelt. Talán mert ravaszul magamat jónak s unitáriusnak tettem, vagy talán mert valóban az voltam, végtére méltónak találhattam az unitárius lelkészi palástra. Éngem nem bántott az, hogy megfigyelés alá kerültem. Élveztem az élet minden fordulátát, mint a gyermek, akit erővel csínytevésen akarnak fogni, s aki úgy főzi le a világot, hogy példásan viselkedik.

Ha meggondolom, okot szolgáltatam eleget arra, hogy reám gyanakodjanak. Tanáraimmal vitalkozni igen szerettem. Az öregeket csak azért, mert öregek voltak, sohasem tiszteltem. Még arra is rávetemedtem, hogy teológustársaim közül egyesgyedül ülve maradjak, amikor azóta elhunyt öreg püspökünk önképzőkörünket meglátogatta s hozzájuk beszédet intézett. Igaz, egyiküknek sem jutott eszébe saját-magától, hogy illenék felállni, s tisztességet tenni tanári kézintésre nem megnyugtató cselekedet.

Ha a „Pásztortűzben“ megjelent „forgács“-aimat valaki markában összenyomta, ecetté váltak. A „Szabad Szószék“ merészebb volt, mint bármí, amit azóta elharsogtam. Még Angliából is rossz híreket hozták. Ellene szegültem az oxfordi teológia igazgatóságának, amikor az kifejezésre juttatta, hogy öszövétségi tanulmányaim elmellőzését nem hajlandó eltérni. Amerika messze esett. Ott ki tudja, mennyi bolondságot szedett magára az, aki már hazulról bolondnak indult. Ki láthatott bele a vesémbé és ki merhetett volna éretemen jóállani? Arról szó sem lehetett, hogy kipróbálás nélkül elismerjék erkölcsi jogom ahhoz, hogy unitárius lelkész lehessen.

Ez ellen nekem nem volt semmi kifogásom.

A végén is nem volt okom megbánni, hogy legpezsgőbb, legtetterkésebb éveimből egyet és felet egy erdélyi kisvárosban kellett eltöltenem. Sok tekintetben jó volt ez így. Jó volt, hogy nem engedlek mindjárt a faluhoz. Hozzá így először az ablakán keresztül kellett bepillantanom. Odakerültem a közelébe. Ízelhettem, nézdelhettem. Távolról megsimogathattam. De magamhoz nem ölelhettem. Az udvarlójává kellett lennem, mielőtt vele lörvényesen megeskettek volna.

Hát én tettem is a szépet a falunak és egymásnak mi örök hűséget fogadtunk. Minden akaratom csúcsa, minden

szándékom lellessége a falu volt. Alig vártam már, hogy az igazi életben, az igazi küzdelemben a falu talpraállítása érdekében résztvehessek.

Nem ez volt mindig a kívánságom.

Diákkoromban gépésmérnök akartam lenni. Akkor a számok és a fogaskerekek érdekelték. Azután jött a betegségem. Két esztendeig nyugodott le a tüdőcsúshurut. Amire felgyógyultam s készülni kezdtem az érettségire, az orvos tanúcsa nyomán tisztán állott előttem: ha élni akarok, olyan pályát kell választanom, hogy az falura kössön.

Hát akkor legyen gazdatiszt!

Máig sem áll előttem tisztán, miképpen változtattam meg ezt az eredeti elhatározást. Édesapám volt a kártyám keverője. Ő ifjúkorában, mint sok falun felnőtt ifjú, aki előt a tanítóság és a papság az egyedüli pálya, lelkész akart lenni s csak anyagi okok kényszerítették arra, hogy teológiai tanulmányait abbahagyja. Ha belőle nem lehetett, legyen belőlem pap! Nincs is annál szebb pálya. A hívek a házhoz hordják a kenyeret. Kötelesség sok nincsen, az is könnyű és kedves.

Nem volt nekem kedvem ahhoz soha, hogy lelkész legyek. De talán, mégis, igaza van édesapámnak: jobb egy falu szolgálja lenni, mint a grófé. Hát jól van, nem bánom, legyen pap belőlem. S már a kedvem is megjött hozzá.

Észre se vettem, már szerettem a pályámat. Terveim voltak. Még nem hagytam el a szociálista elveimet, amelyek egész teológus időm alatt végig kísérték, de már mindenképpen azt kerestem, miképpen lehetne a falut, ahol az emberek többsége él, átvezetni a közös gazdálkodás síkjára. Egyelőre nem érdekelt a falu mélyebben. A véletlen arra kényszerített, hogy életemet falun éljem le. Most még csak azon töprenkedem, miképpen lehetne ezt az alkalmat a legokosabban kihasználni, mit is lehetne a faluval csinálni?

De ahogy telt az idő, a falu mindinkább gerincévé vált társadalmi elmélkedéseimnek.

A mindenségi élet törvényei a falu mellett döntenek.

A magánosan élő ember nem teljes ember, mert hiányoznak mellőle a társak, akik éppen olyan szerves részei az életnek, mint saját gondolatai.

A nagy városok viszont elzárják őt attól, aminek ölelé-

sóhen kellene élnie: a földtől, a vizektől, az erdőtől és az erdő állataitól.

A nagyváros bezárja az embert az embercsordába. Egyebet sem lát és hall az ember, csak embert és embernek munkáját. Az emberről beszél minden körülötte: a házak, az utcák és a villámhárítók. Az ember kiszakította magát a mindenség életéből.

A hegy oldalában, a folyó partján, a völgy szájában meghúzódó falu a helyes arányú élet. Hegyek, erdők, rétek, szántóföldek, levegő, levegő és házak, emberek. Együtt van mind, aki ismerheti egymást és együtt élnek mind a föld hátán, az Isten tenyerén. Művészet, tudomány fejlődhetik közöttük. De a föld emelőjéről soha le nem szakítják magukat. Túrják a földet és velük a magot. Érzik a növekedést. Élik a mindenség életét.

Az emberi jövő legelőbb nagy álmodozója eltörli a nagy városokat a föld színéről. S a nagy városok, minden látszólagos növekedésük ellenére, már alkalmazkodnak. Nyugat ipari központjai mellett gombamódra nőnek fel a kis kertvárosok, ahova a lehetséges üzletemberek lakni, élni kiköltöznek. A kiellen körülményeket megúnták. Erdőknek és réteknek közelébe vágnak.

De nemcsak ezért a falu a legigazabb emberi letelepülés. A falu, esetleg több egymáshoz tartozó falu vidéke az a pont, amelyen az ember egyéni önakarása társadalmi illeszkedésével egyensúlyba hozható.

Azokkal szemben, akik egyoldalúlag vagy az egyéni önakarást, vagy pedig a társadalmi egybeillést tartják a jogos életmértéknek, megállapítható, hogy mind a kettő szerves része a mindenség életének. Semmiféle elképzelés, amely az egyik érdekében feláldozza a másikat, nem gondolatolható helyesnek. E két egymással látszólagos ellentétben álló életforma kiegyenlítését, összhangját pedig csakis úgy érhetjük el, ha az egyént nem kényszerítjük társadalmi egységbe nagyobb embercsoporttal, mint amekkorával ő természetesen, a maga belső indításai szerint lelki közösségbe tudja magát hozni. Egy olyan közösség érdekeit szolgálni, amellyel magát azonosítani tudja, nemcsak közösségi cselekedet, hanem az egyéniségének legteljesebb és legszabadabb kifejlése is, mivel a közösség célja egyben az ő önként vállalt egyéni célja is. Ha ellenben a közösség olyan, hogy azzal ő magát egynek vallani nem tudja, akár

mert töle idegen, akár pedig mert nagyobb, mintsem a szeretete körét meghatározható társadalmi érteke magába foglalni képes volna, a közösség akarata és érteke nem az ő akarata és érteke s így vagy a maga értekeit szorítja háttérbe, vagy a kívülről reáakényszerített társadalmi törvényeket szegi meg, nyíltan vagy titokban, hogy a maga egyéniségét szabadon kifejlthesse.

Olyan csodaszert még nem találtak föl, hogy bárki valóságosan, élete szervességében társadalmi érteke befogadó körét akarata szerint megláthatassa. Valaki elhatározza a legnagyobb jóhiszeműséggel, hogy ezután az egész világot szerezni fogja: — de ez csak afféle jámbor óhajlás, mint amikor a bukott diák fölteszi magában, hogy ezután meg fogja oldani a magasabb számtan legnehezebb feladatait is, vagy a botfülű kijelenti, hogy ő lesz a század legnagyobb hegedűse. Tudom, ez a gondolat ellentétben áll nemcsak a tökéletes társadalmi rendszerek tervezőnek, de még a keresztyénségnek kiindulási pontjával is, mert ezek mind fölhítelezik, hogy a szeretet tisztán az akarat dolga s aki magát ráveszi, az szeretni képes akár az ördögöt is; de én ennek éppen az ellenkezőjét látom beigazoltnak. A tény az, hogy a társadalmi érteke fejlődésének különböző fokán álló emberek élnek egymás mellett — a fejlődés irama távolról sem egyenlő minden egyénben, hiszen akkor a világon nem volna ásvány vagy növény, csak észszerűen gondolkodó ember — de az emberek tömegének állatában hallatlanul kicsi a társadalmi érteke. A legelőbb ember még saját családjá tagjaival sem képes az életét és az értekeit összhangba hozni. Arról szó sem lehet, hogy saját falujánál nagyobb közösséggel a legteljesebb, az értekezonsáig menő módon társadalmi viszonyba léphessen. Sőt: voltaképpen még egy falu társadalmi életének a benne élő egyének önakarásával való szerves egységbe-hozatala sem tekinthető másnak, mint belátható időn belül megvalósítható célnak, amely azonban már nem álmodozás csupán, hanem jólállásos ígéret. Így válik a falu az emberi élet legtermészetesebb és legtermékenyebb társadalmi egységévé.

Ilyennek láttam a falut, amikor hat esztendővel ezelőtti Székelykeresztúrra kerültem.

A célom csak általánosságban volt kialakulva. Szervesen és intézményesen kifejlesztetni azokat a viszonyokat, amelyekben az egyéni önakarás és a társadalmi egység

egyiképpen kifejeződik, fejlődik és gazdagodik. A közműveltség emelése, szükséges gazdasági és társadalmi intézmények megszervezése. Minden, ami emeli az életszintet s szilárdabbakká teszi az alapokat. A közveien eszközök megvalósításán nem gondolkoztam sokat. Megtanultam bízni a magukat önként kínáló alkalmakban. A dolgok a történelem külső összefüggésében lehetőségeket, kiindulási pontokat kínálnak. Azokat meg kell ragadni, azokkal élni kell. A menyasszonyom Amerikából küldött húsz dollárt, hogy azzal lovat vegyek. Azzal velítógépet vettem. Ez az én idevaló szerelmesem, a falu, gyermek a gyermekek között; valami csillogó ajándékot mindig kellett vinnem neki, amikor meglátogattam. Volt öröm és kedves meglepetés! A szomszéd falvakat magam jártam végig. Külföldi utamról készített felvételeimet a magam magyarázása mellett vetítettem le. A Lúdas Matyi beszélt maga helyett, arra még ma is jól emlékszik mindenki mind a száz faluban. Az eredmény olyan biztató volt, hogy minden jövődelmet, ami a kicsi pénzekből összegyűlt, új gépek vásárlásába fektettem. A lóra szánt húsz dollárból így lett három állókép, egy levelezőlapvetítő és két mozigép. Lovagolni igaz, azóta sem tanultam meg s a vetítógépek most, idők változával a padláson porosodnak. De akkor több télen keresztül három legény három vetítógéppel járogatta Erdély unitárius falvait. Ha a papok bele nem únnak, még ma is járják, ha igaz!

Tudást és ismeretet sugároztak azok a vetítógépek. Megtárgstolták az emberek látószögét, mint a cipész a fájós lábú ember cipőjét. Vigabban ugrál az életben az, aki többet tud, távolabbra lát. De ez még nem elég. Az alvó szellemet, a többrevágás szellemét kell fölébreszteni az emberekben. (Valami delejességet kell elhúzni előttük, hogy kezdjen zakatolni a szívük, járjon sebesebben, akarjanak nagy dolgokat véghezvinni, becéllani az isteni élet sodrába. Nyíljék föl a szemük, hogy szép az élet, gyönyörűsége az alkotó tettek mámore, kápráztaó és csodálatos az emberi összefogás!) Azt gondoltam ki, hogy a tél idején egyheti gyűlésre összehozom az ifjúságot a keresztúrvideki falvakból.

Tervemnek megnyertem az unitárius lelkészt és a középiskola tanárait. Fölkértem az előadókat. Történelmet, irodalmat, egészségtant, lélektant és gazdaságtudományt

szántunk a hat elemít végzett ifjaknak. Aki attól félt, hogy mindez még elképzelésnek is sok, azt azzal vigasztaltam, hogy minden előadás két óráig fog tartani s amit a szomszajlelkű ifjú félóra alatt megünna, mert csak érdeklődése felületét borzolhatja, azt magába fogja inni a két óra alatt s akkor már a tulajdonképpeni cél felé is meglettük a legfontosabb lépést, mert a tudás már nemcsak csiklandja, de a lelkére is száll.

A szomszéd falusi lelkész, aki püspökömet rólam állandóan hírrrel tartotta, azt írta a nagygyűlésről, hogy az jól sikerült.

Kellett, hogy sikerüljön.

Két ifjú lelkész társammal felosztottuk magunk között a harminc falut. Az egyik szekérrel, a másik kerékpárral, jömagam pedig gyalogosan vettük nyakunkba a reánk jutó részt, hetekkel a nagygyűlés előtt. Egybehivattuk az ifjúságot minden faluban és szépen megmagyaráztuk, hogy mit akarunk. Egy nap három falut is megjártam. Hideg februári időben, vékony télikabátban a melegség fűtött belülről s esténként, amikor a sötétben hazafelé botorkáltam, az előttűm falvak háznai közül egyet kiválasztottam. Az az én házam s abban vár engem a kicsi feleség jó szóval és melegen.

Égetett, tüzelt a két vágy s én kétszeres szerelemmel jártam, beszéltem, hívtam, magyaráztam. A nagygyűlésre húsz faluból több mint kétszáz ifjú sereglett egybe. A középiskola egyik termében, csomagoló papírosra felrajzoltam ékes belűkkel a nagygyűlés fő gondolatát: *Mik szükségeseek Istenországa megvalósításához?* Alatta következtek az építés kövei szépen megszámozva, rendben: 1. Ép test. 2. Ép lélek. 3. Jólét. 4. Szépség. 5. Tudás. 6. Szeretet. 7. Vallásosság. Aztán nekiindultunk a felrajzolt útnak. Az orvos beszélt az ép testről. A legényeket külön is rávezette arra, amit nekik szokás szerint csak külön lehet megmondani. Ugyanakkor a leányok is elvonultak a középiskola egyetlen nő-tanárával. Új volt és szokatlan ez a mérészség, de kellett. Az ősi erkölcsöktől az újig tántorgás az ifjúság útja. S ott vonjuk el a segítő kezét, ahol a legnagyobb a szükség?

Azután én következtem.

Elmagyaráztam a lelki működések részeit, a lélek karját, lábát és szívét. Bemutattam az elképzelés erejét, az ön-

sugallás lehetőségét. Kísérleteket vezettem le a cőrnára kötött gyűrűvel, amelyet a kihívott ifjú karjával az elképzelt irányba ingat, a nélkül, hogy tudna róla. Kifejtettem, hogy mi az ösztön. És arról beszéltem, hogy amiképpen a máj megbetegedhetik és a tüdő megromolhatik, azonképpen a lélek működésének egyes részei is eltorzulhatnak, meghibásodhatnak. A gondolkodás legfőbb betegsége az előítélet. Az ösztönösség a céltalan kielégülés, amikor rágunk láplálkozás nélkül és engedjük, hogy testünk delejes sodrásba kerüljön, bár sem a társával eggyé válni kívánó lélek tüze, sem pedig új élet fakasztásának láza nem őrzi. Betegség az is, ha valaki magával annyira el van foglalva, hogy mással törődni ideje sincsen. Csodálatos volt, hogy úgy ezt, mint a többi előadást, mekkora figyelemmel, megértéssel és veleérzéssel fogadták azok az egyszerű legények és leányok!

A tanfolyam többi előadásai is jó hatásúak voltak. A középiskola tanárai tudtak szót érteni a falusi ifjakkal is. Szó esett a gazdasági előhaladás kérdéseiről, a népművészekről a jólét és a szépség kapcsán. Tudást a magyar történelem egy korszakának ismertetése szolgáltatott. Szeretetről az az ifjú lelkész beszélt, akinek abból a leghővebben jutott. A vallásosságról szólt a helybeli unitárius pap. Mindenki arcán ott ült a nemvárt siker ragyogása.

A középiskola tanárai elfelejtették minden kételkedésüket s az voltam akkor hosszú ideig, aki azóta talán sohasem: a mindenki által elismert valaki, akit nem szid a sok és véd a kevés, mert egybefoglalt az egészszel a közös munka közös eredménye.

A tanfolyamot márciusban hasonló sikerrel megisméltük Homoródménre ifjúságának. Az három napig tartott. Azon tizennégy faluból ugyancsak kétszázán jelentek meg. S mert a télnek már vége volt, tavaszra és nyárra már csak egynapos vasárnapi találkozásokat, Ifjúsági Napokat rendezhettünk Kobátfalván, Siménfalván és Kissolymoson. Ez utóbbin a Szentimrei Jenő cikke szerint Jézus is jelen volt. Kívüle még Tamási Áront és Szentimrei Jenőt láttuk kedves vendégeinkül, akik előadásokat tartottak. Délután játszódtunk a falu zöldjén, tarka virágok és lepkék, mindnyáján.

De Kissolymosra már a testi láz is elkísért.

Az öt éves világjárás megkímélt; ez a tél a vékony téli kabáttal és a bentlakás nedves szobájával újra kikezdte

a tüdőmet. Egy darabig fennjáromlag húztam a kört. De aztán mégis gyógyintézetbe kellett vonulnom. Az orvos másoknak halálomat jósolta. Hát ez kétségbeejtő volt, ez a hirtelen megállás! Ott feküdtem Kolozsvárt a kórház egyik szobájában, tétlenül. Vajjon meddig tart a betegség? Felgyógyulok-e idejében, hogy a falut el ne szalasszam, amelyik diófái közé rejtve kacskaringós útjait, a közeli révbejutást ígerte már?

Egy nap, Kínán és Szibérián keresztül váratlanul, gondviselésszerűen megérkezett Amerikából a menyasszonyom.

Ekkora örömré a betegség is már csak kötelességből maradt velem egy kis ideig, de esztendővel alább azért mégsem adta.

AZ ISKOLA ÉS A VÁROS

Bárki akármint lehetett, amihez csak kedvet és tehetséget érzett. Ha hamis hangokat nem fogott, vagy nem feltűnően, lehetett a Filharmonikus Társaság nagybőgőse.

A Székelykeresztúron eltöltött első télen körülölelt a falu, de egészen magáévá mégsem tehettem. Útját állotta az Iskola és a Város. Az iskola nagy dolog s a város követelődő. Az iskola feladatokat rótt reám, a város pedig adóját kérte.

Az iskola feladatokat rótt reám, amelyeket el kellett végezmem vagy meg kellett kerülnöm. Azt mondják, hogy iskoláinkban a francia rendszer az érvényes. Számomra lehet az akár kínai is. Mégsem jó. Abból, ami a legszabadabb és legteremtékenyebb kellene hogy legyen gyermekre és nevelőre egyaránt, lett szellemi kényszerzubony és a lélek kerékbetörettetésének kegyetlen eszköze. A cél: megtanítani mindent, amit a polgárnak tudnia kell. A polgárnak pedig sokat kell tudnia. Írást, olvasást, az állam törvényeit és az állam nyelvét. És sok mindent az állam nyelvén. S a kicsi tanuló, aki bámuló szemmel hajt

elő egy kicsi székely faluból, összeroskad a terhek alatt. A testé és a lelke nem számít mindaddig, amíg az előírás szeint a tanár tanít testgyakorlást és a tanár tanít lélektant.

Kisebbségi sorshán élő erdélyi magyarok okeseredeten tiltakoznak ez ellen a rendszer ellen. A hiba azonban nem egy ország törvényhozásában, hanem annál sokkal mélyebben gyökerezdik. Mindaddig, amíg az iskola: kapu a feljebbjutáshoz, amíg a kicsi székely falu gazdája is csak azért taníttatja a fiát, hogy „legyen úr belőle“, a városi úr pedig azért, hogy úrnak megmaradjon, s mindaddig, amíg az úr természetrajzilag nem dolgozhatik a kezével, nem szánthat, nem talpalhat cipőt, tehát fajtájából a javakat termelő társadalom csak keveset tarthat el megerőltetés nélkül: mást tenni nem is lehet, mint megszigorítani az úri osztályba való jutás feltételeit. Így is sokan vannak, sokan vagyunk abban; máris szinte több bajt, mint hasznót jelentünk.

Jobb volna talán a régi módszer, a könnyű vizsgázás, a könnyű emelkedés? Esetleg jobb volna. Amerikában majdnem minden ifjú a középiskolát legalább kijárja s még az egyetemet is sokkal több, mint miálunk. Ott egyszerűen az történt, hogy az iskola már többé nem a felsőbb társadalmi osztályba való lépés egyedüli feltétele. Egyetemi végzettségével lehet valaki kereskedelmi utazó is. De Amerikában a termelés annyira elipariasodott, annyira gépi munkával történik, hogy a nehéz testi munkához nem szokott egyetemi hallgatót, egészen a legújabb összeomlásig, nemcsak képes felvenni a gyáripár, kereskedelem, vagy pénzüzet, hanem használni is tudja. De nálunk csak kivételben válhatik jó földművelő, a hosszú iskolázás alatt szívósságát, testi munkabírását elvesztett tanult emberből. Ilven körülmények között jobb eleve útiát vágni a felsőbbiskolai végzettséghez kötött pályák túlterhelésének, a szellemi ninostelenek kitermelésének s a dolgozó tömegek magukban lelki művelését teljesen új iskolafajták kialakításával kell szolgálnunk. Ilvenek volna, hogy a nálunk még testet nem öltött népfőiskolák és városi esti tanfolyamok. A középiskolát és az egyetemet pedig hagyjuk meg annak, amik voltaképpen: oklevélgyáraknak.

Mint a székelykeresztúri unitárius középiskola oklevel-gyár egyik alantas tisztviselője, az volt a kötelességem,

hogy felügyeljek arra, hogy az órák alatt már amúgyis elcsigázott gyermekek az órákon kívül se játszadozhassanak, futkározhassanak, napfürdőzhessenek eleget. S mivel az egészségükre gondosan kellett ügyelni, az is feladatunk volt, hogy mindenféle cigarettázásnak, borivásnak és esetleges éjszakai kirándulásnak elejét vegyem. Azt is nekem kellett megakadályoznom, hogy a fúskamrából túlontúl sok fát föl ne hordjanak éjszakánként a szobáikba. Mindezen kötelességek elvégzéséért lakást, ételmest és havi nyolcszáz lej fizetést kaptam.

En a diákokhoz szigorú nem voltam. Testi fenyítéket emlékezetem szerint sohasem alkalmaztam. Igyekeztem testi-lelki jóbarátjuk lenni. A cigarettázásnak, meg a mértéktelen ivásnak káráról esténként, egypár Ady-vers elolvasása után többször megemlékeztem kis dolgozószobámban, ahova a felsőbbosztályú tanulókat gyakran begyűjtöttem. S hogy ezek ellenére — vagy éppen ezek miatt, ahogy azt sokan állítanak — a cigarettázás meg nem szűnt s szinésznök után a bátrabb legények még Segesvárig is elszöktek, amint azt később nekem diákos hüszkeséggel bevallották, azon nem csodálkozom. Verd meg az éhes gyermeket, hogy ne egyék s enni fog, ha oda nem nézel. Kérd meg őt szépen, szelíden, atyailag; azért mégis enni fog, mert éhes. A káhlkából akkor is kiszökik a madár, ha kedves beszédű őriző hagyja nyitva annak ajtaját. Vágyik a szabadságra. Hát persze hogy az én ifjaim is ifjak maradtak, bármilyen módon próbáltam is őket az iskola törvényeinek betartására rábírn.

Azért nem tökéletes törtön az iskola sem. A gyermekben az élet addig csipezkedik, amíg túllát és túlszökik a rácsos ablakon. Tanár is akad mindig, aki fátat bontson a napfénynek. A gyermek kedvét teljesen csak a betegség tudja elvenni. Ha elfelejtkeztek a diákok a korlátokról és a falakról, talán labdarúgás közben, vagy amikor őket indiai játékokra tanítottam, vagy fön, a kis játékszobában, amit én rendeztem be, asztali teniszezés közben, ha erőt vett rájuk az élet, a fiatalág; tudtak ők boldogok is lenni. A falak közt az ének és a kacagás nem halt ki soha. Most az iskolára is kellemesen emlékszem vissza.

A Várost pedig szeretem.

Sokan nem állhatják a kisvárost, mert felelőtlenül nem veszhetnek bele a tömegbe. Az emberek nyilvánlartják minden cselekedetüket, tudják, mit esznek, mennyit költenek, kit szeretnek. A pletykázást leginkább az szidja, akinek rejtegetni valója van. Nekem nem volt. Legjobb barátaim asszonyok és lányok voltak. Hadd tudja ezt mindenki, miért ne tudja? A férfiak el voltak foglalva az üzlettel, az irodával, a tanfással. Nekik az érdektelenebb felajutott mindennek. A műszaki megoldás, a gyakorlati kivitel. Az asszonyokat távolról érdekelte az élet, amelynek csillogása bennük vágyat ébresztett. Hány délutánt töltöttem el a legérdekesebb beszélgetésben! Irodalmi, társadalmi gondolatok, tervek, álmok, tapasztalatok. Ütikönyvem akkor jelent meg folytatásokban s annak minden mondata hosszú beszélgetések kiindulása lehetett. Az egyik fejezetet egyik lánybarátom, akivel együtt sokat színdaraboztam, könyv nélkül is megtanulta. Szerettem őket és szerettem, hogy szerettek.

A kisváros még azért is kedves volt előttem, mert alkotó kedvét ott fejtheti ki a legdúsabban minden ember.

A falusi képzetlen, tanulatlan tehetség csak az ősi, elemi formák vaskos felületeit bírja el. A zene kell az ütemes rángásokért, de a hangszerezés s az irány árnyalatainak szépségeit a csiszolatlan tehetség éppen úgy nem veszi észre, mint az egyes kavicsdarabok szépségét a folyóparton. Falun jó a víz, szép a főzfűnekben tobzódó háziszőltes, izgató a részegség mámorja, élvezetes a csupavígsgú szerep, megrikáló az érzélgős bánat, vigasságot keltő a tánc és csodálatot ébresztő a cirkuszi mutatványos. De ezek részleteiben nincs művészet, nincs megnyilatkozás. Nagyvárosban pedig minden alkotó lehetőségre a különlegesen képzett emberek szűzai állanak készen. Aki zénét akar hallgatni, az mehet az operába, a hangversenytermekbe; minden egyébire pedig látogathatja a lárlatokat, a kiállításokat, az előadó-termeket, a kasszínházakat és a nagyszínházakat. Nagyvárosokon a tömeg nem lehet alkotó, csak műélvező.

Ezzel szemben a kisváros a maga felettebb, kifinomultabb igényével már kívánja a művészetek teljességét. Azt viszont állandóan kéznél csak akkor kaphatja, ha a tanár, az ügyvéd, a kereskedő, a tanító, a lakész, az

iparos szabad óráiban maga csap föl műkedvelőnek, hegedűsnek, karmesternek, énekesnek, festőnek és előadó művésznek. Székelykeresztúron is, ebben a négyezer lakost alig számláló nagyközségben, bárki akármilyen lehetett, aminek csak kedvet és tehetséget érzett. Tagja lehetett a Műkedvelő Társulatnak, amely évenként négyszer, nagyszerű előadásban hozott színre darabokat. Kaphatott szerepet, ha akart, valamelyik Nőegyletnek, Ifjúsági Egyletnek, Kaszinónak, Iparoskörnek, vagy Jótékonycéli Egyletnek műsoros estélyén. Ha hamishangokat nem fogott, vagy nem feltűnően, lehetett a Filharmonikus Társaság hegedűse, vagy nagybögőse. Szavallhatott ott és annyit, ahol és amennyit akart. S ha a nagyvárosi látogató a teljesítményeit lemosolyogta, az sem volt baj. A rossz táncos is szeret táncolni, ha van hely, hol és néha a jó táncos sem mindig boldogabb vagy büszkébb.

Mi sem természetesebb, hogy én is felesaptam a kisváros művészei közé. Szerepeltem kis bolondságokban s kedves csacsiságokban. Legnagyobb sikereimet azonban mint énekes arattam. Egy daljátékban kiléptem a képrámából pilykés magyar ruhában s a magam szerele énekszövegekre érzékeny dalokat daloltam a másik rámból kilépett szerelmesem felé. Az pedig a siker netovábbja volt, amikor a városka legnagyobb termét zsúfolásig megtöltő előkelő közönség előtt a műsoros estély minden számát énekszóval vezeltem be. Még a Keleti Ujság is megírta, hogy az a „fővárosi színpadokra is beillt volna”. Büszke is voltam rá három teljes hétig.

A színdarabozásban csak az volt a baj, hogy szerelmes szerepeket kellett játszanom s abban az időben ritkán jöttek a levelek Amerikából vagy Kínából. Volt egy napon, amikor ijedten gondoltam arra, hogy most már mi lesz velem? Az Amerikában szerzett menyasszony nehezen akart megérkezni. Ugyan jól járok, ha új asszony után kell nézmem, hogy a még ismeretlen helyen létező papi lakást legyen majd, aki betöltse.

Amíg színdarabbeli társamnak a szerelmes szavakat szultogtam, szoktaltam magam a gondolathoz, hogy ez talán igazi szerelmi vallomás. Egyszer az volt a baj, hogy az új szerep igen jól ment. máskor meg az, hogy nem ment sehogysem. Nagy gondban voltam mindenképpen.

Csak addig tartott ez a játék, ameddig a rossz útra

tévedt levelek Indiát megkerülték. Fellelékezhettem. Nem kell a színbáz; nagyobb mester az élet, hozza már a happy-endet.

Egy nap csakugyan megérkezett a menyasszony; de akkor már Kolozsvárt voltam a szanatóriumban.

AZ AMERIKÁBAN SZERZETT MENYASSZONY

Az igaz, jegygyűrűnk nem volt. Nem volt semmiféle gyűrűnk és nyakláncunk. Vettük két, arannyal bejuttatott rézkarikát. Azokat aztán gondosan mindig ujjunkra húztuk, mikor sétálni elindultunk.

Szomorú lehetett a menyasszonyom meglepetése, amikor Kolozsvárra 1929 nyarán megérkezett s engem a gyógyintézetben betegen feküdve talált. Ha hinni tudnám, hogy az élet fordulatait az isteni létezés úgy tervezi ki, mint a regényíró a regényét, azt kellene mondanom, hogy az élet szándékosan és következetes kicsináltsággal járszott velünk megismerkedésünk óta. Mit mondhatnék egyebet? Bár mind a ketten sokat utazgattunk négy világrészben, sohasem adatott meg nekünk az alkalom, hogy messze földet együtt bejőrjünk. Egy háromnapos kirándulás a Csendes tenger partjára, egy csoport hozzánk hasonló ifjú társaságában, ez volt a legtöbb, ami nekünk jutott. S utn ez sem egyébről, minthogy megismerkedhessünk és megkezdhessük életünk egybedolgozását. De utána mi következett? Beteg lett és szinte egy teljes esztendeig lábadozott a menyasszonyom. Alig gyógyult föl, el kellett hagynom Amerikát. Most pedig, amikor a kínai ég alól egészségesen megérkezik, engem talál betegen. Az orvos azzal vigasztalja, hogy tölem ugyan lehet vissza Amerikába azonnal, mert nekem már megházasodnom úgysem lehet s megélni is csak akkor fogok, ha a lüdöm engedi.

Nem ment vissza Amerikába. Ott maradt Kolozsvárt. Mindennap feljárt hozzám s együtt biztatgattuk a beteg lüdömet, hogy engedjen élni. Amikor egy hónap múlva

kiengedték a szanatóriumból, s mi repülhattunk Medes-erre, a Kiss Elek nyári lakába, akkor is velem maradt az utolsó napig, ameddig csak maradhatott. Dániából pedig, ahova egy nevelésügyi nagygyűlésre utazott ki, azonnal visszalért, amikor a betegségem rosszabbra fordult.

Mi mindenén végighurcoltam háromnegyed esztendő alatt!

Visszaérkezése után egy lelkesbarátom látott vendégül valameddig a Homoród mentén. Sokat ott sem ülhettünk. Akkor vittem Székelykeresztúrra. Egy udvaron, két házban egy-egy szobát béreltem s azokban töltötük a telet. Aztán nekiláttam, hogy a házassághoz szükséges okmányokat megszerezzem. Akkor már naponta pár órára elhagyhattam a nyugszékemet, s lázam is csak ritkán esett. Közben kirándultunk egy-egy faluba, ahol a lelkeszi állás közeli üresedése ígérkezett. De azért még arra is ráértünk, hogy a vetítógépes legények dolgait rendezzük s a jövedelemből kiadjuk a *Kévekötés* első számaint.

Zavaros, összefüggéstelen egymásutánja volt ez az élet sok különös szándékának.

A homoródmenti barát tárt karokkal fogadott, de pár hét elteltével hidegre fordult a ház levegője.

Bennem volt a hiba.

En az ő és mindenki más szívességét úgy tekintettem, mint ami kijárt nekem. Erős és kiolthatatlan bennem a tudat, hogy én megfogódtam a világ szívében s most nekem kell az emberek a létezés természete szerint való utakra rávezelnem. Bennem nincsen meg a művész gögje, aki lenézi a világot, mert úgy hiszi, hogy ő többet ér, mint az egész világ. Olyan rövidlátó sohasem voltam, hogy a bennem összetorkollott tehetségeket mérőföldekkel túlértékeljem s akkora főrnak, gondolkozónak, vagy szervezőnek tartsam magam, mint a legnagyobbak. De annyi hasznót, így vélekedtem, már pusztá létezésem is jelent az emberiségnek, hogy eltartson a mindennapi kenyérkereső munka követelése nélkül. Ha nekem kenyeret ad az, akinek van kenyere, ezzel én az ő különös lekötölezettje nem lettem. S nem engedtem, hogy a menyasszonyom angolul tanítsa a ház urát. Most legelőször az kell, hogy ő tanuljon meg magyarul. Minden egyéb mellékes és alárendelt.

Hiba van ebben a gondolkozásban: ki is ülközött be-
őle nemsokára: ma látom ezt nyilván. Ha mint a levegőt,

az ételt is ingyen szívhattam a földből vagy a fákból a világ folyását rendező hatalom engedelmeivel, talán nyehetnék rá jogot könnyen. De azt, amire szükség van, mindig egyénoktól kell elvenni. Az egyén nem adhatja ki azt, amit én a mindenségtől követelek. Az egyénnek meg kell szolgálni a kenyérért, mert azt ő csak cserébe adhatja. Ezt én ma látom világosan. Ma talán éppen olyan végletességgel próbálok igaz lenni az egyénekkel szemben, mint amennyire igaztalan voltam a homoródmenti, a medcséri s a ki tudja, merre lakó barátaimmal szemben annak idején. Ma hiába mutatom ki magamnak, hogy a szövetekezeti mozgalomnak s egyebeknek a vidékemre való bevezetése által, mely kétségen kívül az én munkám, az én kezdeményezésem eredménye, a falvakba már eddig is közel egymillió lej áramlott be; ma ebből az összegből még csak a megindulás sokezerlejes ráfizetése az enyém. Ma áll a Vidékfejlesztő Szövetekezeti a tordai elárúsító bolttal, de én a havi félszázalékos járulékot sem egyébként, mint a könyvelésért húztam, ameddig húztam, ami nem az érdem jutalmazása, hanem a minden hónapban újra és újra elvégzett munka fizetése volt.

Az ember mindennap tanul valamit, amíg meg nem öregszik. A Keresztúron eltöltött telünk tanulságait azonban nem nekünk, hanem annak a jóbarátomnak kellett levonnia, aki féltő aggodalommal tanácsolta, hogy ott szálást ne üssünk, mert a világ szája megszól s mint lelkésznek, nekem kiváló gondot kell fordítanom arra, hogy azt elkerüljem.

A világ szája azért várt bennünket készen, mert megházasodva még nem voltunk s az mégis csak megengedhetetlen, hogy a menyasszonyom egy fedél alatt éljen a vőlegényével, mégha százszor erényőrzí is őket a vendéglátó család. Ez már Erdélyben nem szokásos.

Beteg ember nem házasodhatik meg. Akkor ne üljön vele a menyasszonya? De a menyasszony legközelebbi rokonai kétezer kilométer távolságban, Dániában laknak s amikor oda kintazott, hogy a telet ott töltsen, akkor táviratilag hívta vissza a vőlegény, mert a betegsége rosszabbra fordult s nem volt, aki ápolja.

Hát ez kellemetlen; de akkor legalább jegygyűrűt viselnének, hogy mindenki lássa, a szándék tisztességes!

Az igaz, jegygyűrűnk nem volt. Nem volt semmiféle

gyűrűnk, fülbevalónk és nyakláncunk. A menyasszonyom egyedüli kincse egy amerikai indián ezüstművű csat volt, amivel a blúza nyakát kapcsolta össze. Azt nem lehetett az én óralánccommal együtt jegyességünk jeleképpen kibolbitatni. Erre azt cselekedtem, hogy kétszáz lejért vettem két arannyal befüllatott rézkarikát. Azokat ezután gondosan mindig ujjunkra húztuk, amikor sétálni vagy látogatóba elindultunk. Hazaérkezésünk után pedig a falba vert két kis szegre hasonló gondossággal felakasztottuk.

De a világ szájával nem találkozunk. Az emberek nem sügtak össze a hátunk megett; házaikba örömmel befogadtak: szerettek, mint két boldog gyermeket. Az én jóbarátom vagy minket, vagy a világ száját rosszul ismerte. Azóta nem félek az utca szájától: igaz, azelőtt sem féltem. A fehérét a legrosszabb akarát is csak addig mondhatja fekefének, amíg a nap fel nem süt.

Különben is egészségi állapotom annyi reményre jogosított s a menyasszonyom Erdélyt annyira elfogadta már, hogy a lépéseket megtehettem a házassági engedélyek megszerzéséhez.

Itt értek a legneveltetőbb meglepetések!

Amikor minden igazi akadályt: a betegséget és a menyasszonyom kétségeit legyőztük, akkor akadályokat emelt eléünk a Törvény. Az új házassági szabályzat ugyanis olyan bizonyítvány kiadására kötelezte a házasodni vagy férjhezmenni kívánó külföldi állampolgár követségét, amit az megadni képtelen volt. Igazolni kellett volna ugyanis, hogy a menyasszony részéről az ő országának törvényei szerint házassági akadály nem áll fenn.

Ezt persze a külföldi állam követének tudnia kell. Azért követ, hogy minden eléje kerülő kislányról azonnal megállapítsa, hogy köthet házasságot szabadon, mert sem New-Yorkban, sem Chicagóban, sem Alaszkában, sem pedig Párisban, Berlinben, Tokióban vagy Manillában házasságot még eddig nem kötött senkivel.

Ezt még akkor sem lehet megállapítani, ha mindkét házasulandó idevaló állampolgár. A kihirdetés a község, házán, vagy a polgármesteri hivatalban éppen azért kötelező, hogyha valaki véletlenül házassági akadályról tudna, azt azonnal jelentse, amíg nem késő. Mi sem természetesebb, minthogy az amerikai követ egyebek nem tehetett: a menyasszonyomtól eskü alatt nyilatkozatot vett, hogy

soha senkivel házasságra nem lépett s legjobb tudomása szerint a velem kötendő házasságnak semmiféle törvényes akadályja nincsen.

De ezzel a nyilatkozattal nem akartak bennünket megcsúfolni sem Bukarestben, sem Kolozsvárt, sem Székelykeresztúron!

Mészköre papnak úgy jöttem el, hogy megházasodva még nem voltunk. A menyasszonyomat ideiglenesen egy szomszédos házban kellett elszállásolnom. Már azt terveztem, hogy napilapok révén jeletem be a világnak, hogy mi Isten és emberek előtt házasságra lépünk egymással, akár akar tudni erről a törvény, akár nem. Erre azonban nem került sor. Akadt egy emberséges jegyző, aki az eskü alatt tett vallomást bizonyítványnak fogadta el. Hát ezt meg is tehette bátran, ehhez igazán csak emberség kellett. Hiszen a bíróság is bizonyító erejűnek veszi bárki szavát, ha azt esküvel erősíti. A községi bíró-anyakönyvvizelő előtt végre mégis letettük a házassági fogadalmat s egymáséi lettünk Isten, ember és a Törvény előtt.

A házasság egyházi része nagy ünnepélyességgel folylt le. Az örvendező hívek zsúfolásig megtöltötték a templomot. Nem jutott már ott hely senkinek, csak a legyeknek, akik vidáman zsongtak-dongtak az ablaküvegen. A szomszéd-falusi pap ékes szavakkal ecselelte nagy szerelmünk történetét. A menyasszony a világ másik végéről is eljött, hogy hűséges társának hűséges élettársa lehessen. Nagy dolog is az a szerelem.

A menyasszony, szegény, az ő tengerentúli szülőföldjére gondolt, a rokonokra, a jóismerősökre, akikről ez a házassági fogadalom most elválasztja talán örökre. Kicsordultak a könnyei. Az is illett hozzá. El is vártak a hívek egy kis sírást: az csak szebbé és díszesebbé teszi a fogadalmat.

Igy zárult le életünk egy korszaka, egyik napról a másikra, szinte észrevétlenül. Tegnap még belegség, otthon-talanság, kétségek. Ma már minden, ami a férfillet és az asszonyélet megkezdéséhez kell. Egészség, élettárs, otthon, munka. Szerettük az életünket. Mészköre úgy érkeztünk meg, mint egy álomországba. A rozszant teherautó kevés cók-mókunkkal annyiszor lépett köbe, tüskébe, annyiszor kellett megállanunk keréktömlőt foldani, gépet javítani, hogy sötét éjjel lett, mire megérkeztünk. Úgy került a

menyasszonyom az új világ közepébe, hogy sohasem közeledett hozzá, nem látta távolról, nem tette magáévá részenként, darabonként. Egyszerre öntötte el másnap, mint felkeltekor a napfényes reggel. Szép volt a falu. Szalmafedeles házak, a zsindeellyel fődött hófehér-falu öreg templom, a görbe utcák, a fákkal megrakott kertek, a hegyoldal, a tavasz szaga, az új élet ígérete. Lent a kanyargó folyó, az Aranyos; távolabb, az előszögellő dombhát fokáról jól láthatók az Érchegység egymásra zsúfolt ormai. A paplak hosszú tornáca s a boldog arcok mindenfelé. A naponla elhozott ajándékok, a kiskosúrka lojás, darab juhsajt, kenyér és orda.

Azóta sem voltunk talán soha olyan boldogok.

A MÉZES ESZTENDŐ

Egyszer kiosztottuk a Japánból, Kínából, Indiából hozott dobokat, csörgőket, réztányérokat és sípokat; csak egy óráig bírtuk a minden keleti méreteket felülmúló hangzavart.

Lassan ereszkedtünk bele a mészki életbe. A tavasz is olyan csendesen lepelt el, mintha a fölébredéstől féltett volna. A meggyfák és a barackfák rügyei meghasadtak. Virágtengerben úszott a falu. Az utcákon már fölszáradt a sár. Előbb kis nyomdékok mutatták az emberek lépéseit, aztán ösvénnyé szélesedtek a nyomdékok. Már szárazon lehetett járni mindenfelé. Egy nap nagy fölfedezésnek vágyával indultunk le a Kepta-kertbe. Az út ott kapaszkodott meg az Aranyos egy ága mellett a meredek oldalon. Sűrű berkek között csillant meg a víz csíkja. A malom vízkereke vidáman forgott; a méhek derűt döngicséltek. Aztán a malomárok egyszerre derékban fordulva szaladt el a hegyről s kitúrult előttünk a hegyoldal öblében bizalmasan meghúzódó kert: kis földcsíkok százai egymás mellett, egymás lábánál sorban, mint egy játékos asszony szőnyegje.

Sokat sétálgattunk eleinte. Még nem fogódzkodott belém a falu: engedett. Gyűlések nem voltak, intézni nem kellett azt, amiről még nem is tudtam. Kézszorítások; mosolygó arccal, boldog kíváncsisággal feltett kérdések, egyszerű feleletek. Szeretem Mészkon? Szeretem Mészkon. A tiszteltes asszony még nem tud magyarul? Most tanul, még sokat nem tud. De azért megért mindent, mert a mosolygást érti s az minden.

A gyermekekkel barátkoztunk össze leg hamarabb. Az ő életüknek a legegyszerűbbek a fogaskerekei. Nekik kell a legkevesebb olajozás, hogy forogni kezdenek. Csoportosan jöttek az udvarunkra s mi különös, sohasem látott képeket és játékokat mutogattunk nekik. A nyári konyhát berendeztük a számukra. Deszkából az ácsolt padokat és asztalokat róttuk össze. Külöszámra fogyott a fehér újságpapír, amint a gyermekek Amerikából küldött színes kétfalúval kirajzolták a gondolataikat. Vasárnap délután pedig eljöttek az asszonyok és az ifjak is. Igazi öröm volt elvegyülni a bolyongásban. Tele volt az egész udvar. A gabonás előtt a nagyobbak kergelődztek; az üres dísznő mellett, a magtár háta mögött a kisebbek tanulták az új játékokat. Benn a szobában a Kínából hozott számárborból kivágták a finom, színes árnyékú hercegisasszonyok, hercegúrtnak, sárkányok és lovak jártatását tanulta egy pár leány, hogy a röglönzött színpadon bemutatni rendezhesse nek. Egyszer, meggondolatlanul, kiosztottuk a Japánból, Kínából, Indiából hozott dobokat, csörgőket, réztányérokat és sípokat. Csak egy óráig bírtuk a minden keleti méreteket felülmúló hangzavart. Azokat azután hét lakat alatt őriztük mindvégig.

A legényeknek futballabdát vettünk, a leányoknak croquet-főszereleket esztergáltattunk Tordán. De azon a nyáron s még a rákövetkezőn is az ifjakat a nyári tánc költötte le. Ott táncoltak minden vasárnap délután sötétedésig a Szolga János vagy a Gálfi Máté csűrjében. Száz új pap százféle új varázsszere sem csalogathatta őket el, ameddig a kövendi vagy sinfalvi cigányok a hegedűt le nem tették. Hát hadd táncoljanak. Magam is közbük állottam volna, ha annyira nem kellett volna magamra ügyelnem s ha a feleségem tudta volna a csárdást. Így is gyakran elmentünk, hogy gyönyörködjünk bennük, az ifjúságukban és a jókedvükben.

Amikor a Torda-Hasadék fölveit lekaszálták, akkor megrendeztük az első nagy kirándulást. Egy napig süttöttek-főztek az asszonyok, hogy a másik nap legyen mit megenni a fűbe heveredve. Kinn volt az egész magyarság. Délelőtt a fenyvesben, szemben a két pusztá sziklafallal, amelyek között hangosan tört magának utat a Hédái patakja, szabadtéri istentiszteletet tartottunk. Más faluból hívtam a szónokot, hadd legyen teljes az ünnepélyesség.

A széles ösvény félkörben vette körül a kis dombhátat, amelyen mint a fák alatt meghúzódó virágok s széleskalapú tarka gombák, az emberek szokatlan szomszársgággal hallgatták a szónok szavait. Az ebédnél már rágyújtott a cigány egypár hallgató nótára s később, miután a számárfuttalásban és zsákfutásban győztesek már el is vásárolták a díjúl kapott rézpénzeket, megkezdődött a tánc. Alkonyalkor hazaindult mindenki, hogy a jól kezdődött napot további táncgal fejezze be a faluban.

Ezeket a lordalhasadéki kirándulásokat azóta is minden esztendőben megrendezzük. A jövedelemből az első nyáron négy ifjúnak fizettük fele útiköltségét a nagyajtai ifjúsági nagygyűlésre. Az azutániak, igaz, nem sikerültek annyira, mint ez az első. Egyszer a széle nem fulotta a hosszát s az ígért malacot sem adhattuk meg a szerencsés nyerőnek. (Mai napig is fölemlgeti ezt a szerencsés nyerő.) Másszor a lóncból verokedés lett. Arra az alkalomra meghívtuk a románságot is a kirándulásunkra, de nyilvánvalóvá vált, hogy a két nemzet még nem felejtett és nem tanult eleget ahhoz, hogy bornál és táncnál megmaradhasson. Egy ilyen kis faluban is, mint amekkora Mészkö, amelynek háromötöde román és kétötöde magyar, olyan erősek a nemzeti ellentétek, hogy azokat a legjobb szándékkal is nehéz legyőzni.

Pedig a jószándék megvan.

Bennem is megvan; a feleségemben még inkább.

Engem a külföldön eltöltött esztendők nagyon közel hoztak más nemzetekhez. Oxfordban és Berkeleyben találkozhattam az öt világgrész minden tájékaról egybesereglett ifjakkal. Magyarnek s székelynek megmaradtam, de ez nálam nem hatalmi, nem politikai állásfoglalás, hanem a lényleges adottság elismerése. Magyar vagyok, mert magyarnak nőttek föl, magyar az eszemjárása és a vérmérsékletem. A román románul gondolkodik, táncol és alkot. Miért lenne ez bennünket ellenségekke? A feleségem még határozottabban néz át a válaszfalak fölött. Benne már a vér is összetettebb, hiszen az amerikai-angol ősök mellett apai ágon dán, amelyhez a családi hagyomány szerint még egy törökverő magyar ős vére is hozzákeveredett. Az udvarunkra a magyar gyermekek mellett a román gyermekeknek is szabad bejárásuk volt. Jöttek is eleinte rendszeren,

gyúrták az agyagot és rajzolgattak együtt a többiekkel. De aztán elmaradtak. Ki tudja, miért?

No de ez már nem az előző nyár története. Ez már nem a lakodalmi, boldog nász, ami az életünk az első esztendőben volt. Ez a másnapi fölűbredés, amikor már a táncoló sáros eszmannyomat is fölfelezzük a szobánkban.

Még egy másik kirándulás maradt emlékezetes ebből az időből.

Csappzó esőben hajtattunk a torockói vásárba, hogy tehénét vegyünk.

A tehénvásár kényes és nagy körültekintést igényel.

Ottthon elláttak mindenféle jótanáccsal a jóemberek. Megmagyarázták, hogy hol vannak a tejerek s hol van a tejkapu. A tejerek legyenek duzzadtak és a tejkapu tágas. A hátgerinc csigolyái pedig álljanak távol egymástól. Ezt mind megértettük. De azért mi más oldalról is megbiztosítottuk magunkat. Volt egy kis angolnyelvű könyvecskénk, amely képekben mutatta be a jó fejűstehének összes ismertető jeleit s a rossz fejűsök külső ismérveit. Ezt egész este tanulmányoztunk. A feleségemet azonban jóelőre figyelmeztettem, hogy a könyvet tegye el jól s elő ne vegye emberek előtt.

A hegyoldal tarkállott a sok fehér, fekete, piros és tarka tehéntől. A bivalyok adták a komor hátteret. Egész délelőtt csatangoltunk fel és alá, óvatosan elkerülve az állatok szúrósabb feleit. Végre megállapodtunk egy kistermetű fekete-fehér tehén mellett, amelyről a vásáron jelen volt barátok megállapították, hogy megvehető. A tehén minden fekete-sége ellenére a Piros névre hallgatott. A feleségem egyridőig érdeklődéssel figyelte az alkudozást: miképpen csapdosom a havasi román tenyerét, az miképpen csap vissza fontoskodó arccal, de aztán nem állhatta meg, félrefordult, elővette a tehénvásárlási kalauzt, s úgy féloldaltvást, hogy senki meg ne lássa, kezdte megtenni az összehasonlítást. Egy perc múlva már húszan állottak körülötte s felélenkült arccal mutogatták egymásnak a feleségem vállán keresztül a képet. Egész Nagyajtaiig híre ment, hogy mi könyvből vettünk tehénét.

Még szerencse, hogy a vásár sikerült, a tehén bevált; a könyvből való gazdálkodás becsülete meg volt mentve. Sok örömünk telt az állatainkban.

Addigvaló életemben egy tengeri malacpárnál különb

állat gazdájául sohasem vallhattam magamat. Azokat hús esztendővel ezelőtt vásároltuk a bátyámmal az ócskapiacra; de a főtulajdonjog s a gondozás terhe inkább a bátyámé volt. Talán azért is van, hogy az állataimmal szemben olyan barátsággal s akkora tiszteléssel viseltetem.

A cica került hozzánk legelőször. Eredetére nézve gagyi. Prédikálóban jártam Gagyon, ha megválasztásának a hívek papjukul s hoztam, hogy legalább ennyi legyen. Értelmes, szelíd társalgásra hajlamos lélek volt, ameddig élt. Kínos halála esett. Utána. Mészkőn először, a szamarat fogadtam házamhoz. Ritka jellem, hű barát, okos, fogékony, játékra mindig kész állat volt annakidején. Ha a füleit hátracsapta, már tudtam, huncut a kedve s akkor szaladozhattunk az udvaron körbe: én elől, ő utánam. A neve Donki, ami fajtája neve angolul. Együtt vettük a tanítóval. Neki azonban nem volt vele szerencséje. Egyszer reá talált ütni s akkor a feleségem rendelkezésére adta ki: a szamarat senki bántani ne merje! Ő erre aziránt kezdett érdeklődni, hogy tulajdonjogiilag a szamárból melyik az ő része, hogy ő másfelé ne üssön. Erre a tanítót kifizeltük s azóta Donki egészen a miénk.

Főfoglalkozása a vízhozás. A falubeli kutak vize gipszes: a vizet az Aranyos folyón túleső kúthól hordatjuk vele. Egyes kis fanyergével, mely alatt, hogy a hátát föl ne sértse, zöld- és piroskockás pokróc fekszik, olyan barátságos látvány, mint egy biblini kép. A gyermekek között nagy népszerűségnek örvend, ami láthatólag jól esik neki. Kezdetben nem vették őt elég komolyan. De amióta színdarabban is szerepelt (ő volt a szamar karácsonykor abban a bizonyos betlehemi istállóban), azóta megnőtt a tekintélye, bár a hozzá közel állók sokat meséltek látnáljáról s a rendezővel szemben tanúsított engedetlenségéről.

Legnemesebb állatunk azonban a szürkés-fehér szőrű, okos tekintetű, félig angol telivér, félig lipicai keverék papiránk, a Jancsi. Mielőtt megtudtam volna, hogy neve is van, Juppiternek akartam keresztelni. De így is jó, a Jancsi is szép név. Tökéletesen meg vagyunk vele elégedve, bár állítólag más ember pénzért sem tartaná, legfeljebb azért, hogy agyonüsse. A Jancsi ugyanis kiméli magát. Futni, azt tud, valahányszor valami uradalni fogat eléje kerül s ekkor a világezt el nem maradna a nyomából. A könnyű, két-

kerekű kocsit úgy röpti, mintha úsznék hosszú lábaival. Terút is tud vinni, ha akar; hiszen hagyásával megjárta már Dicsőszentmihályt is. De a sarat nem állhatja s magát ki nem fárasztja. S ha megáll, hiábavaló az ütés. Egyik cselédem fölmondott, mert nem engedtem, hogy karóval kúrálja. Miért is engedném? Jancsit nem lehet veréssel szoktatni. Ha ütlik, fölrug; igaz, végtelen ügyetlenséggel, nehogy a hajlóban kárt tegyen.

Egy ideig kölcsön adtam mindenkinek, aki kérte. Az orvost rendszeren ő hozta a faluba, ha szükség volt rá. Sokan Szentmihályon, a szomszéd faluban, éppen ezért nem is tudták, hogy a ló és a fogat voltaképen kié. De azután meguntam a sok ingyen szívességet és egy idő óta megbízhatatlan, ha más kezére kerül. Tudva van mindenki által, hogy egy ízben a falu két legértékesebb lószakértőjét jó úton tisztá lépésben vitte be Tordára, ami nagy eset volt abban az időben.

Voltak s vannak még egyéb állataink is. Tyúkunk, kakasunk, kutyánk. A tyúkok nemcsak amerikai „vörös izlandiak”. A kakas, Kókó úr, ahogy magamagát hívja, a legszelídőbb s egyben a legverekedőbb teremtes az udvaron. A kutyától sem jöhet be akörki, de a kakastól még annyira sem. A kicsikre rángrik, megkergeti. Viszont az, aki ismeri, el tudja fogni az udvaron s úgy állja a sfmogatást, mint a macska. Kutyánk Buksi névre ugrik. Az a rossz szokása, hogy nem tudja a gazdát a földről szeretni. Megszólítani sem merem már.

Ha még megemlítem, hogy az iskolás gyerekek időről-időre ellátják egy szelíd nyúlal, egy vad nyuszilányal, egy Mátyás-madarfiókéval s egy kis bagollyal, aki abban hall meg, hogy egyszerre hat gúfisztát nyell le a feleségem unszolására, akkor teljes a fölborulás. Kedvesebb dolgot elképzelni sem leheteti, mint az örökké élénk Mátyás-madarat az álmos bagollyal a konyha ablakában. Nappal a Mátyi nem hagyott hékét a bagolynak, este a bagoly bosszantotta a Mátyás-madarat. Két bohó gyermek. A bagoly meghalt; Mátyi kirepült, szárnyai megnövéen és sohasem jött vissza.

*Nem rossz, de nem bőkezű; nem segít
máson, mert magának sincs elég keze; nem
csal, csak a legtöbbet akarja, a paktól és az
ügytelentől a vakság és az ügytelenség vámját.*

Az emberekkel sem ment nélkiesen az ismerkedés. Abba az egyetlen szobába, amit lakhatóvá tettünk (három diófapácos könyvesállványnyi hűtort Keresztúrról hoztunk magunkkal, a többi, azt hiszem, a tanítói lakról került át kölcsönként), gyakran bekopogtatnak a szomszédok, az egyházközség régi, hű emberei, vagy akik rámszavaztak volt s azért lartottak igényt reám. A legtöbb az első hetekben kis, fehér abroszba bekötött valamit tett le az asztalra, zavartan mosolygott s csak mintán már megköszöntem, világosított fel; szívesen adjuk, válják egészségükre. Aztán lassan megindult a beszélgetés. Mindenről, semméről. Ő engem vizsgált, én őt. Volt olyan is, hogy már az első héten sérelemmel hozakodott elő. Dehát mit tudtam én akkor az egyházközség ügyeiről! Figyelmesen meghallgattam, ez volt minden, amit tehettem érte.

Szép arcú, értelmes tekintetű emberek a mészkiöiek. Viselkedésük, mozdulataik, forgolódásuk finom, udvarias. Kezdettem megszeretni őket.

Bizonyos előítélettel jöttem közéjük.

Véletlen volt-e, vagy talán egyéb okok játszottak közre? Kolozsvári diákéveim alatt az aranyosszéki legénykéket és nagy legényeket sohasem tudtam megkedvelni. Ez a kifejezés roppant udvarias. Szinte ellenszenvesek voltak előttem. Az is lehet, hogy „künnlakó” létemre csak a magam előítéleteit húztam rá az ártatlan, „bentlakó” aranyosszékiekre, vagy még inkább, a „jótanuló” irtózott az én osztályomban, sőt azt hiszem, az alattam és felettem lévő osztályokban is nagyrészt „rossztanuló” aranyosszékiektől. Minden meg lehet. Azt tudom, hogy akiket ma küldhetnék diákoknak Mészkiöről: Zsiga meg Domokos, Dezső és Pista, azok egytől egyig értelmes, finom, jó érzésű gyermekek. De az én időm és korom aranyosszéki diákjaiban bizonyos nyers műveletlenséget, érthetlenséget és csak a testi erőn alapuló magabizást, fölényességet láttam. Fogalmam sincs arról, hogy mivé tette

őket az élet. Mai szemmel nézve talán rájönnék arra, hogy a gyermekkor emberismerete nem meghízhaló. Hiába: én már ilyen ítéllettel és félelemmel jöttem Mészkiöre papnak.

Sokat ingott az igazság mérlege, amíg ennek a törzsszékelységtől elszakadt népcsoportnak igazi arcát, a hibákat az erényekkel együtt, meglátnom sikerült.

Úgy kell lennie, az alapanyag, a mély emberi réteg nem jobb és nem rosszabb, mint az ember maga. Tehát isteni és általában jó. Mint mindenki: falat kenyér ő is annak, akit szerel, mérgezeit csalétek az ellenségnek. Ha kedvében van, mindenre képes, ha lelkesedett, semmire sem hajlandó. Ősi emberi jóságát Zsiga bácsi csillogtatta meg legelőször. Még alig iktattak be, szelést még nem is kaptam s az egyházközség háromszor lejt követelt rajtam. Nem akartam megérteni. Papi elődöm trágárt hordaltott ki egy hold papi földre, azt megbecsülte, az árát az egyházközség pénztárából felvette s azt most nekem kell megtérítenem, hiszen én fogom hasznát látni. Háromszor lejt egy összegben! A közgyűlés egyik-másik tagja példálózott, hogy ha a pap is hátulálkban van a szelmeivalójával, lehessen-e csodálkozni a szegény emberen? Zsiga bácsi ott állott a hátam mögött, a vállamra tette a kezét s a kezembe a pénzt. „Majd megadja, amikor tudja.” Azt hiszem, akkor szokott Mészkiön először könny a szemembe.

Az atyafiak kalákában megszántották bevetellen tavaszi földjeimet. Jó szívvel adott kukoricát vetettek a barázdákba. Ezt igaz, minden új papnak megleszik, de nem minden új papnak jószívvel teszik meg. Az asszonyok virághagymákkal ültették tele a papi lak előtti kis virágoskertnek az ösvényeit is. A ruhák és ráncok alatt belső ember jó.

Igaz, hogy a történelem egy kicsit vállonragadta, törzsa csavarta, jósága erejét elvette, magánakvalóságát megnevelte. Ma ügyeljen az, aki aranyosszéki magyarral szóbaáll, vele vásárt akar, neki áruját vagy erejét kínálja. A szavona faj, amelyet a külső falvakból való házasság megőrzött a romlástól, túlnépesítette a folyamvölgyet. A külterjes gazdálkodásról már régen áttért a belterjesre; az Aranyos mellett hagymát és veteményt termel, pár holdon kell egy családnak megélnie. Szombatunként a tíz falu minden családja a tordai piacon árul; ősz jöttén megrakott szekerek indulnak meg, ki Ujvárra, ki Dicsőbe.

ki még messzebb. Lehet-e csodálni, hogy a kereskedői szellem áthatotta a népet, hogy az pénzben értékkel mindent, a maga kis segítségét is, amit ugyan fukarkodva mér? Zsidó nem tud gyökeret verni a folyómenti falvakban; zsidóbb a zsidónál. Mert szegény, mert agyon kell dolgoznia magát, hogy megélhetést szerezzen magának, családjának, mert neki sem adnak semmit ingyen, ő is csak magának él: még a házat sem építi úgy, hogy a közeli rokonokon kívül másokat vendégül láthasson. Nem rossz, de nem bőkezű, nem adakozó; nem segít másou, mert magának sincs elég keze; nem csak, csak a legelőbbet akarja, a vaktól és az ügyetlenőtől a vakaság és az ügyetlenség vármját, az engedékenytől a jobbik részt; nem hazudik büszkén, csak kicsi hibát talál el, a lora kehéjét, a telene módosítási a esetleg a maga kis erkölcsi nyavalyáit, hiszen a nélkül, is semmibe veszik az embert: lopásra sem vetemedik foglalkozásszerűen, de az ott felejtett ástót ő ott nem felejt, a neki kölcsönadott gerchlyét csak úgy adja vissza, ha kéri, s még neki áll feljebb: mindenki ügyeljen a maga holmijára. S mert minden cselekedeténck, ő hiszi ezt, anyagi a rúgója, másokat is e szerint ítél meg. Zsiga bácsit kinevelték, bolond, hogy kamat nélkül ad ki pénzt, vagy megvadták, behízelgi magát a papnál a kaszáló-föld nélkül löherést vesz ki tőle. S amikor pár hónap múlva az öreg ember elkeseredetten adta hírül, hogy 8000 lejt vesztette el a vásáron, ezt senki sem hitte el neki, csak én, az igazi ok persze az volt, a falu ezt így tudta, hogy most becsülettel megkérheti tőlem a kölcsönadott 3000 lejt.

Szomorú és sötét a kép, amit festek? Dehogy szomorú és dehogy sötét: emberi és valóságos. Olyan az ember, amilyen, de ember! Most kell igazaknak lennünk bölcsészethez, valláshoz; meg kell becsülnünk, tiszteletben kell tartanunk ezt a fejlődés legelején álló, még tökéletlen, de magában határtalan értékeket hordozó és rejtő valóságot. Mi bajom nekem azzal, ha Zsiga bácsi esetleg csakugyan történetet talál ki, hogy a pénzét visszakapja? Vajjon az a pillanat, amelyben ősi jósága úrrá lett s rajtam segítőt, nem volt valóságos és szent? Ha végtelen tisztelettel, egyéniségük, önállóságuk teljes elismerésével közeledem állatjaimhoz, hogyne kellene az emberhez még szentebb áhítattal lépnem a politikai demokráciából

vallássá magasztosult embertisztelet következetessége szerint! Hinni kell az emberben! Akármilyen is, tisztelettel kell bánni vele! Magamban mély felháborodással hallgatom a legelső alkalommal, hogy a kebli tanács a hátrálékos adósokat be akarja perelni. Beperelni — emberek! Hát nem, ezzel várunk egy kicsit. én hiszem, hogy erre szükség nincsen. Adva idő és alkalom, fizetési kötelezettségének minden ember eleget fog tenni. Azt is kimondja, hogy ezt vagy azt a javaslatomat, amely teljesen érthető és közérdekű, az emberek nem fogják magukévá tenni? Hiszen nyilvánvalóan mindenki javára szolgál, elbírhatatlan terhet sem jelent. Az ember lényegében jó és értelmes.

Mert sok mindent másképpen látok, de sajnálnám, ha az emberekkel való legelső szembenállásom más alpból indult volna ki.

Őt esztendő tapasztalata megtanított arra, hogy az ember nem ember, hanem gyermek s így bánni is úgy kell vele, mint a gyermekkel: szeretni kell, dicsérni kell, korholni kell, néha megfenyíteni, nem az értelméhez, de az érzéseihez szólni s vezetni úgy, mert mának és rövidlátó, hogy észre se vegye, higgye, mintha a maga lábán járna. Most a hátrálékosokat szó nélkül bepereljük s egyes dolgozat tárgyalásra a népgyűlés elé nem bocsátunk, mert tudjuk, hogy az mit ér. Most tudom, kire kell hallgatni s kívül szót sem váltani főbenjáró ügyekről. De jó, hogy akkor mindenki személyét egyképpen becsesnek vettem s mindenki barátságát egyképpen kerestem és értékeltém.

Azt hittem, hogy nekem nem lesznek kiválasztott embereim a faluban. Mindenki ettől óvott, példákra hivatkozott, lelkeszettel nevezett meg, akik csak tíz családot tartottak valamire a faluban, azokat járták, látogatták, a többiekkel sohasem törődtek. Ilyen ne legyek. — Ilyenné kellett lennem mégis. Kikerülni ezt nem lehet. Mert ha én egyképpen akarok kapcsolatot tartani minden családdal, minden család nem akar egyképpen kapcsolatot tartani velem. Egyik-másik jobban szeret, többre tart, gyakrabban keres föl; egyik-másikkal magam is szívesebben vagyok együtt, több vele a közös gondolatom, jobban megértem, ő is jobban megért engem, segít mindenben, amit tervezek, ott van mindenütt, ahol én. Legelőször az önálló, idősebb gazdák, büszke, szépszáj emberek keresték legmohóbban az összeköltetési velem. Érthető és természetes. Ezt az osztályt

nem zavarta meg a gyár és a város; hagyománytisztelő, egyházbeesülő. Mészkőn azelőtt a pap is mindig az övék volt, mint a templom; akit ők akartak, az lett; barátjuk és jóemberük, házaikban, mezőkön buzgó látogatójuk. Ezt keresték bennem is. Boldog arccal jöttek és lassan maradoztak el. Megérezték, hogy bármennyire akarok is mindenkié lenni, az övék nem lehetek, éppen, mert mindenkit egyformán akarok megbecsülni. E csoport lelki berendezése a magyar úr, aki mindent megaláznak tart, ami nem föld és politika. Ő a kiváltságos osztály, a legfelsőbb réteg s el is várja, hogy vele úgy bánjanak. Az egyenlő elbánást sértésnek veszi. Amikor a pap esetleg többre tart egy senki gyári munkást, gyakrabban és hosszasan beszélget el vele, még a keblí tanácsba is be akarja választatni, a felháborodása nem ismer határt. Baráthól — hiszen engem is ők választottak meg előző jóember papiuk biztatására — hamar ellenségekké válnak s ezt visszacsinálni sohasem lehet, mert az elszenvedett sértést soha meg nem bocsátják.

A fiatalabb gazdák, akik megjárták a háborút s mivel még mindig katonakötelesek, nem hajlandók az élethől kihullott öregek mindent elnéző, mindent megszépítő mosolyával visszaidézni tapasztalataikat: bizonyos dacos, ellenséges érzéssel tekintenek mindenre, ami állam, egyház, vagy bármi beláthatatlan és titokzatos, lényegében a szegény ember ellen irányuló szervezkedés. Közülük sokan járnak a közeli Torda valamelyik gyárába, vagy a helyi alabástrombányák egyikébe s kapcsolatuk a városi, ipari munkássággal csak kimélyítette ezt a gyűlöletet, vagy legjobban esetleg közönyt. E csoport tagjai nem törődnek azzal, hogy az öregek kit hoznak a faluba papnak. A választásba mégis beavatkoznak, mert vagy van joguk az egyházban, vagy nincs. De míg az öregek a maguk módján komolyan tépelődnek, aggodalmaskodnak, hogy papnak a legjobbat kerítsék, ezek gyakran kortések baráti szavára, pohár borára ígérnek el a szavazataikat: legalább ennyi tényleges hasznuk legyen a papválasztásból. Mégis ebből a csoportból támadt a legtöbb igazi barátom, támogatóm, lelke híveim. Ez is érthető és természetes. Ezek a fiatal, 30—40 éves gazdák részint már az új világba születtek, amelyben önként adódólag több a társas érzés, a közös cselekedet kívánsága, részint pedig megértették a gyárban, a bányában, sőt a piaci hagymacsomók mellett is, hogy a szegény ember, a kisember, a munkás, a

bányász, a földművelő csak úgy él meg, ha összetart. A gyár is összeszoktatta őket. Míg egyéni munkához szokott öreg apjuk akkor végzi a szántást, vetést, amikor akarja. Ők tizen és százan egybeillenek, egymást kiegészítik. Bennük van a legtöbb ösztint és állandó vágy az együttes életmegoldások iránt; csak természetes, hogy mint a delejesség, vonzottam őket magamhoz. Haladni vágyó, embervoltukat megbecsülő, személyükben mégis aláztos, emberi emberek. Nem kívánnak külön tiszteletet, a papjukat is csak akkor becsülik, ha az saját maga s nem a palástja: emberként áll velük szemben vagy mellettük. Az ilyen pap az egyházat is meg tudja szeretetni velük. Hiszen a földtől ők sem szakadtak el teljesen soha. A legértékesebb csoport a legmegbízhatóbb, a jövő legszilárdabb alapja.

Van még egy harmadik osztály is a faluban: az iparoság. Ez a legokosznúbb, a legkülönlegesebb csoport. Hogy valaki boldoguljon ezen a pályán, ahhoz jó adag egyéni kiválóságra, közügyességre, értelmességre, alkalmazkodóképességre és találékonyságra van szüksége. Ez a csoport termeli ki a falu nevezetes embereit, alabástrom-faragókat, képesített ácsmestereket, akik egyike a vidék öt-hat templomát építette s ácsaival, saját nevelésű mészköi legényekkel minden nevezetes hídépítésnél, tordai építkezésnél ott van. Mozgékonyáguknál, világlátottságuknál és jártasságuknál fogva a téli pihenőben ők az egyéni élet pillérei. A dalárda, a színdarabozás náluk nélkül halott. Velük lehet minden léren a legmesszebbre szóló sikereket elérni. — De belső gyöngője is van ennek a csoportnak. — Az előrehaladás kulcsa az egyéni siker. A legény magabizó, mert tarisznyájában hordja a mesteri jelvényt, a mester már úr és méltán, mert érdemeivel verkedte föl magát. Olyan azonban ez a fölemelkedés, hogy egy pillanat semmivé teheti. A szárnyak összetörhetnek s akkor földnél is alább hullhat a bátor. Kell tehát valami szilárd és maradandó biztosíték, szép ház, szép ruhák, gépkocsi, hogy a megszerzett előny mindörökké le legyen kötve. S kétségbeesetten kell vigyázni, hogy a megkülönböztetett bánásmód mindig kijárjon. Ezekkel az értékes, mindenre használható emberekkel volt a legkényesebb feladatomban. Hamar sértve érzik magukat, mellőzésnek veszik a legszándéktalanabb mozdulatot s akkor megbántott önértékkel éppen olyan eredményesen tudnak rombolni, mint alkotni.

Míg az öreg gazdáról tudom, hogy velem tartottak s most ellenem szegődtek, az ifjak pedig ellenem voltak s most kitarlóan szeretnek, ez a harmadik csoport mindig velem volt és velem lesz, de sohasem biztos, hogy valóban-e vagy csak külsőn szerint. Hiányzik belőlük a második csoport mély társadalmi érzése. Egyéni siker vetette őket föl, egyéni törekvés maradt a vezető ösztönük továbbra is. Minden értékük és tehetségük ellenére az igazi összefogáson alapuló új társadalom csak akkor használhatja őket, ha az élet sorsfordulatai meggyőzik őket az egyénkénti külön elért siker ürességéről és csalékony voltáról. Ha a társaikkal való sorsközösséget jobban át tudnák érezni s a közös munkát végzettszerűen tudnák vállalni, az övék volna az elsőség a faluban.

Falu, falu, csodálatos falu! Sokszínű, sokrétű élet. Föld, fű, állat, ember; embernek minden fajtája. Egyetemes és gazdag az éleled. Hajtani kell-e téged, vagy úszni benned?

ARATÁS CSEPLÉS UTÁN

Erdeélynek megéri ez a tapasztalat a százezer lél. De szegény mészkliek a landíjat egyedül fizették ki érte.

Mielőtt Mészkon a lelkeszi állást elfoglaltam volna, valaki azt a jó tanácsot adta, hogy az új faluban egy esztendőig ne csináljak semmit. Ismerkedjem az emberekkel, mérjem föl a körülményeket; ennyi éppen elég az első tizenkét hónapra.

Én a tanácsot megköszöntem szépen, amint illik s e szerint is akartam cselekedni. De nem lehetett. Egy ideig még csak bírtam a sétákat a hegyoldalakon, a tervtelen semmittevést. A nélkül azonban, hogy észrevettem volna, már benne voltam régi, lázas életem kerékvágásában. Valahol egy hirdetést olvastam, mit tudom én hogyan: kezdtem a falut rábeszélni arra, hogy vásároljon magának cséplőgép-főlszerelést szövetkezeti alapon. Mindenki egyetértett

abban, hogy cséplőgépre szükség van. Nekem pedig jól esett, hogy végre a komoly munka a falu érdekében megkezdődött.

Ma a cséplőgépet a faluban nem tanácsos emlegetni, csúnya és komoly kudarc lett a dolog vége; de akkor, egy ideig nem múlt el nap, hogy a kérdés ne tárgyalódott volna az utcákon, a dombon, a bolt előtt. Szövetkezeti alapon vásároljunk cséplőgépet; égető szükség van rá. Mészkl, ellentétben Aranyosszék többi faluival, hegyoldalán fekszik s bár nevéhez híven köves, a sarat is bőven megtűri. A csépléssel mindig bajok szoktak lenni. A síkföldre szabott nagy gépeket nehéz ide, a dombok hátára fölventetni, egyik szűk udvarról a másikra hurocolni. Aztán meg későre is kerülnek erre felé a gépek; csak amikor a gazdagabb falvakban a cséplés elvégződött. Itt nyilvánvalóan szükség van egy nekünk való, kisebb méretű főlszerelésre.

Páran azt javasolták, hogy álljon össze két-három gazda, tegyék össze a pénzüket, vagy vegyenek föl kölcsönt közösen. Vásárolják meg ők a cséplőgépet. De ez a megoldás nekem nem tetszett. Nekem a szövetkezeti megoldás éppen olyan fontos volt, mint a cséplőgép maga. A gabonaárak leesése és a géparak viszonylagos magassága következtében a cséplőgép tulajdonosság már nem volt abban az időben jövedelmező üzlet. Régebben két-három nyár cséplési jövedelme kifizette a főlszerelés árát; de az az idő elmúlt. S ha valaha azért kellett ellenezni a sok ember életére fontos gépi berendezések magántulajdonban való kezelését, mert az egyeseknek meg nem érdemelt hasznót biztosít s növeli az emberek között fennálló egyenlőtlenséget, most azért kellett a cséplőgépnek a falu közös tulajdonává lennie, hogy megvédjük az egyént, akit a nagy befektetés az akkori körülmények között bizonyára megbuktatott volna. Előtte állott a szomszéd falusi gépész példája, aki szántógépet vásárolt, hogy megfelelő díjért bérszántást végezhesen. Az első évben még akadt munkája. De a következőkben már kevesen voltak hajlandók a holdankénti öt-hatszáz lejelet megfizetni s a gép jórészt tétlenül vesztegelt. Ha ez a gép ötven gazdát lett volna, a költségek sokat nem tettek volna ki, azoknak magára eső részét minden gazda vállalta volna s most a határ díszlenék a mély szántástól; így gondolkodtam. A gépet bírjuk és használjuk közösen; így a kockázatot elkerüljük s mindenki számára biztos számításokat tehetünk.

Nem került sok fáradságomba, hogy erről a gazdákat meggyőzzem. Vasárnap délutánonként a falu közepén fölmagasló dombon mindig összegyűltek egy kis kártyázásra, tereferére s a cséplőgépre gyakran reáterelődött a szó. Megmutogattam nekik a különböző gyáraktól kapott kénes úrjegyzékeket. Már ott tartottunk, hogy csak két megoldatlan kérdés állott a cséplőgépvásárlás útjában.

Az első kényes volt, mert a nemzetiségi különbségek váltották ki. Kiterjedjen-e az összefogás az egész falura, vagy csak a magyarságra? A gazdák többsége román volt, de gazdaságilag a magyarok talán erősebben állottak. Kezdetben az a töltögás uralkodott, hogy jobb lesz az általános szövetkezést meg sem kísérelni. A két fajta még nem tanult meg egymásban bízni, egymást megbecsülni. Előbb-utóbb kiéleződnek az ellentétek. Az uralmon levő románság vissza is élhet a hatalmával. De nem sokára fölülkerekedett az erdélyiesség gondolata, az a megnevezés nélküli bizalom, hogy talán, mégis, meg fogjuk érteni egymást. Mindenesetre hívjuk meg a románságot is egy gyűlésre: lássuk, hogyan gondolkoznak. A meghívást ki is doboltattuk. De már késő volt. A vezetők nyígyan eljöttek; de csak tájékozódni. Egy pár napra rá már híre járt, hogy ők külön akarnak cséplőgépet venni.

Eredménynek ez sem lekicsinylendő!

Egy évvel ezelőtt még semmi s most egyszerre két cséplőgép. Mind a kettő szövetkezeti alapon.

De a gépek még nem voltak megvéve. Még a második akadályt is le kellett győzni. A szegényebb rendű gazdák tiltakoztak az ellen, hogy ők a gép árában éppen akkorá részt fizessenek, mint a gazdagabbak. Kétségen kívül igazuk volt. De miféle kulcs alapján alapítsuk meg az osztályokat? Mindenki a birtoka arányában fizessen? Mészkon a birtok nagysága nem méri a tulajdonos anyagi helyzetét. A lakosság felének a földművelés szinte mellékfoglalkozása, mert a közeli tordai gyárakba vagy a helybeli alabástrombányákba jár dolgozni. Így esetleg olyan emberre jutna a kisebb fizetnivaló, aki a nagyobbat is könnyebben elbírná, mint a csak földét művelő nagy gazda. Vagy legyen a kirovás a szerint, hogy ki mennyit csépel? Akkor a kalandyosabb gazdák vissza fognak húzódni a gépvásárlástól, mert érdekük ellen volna a saját gép által biztosított előnyökért a tőlük követelt túlzott árat megfizetni. Előre lát-

tam, hogy ezen a kérdésen fölborulhat a legjobb szándék s ezért inkább a mellett az elv mellett kardoskodtam, ami a szövetkezeti törvénynek is az alapgondolata, hogy mindenki befizetése kölcsönnek, üzletrésznek tekintessék, amelyet illő kamatjával, osztalékjával idővel mindenkinek vissza kell kapnia, s így nem igazságtalanság, ha mindenki egyforma kölcsönrel járul hozzá a gép megvásárlásához.

Így aztán, ötven gazda aláírta az egységet. A többiek kimaradtak. Ők még egy darabig kézi cséplőgéppel verték el a gabonájukat, míg a két nagy cséplőgéplárság rá nem szánta magát, hogy a rendes százalékkért nekik is dolgozzék. Örömben úszott az egész magyarság, amikor a kis barnás-sárga gép megérkezett. Egy hétre rá a románoké is. Ők azért is nagyobbat vettek, mint mi.

Azóta sem örvendett a cséplőgépeknek seaki olyan tiszta odaadással.

Mert sok bajnak forrásává vált ez a cséplőgépvásárlás. Az olyan összefogás, amelyben mindenki benne van, csak a napfényes időt állja. Mihelyt nehézségek merülnek föl, valaki megkezd az elégedetlenkedést s az nyomban átragad a többiekre is. Egy idő után az emberek elfelejtik az előnyöket, amelyekhez hozzászoktak, s csak a hátrányok miatt zúgolódnak.

Akkor a legelején nagyszerűen ment minden. Példánkat nemcsak a mészkonai románok, de más falvak is követték. Sőt, ami ennél többet jelent, a tagokban pontosan az a szellem ébredett föl, aminek fölkelése tilkolt reményem volt. Amikor a cséplés megkezdődött s világossá vált, hogy minden embernek zsebéből ezerötszáz lej körüli összeget kell kifizetnie a vételár első részletében, ami a gabonaárak újabb esése következtében, lényegesen magasabb volt annál, amire számítottunk, fölvettem a gondolatot, hogy váltsuk ki az iparengedélyt s menjünk el csépelni más falvakba is. A gazdák egyhangúlag azt válaszolták, hogy ők a gépet nem hurcoltatják. Ők azt azért vették, hogy legyen maguknak s ahogy a cséplést elvégezték, szépen pihenni teszik. Ez a határozat volt az év legnagyobb dicsősége. Tudták, hogy mindegyikükre kevesebb kiróvás jutna, ha bércséplést végeznének más falvakban, de a gazdákat a haszon reménye el nem csábította. Ők megmaradtak az eredeti gondolat mellett; a gépet nem haszonszerzésre, hanem a maguk használatára vették.

Nem lelt el azonban egy esztendő, a hangulat megfordult.

Igaz, szerencsétlen körülmények is hozzájárultak ehhez a változáshoz.

A gabona értéke állandóan eseti s ez állandóan emelte a még ki nem fizetett vételár valódi értékét.

A gépet, felfogásuk szerint jogtalanul, nemcsak megadóztatták, de aránylag magas kulcs szerint.

A cséplőgépszerkezet nem tisztítja ki a gabonát a legmegfelelőbb módon s így munkájában nem telhetik teljesen kedvünk.

Legutóbb a kezelése körül is nehézségek merültek föl. A köz önzetlen szolgálata nem mindenkinek a kenyeré.

A legnagyobb baj azonban mégis csak az volt. — s ezt már a gazdák nem is tudják nekem soha megbocsátani, ez az egy tévedésem elsőlét minden egyéb jót, amit tettem, — az igazi hiba abban volt, hogy a gazdákat a cséplőgépvásárlásba voltaképpen mégis csak meggondolatlanul vezettem bele.

Ezt ma már tisztán látom.

Akkoriban terveim között a gazdasági gépek közös birtoklása nagy szerepet játszott. A legfontosabb feladatnak a haladást láttam. Villamosításról álmodoztam s nem láttam, hogy a falusi ember kevés pénzét csak olyan befektetésekre szabad előhívni a ládák fenekéről, amelyek azonnal és közvetlen haszonnal járnak. De a pusztá haladásért, ami ez esetben nagyjából a gazdák kényelmét jelentette, vétek ötven gazdától egy-egy növendék tehén árát követelni. Igaz, hogy kényelem az, hogy az aratás befejezése után a gépet azonnal használatba vehetjük, kenyéreséplésre nem kell szomszéd falvakba járnunk, a főcséplésre sem kell hetekig várni; de ez a kényelem fényűzés s e fényűzésért én a mészárosokkal túlságosan magas árat fiztettem.

A cséplőgépvásárlással addig kellett volna várni, amíg a gazdáknak felesleges pénzük kerül. S még akkor is föl kellett volna tenni a kérdést: érdemes-e százezer lelt kiadnia egy kis kényelemért? Vagy még inkább: — hiszen a pap kitalálása volt az egész dolog, — hogy az egyéni vállalkozást a szövetkezettel helyettesítsük? Olyan fontos, hogy mindent szövetkezetek végezzenek? Én egy időben arra is kész lettem volna, hogy a falu szükségletét nagyrészt ki-

elégítő falusi fűszeresek mellé szövetkezeti holtot állítsak, hát miért? A szocializmus dogmatikusa megszűnt bennem; de Mészkon még jó ideig a szövetkezeti vállalkozás dogmatikusa voltam s csak most látom, hogy a dolgok valahogy megtalálják a nekik legmegfelelőbb formát s az néha a szövetkezés, de igen gyakran nem az s erőltetni semmit sem szabad.

Erdélyben megéri ez a tapasztalat a százezer lelt; de szegény mészárosok a tandíjat egyedül fizették ki érte.

EGYLETESDI

Az egyik asztalra folyóiratokat s könyveket szórta. Azt az egy asztalt kerülte mindenki. Egyszer Cségyi Máté fölvetett egy könyvet, de le is tette mindjárt.

Ha nem állottam meg, hogy az első nyáron csak nézem és tanuljam a falut, hogyan tehettem volna meg, hogy a telet tétlenül töltsöm? Lassan ismerőssé lett az ismeretlen falu s én már rátehettem a beteg részre a kezemet. Az ifjúság el van hanyagolva, a nőkkel nem foglalkozott senki. A férfiak csak egyházi és gazdaköri gyűlésekre járnak el pénzes dolgok felett vitalkozni. Így láttam akkor a helyzetet; de talán az új orvos szeme volt az enyém, aki az egészséget is betegnek mondja, hogy gyógyíthasson végre.

Mert voltaképpen sok panaszra nem lehetett oka senkinek. A mészárosi magyarság mindig elevenen és értelmesen kereste az emberré válás útjait. Önkormányzati érzelme már századokkal ezelőtt akkora volt, hogy a pap és a mester még jegyzőkönyvét sem kellett hogy vezesse a legkülönbébb Társaságoknak, amelyeket senki sem csinált, mert lettek. S ahogy az idő az új évszázadba fordult, akadtak arra való mesterek mindig, akik az ősi lelket az új kifejezési eszközökkel összeházasítsák.

Úgy esett, ahogy esett: a huszadik század első három évtizedében Mészkon a román pap volt a nagy pap s a magyar művelődést a kis magyar felekezeti iskola tanítói hor-

dozták. Ekárt tanító vezette be a színdarabozást. Mintha az én tizenkét éves diákkorom fellengzős vágya Mészköről szállott volna át: a *Botcsinálta Doktor* került színre legelőször. A torockói mestert a székely tanító, Lőfi követte s ő már csak a népszínműveket állhatta. De azokkal nem fukarkodott. Az aranyosszéki Zsigmond Ferenc, mostani társam, ugyancsak a hagyományt követi. Az elmúlt harminc év alatt Mészkö a magyar népszínművek színe-javában gyönyörködhetett. Sorrendben előadta az ifjúság a legnevezetesebb, legjobb darabokat, némelyiket kétszer is. Betetőzte a sikert a *Vén bakancsos* idei tordai előadása, amely olyan határozott művészeti teljesítményt nyújtott, hogy azzal még Kolozsváron is előállhattunk volna.

Hasonló múltja és története van a mészői Daloskörnek. Azt is a torockói mester hívta életre s az is virágzik, él, működik már szinte harminc esztendeje. Hát ilyen volt ez a beteg falu; ilyen erőteljes, ilyen életreheválott.

Ami hiányzott, az — ahogy mondani szokták, — a *korsszellemből* hiányzott. A tömeg-művelés első eszközei a tömeg-művészetek — színjátszás, közös éneklés — s arra, hogy a falusi ifjaknak egyéni műveltséget kellene szerezniük, még csak kevesen gondoltak. S még itt is Mészkö már megtette az első lépést. Abban a szobában, ahol egy magánember ma korcsmát tart, ezelőtt húsz évvel olvasóköri volt s az Emke könyvtár minden könyvét a harmincötön felül járó nemzedék sok tagja teljesen kiolvasta.

Megalakítottuk az ifjúsági egyesületet s a tél beköszöntésekor művelődési ház hiányában drága pénzen kibéreltünk egy megfelelő szobát körhelyiségné. A Nő-szövetség is úgy ahogy életre kelt. Felosztottuk az egyletek között a hét napjait. Jutott még a férfiaknak is egy este. Vettünk deszkát s az ácsok készítettek két nagy asztalt, amelyeken asztali teniszt játszottunk. Még két kisebb asztal s tíz pad egészítette ki a felszerelést. Az asztali tenisz játékon kívül egy dominót is beszereztünk; sakkot én kölcsönöztem. Az egyik asztalra folyóiratokat s könyveket szórtam.

Azt az egy asztalt kerülte mindenki.

Egyszer Csegezi Máté fölvelt egy könyvet, de le is tette mindjárt.

Az volt a tervem, hogy hagyok mindent, amennyire lehet, a maga menetére. Ne induljon meg semmi kényszerfetésből. Szórakozzanak, találják jól magukat az ifjak. Eljön

annak is az ideje, hogy egy-két rövidre fogott előadást meghallgassanak; a kellemest u hasznossal megletőzzék.

De nem így történt az, ami történt.

A tél lassan eltelt. Nem mondom, a körhelyiségben voltak mindig elegenden. A ping-pongozást sokan megletanullák s a sakk is használdott tisztességes gyakran. Ez utóbbi volt az egyedüli szellemi foglalkozás a télen. De az előadásaim nem sikerültek. Ha előre kihirdettem az időpontot, csak kevesen jelentek meg. Ha pedig váratlanul csaptam le rájuk: nem lehetett a játékot, a fonást megbontani.

Egyenként sok jóra való s tehetséges ifjú akadt a csoportban. De a közszellem rettenetes volt. Nem igen foglalkozott komoly dolgokkal egyikük sem, amióta az iskolából kikerült s talán e miatt az esze sohasem járt egyében, csak a lányokon, a táncon, a színdarabozáson. Szerepelni, az igaz, nagyon szeretett mindegyik. Nekünk is elő kellett adni a szokásos szíveszteri népszínművet, amit a körhelyiségben tánc követelt.

A baj aztán ott kezdődött, hogy a körhelyiség becsületét kikezdte az a néhány asszony, aki a leányát oda nem eresztette. Elterjedt a híre, hogy ott mik történnek, amikor a tiszteletes úr nincsen ott. Hogy azt elmondani sem lehet. Hogy az szégyen és gyalázat s a tiszteletes úr is okosabban tenné, ha nem adna alkalmat a legényeknek és a leányoknak. A szegény tiszteletes úr pedig bizonyosan megvakult, mert valahányszor a kert felől jöve, óvatosan benézett az ablakon, mielőtt túlkerült volna az ajlóra, még cigarettázókat sem igen látott, pedig azt igazán nem remélte, hogy ezt a lörvénnyel a távollétében is komolyan fogják venni. Az igaz, hogy lányok kerültek haza éjszaka után s állottak elő azzal, hogy a körhelyiségben voltak, de azt is mondhatták volna, hogy Ilona nénéméknél. Ott voltak, ahol voltak. A körhelyiség azonban menthetetlenül elveszítette a becsületét. Már február vége felé becsukhattuk. A feladatát mégis elvégezte, mert a gondolat szépen kifejlődött a tél folyamán, hogy körhelyiségre, de már a saját Falu Otthonunkban (a kultúrház legszebb magyar neve, Debreceni László öntvénye) föltétlenül szükségünk van.

De azt is beláttam, hogyha egy asztalra föltálatom a táncot a léhasággal, s egy csipetnyi komolyságot is melléjük lopok: a tánc s a jókedv fogyni fog, de a komolysághoz nyúlni, még ha szeretne sem nyúl egyik sem a többiek

miatt. Nem lehet az ifjakra bízni, hogy az idejüket azokon a téli esteken mivel töltseik el. Én azt reméltem, hogy több őszinte érdeklődést talállok bennük, egy kis kíváncsiságot, hogy tanuljanak, műveljék magukat. Csalódlam. Nem elég az alkalmakat készen eléjük hozni tisztességes választásra. Kézen kell fogni őket s meg kell határozni számukra az étrendet.

Éppen ilyen sikertelen maradt annak a másik hivatalos kötelességnek a teljesítése, hogy a „Nökszövetségét“ összehozzam. Talán az asszonyom titkos borzongása varázsolta el a levegőt s a földet, hogy ne sikerüljön. Neki már Amerikában megvolt a maga külön véleménye arról, hogy mit jelent pap feleségének lenni. „Aztán elnökölnöm kell a Nökszövetsége ülésén.“ Szegény fejének nem volt elég gondja azzal, hogy új nyelvet tanuljon, új népet, új szokásokat megismerjen; még az is bonyolulttá tette a helyzetét, hogy a férje „pap“. Mert a papi állás nem tisztességes foglalkozás. A pap abból él, hogy nagyképű. Ő ismeri az Istent személyesen. Ő nem a maga toldozott-foldozott kis hitét teregeti a gyülekezetek elé, hanem az Isten Akaratát, amelyről neki a Legpontosabb Értesülése van. Az ő hivatása az, hogy a sötétben járó mérnököknek, tanároknak, orvosoknak és minisztereknek a világosságot fényeskedje. Kedves nejeire is átszármazik a mennyei világosság egy sugára, amit ő azzal a komoly, méltóságteljes föllépéssel is kinyilvánít, ami az ő második természete. Ő elnököl a Nökszövetsége gyűlésein. S nem volt az én asszonyomnak valamelyes igazsága? Hát örvend a papi állás annak a köz-tiszteltetnek, amelynek a tanári vagy az orvosi? Nem nézi le a papot lelke mélyén — még ha nem is árulja el hangos szóval — a legtöbb művelt ember, az egész ipari munkás-ság s a föld népéből is az, aki „többet tud“? Nem azt tartják, hogy más a társadalmilag hasznos munka és más a papi működés, a kereszteleés, a temetés?...

Vétenék az igazság ellen, ha azt mondanám, hogy a társadalmi csoportot, amelynek tagja lettem, megfelelőképpen tisztelni tudom. Ha rágondolok az összes unitárius, református, katolikus, görögkeleti, metodista, baptista, adventista, presbiteriánus, sintoista, buddhista, hindu, mohamedán és zsidó papokra, csak az ment meg a kétségbeeséstől, hogy az emberi gyöngeségekkel szemben tisztességes türelemmel rendelkezem s a lelkeszi hivatást nagyra tar-

tom. Nem csodálom, hogy a feleségem nem volt büszke a foglalkozásomra. Őt csak az nyugtatta meg, hogy én „nemi vagyok olyan, mint a többiek“. Ebben igaza is volt. Rólam a beszélgetésem, a viselkedésem, a ruházódásom után senki sem mondhatta meg, hogy pap vagyok. Papos kézmozdulataim, szemforgatásaim, szófordulataim, kenetességem és ferencjózsefem nem volt és nincsen.

A Nökszövetségét sem akartam olyanná tenni, mint „amilyen a többi“. Azért csak olyan lett, vagy pedig olyan sem. Becsülettel meg sem alakulhatott. Az asszonyok nem tudtak egymással megérteni. Külön húztak a jó gazdánék, külön az iparosok feleségei és külön a szegény asszonyok. Illetve a „felette“ levő csoporthoz húzott volna mindegyik jó szívvel, de azt már még sem szerette, hogy a „mosóné-jával“ egy társaságba kerüljön. Így hát a teaestélyeket is külön rendezték az asszonyok. Én egyebet nem kívántam, minthogy a faluban legyen egy Nökszövetsége s lett nem egy, de három. Hogy aztán ennyi lett, hát egy sem élt sokáig. A legtöbb asszony úgymégharagudott rám, hogy nem az ő külön igazsága mellett törtem lándzsát. Az egyiknek az fájt, hogy rászóltam, a másiknak az, hogy miért nem szóltam erősebben a szomszédjára. Egyideig csütörtök esteként föl jártak a körhelyiségbe fanni. Sokan még ping-pongozni is megtanultak. A feleségem is rávette magát, hogy a gyermekek neveléséről előadást tartson. Az volt az első magyar nyelvű előadása. De aztán eljött a tavasz s a Nökszövetsége kialudott. Rossz nyelvek azt állították, hogy a falu szerencséjére.

Azért papíroson az egyesület továbbra is fennállott. Teaestélyeket rendezett azóta is minden télen; arra összeverődött mindig egy pár rendező. Nem halt meg a leányzó, csak tette magát. S ime, egyszerre, mindenki meglepetésére, új életre ébredt az elmúlt ősszel. Már jár a maga lábán. Pénzt gyűjt, a templomkertet szépíti. Száraz talaj volt ez a mész-kői mégis; a három éve elvetett mag csak most dugta elő a fejét csodálkozni s nőni.

Az ifjúsági egyesület is tavaly támadt föl s tavaly óta van lelke. Saját lelke; nem én lelkeltem bele; legfeljebb megfogtam, fölráztam, fogékonytá tettem az ifjúságot, hogy reáésszméljen, fölébressze. A szervezetet magát papi hatalmamnál fogva föl szeltem templom-avatáskor, amikor az új elnök, aki a padok és asztalok készítésénél szerepet nem

játszott, elnöki szerepét olyan jól kezdte játszani, hogy a püspöki asztallátástól a padokat el akarta vitétni az ifjúság táncához. — Oh ezek a padok, mennyi bajt okoztak ezek a padok! Azelőtt jó volt a csűr földjébe cöveket ütni, azokra deszkákat átfektetni; a nagy kendőkbe burkolt leányos anyák az effajta padokon is végig tudták bóbiskolni az éjszakát. Most az ifjúság a körhelyiség részére készített föl-szerelést használni akarta. Egyszer összeakadt a szekerem a katonáknak bevonuló legényekével, akik a padokat búcsútáncmulásuk részére kívánták. Engem a kérdés úgy talált, mint a gazdát, aki új üstöt vásárolt s kis idő múlva azt veszi észre, hogy összes szomszédjai az ő üstjében akarnak szilvafetel főzni. Egy darabig adogatja s hagyogatja, hogy ki-ki ügyeljen rá, de amikor észreveszi az első horpadásokat, megkeményíti a nyakát s azt mondja: nem. Én is kezdetben kiadtam a padokat egy pár táncra. De kettőnek már eltörött a lába. A nemet egyszer már nekem is ki kellett mondanom. A padokat utóvégre is nem azért készítettük, hogy éjfélután magukról már nem tudó legények azokat idő előtt porrá tegyék, hanem hogy a körhelyiségünknek meglegyen a berendezése.

A katonáknak bevonuló ifjak azonban nagy legények. Az egyik megizente, hogyha a padokat ki nem adom, össze-tör mindent a házamban. A másik arra hivatkozott, hogyha a János fiúnak kiadtam, ők se legyenek alább valók s tőlük se sajnáljam. Én erre a fiúkat kitanítottam, hogy egy legény mekkora legény lehet a nélkül, hogy az eget elsötétítené.

A legények azonban nem nyughattak. Kilesték, amikor egyik társukat esketni hazulról elmentem. Szépen a lakásom elé vonultak, az olvasó-szobának átadott helyiség ajtaját, amelyet azelőtt retesszel óvatosan bezártam, ügyesen betaszították s a padokat még ügyesebben elhordták. Ennél mégcsak az volt ügyesebb, ahogy egy óra múlva, amikor a kisbőrrel a tánchelyükre vonultam, a padokat a vállakra vették s szépen hazáig hozzám visszahozták. Egyikük még azt is megkérdezte tőlem, hogy „most már nem lesz ugye baj, tiszteletes úr?”

Baj nem lett — csak szinte.

Az emberek egy része megbotránkozott; de nem a legények viselkedésén, hanem az én eljárásom felett. Kezdték sügni-bügni, hogy majd meggyújtik a bajomat, azért én a

legények padját a legényektől elzárтам. Az olyan különbség, hogy a padok nem a legényeké, hanem az ifjúsági egy-leté voltak s hogy a három nagy legény közül kettő az egy-letnek még tagja sem volt soha s hogy a padok nem a táncolással járó fáradságnak kipihenésére szolgáltak, nem so-ka jelentettek azok szemében, akik a papon egyet ülni akartak. Valaki még azt is kifogásolta, hogy egyáltalán pa-dokat csináltattam s hogy a papi lak egy üres szobáját fele-ségem távollétében esti előadások céljaira átengedtem. Leg-jobb semmit sem csinálni, s akkor nincs baj — ez volt tit-kos bölcsesége.

Hát abban van is valamely igaza, hogy a pap, aki pa-láttal a vállán csak vasárnap törődik a híveivel, nem is keveredik bele kellemetlennél kellemetlenebb ügyekbe. Az olyan ellen nem lehet kifogást és panaszt emelni. Az senkit meg nem sért, senki érdekét nem veszélyezteti, a gazdagot nem támadja, a szegényt nem bosszantja, a községi hírot nem vonja kérdőre s a szolgabíróval csak esztendőben egy-szer találkozik. Bezzeg az én eszemben alig tudtam a keblé-tanácsot rávenni, hogy az ifjúság magaviselete felett a rosszaságát kifejezze. De az is megtörtént s a papi tekin-tély, amire sajnós, még mindig nagy szükség van, csorbát nem szenvedett.

Ezt az ifjúságot, amelynek ennyi fölösleges ereje van, nem is tudta kerékvágásban tartani más, csak a katonaság vagy a sport.

Az ifjúsági egyesület, mint az M. N. T. E., a Mente, a Mészköi Népfőiskolások Testvér Egylete alakult újjá az elmúlt nyáron. Az a football labda, amit idejövetelem után vásároltam s amelyet az ifjak a mezőre soha ki nem vihet-tek, csak ha csapattá alakulnak, még jó volt egy pár mér-kőzésre. Arra mindenesetre jó volt, hogy mint elejtett szó, amely titkon rágja az embert belül, a végén is tetté érlelje a gyenge óhajást. Ez is olyan kellemes meglepetésem volt, mint a Nőszövetség fölbredése.

A csapat magának sporttelepet bérelt a felsőszentmi-hályfalvi legelő szélén. A mérkőzéseket látni kívánó mész-kői, kellemes rövid sétát tesz az Aranyos partján a berek bokrai között, amíg odaér. A két football kapu ide látszik az új papi lak ablakába. Vasárnaponként tarkállik a gye-p; leányok, asszonyok, férfiak, gyermekek szíviák a friss leve-gőt, tanulják szeretni a labdarúgást. A pályán a piros-kék

inges mészről csapat játssza, eddig még többször vesztő mint nyerő játékát, valamelyik kiránduló tordai csapattal. Egyszer-másszor birkózást és ökölvívást is bemutatnak. Gálfi Máté már első forduló alatt végét akarta vetni a küzdelemnek. Hát nem is kellene végignézni, miképen dagad meg láthatólag egyik-másik küzdő fél arca, feje már a mérkőzés alatt.

Az első télen mindebből csak a reménység vált élővé s a csalódás, tavasz jöttén, hogy az első roham nem sikerült.

Türelmetlen voltam; egyszerre akartam mindent. De már ennél többet tudok. Ma tudok várni, tudok lépést tartani az ekét húzó ökörrel, s a fő növekedését gyorsnak találom. Mindenhez idő kell s a fejlődés órájának sebesség-szabályozójához a türelmetlen emberi kéz hiába nyúl.

A PALÁST SÚLYA

Kicsi lámpákat gyújtogatták, hogy haza találjanak. A lelkük már égett. A kivonuló sokaság csillósó folyam volt, amely boldogan és hálusan ölelt körül.

Kétfelé szakított sok ember élete. Más kedvvel végzi hivatalos kötelességét, amivel a kenyerét keresi és más az íze annak a munkának, amit saját akaratából vállal. Kis mértékben az én életemnek is megvolt és megvan ez a kétfelé osztottsága. Sohasem felejttem el azt a délelőtti órát, amikor a lelkészi beiktatásomat követő héten, a szomszéd falusi postahivatalból hazafelé igyekezve a következő vasárnapi prédikáciémat próbálgattam. A rőten át lassan lépegettem és nem szerettem a gondolatát sem annak, hogy én most minden vasárnap ezen az idegen hangon kell, hogy megszólaljak. Előadásokat szerettem tartani. Fölvenni valamilyen tárgyat és okosan, rendben elmondani róla minden elmondandót: ez természetesen fakadt belőlem. Szerettem a hallgatóság figyelmével játszani; szerettem a pillanatokat, amikor halott csendben várta mindenki a súlyos következtetéseket. De a prédikáció, az valami más.

Kétlön máfaj. Vers is, próza is, mese is, valóság is, tanítás is, szavakkal való részeg táncolás is. Kétlön a hossza, mint a szonettnek. Csak nemesveretű szavakat szabad használni benne s a végét föl kell kunkorítani, magas, lelkes hangon, hogy a gyülekezet illőkép magába vehesse. Még ennél is mesterségesebb lenne a prédikáció, ha azok számára hallgatnám volna, akik engem annak művészetére a papnevelő intézetben megtanítottak. S bár kezdettől fogva, még teológus koromban is, úgy prédikáltam, ahogy azt én a legjobbnak tartottam, sohasem vált a szószéki beszéd olyan gyönyörűség forrásává, olyan magától kialakulóvá, mint előadásaim. Nem is tetszeltek a beszédeim a legelején. „Ez a pap csak mesél”, ez volt a megállapítás. Időbe telt, amíg a hívek hozzászóltak a kevesebb gőzzel, hang, kéz és kar-tornáztatás nélkül, természetesebb hangon elmondott beszédeimhez.

A temetésektől félek. Szerencse, hogy kicsi a falu, ritka a halott. Igaz, idejövetelem után szinte temetés lett az első lényekedésem. Egy megkereszteltetlen gyermeket sietve hozták, hogy ez meg ne történhessék. De a szerencsétlen Jani, akiről akkor és azóta is csak a legjobbakat hallottam, már haldoklott. Egy délelőtti nizzal lepelt meg a család egyik tagja, hogy imádkozni hívott. Hol imádkozzam? Akár a templomban, akár a meleg ágya mellett. Templomba imádkozni gyülekezet nélkül nem megyek. Az imádság csak képletesen szól az Istennek; arra az embernek lehet szüksége. A kis szobában körül állották a haldokló ágyát a szülők, a testvérek. Jani már nem volt eszméleténél. Pár halálán elmondott szóban erőt gyújtogattam életre, ha az a sorsa, vagy halála, ha annak kell bekövetkeznie. Temetésekor a templomba gyűlt az egész falu, megtelték a karzatok, kinn az előcsarnokban a halott koporsója mellett zokogtak az asszony rokonok. Minden temetésnél ugyanaz és mégis más a fájdalom. S nekem ezt a szenvedést, ezt a vigasztalhatatlanságot, ezt a néha fölésszálló reménykedést, ezt a végtiszűzességet levő részvélet egyetlen emberi szimfóniávvá kell összefoglalnom. Dalolni kell és zokognom, csillanom és fölszakítani a sebeket; szárazon egy szem se maradjon. E mellett ott kísért a csak látványosságra esődülő rejtett reménysége: most a halottról talán azt is elmondom, amit titokban mindenki tud s most, legeleőr és legutoljára, csukott szemibe lehet ordítani! A hátramaradottakat pedig, ha

megőrzemlik, komoran meg kell leckéztetni. Nincs nehezebb feladat a temetésnél, ha valaki önbecsülését meg akarja tartani.

Minden temetés újabb erőpróba. Ha sikerül: hónapokig nyugodt és boldog a falu: jó papjuk van. Ha nem sikerül, ha hiányzott az ünnepélyesség, ha mozdulatlanok maradtak a lelkek, elégedetlenség támad. Szegény Daczó Sándort a villám sújtotta agyon, amint az én földemen kapált. Az édesanyja félig halottan feküdt mellette. Mikor eszméletéhez tért s látta a halált, mint valami szörnyű és mégis természetes valóságot, térdre csúszva és négykézláb verte magát haza a vihar által megnövelt patakokon keresztül. Jó időben is háromnegyed óra járás onnan a falu. A férje, mint máskor is, a kocsmában tanyázott. Mikor a halottas ház udvarán a szabud ég alatt egybegyűlt tömeg, mint egyetlen várakozó szem, reámnézett, tudtam, hogy az apához szigorú szavaim lesznek. Az a temetés, mint a teljesítmények csúcsa, magaslík ki a többiek közül.

Még egy kötelességem van, amit megosztott lélekkel végzek. A hívek látogatása. Pedig tudom, hogy ez egyike a legfontosabb lelkészi feladatoknak s valahányszor időt szakítok arra, hogy valakit, akárkit meglátogassak, az a félóra vagy óra a legtisztább öröm. Akkor nem állít bennünk semmiféle hivatalos viszonyba az élet. Nem kell neki prédikálnom, nem figyelmeztetem fizetési kötelességére, nem akarok megszavaztatni semmit. Vagyunk, élünk, léteztünk. Kérdegetek a földjei felől; ő boldogan mondja el, mit végzett, mit végez. Ilyenkor nem hiszek a gonoszban. Erről az emberről mondják, hogy nem szeret, nem állhat? A szeme bátorozottan csillog az örömtől, hogy meglátogattam. Hiszen, ha gyakrabban eljöhethék, nem volna semmi baj.

De nem lehet, nem tudok. Nincs reá idő. A ház körül is akad egy kis dolog. Aztán írni is kellene. Ma ez a gyűlés van; a konfirmálók mindjárt itt lesznek. Holnap be kell mennem Tordára s idejében ilthon lenni, hogy a vallásórát megtarthatssam. Aztán nem könnyebben tud velem száz család a legkülönbözőbb összejöveteleken, egyleti gyűléseken találkozni, mint én velük száz kicsi házban száz alkalommal?

Az egyletek olyanok, mint a kővék, amelyeket holondos arató köt. Az egyikbe csupa telekalászos búzát szorít, a másikba éretlen fejűeket, a harmadikba mind csupa búzavirá-

got ölel. Aztán kalangyába szúrja mindahányat. A templomi gyűlekezések kellenc, hogy kalangyákuul hivassanak, de azok is csak kővék. (Hanem az arató azokat már csak úgy taláalomra gyűjtötte össze.) Valami ok miatt az emberek nem járják a templomot. Nosza, szűrjünk föl új karót új kalangyának. Tartsunk összejöveteleket az iskolában a templom helyett; ne délelőtt, hanem este s ami betölti, az legyen könnyebb, változatosabb, élvezetesebb. Adjunk neki új nevet: hívjuk meg a népet *vallásos estélyekre*.

Ezeket rendezni is hivatalos kötelességem volt. De nekem már heccekkel ezelőtt azon járt az eszem, miképen lehetne ezeket az összejöveteleket okos kísértetezésekre fölhasználni. Valami heti találkozásra, amely a mívesnapokon földjeire különbszórt népet összehozza s megtöltse újra lélekkel, életvággyal, minden akadályon felülemelkedő bittel az élet jó-ságában s az isteni cél erejében, feltétlenül szükség van. A templomi istentisztelet ezt a célt szolgálta századokon keresztül. Világos azonban, hogy a változó emberrel annak is változnia kellett volna, hogy hatalma az emberek fölött megőriztessék. Változtatni azonban nem szabad; azt törvények tiltják. Törvények, amelyek az egyházi életet segíteni, fejleszteni lennének hivatva s a helyett megkötik, megmerevítik. Mindegy. Ezeket az estéket hadd használjuk föl arra, hogy a ma embere számára legjótékonyabb, legtermészetesebb ébresztésnek, életrekelésnek módját feltételezzük.

Egy kis elméleti megalapozás. Mi az, ami a megújulást váró kis seregnek lelket ad? Az kell legelőször; hogy a helyes hangot megüssük. Szükség van komolyságra, az élet titokzatos erőinek megérzésére. Szükség van a maguk külön életét a gyűlésterembe hozó egyéneket egységbe foglalni; a szétkalandozó életüket egybeterelni. Hadd kezdjük meg tehát az ébresztést közös énekléssel, amely a kicsi lelkeket egy hatalmas lélekke emeli. Azután szóljon a lelkész: az eggyé vált gyülekezet előtt üsse meg az élet komolyságának hangját. Beszéljen az élet küzdelmeiről, az emberek gondjairól, reményeikéről. Idézzé lelkükbe az isteni lélek erejét. Ezt mások imádkozásnak vagy elcsúfításnak fogják nevezni. Nem fontos, milyen nevet adnak neki. Ebben a lelkész szól a gyülekezethez. A templomban sincsen ez más-ként; de ott még nem lehet megtenni, hogy legalább a külső formákhoz ne ragaszkodjunk. Ott sem törekszem másra, minthogy az emberekkel az istenség misztikus

nagyságát megéreztessem. De ha voltaképpen ott sem az Istenhez, hanem az áhítatosan hallgató hívekhez beszélek s a célom nem az, hogy Istennek a gyülekezeti hódolatát bemutassam, hanem hogy az embereket az istennel való együttérzésre emeljem, azt a hagyományos formát mégis meghagyom, hogy az Istent, mint a költő a Szépséget vagy az Igazságot, megszólítsam. A vallásos estélyeken még ezt sem tettem meg s úgy tapasztaltam, hogy ezek az imáim mély hatást gyakorolnak.

Ezután még egyszer szóljon a lelkész. Ezt ismét mások prédikációnak neveznek; de itt sem az elnevezés a fontos. A lelkész próbálja meg elmélyíteni a lelkeket megülő érzést. Válassza ki az élet valamely mozzanatát és mutassa be az isteni csillogását a látható rosszban is. S akkor már előkészítette a talajt arra, hogy most a hívek öntsék ki a lelküket. Mint valami boldog egységbe forrott család tagjai, előállanak a gyermekek versekkel, mesékkel. Jönnek az ifjak is; szavalnak vagy énekelnek. S aztán az idősebbek. Ők már a megtízelt élet ízével a szájukon, keserűen vagy édesen. Az öregek visszaemlékeznek a régi időkre. A fogsgát járt katonák Szibériáról vagy Olaszországról beszél. Daczó Imre kezdte meg ezeknek az egyszerű előadásoknak a sorát. Az öreg iskola zsúfolásig megtelt. Nagy pelróleumlámpa világított az asztal fölött, mintegy jelezve, hogy onnan árad a világosság. Először nevetett mindenki; szokatlan volt az embereknek, hogy most „egyre maguk közül” komolyan hallgassanak. Imre nem is tudta, hogy mivel induljon meg. Felelni fordult: Hát mivel kezdjem? De valahogy belékapott a szóba s aztán volt figyelés húsz percig, amíg a mondókája tartott! Az orosz forradalom kitöréséig mint hadifogoly egy vasgyárban dolgozott. Akkor választania kellett a között, hogy hazamenjen-e, vagy még beljebb tartson, Szibériába. Hazá nem ment. „Megtudtam az otthon való állapotokat — valotta be. — Egy-két-hónapi szabadság, s aztán újra ki a frontra!” Bizony nem volt sem hűrében, sem a többi társában abból az iskolakönyves hűsieségből, amely boldogan viszi bőrét a vágóhidra egy elképzelt eszinyéért. Ők szívesebben maradtak foglyok, míg a háború minden oldalon véget ér. A maguk részéről ők már akkor bejelentették tiltakozásukat a háború esztelenisége ellen. „Csináljátok meg nélkülünk!” Imre még sokat beszélt szibériai kalandjairól. A fogolytáborban

éltfusz pusztított. Megszökött. Oroszul már annyit tudott, hogy szólnak adhatta ki magát. Beszegődött kocsinak, holott lóval soha életében nem bánt. Nagy akadály is az egy hozzá hasonló faragású székeiynek! Mielőtti a gazdája észrevette volna, már megtanult hajítani s csipőre felt kézzel büszkélkedett a bakon. Aztán kereskedősegédnek állott. Volt ott mit hallgatni, szemrehénés nélkül; hiszen, amint mondta, lett volna két napra való mondanivalója is.

Aztán Julia néni következett két népmesével. Az egyik a gyikocskáról szólt. A közepén megakadt. „Aztán mit is?” — kérdezte zavarodottan. A kislánya, a kilencéves Ilonka, aki ott ült az első padban, s könyökére dőlve áhítatosan figyelte az anyját, megszólalt, a nélkül, hogy tudta volna: „Az ezüst kutya!” Jobban tudta ő a mesét, mint az anyja!

Igy hömpölygött széles mederben a megindított áradat. Mikor a végére értünk, újabb énekléssel pécsetteltük meg együvértározásunkat. Közben is bármikor, ha a figyelem talán egy percre ellankadott s az egyének kezdtek külön valójukba visszaruskadni, az éneklés rántott bennünket vissza az egy-életbe. Nemcsak egyházi énekekre kerítettünk sort. Az iskola szűk falai hatalmasan visszahangzották a Kék nefelejtis, vagy a Püridik a holdvilág dallamait.

Soha, sehol, semmiféle más alkalommal az emberek olyan felfrissülve, olyan mosolygós derűvel, olyan új életre ébredetten nem hagyták el a termet, mint ezeknek az azóta is minden lélen megrendezett vallásos estélyeknek a végén. Kicsi lámpáikat gyújtogatták, hogy hazataláljanak; a lelkük már égett; a kivonuló sokaság csillogó folyam volt, amely boldogan és hálásan ölelt körül, ömlött el mellettem.

Azonkívül, hogy ezeken a vallásos estélyeken megtaláltuk a szükséges és áhított lelki felfrissülés útját, ezek az alkalmak arra is jók voltak, hogy megnyilatkozásra bírják a fahit.

Egymásután szólaltattam meg a beszédre hajlamosabb férfiakat. A legtöbb szó hadifogságbeli élményekről esett. De megbátorodtak az öregek is s Mészáros multjából érdekesebb érdekesebb eseményeket meséltek el.

Elvezetett és tanulsággal hallgatta mindenki ezeket az egyszerűen, de az átélés erejével elmondott beszédeket.

Megvakultunk vagy húszan. Csukamájolajat adott az orvos. Bekentük vele az asztal lábát; nem használt. Vettünk marhamájat, pároltuk a szemünket. Hát megjött a látás; de a májat is megettük.

Hogy minden ember élete regény, amelyhez naponként új oldalt ír láthatatlan tintával a sors, azt világosabban semmi sem mutatta, mint azoknak az egyszerű falusi emberek előadásai a téli vallásos estélyeken, akik félénkségükkel logyözve, meg mertek szólni a nyilvánosság előtt is. Egész hadifortélyra volt annak, hogy jelenikezőket találjak. A kiszemelt férfúval beszélgetésbe elegyedtem. Hamar kikapasztallam, mőről van mondanivalója. Akkor kérdést kérdés után téve föl, elmondattam vele annak minden részletét s a végén felszólítottam: volna-e bátorsága mindezeket a vallásos estélyen is megismételni? Gyávának kevés mert mutatkozni s ha egyszer szavát adta, azonnal ki is hirdetem a nevét a száz példányban sokszorosított *Mészárosi Egyházi Értesítőben*. Ezek után már senki sem léphetett vissza; s csak az első szavak jöttek nehezen, amelyek a többinek utat törtek. Szégyent nem vallott egyik sem.

Elöl ültek a gyermekek. Közvetlenül mögöttük a feketaruhás, fekete fejkendőss nsszonyok. Az ifjak a kemence körül, a férfiak az ajtó mellett. Az arcokon a várakozás feszültsége. Az előadó zavarodottan néz körül. Aztán belekezd. *Nyitrai Mózes*t még 1914-ben kivitték a menetszázaddal „Semiszló”-ba. Tizennégy napig kenyeret sem kaptak. Azt ettek, amit a mezőkön találtak, amit a falvakban loptak. A Kárpátokban két hélig harcoltak. Azután vissza újra. Caupa főlelem a katona élete; ha elől jár, az ellenség tehet benne kárt; ha hátramarad, a tiszt lövi le. Az ezredből alig maradt egy pár ember. Egy éjjel kivágott fatörzseket lödözték. Egy álliszt egy árkon keresztül visszavezette őket a sereghez. Másfél hónapig dekkungban. Alól forrás, felül eső. Nem bírta az éhezést. Hátra szökött, a mezőn pityókát szedett. Egy 82-es őrmester feléje jött. „Te mit csinálsz itt?” „Szedelek pityókát.” „Azt minek?” „Főzzen meg.” „Éhezel? Melyik századból való vagy? Tudod, mi vár rád? A köny-

nyebb büntetés: az ellenség elé kikötünk. A nehezebb: hat legény főbelő.” — Viti magával. De gyenge voltam, járnai is alig bírtam. „Gyere jobban!” Egy sznakszvezető utólért. Kérdez mindent. „Magyar-e? Kár főbelövetni; vigye inkább az orvoshoz.” — Az őrmester csakugyan meggondolta a dolgot. Az orvos véletlenül ismert: „Hát mi a bajod, Nyitrai?” „Nagy gyomormenéssem és hányingerem van, a hasam is fáj.” Az orvos adott egy cédulát: kolerás. Két szanitéc hordágyra tett, kocsin vittek tovább. A bakancsokat lehúzták. Khirovból Bécsbe kerültem. Ott untam magam. Szabadságot kértem. Kaptam három hetet s 21 forintot. Otthon egy pálcával járkáltam az utcán. Februárban újra kivitték a frontra. Tetűvel úgy megteletem, hogy jó volna, ha annyi lejem volna most, amennyi tetűm akkor volt. A nadrágszíjam lyukában öt-tíz. A köldökomban tíz-tizenöt. Ez így volt... s szinte rosszul esik neki, hogy a gyermekek s a háborút nem járt ifjak harsányan megnevetik. Ifjabb Jobbágy Miklós közbeszól: „Így volt bizony, ez nem nevetni való.”

Ivangorod bevételénél egy éjjel gránát érte Nyitrai Mózes. Amíg tizenhatot bekötöztek, ő elaludt a vérben. Mikor felébredt, szuszogni sem tudott, véres volt a feje. Fél, hogy az oroszok elfogják s levágják orrát, fülét. Egyszerre román beszédet hall. Szanitéc! Mennék, de nem látok, lépni sem tudok. A karom tövét szépen megfogta, úgy vitt magával. Csak negyvenöten maradtunk meg. Egy Bornemisza nevű kollégám rámszól: „Hogy vagy, pajtás?” Hangjáról megismertem. „Hát halok meg,” mondom. „Te ne beszélj, hiszen én a belemet a kezemben tartom!” Másnap meg is halt. A kórházban Kereki Márton volt a szakács — ha él, az Isten vezesse haza, ha meghalt, Isten nyugtassa. Hozott laskalevest. Tőle kérdeztem, van-e reménység, hogy megélek. Csehországba vittek kórházba. Csak négyszer kötöztek be. A sebem megtelt gennyel, szagos lett. De a cseh orvos csak int: majd holnap reggel. Másnap az operáció. Kezd altatni. Nem bír. Négy ember lefog: a vasat kihúzza a fejemből. Én kiállok, de ő még jobban, hogy hallgassak. Aztán hurcoltak kórházból kórházba. Voltam Pozsonyban, Tordán, Gyulafehérváron, Pesten, ismét Tordán, megint Gyulafehérváron. Egy Maksai nevű orvos olyan orvosságot tett, hogy eldagadt az arcom. „Doktor úr, miért van ez, hiszen én már jobban voltam.” „Hát te jobban tudod, mi kell? Tegyétek

be az egyesbe." Egy nagy terem volt az egyes. Hát onnan hogyan kerüljek ki? Mentem ki a klozetre. A szaniféc négy-szer velem jött, de ötödször magaura hagyott. Úgy, ingben, gatyában szaladtam föl a föltörzssorveshöz...

És így telt és így folyt a szegény Nyitrai Mózes élete, míg végre 1917-ben kiszuperálták mint hatvanszázalékos rokkantat.

Idősebb Gálfi Miklósnak olyan huncutul csillog a szeme, hogy a gyerekek előre nevelnek neki. „Én is elbeszelnék egyet, ha elég bátor lennék, de azt sem tudom, hol kezdjem. A derekán kezdem meg, amikor elfogtak. Még a pokolban is jártam. 1916 szeptember elsején nagy ütközetünk kerekedett. Pionér voltam, hordtam a golyót. 12 órakor jött a parancs: az utászok teljes felszereléssel a rajvonalba! De én a szakaszommal hátul maradtam: „Maga ittmarad tartalékban, nem mozdul, amíg parancsot nem kap.” Hát én nem is mozdultam; de a parancsot hiába vártam. A százados egybe elesett; nem volt kitől jöjjön a parancs. Végül előkerült egy őrmester: „Ne lölessen, mert mind el vagyunk fogva!” Bé a kukoricásba. Egyszer kidugom a fejem: hát aroszi az orosz, mint a méh. Fiúk, meneküljünk, amerre látunk! De senki sem volt már ott, mindenki elszaladt. Én is futok; éppen szembe az oroszral. A vasúti töltés mellett megtaláltam az utászokat. Egy orosz megszólalt: drága puská. Én bizony nem tudom, milyen drága volt. Hát elveszi a fegyvert. A többiek mind vetik a keresztet: román, román. Engem már meg akartak löni. Én is vetem a keresztet: román, román. Volt százszoros akadály, spanyol bakok, burok. Két méter magasan csupa halott. Úgy mentünk keresztül rajtuk: a lábaink belesüppedtek. Nyolc ezredet fogott el az orosz egyszerre: nem maradt több szemben vele, csak egy; attól mehetett volna egész Magyarországig. Hajtottak befelé. Mindenfelé halott. Hát a mi ágyúink lönek, hogy inkább haljunk meg, de fogságba ne vigyenek.

Volt egy ezüstóráim, aranylánccal: azt egy kozák elvette. Adott érte egy ötkopekes bilyegét.

Estére elértünk Tarnopolba. Hogy adjak a családomnak életjelt? Ott egy kaszánya. Annyian voltunk, hogy az árnyékszékekben álltam. Egy német elkérte a címemet, hogy írjon haza: el vagyok fogva. Mentünk tovább. Majd megfagytam, olyan hideg volt. Hajtanak tovább, mint a lovat.

Sokhelyt a szalma mozgott a tetőtől. Mégis muszáj volt kifeléülni.

Minket magyarokat elvitték a vesztihelyre, oda, ahol télen soha sincs nappal. Archangels városába. Nyáron meg kártyázhat az ember márciustól novemberig egyfolytában. Ott már föld tovább nem volt; a Fehér Jeges Tenger követtezett. A Murmájról mentünk. Eladtam mindenemet kenyérért. Vettem rossz beretvát, kilentem, eladtam. Szakállasan olyan voltam, mint egy nyúzott cápa.

Mosdótálban hallevés. Egy ember ráfeküdt, úgy szívtá. Mi kilencen csak néztük. Megérkeztünk a pokolba.

Mózeset magam mellett tartottam. Légy te is ács. Aki ács vagy kovács volt, az mind mehetett munkára. De az ingem olyan fekete a tetőtől, mint az ujjas. Kérünk egy üstöt, abban megfőzzük jól, a tető a víz tetején, mint a hagyma a rántásban. De én úgy meghültem! Vizesen vetjük fel az inget és a nadrágot. Olyan meleg lettem, emberek, hogy azt mondtam: nohát most vége. A kemence piros volt a tűztől, de én reszkettem mellette, úgy láztam. A többiek kacagtak, tréfálkoztak s én haltem meg.

Addig adtam s vettem a nadrágot, míg végül fel sem húzhaltam, olyan kicsi lett.

Magyari Mózesi kórált. Hideg vízzel, bundával. Reggelre jobbacsán érzem magam. Hoz hagymát. Azt hittem, nem hagymát hoz, hanem pánkót: meg sem sórtam, befaltam, mint a kecske.

Még hozzá!

Gyenge voltam, mint a légy; szakállam, mint a zurándokoknak. Egy zsidó megkért, legyenek a szakácsuk. Fuszulykát főztem vízzel, sóval. Nem minden asszony tenné meg. Három hónapig fuszulyka; három hónapig lencse, nánt a tinta. Mostam a lencsét elegendő, mégis fekete maradt. Hát, emberek a lencse; lencse; vas az üsl.

Az emberek kigyengültek. Nincs erőnk. Megyünk orvosi vizsgára. Aztán adtak húst is. Húztam a húst magam után a raktárból; útaltam ránézni is. Muszáj volt megfőzni. Csináltattam egy vasvillát, úgy mosogattam, büdös volt! Nem nyúltam hozzá. De azért az emberek megeltek.

Ott mindenki fött vizet ivott. Hát sok betegnek jó ki a fogá, mint a napraforgóból a mag! Cinka betegség. Kékül a lába. Mit csináljunk? Igyunk fenyőfabogyólevet. Megvakultunk vagy búsán. Csukamájolajat adott az orvos.

Bekentük vele az asztal lábát; nem használt. Vettünk marhamájat, pároltuk a szemünket. Hát megjött a látás; de a májat is megettük.

Ott voltunk két esztendőig.

Buta, bolond, nyomorúságos két esztendő; de elmúlt s jđős Gálfi Miklós, annyi év távolából már csak a humorát látja.

Nyitrai Andris nem volt hős, s fogságba sem került. Egyébről beszélt hát. Tizenöt éves koráig gyermek a gyermek. Addig csak azt hallja: Éredj innen, ne lácsogj, ne hallgasd, amit az öregek beszélnek. Vad még a gyermek, nem bátor. A tanítót ismeri, de a papnak csak köszön. -- Ő még ilyen volt, amikor katonának fogták a háború elején s Pestre került. Ott kezdte az életét. Sokféle emberrel megismerkedett.

Találkozott egy hívővel, aki szidta a háborút. Uralkodó akad elég; ha egyet lelőnek, jön helyébe más, de most millió, meg millió ember kell, hogy elpusztuljon egy ember halála miatt. — Én csak hallgattam. Akkor még az ilyenfajta beszéd gyávaságnak tűnt fel előttem.

Sokáig maradtam Pesten. Láttam a sok sebesült, ideghajos katonát. Az ember megcsömörült s ha tehetné, elkerülte, hogy a frontra vigyék. Én sem igyekeztem kifelé. Talán sikerült is volna mindvégig itthon maradnom, de egyszer levelet kaptam: Mégsem szép, hogy te otthon kussolsz, míg mi idekint harcolunk. Egy pár hónap múlva hazamegyünk s te otthon a faluban csak hallgatni fogsz majd.

Ez szíven ütött. Kimentem én is a harctérre. Megismertem a sok bajt, kínt, nyomorúságot. Nem a haláltól féltünk, hanem a megnyomorodástól.

Egy öreg főhadnagytól megkérdeztem, miért kell küzdeni? Azt felelte, hogy a dicsőségért. Hát ő meg is halt dicsőséggel. A tábori papok az istentiszteleteken hatalmas beszédeket tartottak, de azért utána mégis sokan lemondóan legyintettek: mikor lesz már vége? Megkérdeztem a papot is, hogy vajjon lelkéből beszél-e, vagy csak kötelességből dicsólti a háborút. „Hát én az állam embere vagyok — azt felelte. — A háború üzlet, a papot az állam fizeti.” Ezen akkor nagyon megboltráncoltam. S egy bibliaolvasó mindent megtagadott. A konyhára osztották be, de ő ott sem akart dolgozni. „Én gyilkosoknak nem főzök!” Az al-

tisztek képesek voltak akárkit kikötni: a legénység engedelmeskedett.

Künn voltam 1916 július 28-ig. Akkor az olasz támadásokban sebet kaptam. Spekulációval hazakerültem. Most sem tartom gyávaságnak, hogy akkor a tömeggyilkosságból magamat kimentettem. A forradalom idehaza ért. Többünket a közsgben félhollra vertek. Aztán visszalért a rendes élet. Újra kezdtem a templomba járni; de mindig arra a tábori papra gondoltam s nem éreztem magamat otthon.

Akkor kezdtek falunkba járni a hívők. Többen megjelentünk a gyűléseiken. Rosszat nem tanítottak, de bárgyúságot igen, eleget. Úgy fejtik a bibliát, mint az ügyvéd a törvénykönyvet. A végén rájöttem, hogy az ő hitük sem jobb a miénknél, csak annyiban, hogy ők a háborút megvetik. De ők sem hisznek mindent, amit tanítanak. A vezetőjük, aki valamikor tanító volt, azt mondta, hogy a feláldozást nem fogadja el, bár hirdeti. A társa erővel újra akart keresztelni.

Tanításairól írtak egy könyvet, amelynek az a címe, hogy *Isten Hárfája*. Egy amerikai írta, Russell. Lehet, hogy ő hitt abban, amit leírt, de az egész inkább a zsidók javát szolgálta.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy aki a papja tanítását elfogadni nem tudja: az elmegy a hívőkhöz. De nekem nincs reájuk semmi szükségem.

Gálfi Zsigmond a munkásmozgalomról tartott előadást. „Március jön, — így kezdte. — A virág lehull; ottmarad az éretlen gyümölcs. Egy hosszú nyár szükséges ahhoz, hogy meglássuk, milyen a gyümölcs: nemes-e, vagy vad. A kertészek jól akartak. Ilyen a munkásmozgalom.” Így indult neki Gálfi Zsigmond. De amikor odajutott volna, hogy saját tapasztalatairól beszéljen, szükséavú lett. „Ami a tordai munkásságot és munkásmozgalmat illeti: ne szólj szám, nem fáj fejem. 1920 október havában minket is rávettek egy tíznapos sztrájkra. Lesütött szemmel, szegyenkezve állottunk munkába újra; a sztrájk nem sikerült. Vezetőink közül sokat elfogtak; de sokan bizony cserbenhagytak.” Ebben az egy előadásban nem a közvetlen tapasztalat nyilatkozott meg, hanem a tanítani akarás vágya. A többiekben lüktetett az élet s a legegyszerűbb esemény

is a valóság erejét hatott. Azonban ez is jó volt a maga nemében.

Az öregek Mészáros multjáról beszéltek. *Hosszú Zsigmond* elmesélte, miképpen jártak iskolába a régiek. *Jobbágy Sándor* mesét mondott, de úgy kezdte, hogy mindenki azt hitte, saját gyermekévei történetét tárja a hallgatóság elé. Juhokat őrzött s a juhok átszaladtak egy égő nádason. „Te fiú, kié ez a disznócsorda?” kérdezte egy arrajáró. Ezt még elhitte mindenki. De amikor a rabló derékig földbe ásta s ő úgy menekült meg, hogy a farkasnak, aki egyik hátulsó lábát felemelve melléje állott, a farkába kapaszkodott — az iskolában kirobbant a fekezetellen nevelés. Hiszen mese az egész! Hogy jóvá tett bennünket ez a hamis öregember!

Borbély Gyuri bácsi elmesélte, amit még az apjától hallott: miképpen akadályozták meg az ösök, hogy a templomra a pápisták a keresztest kitűzzék. Ő szölt legelőször a Kopta-háborúról is. Vitássá vált a káposztáskerti Aranyosfolyó feletti része. A sinfalviak rávetették a szemüket; pedig ők a vízen túl laktak. Egy ünnepi délután kivonult a két falu népe, hogy a vitát eldöntse — kövekkel. Könnyű volt a sinfalviaknak! Ők a kövekkel telt folyómedret a hátukban kaplák; volt mit hajigálniuk. A mészárosoknak kötényükben hordták az asszonyok a köveket; nem csoda, hogy kezdettek veszedelmesen hátraszorulni. S már-már csúfosan elvesztették a háborút, amikor egy bizonyos fehérvári Borbély, történetesen a Gyuri bácsi egyik öse, puskával a sinfalviak közé lőtt egy bokorból. El is találta az egyik harcos sinfalvi lábát. Nosza lett belőle nagy szaladás! A mészárosok a menekülő sinfalviak után eredtek s még két foglyot is ejtek.

A továbbiakat már én mesélem el az atyáknak, később, esztendőik multjával, amint egykori írásokból a Kopta-kert történetét kihámozom.

A L E V É L T Á R O S

A HURKALYUKI TÁRSASÁG TÖRTÉNETE

Ezt a rendszert nem papíroson agyalták ki. Ötven család addig küzdött a maga jogáért s hogy a másoknak több jussa ne legyen, amíg a legcsodálatosabb egyensúlyt, a legteljesebb igazságot és egyenlőséget meg nem teremtetik.

Jó ideig föl sem lapoztam az egyházközség levéltárában őrzött avultas jegyzőkönyveket. Latinul nem tudok, mert amit az iskolában tanultam, rég elfelejtettem; attól tartottam, hogy a legkorábbi följegyzések diáknyelven történtek, amiket úgy sem fogok megérteni. De a templom megújítása alkalmával, az építés és a javítások időpontját ki kellett keresnem. Ez alkalommal nemcsak arról győződtem meg, hogy a legelső jegyzőkönyv magyarul íródott s hogy az első tekintetre kuszált és olvashatatlan írásokat — hála a diplomatikai gyakorlatoknak, amelyeket a teológián Kelemen Lajos vezetéce alatt végeztünk — aránylag nem nehéz kiolvasni, hanem a kedvem is megjött, hogy a mészáros egyházközség multjával megismerkedjem. Nemsokára már egészen bele voltam merülve a régi könyvek tanulmányozásába.

Legelőször a hurkalyuki veteményes kert történetét akartam az írások alapján összeállítani. A világon sok érdekes földdarab található, de érdekesség dolgában — nekem legalább úgy tetszik — kevés velekszik azzal a néha veteményes, néha káposztás, néha pedig kenderes földnek nevezett területtel, amely a község határában, az Aranyos

folyó balpartján fekszik. Felette a sziklás hegyoldalon sekélyes barlang szája. Az a Hurkalyuk, vagy a legújabb, román eredetű nevén: a Kopta. Onnan nyerte a kert elnevezését. A mintegy tizenkét hold terjedelmű tag esős időben sűrű forgalmat mutat. A kétszázhecten kis földsáv, mészkeői nyelven: nyíl, amelyekre a hurkalyuki kert föl van osztva, tele van ültetgető, gyomlálógató, kapálógató emberekkel. Künn van az egész mészkeői magyarság. Mert ez a hely nem más, mint a mészkeői magyarság közösen birtveleményes kertje, ahol minden utópisták és rendszeralkotók ámulására, a föld birtoklásának és kezelésének ember-ségi és mindenségi szempontból talán legelőkéletesebb rendszere már százharminchat év óta gyakorlatban van.

Ezt a rendszert nem papíroson agyallták ki a mészkeői magyarság elődei. Ezt a rendszert nem azért alakították ki, hogy legyen igazság és egyenlőség. De a mészkeői unitárius egyházközség a tulajdonjogot a markából ki nem engedte s akkor az az ötven család, amelyik magának mind részt követelt a káposztáskertből, addig küzdött a maga jogáért, s hogy a másiknak több jussa ne legyen, amíg a legesodálatosabb egyensúlyt, a legteljesebb igazságot és egyenlőséget meg nem teremtték.

De hadd szólaljon meg a történelem!

A mészkeői unitárius egyházközség levéllárában 1714-ből fennmaradt *conscriptio* szerint volt „az Hurka juk alat egy berek, tőkéből álló rétséggel edjüt délről az Aranjas folyó vize, nap nyugatrol az Sinfalvi határ, északról a jalu közönséges földje (halárolja)“. 1788-ból ez a följegyzés áll: „Berek. A Hurkajuk előtt, régen tőkéből állot, most rétség, vicinussa délről az Aranjas folyó vize“ stb. Az 1793. évi pénztári számadásokban aztán hirtelen ez az új tétele jelenik meg: az új curátornak kötelessége behajtani „Halmágyi Lászlótól (is) pro Anno 1793 Káposztu föld Taxáját Flor. 2. Dr. 2.“ 1795-ben már Nagy István bírja a Káposztáskertet ugyanannyiért. Az 1798-as számadásban már ez áll: Káposztás kertek (egy többesszámban!) *taxája*. A magyarázatot aztán az 1817-es új összeírás szolgáltatja, amely „Berkek“ főcímet alatt a következő följegyzést őrizte meg: „Vagyon a Hurka juk, vagy Kis Somos allyába egy darab hely — melyben az előtti időkben fűzfa és vadgyümölcs fa tőkék voltak, de már ma káposztás kertnek használja az Ecclesia. Ehez befogott ezen folyó esztendőben a Sinfalvi

határ felől egy darabot az Ecclesia, mely aránt más a Sinfalvi közönséggel az Ecclesia perben vagyon. Notandum ezen darab káposztást egészen az Ecclesia Tagjai egymás közötti felosztván használják 2 forint Taxa mellett“.

Az ezután következő adatok sokáig nem tartalmaznak semmi újat és lényegest. Annál érdekesebbek társadalomlélektani szempontból. Mindjárt 1817-ből a következő hosszú számadást találjuk: „A Hurka Juk alatt történt Verekedésben, mely történt ezen folyó esztendőben Pünköszt harmadik napjára a... Sinfalviak közül két rabok behoztatván, az ezekre és az ezen Ügyből emegült... költsége nevezett Curator Halmágyi Jánosnak következők eszerént“.

S itt hosszú, háromoldalas számadás folytatódik, amelyben sűrűn szerepelnek az ilyenfajta tételek: „1. Az elfogott Rabok mikor bé kísértettek járadásokra az Ecclesia Tagjainak egy Kupa Pálinka 3 frt. 12 dr. — 2. Ekkor a rabok egy fél fertály Pálinka 24 dr. — 10. Megint 4 ed fél Kupa Pálinkáért 10 frt. 30 dr.“ És így tovább. Az egész kiadás a törvénytőló urak költségeivel, tizenhat Árkos Pappiros árával s egyebekkel 38 tétele alatt kilelt 432 Magyar forint 84 pénzt.

Ezt már a generális Vizitáció sem hagyhatta szó nélkül.

Jegyzés alatt követelte az egyházközség tagjaitól az összeg visszalizetését. De „mindazonáltal tapasztolván... az Ecclesia Tagjai Nagyon el gyengüléseket“, elállott a közvetlen visszalizetéstől s úgy határozott, hogy ebből az összegből „250 forint és 86 Pénzeket (a költségek többi részét a sinfalviak a törvényszéki ítélet alapján megtérítették) úgy nézze mint ezen új káposztás kertre investált Capitalist, s ennek esztendői törvényes Interessét a 15 Ft. forintokat a Nyilakol bíró Gazdákra repartíralya, s hogy Esztendőnként ezt pontosan fizessék meg határozza“.

Így emelkedett a hurkalyuki káposztáskert taxája 17 forint és 4 dénárra.

A legközelebbi új adat 1819-ből való, amikor is az egyházközség bevételei között ezt találjuk: „a Dékánytól a Hurkajuk taxája 17 Mfr. 4 dr.“ — De hogy kicsoda legyen ez a Dékány, azt csak jóval később, 1850-ben magyarázza meg hivatalos írás, amikor is a vizsgálószerzői jegyzések között ez áll: „Az ekklesia gazdasági tekintetben csökkenés pontján lévén... legcélszerűbbnek látszott, hogy a Kopta taxája emeltessék (a „Kopta“ a Hurkalyuknak időközben

(elbukkant új, román eredetű neve) ... azon taxa évenként ... 60 V. Mft. leggen. És ez a haszonbérli Társaság előidézett Dekánjának s Hűltésének is tudtára adaván, meghagyatott, hogy a Társaság Jegyzőkönyvébe beiktassák“.

E rövid feljegyzésből nyilvánvalóvá válik, hogy az egyházközség keblilánása 1819-ben, esetleg egy évvel hamarabb, átadta a Hurkalyuk kezelését egy haszonbérli társaságnak, a Hurkalyuki (később: Kopta) társaságnak, amelynek megvolt a maga külön szervezete, vezetősége s amely a nyilak kiadása, a taxák beszedése iránt intézkedett. Az összegyűjtött, nyilanként, már 1817-ben 8 garast s összesen 17 magyar forintokat kitevő összeget aztán a Társaság Dékánja egy összegben szolgáltatja át az egyház pénztárába. A mészköi magyarság önkormányzásra való hajlamát és képességét szépen bizonyítja egy ilyen társaság megalakulása, amelynek ügyvitelje teljesen a kezükben volt, annyira, hogy abban a pap vagy a mester csak a legritkább esetben vettek részt.

Sajnálatos, hogy az említett jegyzőkönyv több más régi, fontos irattal együtt elkallódott s ma már nem található az egyház levéltárában. Az 1817-es per összes iratai is elvesztek. Még sajnálatosabb, hogy az az 1817-ben bejegyzett admonitio is hiányzik, amelyet „a Falusi Község“ adott be „az Ekklesia ellen a Hurkalyuk hely felfogásában.“ Jellemző, hogy az egyházközség tagjai már 1817-ben vitálni kezdték a káposztáskert tulajdonjogát. Mind mai napig az az uralkodó fölfogás, hogy a hurkalyuki káposztás föld voltaképpen a Társaság tulajdona volt. A régi okiratok ennek az ellenkezőjét bizonyítják. De az efféle tulajdonjogi elvitatás kedves foglalkozása volt a mészköi magyarságnak. Volt az egyházközségnek egy négykővű, alulcsapós malma is. Ennek kezelésére is alakult egy Malmos Társaság, amely az egyházközségnek rendszer haszonbéri fizetett. Alig telt el egy pár évtized, a Malmos Társaság már magának vitatja a tulajdonjogot: persze sikertelenül.

A további adatok ezután hosszú ideig a Kopta kert haszonbérére s annak hovaforrdítására vonatkoznak. Már említettem, hogy 1850-ben a Társaság beleegyezik, hogy 17 magyar forintból a haszonbér 60 V. Mft.-ra emeltesse. 1851-ben ezt az összeget meg is fizeti. De 1852-ben már újra csak a régi összeg szerenel a számadásokban. 1864-

ben újra fölemelik a haszonbér-összeget annyira, hogy abból a Slátusnak, a központi egyháznak járó garasos alamizsna is kikerüljön. Így 1855-ben már 35 rft. a befizetett összeg. De ennek fele elmegy királyi adóba, más fele pedig az egyetemes egyháznak. Láttható tehát, hogy az egész idő alatt az egyházközség ugyan fenntartja magának a tulajdonjogot, de jövedelemre nem számított, mindössze azt követeli, hogy a földet használó gazdák legalább az állami adót megfizessék érte. Ez a tizenkét holdat kitevő terület az egyháznak másfél-száz év alatt, az utolsó 9 év kivételével, sohasem hozott jövedelmet.

Mivel tehát így ezt az értékes földdarabot az egyházközség tagjai úgyszólván ingyen használták, egészen természetes volt, hogy az egyházközségi tagság révén fölemült minden új terhet a nyilakra rótták fölemelt taxa képében. Így már 1817-ben a belső emberek fizetését a káposztás nyilak taxájából fedezik. 1850-ben az egyházközség költségvetésének egyensúlyba hozataláért emelik föl a taxát. 1854-ben a Slátusnak járó garasos alamizsnát rőjják ki a nyilakra. 1868-ban a belső emberek földje megszántatását az nyafiak pénzül megváltják s a kívánt összeg újra a Koptára megy. 1896-ban megváltják a papi és mesteri képet s a haszonbér ezzel évi 270 forintra emelkedik. Világos tehát, hogy az egyházközség tagjai a nyilajkért voltaképpen sohasem fizettek haszonbért, (mert a fizetett taxa a haszonbéri értéknek képtelenül kicsi részét tette ki s 1817-ben az egész kertért az egyházközség egyharmad véka kukorica árát kapja!) hanem az volt a helyzet, hogy a hívek szükség szerint hozzájárultak az egyházközség fenntartásához, s a szükséges összeget földadó alakjában fizették, mivel az egyháztól mindenki egyenlően földet bírt.

Amíg az egyházközség jövedelme a malom árendájából elégséges volt, addig ez a földadó alacsony maradt. Amikor a malom eladódott, a pénz a hívek között kikölcsönzött földvásárlásra s lassan, rendjében semmivé vált. az egyházközség jövedelmi forrás nélkül maradtott s így a Koptára kirótt taxa, földadó lényegesen fölemelkedett. annyira, hogy az ma általában a haszonbéri összegnek felel meg.

A taxa befizetése hova-tovább olyan hanyagul történt, hogy azok összegyűjtésének feladatát kiveszik 1889-ben s

társasági dékán kezéből s azokat azután az egyházközség számadó gondnoka gyűjti össze.

1925-ben a Kopta Társaság föloszlik s a kert kezelése, a felette való teljes rendelkezés joga, visszaszáll az egyházközségre.

Sok tekintetben sajnálatraméltó, hogy a Hurkalyuki Társaság megszűnt, illetve megszűnni kényszerült. Az egyházközség vezetősége esztendőig békésen sürgette, hogy a csaknem ingyen használt földdarabért a hívek megfelelő bért fizessenek. Az egyházközség úgyszólván teljesen jövedelem nélkül állott. A templom lényeges javításra szorult; a felekezeti iskolát fönnt kellett tartani. A Kopta-Társaság azonban a béremelésre nem volt hajlandó. Vitatta, hogy a föld az övé s az egyháza az az elődök csak külső okok miatt telekkönyvezették.

A Kopta Társaság föloszlott: az egyházközség ma nagyrészt a „Kopta-taxából” tartja fönnt magát. De a kezelés rendszere nem változott. Ma éppen úgy, mint 1817-ben, (amikor Bentze Sándor az egyházközség keblitanácsát pereli, mert a nyilak felosztásánál „a keblitanácsosok egyenességeiben” kétkedni mert s az azért reárált 3 frt. büntetésbe bele nem nyugodott) a hurkalyuki föld birtoklása példát mutat minden ma élő népnek, miképpen kell az *egyénnel és a közösségnek* érdekét szervesen egybekapcsolni és kielégíteni.

A Kopta társaságnak egyetlen fennmaradt, 1881-ben megkezdett jegyzőkönyve s a jelenleg is fennálló rendszabályok szerint a mintegy tizenkét holdat kitevő kert fel van osztva 60—80 négyszögöles földsávokra. A múlt század vége óta a nyilak száma 270. Ezekből a nyilakból az egyházközség minden családja egyenlően részesül. 1890 előtt minden család 4, azóta 3 nyilat bír élete végéig. Özvegy férfi felesége halála után is birtokában marad mind a háromnak. Özvegy asszony vagy elvált férfi kettőt; elvált asszony csak egyet tarthat meg. A többlet s elhalálozás esetén minden nyíl visszaszáll a község újbóli szétosztásáig.

Házasságra nem lépett egyének, bármilyen korúak is legyenek, nyilakra igényt nem tarthatnak.

Az egyházközség minden beköltözés, áttérés, vagy családalapítás útján keletkezett új családja, jogot jelenthet be hasonlóképpen 3 koptai nyílra. Az ilyen jogot bejelentő családfőket *prétendenseknek* nevezik. Gyermekek kérhetik

a szüleik nyíljait, de az intéző-tanács nem köteles őket a szerint kielégíteni.

A prétendensek kötelesek megelégedni a nekik rendszeren tavaszi határjáráskor kiosztott nyilakkal. Lemondaniok csak az egészről szabad. Az intéző-tanács köteles mindenkinek jobb és gyengébb nyilakat egyformán juttatni.

Minden családfő, akinek nyilai vannak, köteles *présztálni*, azaz az egyházi közmunkákban s különösen a Kopta-kerti közmunkákban egy ember erejével részt venni. Ez utóbbi magában foglalja a kert gyepűjének, kerítésének, az odavezető útnak fönntartását, valamint az árvízvédelmi munkálatokat is.

Azokat a nyilakat, amelyekről valaki lemondott, egy esztendeig nem adják ki prétendensnek, hanem csak haszonbérbe, nyílt árverésen. Ha az illető egy év múlva a lemondását visszavonja, vagy ha a faluba visszaköltözik (mert ellávozása miatt mondott le), a nyíljait visszakapja.

A nyilakért fizetendő összeg nagyságát az egyházközség szükséglete szabja meg. 1925-ben az új szabályzat a haszonbéri értéket veszi alapul, amelyből a teljesített közmunka értéke levonódik.

Ugyancsak az 1925-ös szabályzat szerint nyilakat nem kaphatnak az egyház és az erkölcs ellen vétők s a pénzbeli tartozással hátralékosok. Egyház ellen vétők azok, akik a templomot egyáltalán nem látogatják, akik az egyházi rendelkezéseknek nem engedelmeskednek, akik az egyház ellen izgalnak s az egyház békéjét földűlják. Erkölcs ellen vétőnek a vadházasságban élők s azok, akik másképpen erkölcselenek. De a tiltó rendelkezéseken már meglátszik a papi kéz nyoma s általában, hogy azok már nem a hosszú gyakorlat alatt kifejlődött szokások. Nagyjából ott is maradt, ahova letették, a papíroson.

Íme, ezek azok az elvek, amelyek alapján ezt a különleges helyzetű közbirtokot *magángazdaságba* vették és veszik másfél évszázad óta a mészköi unitárius egyház tagjai, a mészköi magyarok.

Valaki több ember lehet mint művész, tudós, vagy társadalmi szervező, a gazdasági tehetségeivel büszkélkedő üzletembernél; a jelenlegi rendszer mégis ez utóbbi kezébe juttat minden hatalmat.

Nem volt nekem kedvem ahhoz soha, hogy papnak Aranyosszékre jöjjek. Mészkönek — bár egy tordaihasadéki kirándulás alkalmával jártam benne s a kicsi papleány babáját meg is kereszteltem — még hírt is alig hallottam. De hogy mégis idekerültem, ez több volt a véletlennél: a sorsnak kedvezése. Anyagiakkal nem dicsekszik a mészközi lelkészi állás, de a falu Erdély keresztmetszete. Itt minden van, ami Erdély: hegy, síkság, megcsuszamlott dombok, sziklák, hasadékok, folyók, bányák s közelben a gyárrakkal javított (vagy rontott) kisváros: Torda. Lakosai románok és magyarok: földművesek, iparosok, gyárimunkások és hivatásbeliek.

S ez az erdélyi nép, ez a maroknyi magyarság, ez a kis falu készen, egy évszázad óta megvalósítva ajánlja azt, amit mások és én, utópisták, bolondok, jobb jövő építői verejtékezve és fáradságosan terveznek: a föld birtoklásának, használásának az egyén és a közösség szempontjából legtökéletesebb rendszert.

Mert ilyen a hurkalyuki veteményeskert kezelése az Úr 1798 esztendeje óta.

Kié a föld; kié legyen a föld?

Egyetemes szempontból más fölfogás helytállónak, igazságosnak, nem fogadható el: a csillagok és napok rendszerében bolygó föld mindené és mindenkié, aki és ami rajta, benne vagy fölötté létezik. Patkányok, medvék, emberek darabokat belőle ki nem szakíthatnak: ez az enyém, ez senki másé, ide tilos a bejárat.

De ez csak a végső és legalapvetőbb tulajdonjogra vonatkozik.

A tulajdonjognak a föld minden dologára és élőlényére való telekkönyvezése, skatulya-címe szerint a legteljesebb anarchia, uralomnélküliség, nem biztosítja a kívánt hely-

zet elérését. Az éppen az ellentétes rendszer vérrel, tűzzel, vassal való megvalósításához vezet, amikor a létért való küzdelemben az ügyesebb, erősebb elnyomja a gyengébbet s míg magát urrá teszi rengeteg föld, dolog és ember felett, másokat megfoszt attól a darab földtől is, ahol fejüket fehajthatnák.

Szükséges a tulajdonjogot valami közintézményre ruházni éppen az egyetemes egyenlőség és szabadság érdekében. Az ősi dán vagy orosz faluközösségek, az erdélyi közbirtokosságok a földnek egyenlően kisajátítását megakadályozták s gondoskodtak arról, hogy abból mindenki mindig egyenlően és igazságosan részesedjék.

Kérdés azonban: milyen és miféle legyen ez a közintézmény? Legjobb volna, ha az egész emberiségnek valamilyen közös szerve, egy H. G. Wells-féle Világ Állam, szerezne meg az egész föld tulajdonjogát minden ember, sőt minden élőlény javára. Igen, ez volna a leghelyesebb. De az ember társadalmi érzéke túlságosan fejletlen ahhoz, hogy egy ilyen egyetemes és valóban céljának megfelelő, egyenlő igazságossággal működő intézmény — egyelőre talán sokezer esztendőig — megalakulhasson.

Még az egy országot szervezetbe és egységbe foglaló államok is távol állanak attól, hogy mindenki érdekét egyformán képviseljék. Az orosz szovjet állam eddigi története még nem jogosít föl senkit e tétel kétségbevonására.

Maradt tehát a kicsi ember-sziget, az egymást ismerő emberek kis csoportja: a falu, vagy az egymás közelségében fekvő, egy központú falvak vidéke. A község, a falusi közbirtokosság, sok helyi az egyházközség Erdély számtalan falujában tart földterületet a birtokában, amelynek közös és minden tag számára egyenlően igazságos kihasználásáról századok óta mindenki teljes megelégedésére gondoskodik.

A hurkalyuki veteményes kert esetében ez a kisméretű közintézmény az unitárius egyházközség.

Elmondható-e azonban, hogy az elmúlt szinte másfélszáz esztendő alatt az egyházközség a birtokot valóban úgy kezelte, hogy védnöksége alatt abból mindenki egyenlő igazsággal részesedett? Elsősorban is, nem vált-e az egyházközség mintegy külön személlyé, nem élt-e vissza azzal az előnnyel, hogy a dombokon elterülő község szinte egyetlen kertészetre alkalmas helyét bírja?

E kérdésre a leghatározottabb nemmel felelhetünk.

Jogilag az egyházközség megtehetette volna, hogy saját legnagyobb hasznát keresve, a kertet a legtöbbet ígérőnek adja haszonbérbe. De ezt sohasem eszelekedte. Kiadta a Huralykúti Társaságnak, amelynek tagjai közül, ha a nem túlságosan sokat kívánó feltételeknek eleget tett, senkit sem lehetett kizárni. Ellenértékül pedig sohasem kívánt többet, mint amennyit a területért adóban ki kellett fizetnie s amennyire tartására a legszűkebb számítások szerint szüksége volt. Ez az összeg az utolsó kilenc esztendő kivételével, nevésségesen csekély volt. 1817-ben például a egész feltört területért, amely azonban akkor a mostaninál jóval kisebb lehetett, egyharmad véka kukorica árát kapta az egyházközség.

De ez még csak a kevésbé fontos része a vizsgálatnak. A leglényegesebb kérdés az, hogy az egyházközség milyen rendszer alapján bocsátotta a Kopta-kertet az emberek használatába?

Közbirtokossági legelők és erdőrészek esetében a földrész közös kihasználása régi, bevált módszer. Ugyanezt az elvet azonban művelés alatt álló területre csak a nagytüzési rend bevezetésével lehet alkalmazni. Szükséges lett volna valamilyen bizottságot hatalommal felruházni, hogy a terület kihasználásának megállapított terve alapján a munkát kiosssa, a fogakat meghatározott időben munkába állítsa, a késedelmeskedő és felelőtlen természetű emberekből ugyanazt az értékű munkát kikényszerítse, mint a pontosukból és a szorgalmasokból s végül: a termények szétosztását vagy értékesítését igazságosan végezze. Hogy az efféle közös munkát milyen nehéz mindenki megelégedésére lebonyolítani, arra elégséges bizonyíték a koptai közmunkák, útjavítás és árvízvédelem tengeri kigyója. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a közmunkákkal mindig baj volt. Mindenki egyszerre, a kellő időben sohasem jelent meg. Mindenki egyforma értékű munkát sohasem végzett. Mindenki mindenki másra állandóan zúgolódott.

A kollektív termelés önálló kisgazdákkal nem válik be, azon egyszerű oknál fogva, hogy az emberek társadalmi érke még fejletlen. Az ezerholdas földbirtokokon és a munkások ezreit alkalmazó gyárakban is csak annak következtében megy simán az ilyenfajta termelési rend, hogy a mun-

kában résztvevők gazdaságilag függő viszonyban vannak a munkavezetőktől, illetve a munkaadóktól.

Ilyen viszony teremtése azonban, az önállósághoz szokott kisgazdák alárendelése valami községi hatalomnak, az emberi élet olyan elszintelenedését, az egyéni szabadság olyan korlátozását jelentené, hogy az nem érné meg az eredményt, a gazdaságosabb termelést.

Mintán a Kopta-kertben a kollektív termelés bevezetése nem volt, egyéb nem maradt hátra, mint a birtokot kisebb nyilakra felosztani és úgy engedni át a magángazdaságok folytató családoknak.

A lényeges kihasználásnál, a magángazdaságra való átlérés, alapelveiben éppen úgy a lehető leghelyesebb rendszer a fejlődés jelen állásában, mint a birtokjog ráruházása egy közintézményre, a tulajdonjog szempontjából. Kétségtelen, hogy általánosságban az embernek társadalmi érke családánál nagyobb társadalmi egységet még nem bír el.

A társadalmi hajlam, egyszerűbb nevén: a szeretet, már annyira ki van fejlődve, hogy az ellenségeskedés legdurvább fajait, mint az erőszakos vérontást, a háborút egy nemzet, egy osztály, sőt még az ennél nagyobb társadalmi egységek köréből is ki akarja küszöbölni az ember. De ez a szeretet arra még nem teszi őt képessé, hogy érdekét nagyobb tömegű embertársával lényegesen azonosítani tudja. Ezért nem alkalmas a fejlődés jelen állásában a kollektív termelés s ezért helyes a családi birtoklás rendszere.

A magán vagy helyesebben kifejezve: családi birtoklási rendszer legelső előnye az, hogy az emberek által falat kenyérként kívánt bizonyosságérzetet megadja. Az a földműves, aki hallani sem akar arról, hogy birtokát az államnak átengedje s azután az államnak dolgozva teljesen ki legyen neki szolgáltatva, nem kapzsiságból, haszonvágyból ragaszkodik a birtokához, hanem egyszerűen azért, mert a maga és családja életének fenntartásához szükséges eszközök felett maga kíván rendelkezni. Az államban, sőt még a községi tanácsban sem bízik meg, amikor arról van szó, hogy a közös határt kétszáz család közösen művelje s a termelvényekből az egyes családoknak juttatott résszel készséggel megelégedjék. Eleget látott és tapasztalt már ahhoz, hogy a hivatalnokok, a rendelkező, uralkodó csoportok, sőt általában embertársai igazságosságában is meg ne bízzék.

A családi gazdálkodás másik előnye abban áll, hogy a munkára ösztönző okok leghatásosabbika, hogy az ember munkája eredményének hasznát közvetlenül magának, illetve családjának biztosítva lássa, ennél a rendszer-nél a legteljesebb mértékben érvényesül. A család minden tagja kedvét lelheti abban, hogy a birtokrész fejlesztését, berendezését leiszése szerint intézze.

A földbirtoknak családi gazdálkodás szerint való kihasználása a fejlődés mai állásában tehát helyes alapelveként fogadható el. Kérdés azonban, hogy a gyakorlati kivitel olyan módon történt-e a Kopta-kert esetében, hogy az egyetemes érdek, az igazság csorbát ne szenvedjen?

A kérdésnek s az igazság a Kopta-rendszer keretében teljes mértékben érvényesül, mert a birtok az egyes családoknak egyenlően osztódott szét s ez az egyenlőség a közösségben mindenkor élő minden család számára végérvényesen biztosítva van.

Minden család egyforma részt kap a közbirtokból. Az az álláspont, hogy a többtagú családok nagyobb birtokrészre tarthatnak igényt, mint a kevesebb tagból állók, nem állja meg a helyét. Az aránytalan szaporodás nem érdem, amit jutalmazni kell. Ha az egyik család megelégszik két-három gyermekkel, hogy mindnyájuk élete nyugodtabb, dúsabb és emberibb lehessen, milyen igazság kényszerítse őket arra, hogy a szomszéd tíz gyermekének birtokrészük egy részét átengedjék s ezáltal a magasabb életszintről a kevesebb-igényűek közé zuhanjanak? Az igaz, hogy a fejlődés szempontjából kívánatos volna, hogy az értékesebb tulajdonságokkal rendelkező családok túlsúlyba kerüljenek, de ezt az eredményt azzal, ha a nagyobb családoknak nagyobb birtokrészről biztosítunk, elérni nem tudjuk, mert ez esetben minden család ösztönözve érezné magát a túlszaporodásra. Így a birtokrészeknek a családok között való egyenlő szétosztása még népeség-szabályozó szerepet is játszik.

De nem elég az egyszeri igazságos felosztás. Szükséges annak biztosítása, hogy a birtokrészesedésben eltolódások ne történhessenek. A Kopta-rendszer e tekintetben is tökéleteset ad.

Minden család a kapott egyenlő birtokrész használati jogában a családfők élete végéig megmarad. Ahhoz többet nem szerezhet, abból semmit el nem adhat. Azt sem teheti

meg, hogy a három nyíl közül egyről lemondjon s a többit megtartsa. Lemondani csak az egészről egyszerre lehet s így a közösségtől teljesen visszavonulni. S még akkor is, ha valaki valamilyen ok miatt a társasághól kilép, a közösség irgalmasan és türelmesen egy évig vár, a nyíljai végérvényesen másnak ki nem adja, csak gyümölcsözletli egy esztendőig.

Teljesen ki van zárva tehát annak lehetősége, hogy az egyik család a másik rovására nagyobb birtokrészhez jusszon. A mostani korlátlan magángazdálkodás rendszere annyira magától értelődővé tette a téfelt, hogy aki törekvő az méltó a többre, hogy a Kopta-rendszernek ez az oldala az első gondolatra igazságtalannak tetszik. De miért lenne igazságtalan a gyengének, az élehetellennek megvédése? A legkevesebb, amit a kevés gazdasági érzékkel rendelkezők érdekében fölhozhatunk az, hogy valakit születési hibájáért éhezésre és nyomorúságra büntetni gonoszság. De ennél nyomósabb érv az a tény, hogy az ember legértékesebb tulajdonsága nem szükségképpen a gazdasági vagy üzleti érzék. Valaki több ember lehet, mint művész, tudós, vagy társadalmi szervező a gazdasági tehetségeivel büszkélkedő üzletembernél; a jelenlegi rendszer mégis az utóbbi kezébe juttat minden hatalmat nemcsak dolgok és gazdasági javak, hanem ezeken keresztül a többi, esetleg nála értékesebb emberek felett is. A Kopta-rendszer a gyengék elvagyontalanodását megakadályozza. Az ügyesnek pedig azáltal adja meg az ösztönzést az eredményesebb gazdálkodásra, hogy magától függ, ki milyen eredményt tud föltüntetni a neki juttatott birtokrészen.

A Kopta-rendszer azonban nemcsak a legelső földosztásnál földhöz jutott családok számára nyújtja az egyenlő igazságot. Az a közösségben mindenkor élő minden család számára biztosítva van. Az újonnan alakult család nem azért tarthat igényt három koptai nyílra, mert a szülők révén ezt a jogot öröklí, hanem azért, mert a közösség tagja. A beköltözött és a közösségbe belépő családnak (a befogadás föltétele az unitáriusság, ami mindenki előtt nyitva áll) nincs kevesebb joga, mint a legősibb mészki unitárius család leszármazottjaának.

Ha a Kopta-kertet egészen 1925-ig használati társaságnak sikerült volna az egyháztól tulajdonjogilag elvitatni, nincsen kizárva, hogy a nyílak átmentek volna

rendre az azokat akkor bíró családok tulajdonába. Ezáltal nemcsak az akkor birtokló családok közötti egyenlőségnek lett volna vége, egyes családok nagyobb területeket szerezvén meg, hanem a később beköltöző családok elől is el lett volna zárva a lehetőség, hogy jog szerint birtokrészhez jussanak.

További előnye a Kopta-rendszernek, hogy az egyének túlkapásait nemcsak a birtokszerzés terén, de a gazdálkodás folyamán is megakadályozza. Így a szántást és a termények betakarítását mindenkinek egyszerre kell végeznie, hogy a későn dologhoz látó gazda a lársai nyíljaiban kárt ne tegyen.

Végül figyelemreméltó a Kopta-rendszerben az a körülmény, hogy az egyházköztség, mint a közérdek legfőbb őrizője s a birtokjog bizományosa, a közvellen kezelést egy önkormányzati szervnek, a Hurkalyuki vagy Kopta-Társaságnak adta át, amely vezetőségét teljesen falusi gazdálkodókból választotta. Sajnálatraméltó, hogy ez a társaság, amely a birtok kezelését a fent részletezett elvek alapján szívesen esztendőn keresztül hibátlanul végezte, nem mutatott hajlandóságot a különben minden tagja által szükségesnek tartott egyházi szervezet anyagi terheinek kielégítő vállalására, amint hogy egész működése alatt közcélokra keveset, majdnem semmit sem adott. A bukás szélére jutott egyházköztség kénytelen volt tőle a kezelést 1925-ben visszavenni, hogy a rendszer fenntartása mellett az eddig földadóként fizetett csekély összeget szükséglete arányában fölmelegesse.

A Kopta-rendszer nem utópia, hanem 136 év óta gyakorlatban levő, kipróbált valóság. A földbirtok tulajdonjogi helyzetének és tényleges kihasználásának a fejlődés mai fokán legtökéletesebb megoldása.

Alkalmazni lehetne minden földbirtokra.

A házasságra lépő ifjú sem a kollektív gazdálkodás állambirtokára, sem pedig évtizedek lélekölő, verejtékes küzdelmére nem kellene hogy várjon. Azonnal *prétendensévé* válik a köztség bizományában levő földek 5—10 holdjára. Minden közmunkát *prestátna* és a közösség fenntartásához szükséges *földadót* fizetné hűségesen.

Nem is olyan megvalósíthatatlan ez a gondolat!

BOTORKÁLÓ, BIZONYTALAN JÁRÁS

Az egyház célja nem önmagának változatlan fönntartása, hanem ápolása a folyton élő, folyton fejlődő emberek folyton élő, folyton fejlődő hitének, keresése az isteni élet útjának, a rajta való botorkáló, bizonytalan járás.

A régi jegyzőkönyvek titkai fölfedezéséhez csak akkor fogtam hozzá igazában, amikor teljes esztendőt egyedül kellett töltenem a hasadozott-repedezett mészkői papírtáblán. A feleség Dániába röpcent; egyedül maradtam. A kibontott asztalra kitergettem a kinyitott jegyzőkönyveket s zavarfalan élvezettel böngésztem őket lapról-lapra.

De még mielőtt a halott fulura a sort rákerítettem volna, semmi alkalmat el nem szalasztottam, hogy az élővel megismerkedjem.

Templomban, egyletekben, vallásos estélyeken, gazdaköri gyűléseken, házaikban. Kedd estékre pedig, az első télen, azokat hívtam meg magamhoz, akik az állagon felülni álló értelmességgel vagy kíváncsisággal egyet s mászt a mindenség dolgai közül meg akartak vizsgálni.

A kiválasztást nem magam végeztem. Ezeken az összejöveteleken is részt vehetett mindenki, mint a vasárnap esteiken. De ha az első alkalommal el is jöttek néhányan, akik egyebet nem kívántak, csak magukat megmutatni, a második és ötödik estén már csak az kopogott be, akit a dolgok valóban érdekeltek, aki a többenél több volt.

Nem is akartam én *szavalkozó* válni, mint kiválasztani

és összegyűjteni ezeket a „több“-embereket: társaságnak, közös előrehaladásra, életünk elmélyítésére. De azért nagyhangzúsú nevet adtam ezeknek a szerény heti gyülekezéseknek. *Népfőiskolának* neveztem őket. Lényegében az is volt, amit csináltunk: a nép magasabb képzése, művelése. S bár a reménybeli Népfőiskolának ez csak a magja lehetett, bízom és hiszem, hogy ahhoz is egyszer elérkezünk; a nevet pedig jó minél hamarabb bevinni a közudatba.

Azzal tisztában voltam már a legelején, hogy nem akarok csupán átvenni valami külföldön bevált iskolatípust. Ami Dániában kialakult, az dán: emberileg és történelmileg. Amire nekünk szükségünk van, az erdélyi kell, hogy legyen. Az esztendőök jönnek, telnek: a türelmesen és jóakarattal végzett kísérletek majd megmutatják, merre kell kereskednünk. Már az első télen felfedeztem, hogy az aranyosszéki magyar nem dán, mert a 18–25 évesek érdeklődését, akik pedig a dán népfőiskolázás anyaga és tömege, fölébresztienem sem akkor, sem azóta nem sikerült. Úgy látszik: a magyarnak 30 éves korában nő be a fejlettsége. Ez már lényeges különbséget jelentett a külföldi népfőiskolákkal szemben, amelyeknek alapítói úgy vélték, hogy a 18 éves ifjú már megkomolyodott annyira, hogy magát az élet izgató feladataival szembeállítsa s akarattal az értékesebb élet megvalósítására irányítsa. Az erdélyi magyar népfőiskola törzse 15–18 éves gyermekifjak és 30–40 éves, maguk módján már kiforrott házasemberek lesznek.

Az első két este nem tűztünk magunk elé semmiféle fogas kérdést. Csendesen, nyugodtan elbeszélgettünk. Ki akartani ismerni a jelentevők érdeklődési körét. Szándékomban volt, hogy társadalmi kérdésekkel fogok foglalkozni, de hamar felfedeztem, hogy az embereket a vallási kérdések jobban érdeklik. Milyenek mehetett végbe a teremelés? Van-e túlvilág? Hogyan képzeljük el az Istent? Lassan ezeknek a tárgyalására térünk át.

Bizonyos boldog fölszabadulást tapasztaltam a résztvevők legtöbbször, hasonlólt ahhoz, amit az a ritka fiú érez, aki szerelmi ügyeit édesapjával megfárgyalhatja. Teljesen új, ismeretlen élményük lehetett ezeknek az embereknek, amikor a papjuk előtt őszintén föltárhatták hibéik köteleit. Sohasem felejttem el azt a délelőtti, amikor egy 70 éves öreg ember bevallotta, hogy a bibliából nem tud el-

fogadni mindent. Egy másik, amikor elmagyarázta Mészáros Tordáig a rázós szekéren, hogy a túlvilági életben hinni nem tud, bár három gyermeke meghalt, megjegyezte, hogy a papjával eddig ilyen dolgokról sohasem beszélgethett. A papok általában csak akkor szállnak vitába híveikkel, amikor azok a szekták felé kacsintgatnak. Tekintélyes részüik még akkor sem azért, mert gondja van a híve lelkére s féltőn ügyelni akarja, hogy világnézete tartalmasan, egészségesen fejlődjen ki, hanem azért, mert a nyáinak egy kepezetű bárányát sem tanácsos elveszíteni. Ezért egyebet nem is fog tenni: egyháza hivatalos elveit védelmébe veszi s minden egyebet ledorongol, neveltségessé próbál tenni.

Tőlem távol állott és távol áll a hivatalos elvek ilyen hivatalos megvédése. (Igaz, az unitárius egyháznak nincsenek is, csak felhivatalos hittételei, amelyeket nem a törvényhozó zsinat, de egy tisztán végrehajtó és törvényt magyarázó szerv állapított meg.) Előtte és számomra az egyház irratlan alkotmánya a kötelező, amely előírja, hogy az egyház célja nem önmagának változatlan fenntartása, hanem ápolása a folyton élő, folyton fejlődő emberek folyton élő, folyton fejlődő hitének, keresése az isteni élet útjának, a rajta való botorkáló, bizonytalan járás. Az élő hit megtalálása és a hit életreébresztése fontosabb, mint az esetleg háromszáz éve halott hitelvek törvényes védelmezése. A lelkészi hivatás különös keveréke a szolgaságnak és a szabadságnak. Bizonyos mértékig a lelkész szolgálja az egyháznak, amely alkalmazza és fizeti őt; de urala is, mert az isteni igazságot az emberek ellen is érvényre kell juttatnia. A lelkész nemcsak egyházi hivatalnok, de ahogy mondani szokták: az Isten szolgálja, az Isten embere is.

Sohasem volt alkalmam megbánni, hogy az emberekkel a vallásról mindig „nem hivatalos“ formában beszélgettem. Bátoriságot nyertek. Gondolkozni kezdtek; megnyilatkoztak. Még politikának is jó ez az eljárás: a magukba húzódtak, lelkük himét féltőn őrző embereket kicsalogatni a napfényre, a vallás magánügyét a tanulás, haladás, értékelés és megbecsülés közös ügyévé tenni.

En azonban nem eszközi szereppel használtam a szabadságot és a türelmességet. Én azért engedtem szabad folyást bármilyen hibéi patakoknak, mert érdekelt, hogy ezek az emberek mit hisznek, hogyan gondolkoznak a vallás

dolgairól. Előttein becsukott könyv volt a más emberek hite. Mint teológus, nem sokat gondolkoztam azon, hogy a falusi ember vallásos fölfogása milyen lehet. Székelyföldi falusi rokonságommal gyakran elbeszélgettem vallási kérdésekről s örömmel tapasztaltam, hogy falun sem ismeretlen a gondolkodás, a hihetetlen dolgok nyájas elhesegetése. De nem volt alkalmam arra, hogy ezirányban tanulmányokat végezzek. A sógorom egy ízben azzal lepelt meg, hogy neki kezdett az Újszövetség elolvasásának, addig emlegette a papja a szöszékben, milyen szép olvasmány az. A könyvének eleje, igaz, hogy hiányzott, de azért annyit meg tudott állapítani, hogy Jézus törvénytelen gyermek volt. Neki ennyit jelentett mindössze a biblia misztikuma. A földvilági életben pedig ő sem hitt. Viszont azt tudni vélte, hogy egy iparos Székelykeresztúron azért hall meg, mert nem hitt az Istenben, vagyis helyesebben mondván: hitt az istenadta, de azt tartotta, hogy az Isten nem más, mint a természet. Ennél még csak egy alkalom vitt közelebb teológuskoromban a falusi nép hitének megismeréséhez. Legálusként s nagy bátran egyszer elmeséltem a szöszéken a húsvéti feltámadás szép legendáját, azután nekifogtam és darabokra szedtem az egészet. Az öregasszonyok állítólag nagyon föl voltak háborodva s ennek híre a vidéket is bejárta. Ők. úgy látszik, hitték a feltámadásban s én nem.

Ahogy most visszagondolok erre az időre, jó tíz évvel ennekelölte, csodálkozom magamon, hogy a papi pályán olyan nyugodtan megmaradtam. Azt kell mondanom, hogy vallástalan voltam. Az Isten fogalma majdhogyan semmit sem jelentett nekem. Sem az unitárius, sem pedig a keresztény hagyományok iránt tisztelettel nem viselkedtem. Egy célom volt csak: társadalmi reformokat elősegíteni szocialista alapon. Ezt Adyval együtt szívtam, magamba teológuskoromban. Az én hivatásomat tisztán láttam; előttem a lelkesítő pálya s az egyházi munka alkalmát jelentett a falu társadalmi és gazdasági életének az átalakítása. De az sohasem aggasztott, hogy közben palástot kell viselnem s olyan emberek előtt prédikálnom és imádkoznom, akik rettegve újságolják, hogy a keresztúri iparos meghalt, mert azt mondta, hogy az Isten a természet.

Tisztára olyan volt a fölfogásom, mint most a híveim egy részéé. Kialakulatlan, zavaros. Csak azt tudtam, amit nem tudtam, amit nem hittem. A romoknál tovább még

nem láttam. Arról szó sem lehetett, hogy másoknak vagy magamnak gazdag, erős vallásosság forrása lehessenek.

Baj lett volna, ha ennél tovább nem jutok. De egy új vallásosság elemei már ott szunnyadtak bennem. Azokat lassanként öntudatra hoztam. Szinte magam sem vettem észre s már olyan erős hitem támadt, hogy egész életemnek az adott jelentőséget.

Azokon a keddi estéken és máskor, ha kételyekkel terhelt emberek hitüket elem teregették, volt mibe kapaszkodnom. Azoknak, akik homlokukat ráncolták, vagy kezükkel legyintettek, volt mit adnom, hogy földerüljenek. Mert természetszerűleg, csak az első lépés a sebek föltárása, a beteg hit kitapogatása. Orvos kellett, hogy legyen: új hit adagolója.

Az én vallásosságom értelmi megalapozása abban a még 1922-ben írott tanulmányban található, amelyért az aradi Kölcsey-Egyesület pályadíjjal tüntetett ki s amelynek alap gondolatát később, Amerikában létem alatt fejlesztettem tovább. Nem volt az más, mint annak fölfedezése, hogy a világfolyamat a fejlődés során bizonyos cél elérése felé törekszik. A célt is meghatároztam. Fölfogásom szerint a világnak olyan a természete, a meghatározottsága, az elrendeltsége, hogy fejlődésnek indul olyan állapotban, amely világot alkotó parányok és testek egyéni öntudatosságát, különcültségét nem tartalmazza. Azt lehet, tehát mondani: valami ős együttanulókodásból indult ki a fejlődés, amely ellenségeskedést nem ismert. Ahogy azonban a fejlődés folyamata kezdetét vette s a testek egy része a fizikai mozgások mellé vagy fölé az élettaniakat is megszerezte, ez a kezdeti összhang kissé megbomlott. Egyes élőlények már úgy támadhattak más élőlényekre, hogy azokat elért legmagasabb fejlődési állapotuktól, ezen a fokon az életüktől meg tudták fosztani. Az ellenségeskedés, a létért való küzdelem kezdetét vette a világban. De egyelőre még csak a különböző fajú élőlények között bukkont föl. Az egyén szempontjából, amely még mindig távol áll a különcüléstől, az öntudatosságtól, a helyzet úgy fogható föl, hogy míg a fejlődés kiindulópontján egy olyan világ közepén helyezkedett el, amely teljesen egybeillt, létért való küzdelmet nem ismert, most a közvetlen hozzá tartozó fajcsoport, amelyben elsősorban helvet foglal, még mindig ilyen békés egybeillésű, de azon kívül már a küz-

delem, az ellenségeskedés megindult. A fejlődés további fokán ez a még föl nem zavart, békés egybeillésű sziget egyes fajoknál még szűkebbre szorult össze, mint például a méhekénél és a hangyáknál, ahol a harc az egyes fajokon belül is előfordul, csak a törzs marad érintetlen. Végül az emberben, de kismértékben más állatoknál is, ez a még nem zavart összműködési kör leszűkül az egyes emberre; az egyén a létért való küzdelemben már mindenki vel szemben harcban állhat, már csak a saját érdekeit követi. Megszületett az egyéni különállóság, az öntudatosság.

A világ az öntudatos egyén szempontjából elvesztette a békés összhangot, a mindent magába foglaló összműködést, de megszerezte az egyéni különállóság tudatát. Ez a fejlődés fordulópontja.

Ettől kezdve a fejlődés iránya arra vezet, hogy a megszerzett és drágán megszerzett egyéni öntudatosság megtartása mellett fokozatosan, rendre a világösszhangot is helyreállítsa. A most már öntudatos és mindig az maradó embereket a szeretet, a társadalmi érzés útján egyre szélesebbkörű összműködésre vonzza. Az ember, öntudatosan, kezdi azonosítani érdekeit egy klánéval, a törzsével, a nemzetével. Ez az életazonosítás még nem mély, de az ellenségeskedés legnyorsebb fajtáit már kizárja. Ha a fejlődés iránya meg nem változik, akkor az együttműködés köre egyszer újra az egész világot magába fogja zárni; de mennyire másképpen, mint a kiinduláskor! Közben az egészet alkotó részek keresztülmennek a fejlődés teljes létráján s megszerkezték az egyéni öntudatot.

A világfolyamat célja nem más, mint létrehozni az öntudatos egyének együttműködését, szeretetközösséget.

S hogy ennek a valláshoz mi köze?

A vallás lényegét én nem abban látom, hogy az ember — joggal vagy a nélkül — bizonyos erőket megszemélyesít s hisz szellemekben, istenekben, vagy éppen egy Istenben. Maga az elhívése, e — joggal vagy a nélkül — föltételezett valóságok létezésének, még nem vallás. Vallássá e hit csak azáltal válik, ha az ember azt is föltételezi, hogy az isteneknek vagy az Istennek e világgal valami célja van, hogy a dolgok bizonyos egyetemes rendszer, célszerűség, illetve „az Isten nkarata“ szerint folynak, s ha végül az ember — a vallásossá válás utolsó feltétele — tudatosan beállítja magát Isten akaratának.

Hinni valami istenben, aki e világgal semmit sem akar, aki az emberek életével nem törődik, minden, csak nem vallás. A vallás alapvető kérdése így tehát nem az Isten pusztá létezésére vonatkozik, hanem arra a körülményre, hogy az ember a világban tud-e látni valami egyetemes, mindent meghatározó célszerűséget, amelyet azután ő a vérmérséklete, neveltsége vagy bölcsesége szerint fog vagy nem fog egy elképzelt és hitt istennek tulajdonítani.

Ilyen köze van a világcél elhívésének a valláshoz.

Engem az okoskodásom és a bölcseségem kétségkívül oda vezetett, hogy vallásossá váljak: higgyek egy világfolyamatot vezető egyetemes cél létezésében s egész lelkemmel rávessem magam e nagy cél engem illeto része megvalósítására.

Rendre még egy isteni valóságban is hitem támadt.

Minden ott szunnyadt bennem, csak napfényre kellett hozni. A világcél értelmi elhívése nem volt több nálam, mint a kicsiholt szikra, amelynek hatása alatt meglévő ősi clemek egyesülnek, új alakot vesznek föl; de ami tovább él és hal, az már nem e szikra, hanem a létrehozott új valóság.

Életemben én már régtől fogva természetem szerint és tudomásom nélkül a világegyetem céljait követtem; egyéniségemet neveltem és a szeretet szálait erősítgettem.

Az Istent is már régen éreztem, csak nem neveztem annak. Minden dologhoz valami titokzatos ragaszkodás fűzött, testvéremnek éreztem minden élő és élettelen dolgot, vonzódtam a mindenben élő isteni lélekhez.

Most az értelmi elhívés szikrája új és diadalmas valóságot teremtett érzéseimből és akaratomból. Vallásom támadt.

Szilárd alapokra került az életem.

Pusztá létezésem boldoggá vált, mert része lehetek ennek az isteni törtetésnek, ennek a föltételes életnek, amely a csillagködöktől, szépségen, változatosságon keresztül, magasztos célja felé törekszik.

Tőlem már bolondság azt kérdezni: most boldog vagyok-e? Mintha a boldogságot az időben összejátszó körülmények kedvezése szerezne, nem pedig az isteni élet maga, a körülményektől függetlenül. Engem, ha ez a hitem kitar, megverni nem lehet, mert én a végső diadalban.

mint a középkor hívője a maga kis üdvözülésében, már rendíthetetlenül bízom.

Más kérdés azonban, hogy ez az én vallásosságom más-e, több-e, találhatóbb-e, mint a fejlődés rostáján kihullott vallások? Az öreg Ágnes néni is vallásos; ő is rendíthetetlenül bízik abban, hogy az élet a maga elrendelt célja felé halad. Az ő mitológiáját, gyermekes istenképét, a cél elképzelését józan értelemmel, tudományossággal, előítéletektől mentes intuíciókkal magamévá nem tehetem, ez igaz. De vajjon jelenti-e ez az én hitem felsőbbességét?

Vajjon olyan-e ez az én vallásom, hogy korunk legelőrehaladottabb szellemi képségek magukat abba beleéljék? S még egy másik, nagyon kényes kérdés: vajjon ez az én vallásom elfogadható lesz-e falusi hívőim számára? Az emberek kérgestenyérűek, gondolataik nehéz csizmákban topognak a dolgok fölszínén. Az én vallásosságom bonyolult lehet, mint az agy tekervényei, mert a fölszín alatt kiapogathatatlanul elrejtőzött lényeg részletei adják össze a megalapozását, amelyeket az ökör szarváig néző szem meg sem lát. Egybe lehet-e hangolni az én vallásosságomat az új hitet váró emberek lelkével, hogy a találkozás eredménye ne a fölszigázott reményesség lelankadása, hanem megtermékenyítés és újjászületés lehessen?

Előttem állott a feladat. Ki kellett fejtenem vallásosságom rendszerét, hogy a művelt tudományosság hírlapja alá bocsáthassam. S ugyanakkor ki is kellett próbálnom: vajjon falusi hívőim lelkében, ha oda elültem, megfogamzik-e? S ha igen, milyen gyümölcsöt terem?

AZ ÁLDOTTÁ TETT ÉLET

*Szeretném ezt a kifejezést százezerszer
leltni. Csak az jogosult, ami az életet ál-
dottá teszi. Áldottá teszi. ÁLDOTTÁ TESZI.*

A vallás nem azért érdekelt, mert a pap abból él s így illik vele foglalkoznia. Ismerek nem egy papot, leginkább olyanokat, akik a vallásból nemcsak megélték, hanem meg is bíztak, akikkel a vallásról még beszélgetni sem lehet, bár

igen meghatóan tudják az Isten nevét emlegetni. Engem a vallás azért érdekelt, mert benne az emberi élet legfőbb egységbehozó, egységbetartó erejét látni. A mi, úgynevezett modern életünkben ennek a hiánya a legkiütököbb. Az élet rúgója meg van rozsdásodva: a kerekeket hiába igazítjuk.

Néha valaki vallást ölt magára, holott az nem más, mint száz éveekkel ezelőtt kihalt emberék ronggyá vált ruhája. Be sem fűdi; melege sem ad. A vallás csak akkor hajtja az embert termékeny, céltudatos életre, ha nekivaló, ha talál a gondolkodásával, megváltozott életvágyával. Hányan észre sem veszik, hogy életük színtelen, erőtlen, felemés, mert valójuk nem rezdül bele az elvekbe, amiket — a hagyományok kényszerítése alatt — vallásokul erőltetnek. Hányan vannak, akik már régen eltávoztak a mitologikus, személyes-istenhitű vallástól, s ha valaki az új, megfelelőbb hitet felébresztené bennük, tartalmatlan életük nyomban új magot nyerne és kihajtana.

Úgy éreztem és úgy érzem, hogy a bennem kialakult vallásosság az az égetően szükséges új hit, amely az értelemi fejlődés új állomására érkezett emberek lelkét visszaadja. Az elhivatásom, a kötelességem, a rendeltetésem ezt az új hitet szerteszugarazni, világba robbantani.

A legelső tervem az volt, hogy azt az angolnyelvű tanulmányt, amelyért a kaliforniai teológián a „hittudományok mestere” címet vizsgamentesen elnyertem, magyarra átfordítom és kiadom. Abban bizonyos részletességgel vázoltam föl a fejlődésnek azon elméletét, amely a vallás jogosultságát a tudományosan gondolkozó emberek szemében is elfogadhatóvá teszi. Abban, vázlataiban, adtam az új hitrendszer, amelyet a harvardi egyetem egyik tanára elolvasván, arra méltatott, hogy tanulmányaim folytatására ösztöndíjjal a Harvard-egyetem teológiai fakultására hívjon.

Én akkor a helyett, hogy a meghívást elfogadtam volna, Japánban és Indiában keresztül Erdélyig futottam. A tudományt otthagytam Harvardban s a külföldi teológiákon. Le is tettem arról hamarosan, hogy azt az angolnyelvű értekezést egyelőre magyar könyvvé változtassam át.

Ahhoz, hogy a fejlődésnek és vallásnak évek rendszeres gondolkodásával kialakított rendszerét könyvben úgy kifejtssem, hogy azt a tudományos világ teljes egészében

tudományosnak elfogadhasa, nincsen meg az alapos, részletekre kiterjedő képzettségem.

Én voltaképpen sem a hittudománynak, sem pedig más tudománynak a „mestere” nem vagyok. A teológiához, a metafizikához, a bölcsészethez csak annyit értek, mint a kishőgőzéshez. Árva két hűrra szegényedve áll a nemes hangszer a szekrényemhez támasztva. Vendégeim érdeklődve kérdezelik: Hát kishőgőzni is tud? Én tillakozom, de ők nem hisznek nekem. Így vagyok én a többi tudományokkal is. Mindegyikhez konystok egy kicsit s azután azok, akik látják, milyen biztosan tudom azt, amit tudok, s mennyire átfogóan látom a kérdéseket, azt hiszik, hogy nekem a kisujjamban van minden tudomány és minden bölcsészet.

A tény az, hogy az apró részletek ismerete nélkül is én magamévá tudom tenni a tudománynak és a bölcsészetnek a jelentséit. Nekem a világ — a nélkül, hogy nagyítóval vizsgálnám — hangosan és értelmesen mond valamit. De az emlékezőtehetségem aránylag gyöngé. A részletekre emlékezni nem tudok. S hiába van meg az átfogóképességem, hiába látok meg rejtett összefüggéseket, ha az indukciókhoz szükséges adatok tömege nem áll a tudományág egész területén állandóan kezemügyébe. A nélkül pedig meggyőző lenni nem tudok.

Csak akkor remélhetem, hogy az elméleteimet valaha is tudományos erővel kifejthetem, ha egy tudományos hajlammal és képzettséggel rendelkező egyénnel együtt dolgozhatok.

Az én természetem nem a tudósé, hanem a Midász királyé, akinek keze érintésére arannyá változott minden. Az én érintésemre a dolgok, a szokások, az elméletek *élettel* telnek meg. A legmegmerevedettebb szokás is kiverejtkezi régen eltemetett jelentséit, ha nekem közöm támad hozzá. Az én vallásosságom — az isteni cél megvalósítása — annyira egyetemesen a vérembe ivódott, hogy engem most minden a jelentségénél fogva érdekel. Elősegíti-e az isteni élet kiteljesedését, vagy nem? — ezt a kérdést teszem föl a világ és az emberiség minden fölmozdulására. S ami nem befolyásolja, vagy éppen mellékútra tereli, visszaszorítja az isteni cél megvalósítására előzuhogó életet, azt nem tartom egyébnek bűnnél, vagy a legjobb esetben játéknál, toránál.

Nemcsak tudományos készségem hiányossága miatt, hanem azért sem foghattam hozzá könyvem megírásához, mert én a könyvemet eleve útálltam, ha nem tudhattam róla, hogy a benne kifejtett elmélet nemcsak elméletnek helytálló, de az emberek életét is helyes irányban, az isteni cél megvalósítása felé tudja megmozdítani. Annak értelmét nem láttam, hogy csupán könyvsikert arassak; hogy lapokban, sőt talán tudományos folyóiratokban is vallás-elméletéről megemlékezzenek, mint ami „figyelemreméltó és logikus”. Csak az jogosult, ami az emberek életét fölírzza s a mindenség sodrába beleállítja. Külön, önmagáért való célja semminek sincs: a rágasunknak sincs, a pázrásunknak sincs s a gondolkozásunknak sincs. Aki ételt rág, bagózik, ínýt csiklandozza, nőt vásárol, okoskodik s elméleteket gyárt, az eugedi, hogy az eszköz célá föltolakodjék. Illenek már tudnunk, hogy a tesmozgás, a rágas, a pázrás és a gondolkozás azért jár gyönyörűséggel, hogy a fejlődése során szabad akaratot nyert embert mégis csak rávegye, hogy önmagát, faját fölntartsa s magát e világgal gazdagabb összefüggésbe hozza. A nélkül rágni, pázrani és gondolkodni, hogy e működések célját betöltenők, nem más, mint prostitúció: a csak eszközszeretpet játszó működések gyönyörét habzsolni a célok elére nélkül. Az az életet áldottá nem teszi.

Szeretném ezt a kifejezést százezerszer leírni: Csak az jogosult, ami az életet áldottá teszi. *Áldottá teszi. ÁLDOTTÁ TESZI.*

Értjük-e ezt mindnyájan, emberek? Valami kimondhatatlanul szent gyönyörűséggel from le és mondom ki ezt a két szót. Amit eddig nem érezhettem, azzal most tele vagyok: az élet szent misztériumával. Áldottá tenni az életet. A találkozásainkat és a beszélgetéseinket az emberekkel, hogy az életük kivirágozzék. A munkánkat, hogy a falu épüljön. És rágondolni azokra a kicsiny, drága magzatokra, amelyek asszonyok áldott testében szunnyadnak, nőnek; a szerelemre, amely áldottá lehetett. Így tegye minden szó, minden megmozdulás, minden akarat, minden kigondolás áldottá az életet.

Amint „magamat elveteltem egy piciny helyre, hadd lám, kikelek-e, termek-e gyümölcsöt?” éppen úgy el kellett vetnem a vallásomat is az emberek lelkébe, hogy megláslam: kikel-e az ott? Terem-e gyümölcsöt? Jelenthet-e vala-

mit az életükben a „fejlődés“, az „együtműködés köre“, az „ön tudatos érdekazonosítás“ és a többi, ehhez hasonló gondolat, amelyek nekem most az életemet valóságosan meghatározó célokat adják.

Tudnom kellett, hogy a legaprólékosabban megművelt talajból a leggondosabb ápolás mellett kinőtt virág magja kicsírázik-e? S ha kicsírázik, milyen virágot nyit a föld egyszerű gondolkozású népének szelekszántotta, viharokderelte termő talajában.

Nem lelt volna alkalmam Mészkött ezzel az én vallássalmal beoltani, ha nem lenne a falu oly igen beteg. De az én falumban a legtöbb ember hite erőtlen és gyenge, mint amit már nem táplál sem a régi, sem pedig az új forrás. Ezek a keddi esték, s még inkább talán az első tél óta eltelt négy esztendő, tisztán igazolják a föltevésemet — amelyet azelőtt bizonyosság híján még nem hangoztathattam, — hogy már a falusi emberek számottevő csoportjai számára is elvesztette a mitológikus, a tapasztalt és tapintható világot egy másik, elképzelt világgal kiegészítő keresztény vallás a jelentőségét. Általánosítanom természetesen nem szabad; legfeljebb Aranyosszéki magyar népéről szólhatok. De róluk teljes határozottsággal megállapíthatom, hogy ők rég elhagyták a keresztény vallásnak ezt a sajátságos állásfoglalását.

A keresztény hittanok és vallásbölcsezetek megbélyegzései szerint talán „természeti vallásnak“ kellene neveznem az ő vallásukat. A keresztény vallás ezzel szemben „természtfölötti.“ A különbség lényegét kevés szóban el lehet mondani. Az ember kívánja a tökéletességet, a teljes igazságot, jóságot, szeretetet. Tapasztalata arról a világról, amelyben él, arról győzi meg, hogy teljes igazság, jóság, egység, tökéletesség e világon nincs. A természeti vallás ezt a tényt, e tényként jelentkező tapasztalatot, elfogadja. A megismerésért, az erők, szellemek, istenek, vagy az egy Isten működésének elképzelése ehhez a tapasztalathoz igazodik. A természetfölötti vallás ezzel szemben nem az e világról való tapasztalathoz, hanem a tökéletesség kívánságához ragaszkodik, s mivel a legképtelenebb belemagyarázások sem hilethetik el vele a teljes tökéletesség jelenlétét e világban, egy másik, természetfölötti világot épít föléje, amely úgy illik belé a meglévőbe, hogy a kettő együtt megadja a tökéletességet. E világban a gonosz gyakran dús éle-

tel él. A természeti vallás hívője reméli, hogy az Isten egyszer csak megbünteti őt betegséggel vagy más csapással. A természetfeletti vallás követője holdogan hiszi, hogy a tökéletes igazság a túlvilágon helyreáll, mert a gonosz bizonytalansággal pokolra kerül. Ez életben az emberek egymás ellen-ségei. A természeti vallás reméli a jó diadalát a gonosz felett. A természetfölötti vallás tudja, hogy Isten országa megvalósult élet a túlvilágon, a mennyországban.

A hivatalos vallás, amit a papok meggyőződésből, vagy csak egyszerűen kötelességből vasárnaponként szertehintenek a templomok szószékeiről, Aranyosszéken is a természetfölötti. De a híveknek csak kis százaléka él valóban ebben a hitben. Akadnak ilyenek is szépszámmal s ezeknek vallásossága, élete, nyugalma a leggazdagabb, a legmegnyugtatóbb. Persze ez nyilvánvalóan így van mindenütt. Jó annak, aki el tudja hinni a kiteljesítő, kiigazító, tökéletessé tevő más világ és minden vele járó mitológia igazságát. De mit legyünk a többiekkel, az aranyosszéki többséggel, az öreg néniken túleső résszel, a gondolkodókkal, a kételkedőkkel, akik a természetfölötti világ valóságát nem tudják elfogadni?

Százezer pap százezer templomból hiába prédikál nekik. Ezek az emberek békesség okából legfőljebb hallgatni fognak; nem kérdeznak, nem vitáznak. De hitük nem támad. Esetleg, némelyik, néha elhiszi, hogy hiszi, amit a papja neki ékesszólóan előad. Ha valamely tekintélyes esperes vagy püspök kikérdezné őket, a kérdésekre engedelmesen és a felsőbbbség szívét megnyugtatóan felelnének. Néha még a papjuk jelenléte is foszélyezné őket. Egy kis összejevetelen a mészköiek hátrán elmondották, hogy ők az Istent mennyiféleképpen képzelik el. Mikor egy másfalusi ifjúra került a sor, megható volt látni, milyen könnyörgő és megijedt szemmel kereste a papja tekintetét: most ugyan mit mondjon, hogy az meg ne haragudjék. De a természetfölötti világ mégsem játszik szerepet az életében. A félelme, a vágya, a korlátozásai, mind erre a világra, erre az életre vonatkoznak.

Egyetlen egy magyar férfi nem akad Mészkön, aki hinne a túlvilágban. A szektás könyvtárusító végigkiabálja a falut: hova kerülünk a halálunk után? A földbe, mondja a 70 éves Jobbágy Sándor.

Azt azonban mégsem mondom, hogy vallástalanok a mészki magyarok.

Nem azok.

A természetfölöttitől megfosztott kereszténység, mint valami idők háborújában kezétől, lábától megfosztott csonka test, ráfektette magát a nép ősi, kiüríthetetlen istenhitére. Vallás ez is, de beteg. Erőt, lendületet, életkedvet nem ad. Átsegíti a hívőjét az életben, bekötözi sebeit, megnyugtatta, de repülni meg nem tanítja.

A keresztény vallás Isten-képét a legtöbb mészki magyar magáévá tette. Nehéz is megszabadulni a gyermekkor emlékeitől, amelyek mint jóságos Atyát állítják a világ sodróerejét az emberek elé. Mások elhagyták a személyes isten hitét. Az Isten a természet. Az Isten az erő, amely mozgat és élét mindent. Egyideig lényegesnek tartottam ezt a különbséget. Erőltettem, hogy a természetfölötti vallás elhagyásával a nép a személyes istenhitet is elhagyja. Tévedtem: sokan ma is abban élnek. De ez nem is lényeges. Az Erő, vagy az Atya mindenképpen másféle, mint a keresztény Isten. Ez a más-Isten a világ igazságát és sorsát, mint a régi zsidó vagy görög istenek, e világon és ez életben belül kavargatja.

Az Isten az oka végeredményében mindennek. Tőle jön az áldás, a szerencse, a földnek termése, az egészség. De a rosszat is ő viszi végbe. Az életben mindent, ami érthetetlen, kegyetlen és gonosz: az Isten akarja. Hogy valakinek a tehene elpusztult, a vetését a jég elverte, az édesapja meghalt fiatalon s a felesége kilenc gyermeket szült, az mind az Isten akarata.

Az Isten felállította a Sors arcát s a magyar embert csak az menti meg a gonosztól is művelő Isten káromlásától, hogy hite gyökere a Sorsban, az Isten akaratában való tökéletes megnyugvás. — Meg kell nyugodnunk Isten akaratában! Ő adta, ő vette el, ő tudja miért. — Alázatos tudatlansággal nem kutatja a szenvedések okát. Minden úgy van jól, ahogyan van.

Az élet tele van gonosszággal és fölfoghatatlan rosszal. A mészki magyar ember vallása készséges segítőtárs: megóvja a kétségbeeséstől, képessé teszi a további életre, a további csapások elviselésére.

Ez a megnyugvás mintegy pontot tesz a bekövetkezett csapás után, de oda mégsem fajul, hogy a még megakadá-

lyozható rossz bekövetkezését minden erejével elhárítani meg ne próbálja. Nem teszi őt téllenné és a világ folyását közönyösen szemlélővé. Hogy különösen betegségek alkalmával az orvos úgy találja, hogy a szükséges védő eljárásokat nem alkalmazza, az nem azt jelenti, hogy egykedvűen várja: mi lesz most már, élet-e vagy halál, hanem ludatlan-ságát mutatja. Dehogyan nem tesz meg mindent, hogy a sorsot megváltoztassa: szemet vet, boszorkány főztjét itatja, ráolvas és — imádkozik.

Ez a hívő valamennyire látja a természeti tünetmények törvényszerű összefüggését. Ha az árvíz bekap a faluba, a birtót szidja, hogy a partbélést meg nem erősítette; tüdőgyulladásos fiát korholja: mondtam úgy, hogy ne menj ki fölmelegedve! Rendes lelki hangulatban talán el is ismeri, hogy kéréssel, fenyegetéssel a betegség, a jégvihar útját ugyan megváltoztatni nem lehet s a harang kongatásához is csak azért ragaszkodik, mert a hangrezgések hátha szétoszlatják a terhes fellegeteket. De amikor a veszély elébe toppan, nem érvel és nem okoskodik. Féltelme fölé nő a kétségbeesés reménysége; imádkozik, kér, könyörög: ő, minden sorsokat intéző irgalmas Isten, kegyelmezz, segíts, fordíts jóra mindent. A haldokló mellett apa, anya, és testvérek ajka mozog. Ez nem elég, mind nem elég, hamar küldjete a papért. Hátha az ő imádsága inkább meghallgatásra talál?

Vajjon hiszi-e az aranyosszéki magyar, hogy ez a sors-Isten, akit ugyan befolyásolni próbál imádsággal, de élete, egészsége fölött jogosan rendelkező Úrnak mindenképpen elismer, valamit akar is a sok kis és nagy dolgok véghezvitele által?

Igen, a jól, az igazságot akarja. Valami erkölcsi egyensúlyfélét az életben. Lám, a gazdag ember szerencséje, akit csalással és ravaszsággal fogott fölön, sokáig nem tartott. Vagyonát elvesztette; hát nem büntette meg az Isten? Várj csak, várj, a Peti gazdára is rákerül egyszer a sor. Az Isten nem ver bottal.

Ámbár... az ember annyi gonoszt és büntetést lát s mintha mindenki látná azt, csak az Isten figyelmét kerülne el. Hiszen, ha biztos lehetne a fölöl, hogy az Isten igazságos büntetése előbb-utóbb utóleri. De így... Hajrá, Rendes, még egy barátját vágunk a szomszédéból. Hátha nem vesz

a városokban a nagy tolvajokat is futni engedi...

Hát ez a vallás vallás, több mint a semmi vallás, a támasznélküliség, a fölvertezenlenség. De hideg, félelmes és erőtlen. Mire vezet az ő hívőjét? Legyen mindig résen, féljen, ügyeljen, óvakodjék. Kevés boldogság származik az ilyen vallásból és kevés erkölcsi erőt ad ez.

Vannak ugyan a hívőnek szent és áldott pillanatai is. De ezek, úgy érzem, nem ettől a sors-Istentől származnak. Mikor szántáskor az ekét a földbe akasztja és kiömlik a lelkéből: Istenem, segíts meg! Amikor arat és a sárga kalangyák megtöltik valami szavakat nem tűrő, boldog hálával. Valami misztikus együttérzés az élet áldást hozó elemeivel, amelyeket ugyanaz az Isten lelke tölt el — ő, ezt ő nem tudja így kifejezni, talán első mondasra meg sem értené. — A tavaszi napfényben a rügyek bomlanak, a fecskesz család visszatér az eresz alá, az a domb már zöldel; Istenem, be szép minden, be dús és áldott! Félre innen, hittudók hada, ez pantheizmus? Ez akármit! A nép sors-Isten hitében is találhatók értékes gyöngyszemek, de itt, akárminek vádoljátok és korholjátok, a boldog és termékeny vallás talajára léptünk.

Úgy érzem, hogy az én vallásom gerincét fog adni a sors-Isten hitének és teljessé fogja tenni a mindeneket betöltő lélek-Isten szent misztériumával.

A LÉLEK-ISTEN HIVŐJE

A lélek-Isten hívője ránéz a fa virágzó ágára. A szívét melegség önti el. Abban a kicsi bimbóban valami megmozdult, meg-hasadt: az élet kinpílt. Azokat az üde szirmokat ugyanaz a lélek és erő hatja át, ami az embert.

Nagy öröm volt a fölfedezés, hogy ami az aranyosszéki magyarság tényleges és szilárd hitétől megmaradt, az törekedés, erőtlen és szárnyak nélküli, de alap, amelyre építeni lehet, sőt nem is akármilyenfajta vallást, hanem éppen az

enyémét. Az én hitem nem más, mint az övé, csupán teljesebb s a teljesség erejével diadalmasabb. Véletlen volt ez? Magam távol nőttem fel falutól, székeltyektől; vallási levegője a családomnak nem volt; a hitem elmélnedések, kutatások, tudatosítások hosszú esztendői alatt fejlődött ki Erdélytől Amerikáig. Ha véletlen volt, nagyon kedvezett. Ha nem volt az, magyarázzák meg a fajelmélet tudósai.

Röviden összefoglalva ez a népi hittan lényege.

E világ sorsát valami láthatatlan Isten intézi. Ő tudja, mi a célja vele. A gyenge emberi elme annyit látni vél, hogy a jót és az igazságot akarja s e végből gyakran sujtja a gonoszt és jutalmazza a jót. De azért sok bűnt megtorlatlanul hagy és sok kegyetlen csapást reámér ártatlanul az emberre, amit megérteni nem lehet. Ám azért csak bele kell nyugodni az ő végzésébe. Imádsággal kell kérni az ő jó-akaratát. S boldog hálával kell megköszönni a jót, az élet áldásait.

Borítsuk most följe az én vallásomat.

E világ sorsát és életét valami titokzatos, láthatatlan isteni erő intézi, amely mindeneket eltölt, mint a lélek. Hogy mi a célja vele? Ez ma már talán kissé világosabban látható, ha az életnek nemcsak a kereszt-, de hosszsmetszetét, fejlődéstiörténetét is vizsgáljuk. A cél nyilvánvalóan az, hogy öntudatos embereket hozzon létre, ide vezetett a föld eddigi élettörténete s hogy ezeket az öntudatos embereket — ebből fog állani a világ további folyása — megtöltsse fokozatosan mélyülő és szélesedő szeretettel. Neked, ember, az a feladatod, hogy ennek az isteni célnak a megvalósulását a magad erejével és életével is elősegítsd. Ha az isteni cél természetét megértjük, nem fog nehézséget okozni az élet sok különös esete. A gonosz ember isteni büntetését nem kívánjuk, hiszen a gonosz azért „gonosz“, mert önző s azért önző, mert a fejlődésnek azon a fokán áll. Miért kellene jutalmat kapnia a jónak? Mert fejlődöttebb, ami nem az ő érdeme? S a sok „érthetetlen“ csapás, földrengés, ragály, korai halál. Az isteni hatalom a természet törvényein keresztül működik. A tudomány az eszköz, amely által a törvényeket megismerjük. Aki a törvényeket áthágja, az kiesik az élet egyensúlyából, egységből és boldogságából. Töltsd be a törvényt, ez az egyetlen tanács. S az imádkozás? Azt a léleknek ősi ösztönei szabályozzák. Útját ne álld a haldokló mellett imádkozó öregasszonynak. Az ember addig remél,

amíg él. De tudd meg, hogy amit akarsz, azt kérned sem kellene, ha a törvényt betöltötted volna. Ám most már késő, nyugodj meg az elkerülhetetlenben.

Boldog és termékeny annak az élete, aki belekerül az isteni élet sodrába. Mindenben érzi a közös isteni lelket s ez testvérré teszi őt mindennel. Nem idegen ő e világban: háza neki az és kenyere.

Rendkívül megnyugtató volt számomra a nép tényleges hitének és az én vallásomnak ez az alapjaiban való egyezése, de ezzel még csak a hátorságot szereztem meg magamnak. A nehezebb feladat még hátra volt.

A vallásosságom fogalmait, különösen az élet isteni céljára vonatkozó szakkifejezéseket a leglényegesebb vonásokra kellett leegyszerűsíteni. A szemléletekben, elképzelés-szerűen gondolkozó elmék számára azokat olyan költőileg, olyan könnyen megérthető s mégis magávalragadó módon kellett kifejezni, hogy azok az egyszerű emberek életére hatással lehessenek, vallásos jelszavakká válhassanak s mégis igazságok maradjanak. A japáni festő pár jellegzetes, mindent megmondó vonásával kellett kifejezni a tudományos rajzoló bő részletességgel, aprólékos hűséggel megkészített művét.

A költőileg, vázlatyszerűen adott kereteket az értelem és tudás fejlődésével természetszerűleg lehet majd kitölteni a bölcsészeti meglátások gazdagságával. De azok már a jelenben mindenki számára jelentéssel kell hogy bírjanak, igazak kell hogy legyenek. Még a gyermeket sem szabad úgy nevelni, hogy felnőttkorában a gyermeki dolgokon nevetni vagy bosszankodni legyen kénytelen. Pedig ő könnyekben elhisz akármit, mint a legbabonásabb öregasszony. El tudnám hitetni vele, hogy a torony dombjában lakik az Isten s hogy ő még a házfalon is keresztüllát, mint mi az üvegben. Lehetne őt áhitatos buzgóságra nevelni; ez sem áll nála nehezebb helyen, mint az a szorongás, amit a tanfelügyelő jelenlétében érez. Elhinne, hogy az Isten megjutalmazza őt egészséggel és jóléttel, ha rendszeren imádkozik és jól viseli magát. Nagyszerű segítség volna az effajta hit az olyan gyermeknél, aki fél a sötétben. Tisztán tudná akkor, hogy az Isten ügyel rá. De mit ér ez, ha a gyermek-cipővel együtt ezt a hitet is el kell hánynia és akkor a lelkében egyéb nem marad, mint üresség és bizalmatlanság, hogy ő magát többé becsapni nem engedi.

A gyermekkor mesterségesen elért belső összhangja kevés kárpótlás azért a zuhanásért, ami az ifjút éri, amikor erről a hamis alapról letér. Mert kevés kivétellel, letérni fog. Akkor állj neki újra, buzgó, de tudatlan isten-embere! Adj neki új alapot, amikor neki már semmi sem kell!

Legnehezebb, egyben legsarkalatosabb lelkszi feladatom előtt állottam: a tudományos és bölcsészeti magaslatra emelt vallás igazságait egyszerű, szemléletes, közérthető s mégis erőteljes, élettel lüktető fogalmakkal kellett kifejezni. Ha ez sikerül: a remények kapujában állok, ha nem: akár azonnal szegre akaszthatom a palástomat és elmehetek teológiai tanárnak papokat nevelni; ahhoz nem szükséges a nép nyelvén beszélni tudni, a nép gondolkodására tekintettel lenni.

Az Isten fogalmából kellett elsősorban Isten-hitet teremteni.

Nem volt és nincsen szándékomban az emberek személyes Isten-hitét lerontani, de azt határozottan kívántam, hogy a dolgokon túl, valahol az elképzelhetetlenben létező, a lehető, a megtagadhatatlan, de bebizonyíthatatlan s mitológiaiól megfosztva hideggé és üressé vált sors-Isten helyett vagy mellett az emberek inkább annak az isteni erőnek de-lejességét, boldogságát érezzék meg, amely a mozgást egyetemes célszerűséggel irányítja s az oki viszonyulások viszonylagos megmerevítése mellett is megállíthatatlanul tör a végső cél eléérése felé. A sors-Isten elképzelt valóság; ez a mindent eltöltő isteni erő a létező világon belül felfedezhető, elvonható, érezhető. Tagadni, hogy ez a világban jelentkező erő esetleg egy végtelen isteni személy kiáradása, sohasem lehet, sohasem szabad. De rávenni az embert arra, hogy életszabályozó, dúsabb élet forrásául ne az elképzelt, lehető Isten-személyt, de a valóságos isteni erőt vegye, hogy Istenhez-tapadásából a világ, az egyetlen biztos valóság sohasem hulljon ki, hogy csak az Isten maradjon meg: szabad és kell.

A világot eltöltő, megfogható, látható, kedves és gyönyörűsége isteni lélek felé való fordulás a vallásnak ugyanazt a meleg, boldog misztikumot adja meg, amit a Jézus-Isten hite és kultusza nyújtott és nyújt a történelmi kereszténységnek. Az elveken, észszerű következteléseken lovagló történelembírálok elborzadva ítélkeznek: a világ a

Teremtő, végtelen, tökéletes, emberi értelemmel föl nem fogható, el nem képzelhető Istent (a keresztények Atya-Istenét) félrelökte és helyette minden szeretetével, imádatával a Fiút, a Jézus-istent öleli körül, neki szentel ünnepeket, az Ő élete mozzanatait teszi szent meghatódásai alapjává — s ez a hit teszi őt boldoggá. Persze, mert Jézust látni, elképzelni, megfogni tudja, még a Teremtő Isten távoli, elvont, hideg valóság. A valóban vallásos unitáriusok ezért küzdenek fájdalommal, hogy Jézust megtartsák, hogy vele megőrizhessék az öröm, a szüntelen buzgás, a boldog hűség vallásosságát. De nem lehet, mert Jézus a vallásban; mitológia, a „modern“ ember félrehúzza a száját tőle. Igen, követi, nagy embernek tartja, igaz vezetőnek is, de ez nem vallásos rugaszkodás. Hideg vagy unitarizmus, mert neked csak Teremtő-istened van; hiszed, hogy személy, de féltelmes tisztelőt ébresztő ez a személy, hiába nevezed Atyának; igen sokat tud, igen hatalmas, igen igazságos. De fordulj és keresd meg ezt a dolgokban jelentkező isteni erőt, amely közeli, barátságos és megfogható, akár a mitológiák Jézus-istene. A vallásod mindjárt meleggé és vallássá válik.

Isteni erő! Nem, ez a két szó nem találja meg a szívhez az utat.

De igen ez: Isten a mindenség lelke.

Hogy Isten „a mindenség lelke“, azt első konfirmáló csoportom hajnali oktatása alkalmával tanítottam először.

A régi kálé alapján, amelynek egy részét még gimnáziumi vallásstanárunk is áthúzatta velünk annakidején, rendre fölmerültek a régi teológiai kérdések. Isten, mint a mi mennyei atyánk, aki mindenkire gondot visel, az imádatot meghallgatja, mindentudó és mindenütt jelenvaló. Ezt az Isten-fogalmat nem taníthattam ezeknek a zsendülő, értelműs ifjaknak. De tudjátok-e, mi a lélek? Mutassátok meg, hol van a szívetek? Hol van az agyvelőtök, hol van a tüdőtök? Hát a lelketek hol van? Nincs lelketek? Hogy ezt nem tudjátok megmutatni? A halott emberre azt mondják, hogy annak lelke eltávozott; mi távozott el belőle? A halott ember kevesebbet nyom, mert benne már nincs lélek? Nem, nem az ember valamilyen része a lélek. Az nem valami pára, valami lehellet, valami felhőszerű anyag. Azt nem lehet megfogni, kilapogatni; arra nem lehet rámutatni. Hanem az *élő* emberre mondjuk, hogy lelke van, mert mozog, gondolkodik, nő. Azt is mond-

hatnók, hogy *élete* van s a halál bekövetkeztekor az *élet* távozik el belőle: nem mozog, nem gondolkodik, nem nő. Nos hát, ilyen élete, ilyen lelke van ennek a mindenségnek is. Gondolatok el: mekkora és milyen gazdagon él ez a mindenség! A napok, a csillagok pályájukon keringenek. A földünk, amely kezdetben gőz és pára volt, lassan kihűlt, megszilárdult, csontjai, sziklái nőttek. Néha a belsejéből kitör az égő láva. A tenger vízében, a szárazföldön élet állott elő. Milliőféle élet; növények, állatok. Mozgás, növekedés, szaporodás mindenfelé. A vizek tele vannak, a föld tele van, a levegő tele van élettel. A kövek is élnek. A kövek legapróbb részei egymás körül keringenek; emberi szem nem láthatja, észre sem veheti azt. A mindenség él: élete van, lelke van. Hol van a lelke? Hol van az ember lelke? Sehol és mindenütt. Benne van mindenben megfoghatatlanul; életet mindent; vezet, irányít, meghatároz.

Ez a lélek, a mindenség titokzatos, de kimutatható, nyilvánvaló lelke: Isten.

Ebben az egész elgondolásban az a legrészegítőbb, hogy szemléletes, példákkal bemutatható s mégsem antropomorfikus, ember képére alkotott.

Más az, amikor azt mondom: Isten a mindenség lelke s más az, amikor az Istent lelki tulajdonságokkal ruházom föl.

Ez a szó: lélek, mint minden folyamatnak, mozgás-megnyilvánulásnak, az elektronok keringésének, a szerves anyagok anyagcseréjének, az idegrendszerrel bíró lények gondolkodásának, elvont elve szerepel. Nemcsak az ember felkérő beszélhetünk. A húzának is lelke van, amint a magból kicsirázik, kihajt, növekedik, fejét kihányja. A lélek-Isten tehát nem ember képére, hanem minden létező valóság képére megalkotott fogalom. Ha az Istennek a világhoz köze van, el is képzelhető, hogy a létező valóságok egyeteme valamit tud is róla mondani.

Ellenben mik azok a lelki tulajdonságok? Vannak a húzának lelki tulajdonságai, úgymint ösztöne, érzése, gondolkodása, akarata, tudatossága? Van a húzának *személyisége*? Ha az Istent lelki tulajdonságokkal ruházzuk föl s állítjuk, hogy az Isten bölcs, igaz, irgalmas, akkor az Istent olyan jegyekkel határozzuk meg, amelyek vonatkoznak az emberre, de nem vonatkoznak a világ egyéb valóságaira: az ásványokra, a fákra, az állatokra. Ez antropomorfizmus.

Ismeretelméletileg az is helytelen lehet, ha az Istent egyáltalán a világ bármely egyetemes körülményéhez mérjük és hasonlítjuk. De az kétségkívül helytelen, ha a meghatározásunk olyan, hogy az az Istent a létező valóságok egy különleges osztályába sorozza be.

Az Isten a mindenség lelke; eddig már eljutottunk. De — mitévő legyen mármost ezzel az Istennel az ember?

A személyes Istent imádni és dicsőíteni lehet. A hívő alázatos lélekkel borul elője és a vele való találkozás boldoggá teszi. Áhitattal, lázas gyönyörűséggel mondott imáit hallja az Isten. De a mindenség lelke nem lény, akivel találkozni lehessen. Tőle hiába kér a hívő, hozzá hiába imádkozik. A világ húsában, csontjában, szívében rezeg, a mindenség tengelyét kenő olaj, a növekedés ereje.

Mégis — lehet a mindenség lelkével találkozni is.

A személyes Isten hívője erre néz: hegyet lát; arra néz: embereket. Ez mind Isten alkotása, de az Istennel külön kell találkozni. Az Isten teremtette, fenntartja és megszenteli a világot, de az Isten más. Tökéletes hatalom. Ez itt, amit az ember szemre lát, keze megfoghat, mind csupa tökéletesség.

A lélek-Isten hívője ránéz a fa virágzó ágára. A szívét melegség önti el: abban a kicsi bimbóban valami megmozdult, meghlasadt, az élet kinyílt. Azokat az úde szirmokat ugyanaz a lélek és erő hatja át, ami az embert. Lám, a a vízre rásütött a nap és az atórnok távolabb futnak egymástól. Szárnyra kapnak a levegőben, felhővé sűrűsödnek. Akármerre nézek: Istennel találkozom. Az Istent látom a hegyekben, folyókban, fákban, kövekben, futó állatokban, madarakban, emberekben. Nagy testvéri közelségbe hoz engem az Isten mindenekkel. Gyönyörűség és boldogság az élet.

Dicsőítem és tiszteltem az Istent. Nagy, titokzatos, csodálatos valóság! Érzéseimből talán szavak korszorúját fonom. Belekiáltom a világba: hallják meg a virágok, a kérődző állatok, az emberek. Mámorossá tesz és áldottá. És én itt nyilani akarok, hajtani, virágozni, gyümölcsöt hozni: erre ragad engem a bennem lakozó lélek.

Élnem kell az isteni életet. Engednem kell, hogy sodorjon az engem eltöltő erő rendeltetésem betöltésére.

Isten országa megvalósítással

Íme, Jézus már másodszor lép be, hogy a magas böl-

cseiséget lehozza az emberek közé. Az Isten-lélek és az ember isteni célja Isten-országa megvalósítása.

Ebben benne van minden, amit a bölcsészet szak kifejezések tömegével eltemet. Isten-országa az emberek szeretet-közössége. Lassan, fokozatosan épül: ahogy a szeretet. Az él benne, aki társát testvérének érzi, sorsát sorsához köti, érdekeit azonosítja. Be messze van a végső állomást! Hol vagyunk mi attól, hogy az egész emberiség, az egész világ egynek tudja magát? Nemzedékek születnek nemzedékek után és számukat ezrekkel mérik. Így épül, mélyül, nagyobbodik a szeretet országa.

Minden nemzedék, minden ember kovácsoljon egy láncszemet, vessen egy téglát. Az a mi külön kis életünk célja. Ha azt megtesszük, megtellük azt, amiért laktunk. A többi és a minden rendre elkövetkezik. A mi kis élet-parazsunk akkorta már kihamvad. De ami bennünk örökkévaló: az isteni lélek, az újsem semmisül meg soha. Körpótlást a mi tökéletlen életünk tökéletlenségeiért ne várjunk: így halad a mindenség a célja felé. Hatalmas folyam fel-fellornyosodó, le-fesimuló hullámai az egyének. Lesznek, elmúlnak. A folyam folyik tovább: magával viszi azt is, ami volt hullám és az új hullámokat is.

Íme, miképpen lett a bölcsészlelki vallás.

A vallásos érzésnek és lendületnek két sodróereje van. A lélek-Isten; nem ez a kö, nem az a virág, de a követ is, a virágot is eltölti, élte. És mivégre? Isten-országa megvalósítása a cél. A távoli és végső állapot a tökéletes szeretet. De hány millió év telt el, amíg eddig is eljutottunk, hogy van ember, van emberi külön akarat? A jövő útja is millió éveken keresztül vezethet. Be kicsi ma még a szeretet! Múról-holnapra megnövelni, teljessé tenni nem lehet. De ápolni kell ezt a kicsit szeretetet is; hiszen a kicsi fenyőfából sem válnék faóriás, ha a föld, eső és napfény nem táplálná megfakadása óta. Isten országa a végső cél, de a mostani nemzedék feladata: Isten faluja, Isten völgye.

A vallásos gondolatnak és akaratnak pedig bölcsesség.

Mindennek isteni törvénye van. Egészségnek, boldogságnak, sikernek. Az Isten nem visel az emberekre személy szerint gondot, de a törvényei gondviselésszerűek: akik azokat betölti, egészséges és boldog. E törvények szerint kell életünket alakítani. De ezeken túl kell menni: az isteni célt mintegy aprópénzre kell váltani. Az egyéniség kimű-

velését, az emberek közötti szeretet ápolását, az öntudatos emberek egybekapcsolódását az élet kicsi dolgaiban kell megvalósítanunk.

... Nem állíthatom, hogy vallásosságom egész gyülekezetelemet áthatotta volna.

Vannak mozdulatlan hitűek, akiknek elég, ha Isten nevét emlegetni hallják; egyébként hiszik, amit nekik gyermekkorukban a szülők és a papjuk tanított.

De a gyermekek, a konfirmáló ifjak, a népfőiskolás csoport, úgy hiszem, együtt csendül velem. Egyiknek-másiknak ez az új hit már természetévé is vált. Sokan másként néznek már a világra és a világba. A dolgokkal való együttérzés, ez az új misztikusság, amely a személyes Istennel nagy fényességben való találkozás helyébe jött, több ember szívében megerősödött.

S a kicsi Isten országát, Isten faluját, Isten völgyét sokan erős kíváncsisággal kívánják.

Amikor egy tavaszi vallásos estélyen a férfiakat föl-szólítottam, hogy a vidék gazdasági előmenetelét egy gazdasági tanácsadó alkalmazásával szolgáljuk: a jelen volt népfőiskolások egytől-egyig föliratkoztak.

BOTRÁNKOZÁSOK SZIRTJEI

Hogy annak a szegény asszonynak még egy kis babonája se legyen? Azt is sajnáljuk tőle? Csak akkor vegyük el azt, amije van, ha helyébe jobbat tudunk adni.

Nagy óvatossággal kell eljárni a vallás kérdéseiben. Minden időben az volt az ember legérzékenyebb oldala, általa esett a legtöbb botránkozás. Más volt mindig, ha az emberek tudományos kérdések felett vitáztak és más ismét, ha a vallás dolgaiban tértek el egymástól. E különbség egyik oka a neveltségű válástól való irtózás. Aki valamely természeti tünemény megmagyarázását hamis alapon kereste, az egyszerűen tévedett: tévedhet más is. De aki azt állítja, hogy bizonyos szobrok előtt meghatározott testmozdulatok elvégzése előnyös az üdvösségre s a testmoz-

dulatokat elvégzi, az neveltségessé tette magát, ha kénytelen elismerni, hogy a szobroknak és a szertartásoknak az üdvösséghez semmi közük nincs. Képzeltük magunk elé a főnemeseket, udvaroncokat és főfőminisztereket sokaságát, amint a király jöretelekor a legkülönfélébb hajhókolásokat végeztek. Mindennek testmozgások a nézők szemében tiszteletreméltóak és cseppet sem alacsonyítják le azokat, akik azokat végrehajolták. De ha a királyról, akit annak váltak, kiderül, hogy csaló, hogy csak a konyhai kukta felöltöztetve, egyszerre neveltségessé válik az egész társaság s a nézők ki is kacagják őket jóízűen.

Némely ember olyan érzékeny, hogy gondolatban végzett tiszteletsgátvevéseit restelli a bálványisten előtt. Védi is magát haragos hevével a legkisebb fellételezés ellen, hogy a vallása hamis. Megbotránkozik, fölháborodik. Vallásilag csak az az ember engedheti meg magának a türelmesség fényűzését, aki vagy semmiféle szertartásos mozgást nem végez, vagy pedig az igazságnak olyan rendíthetetlen bajnoka, hogy mindent örömei elfogad, ami a helyesebb megoldást ígéri.

Ahol különböző vallásos felfogások találkoznak, ott vagy állandó a legkeserűbb küzdelem, vagy pedig, az önvédelem egyik sajnálatos esete, letompul a vallási érzés, közönyössé válik a hit. Modern időknek ez utóbbi a betegsége. Különböző felekezetű emberek ismerhetik egymást évek óta, tudhatják egymás társadalmi, gazdasági nézeteit, de vallásról esetleg még szó sem esett közöttük.

Csak egy ember vallásával törődik mindenki, különösen falun: a papjával. Ezen nem is lehet csodálkozni. Miért tartanak a lelkészt, ha nem azért, hogy mindenki vallásosságát kertészjelje, nevelje? Afféle köz-vigasztaló, köz-ébersztető a pap: mindenki igényt tart arra, hogy tőle segítséget nyerjen.

Hitvallásos egyházaknál bonyodaltnak nem állanak elő ebből az általános kíváncsiságból. Ott a lelkész adja mindenkinek azt, amire fölesküdt: a hivatalos elveket a hivatalos magyarázattal. De a helyzet egészen más az unitáriusoknál, akik vallási kérdésekben egymás közt lényeges eltéréseket engednek meg. Van, aki hófehér szakállal az Istent is látni tudja, ha lehúnyja a szemét. A túlvilági élet több bizonyosságú számára, mint földi élete. A szomszédja viszont, megnyugszik abban, hogy halála után elporlad és

azzal mindennek vége. Az Isten a természet. A lelkész ott
cúvz a különböző hitek szírljei között törekény csónakján
s reméli, hogy baj nélkül eljut valamerre. Ha támogatja az
egyikféle hitet, vajjon nem botránkoztatja meg a másik-
féle hit vallóit? Lehet segíteni azon, aki kizárólagosságot
követel; lehet-e valaki görögnek görög, zsidónak zsidó?

Izgalmas volt lelkészkedésem elmúlt öt esztendeje.
Talán nem érezte azt senki, csak én, de a levegő feszült
volt. A vihar kitörhetett minden pillanatban, csak az elek-
tromosságnak egy szikrája hiányzott, amit egy gondolat-
lanul elejtett szó kicsíholhatott. Minden unitárius lelkész,
többé-kevésbé ilyen légkörben él. De az okosok, a világ
szerint bölcssek, nem kockáztatnak semmit. Ők sem tehet-
nek mást: a különféle hitek egyikét védelmükbe veszik s
a többinek hátukat fordítják. De ők a félhivatalos, évtize-
dekkel az élet mögött kullogó vallással tartanak, amelynek
két nagy előnye kínálkozik: valamely nagylelkű püs-
pök bizonyosan süveget tett neki könyvvél, kátéval, kijelen-
téseivel. A másik előny még kellemesebb: ez az öregek
vallása; a falu szóvivője, a presbitereké, a közvetlen, hiva-
talos környezeté. A fiatal házasmemberek, a holsevisták, az
akadékoskodók nem számítanak. Azok úgysem törődnek
az egyházzal. A gyermekeket és ifjakat pedig a papnak
kell tanítania; azokkal baj nincsen.

Én nem tehettem meg, hogy az öregek mellé álljak.
Legelsősorban is, egy világ választotta el az én vallásomat
az övékétől.

De azonkívül is: a jövőt kell építeni, nem pedig a
multnak tömjéneznit. Azok az egyházellenes, izgága, pap-
gyűlölő férfiak gyakran az élet szívverésén tartják a kezü-
ket s ha rendszertelenek vagy szélsőségesek, azon segíteni
lehet, ha nem elféltéssel, de megértéssel közeledünk felé-
jük. Ennek a most élő nemzedéknek van elsősorban szük-
sége vezetésre. A gyermekeket pedig a látással kell
nevelni, hogy ők egy lépéssel még előbb fognak állani,
mint ezek az öregek szemében most is vesztélyesen előre-
szaladott férfiak. Templomi szónoklataimmal, előadásaim-
mal, beszélgetéseimmel én mind azt a célt szolgáltam,
hogy a régi alapról letépett lelkeknek az új vallásosság
körvonalait kibontsam. Újításokat hoztam be, szokatlan
dolgokra vetemedtem. Az imádkozásom tartalma más
volt, mint amire a falu hozzá volt szokva. A prédikálá-

som nem a hagyományos utakat követte. A konfirmálókat
egy lényegesen átalakított káté alapján tanítottam.

Ennek ellenére elmondhatom, hogy vallásában, mész-
köi lelkézségem alatt, talán egyetlen bűvemet sem botránkoztat-
tam meg.

Kezdetől fogva az volt az igyekezetem, hogy az em-
berekben a vallási türelmességet fölbresszem. Hogy ezt el-
érhessem: elsősorban nekem kellett türelmesnek lennem
a mások hitével szemben.

Egyházi beszédeimben gondosan elkerültem, hogy az
általam el nem fogadott hitelveket lebírálgassam, a hitveim
között. Sokan vannak, különösen asszonyok, akik szorú-
szóra elhiszik a esodákat, a feltámadást, a mennybemene-
telt, s az őszövétségi legendákat. Őket nem botránkoztat-
tam meg azáltal, hogy az ilyen tudománytalan hit ellen
szót emeljek. Egyszerűen nem vettem tudomást arról, hogy
efféle mese-hitek is virulnak s beszéltem arról, amit aján-
lani tudtam a legjobb lelkiismerettel. Az volt a célom, hogy
megtöltsen a lelkekkel az új hittel, hogy az észrevétlenül
szorítsa ki a régi. Így a hitújulás sohasem járt lelki üres-
séggel. Elképzelhetjük annak az öreg asszonynak a lelki-
állapotát, aki megnyugvásait bizonyos naív, de számára
sokat jelentő hitformában megtalálta. Esetleg lassú mun-
kával sikerülne azokat meggyengíteni. Máris látom, hogy
babonáikat szégyenlik előltem. Már nem fogják a fecskére,
hogy a tehén hasa alatt átrepülve a tejel megrontotta. A
román pap által vízkeresztkor megszentelt vízről ugyan
még többen állították, hogy az szemfájás ellen jó s hogy
az sohasem fagy meg, de pár nap múlva már bevalította az
egyik, hogy bizony a szentvíz jéggé vált. A babona olyan,
mint a gombabetege: gyorsan terjed és nehéz kiirtani.
A magamfajta papok azonban permetezünk. De a fát hiába
védjük, ha a termő talajt nem újítjuk meg. Hogy annak
a szegény asszonynak még egy kis babonája se legyen: azt
is sajnáljuk tőle? Csak akkor vegyük el azt, amije van, ha
helyébe jobbat tudunk adni. Én úgy teszek, mint az okos
gazda, aki előbb mintát hoz a köréből is, hadd lássa, meg-
eszik-e a tehenei. Előbb megpróbálom, vajjon elfogadják-e
az embereim azt az egyszerűbb, kevesebb sallanggal föl-
díszített hitet, amit én nyújtani tudok nekik. Csak azután
látok neki, hogy a régi, poros szénát alomnak szórjam.

S aki nem fogadja el?

Az is annyit megértett: levegőből marokkal többet lehet szorítani, mint amekkora bizonyosságot a vallás dolgaiban találni lehet. Hogy minden csak hit, semmi sem bizonyosság. Hol van a végső tekintély, amely a tökéletes igazságot kinyilatkoztatassa? A biblíában? Már hallotta a gondosan kitervezett előadássorozatot, amely a biblia emberi eredetét kimutatta s nem is kellett a dolog nagy fel-tűnést, mert aki csak egy pár oldalt olvasott belőle, az maga már látta, hogy annak minden szava igaz nem lehet. Hát úgy is van; mi mindent nem hittek az emberek annyi ezer évek alatt! Talán igaz volna, hogy Isten gyönyörködik a leölt áldozati állatok vérében? Vagy a jeruzsálemi nagy templom legbelsőbb szobájában csukugyan ott lakott az Isten, akivel esztendőben egyszer a főpap, nagy ünnepélyességgel hozzá belépvén, találkozott? Hígyje, aki hiszi: egyebet nem lehet mondani. Hát ha én hiszem, hogy a halál után új élet következik, nekem épp olyan igazam lehet, mint a papomnak, aki temetéseken az eltávozottakkal találkozást sohasem ígér, mert úgy látszik, a túlvilági életben nem hisz.

Valamelyikünknek igaza lehet; a többi téved; de mindnyáján becsületesen keressük az igazságot; egymásra haragudnunk nincs miért, így gondolkozik.

Tudomásul veszi, hogy az én hitem valamennyire más lehet, mint az övé. De azért az én felgyúló fátylám tűzével lángra gyújtja az ő gyertyáját is. Mindenki ég, buzgódik, világgal, Istennel számol a maga természete szerint. A hiba azé, akinek lelkesedése lelohadt s pislákoló fénnel az eléje írt utat sem látja. Áldott legyen az, aki lelke lángjával felgyújtja a már-már kialvó tüzet. S gyertyát talán csak gyertya tud meggyújtani? Láng legyen az, akármilyen láng, vörös vagy fehér, reszketős vagy bátor izzásúl. Látván az ő hitét, feléled az *enyém*.

A türelmességnek olyan mértékét tapasztalom a falumban, hogy az már sok is ahhoz, hogy a távol állók elhiggyék.

Az istentisztelet rendjébe bevezettem valamely értelmes és értékes vallásos írat olvasását. Ez legtöbbször a biblia. De olvastam én már Babilus és Torna verseket is, ha azok az istentisztelet hangulatába heillettek. A Dávid Ferenc vagy Prohászka írataira többször sort kerítettem. A jégörés akaratlan érdeme az egyházi főjegyző, aki a

megújított templom avatási ünnepélyén elsőnek olvasott föl bibliai részt: az Általa székéhez hasonló szöszék papi-üléséből. Egy ilyen ünnepélyen s a főjegyzőtől bármit elfogadtak a hívek. Én pedig a következő vasárnapokon bátran folytathattam az általa bevezetett újítást. Na, mondhatom, az Írás-olvasás az istentisztelet egyik legtöbbször jelentő része. A hívek sohasem zúgolódtak ellene: sőt örömmel vették és figyelemmel figyelték.

A távolból jött ember azonban nem ismeri a felébresztett türelmesség mértékét s erővel el akarja hitetni, hogy az öregek, legalább az öregek, megbotránkozva hallgatják a biblíán kívüli versek felolvasását a templomban.

Más.

Palástosan női teológus imádkozik és prédikál a mész-kői szöszékről. Erdélyben először. A hívek őszinte érdeklődéssel és szeretettel fogadják. Az a húsvét egyike a leg-gazdagabbaknak a vallásos érzés felhuzgálásában. A szomszéd falusiak a fejüket csóválják. A kolozsváriak meg vannak botránkozva. A félhivatalos közlöny szerkesztője az eseményről nem mer tudósítást közölni. A mészköiek mit sem tudnak az egész színjátékról s türelmetlenül várják Luci s Boriska újabb szereplését.

Más.

Áldozócsüörtökön konfirmálás. A lelkész felolvassa az egyházi törvényt, amely a konfirmálás ünnepélyes kerekeit előírja s a lelkészt kötelezi, hogy a növendékeket megfelelő vallásos oktatással előkészítse. Az előkészítés alapos-sága fölül nem lehet kétség. A más falvakban szokásos 6—8 heti kátétanítás helyett a lelkész két-tizen hetit két délutánon foglalkozott az ifjakkal. Az első tőlen egyház-történelem; a második a vallás elvei. Következik a kikérdezés. A hívek a megszokott káté megszokott kérdéseit csak elvétve hallják. Azok helyett új kérdések, új feleletek csendülnek föl, amelyekben a hívek a lelkész prédikációiból jól ismert hitrendszerét ismerik föl. Az ifjak sajátmaguk által írt imákat mondanak el. Kifogása senkinek sincs. A konfirmálás bensőséges, meleg, tanulságos, hitelesítő min-denki részére.

A távoliak azonban híreket költenek, hogy a mészköi pap kommunista és istentagadó. Az ilyen papot föl sem szabadna szentelni s fegyelmi úton azonnal el kellene távo-lítani, amíg a hívek lelkét tökéletesen meg nem zavarja.

A mészköiek pedig ugyan nincsenek a papjukkal úgy megelégedve, amint az kívánatos lenne, de ez más történet; annak okai nem vallási, hanem egyéb természetűek; egyébként sem az egyik, sem a másik halálos bűn nyomait nem fedezik föl benne.

— Igaz — nem kellene egyéb, csak egy kis kitanítás s készen volna sok ember részéről a fegyelmiért zajongó vallási megbotránkozás.

Most talán azért haragszik, mert nem neki nyújtok először kezet, amikor egy csoport beszélgető emberhez lépek. Kezdem azzal, aki a kezemügyébe esik, legyen az harmincholdas gazda vagy földnélküli János.

Akkor azt fogja vallani, hogy a vallásomat kifogásolja s elítéli, mert nem hiszek a túlvilági életben.

Ő sem hisz abban, de ahhoz senkinek semmi köze. Ő azért tartja a papot, hogy az neki reménységet prédikáljon.

Hej, be sokféle ember van a világon! Ilyen is akad.

Pedig én reménységet prédikálok, mert higgyétek, feleim, ilyen ember, százszoros öröm és ujjongás, kevesebb akad, mintsem hinni lehetne.

A GYERMEKLÁBAK ÚTJA

A gyermek lelkének fejlődését üggyeljük az új kijelentésre várók boldog örömeivel. Az emberiség a gyermek lábaival lépik egyet előre. Jaj annak, aki a gyermek lábait lebéklyőzni akarja!

Sokan úgy vélekednek, hogy száraz, okoskodó, magát az élet külsőségeiben, cselekedetekben, szervezésben kiélő racionalista vagyok. A misztikussághoz annyi közöm se lehet, mint a könyvtáblának a könyvhöz, amit befoglal. Vajjon igaz volna ez a vád? A régi vallás szempontjából: föltétlenül. Imádkozni a szokás értelmében, beszélgetni Istennel, mint egy személlyel: sohasem szoktam. Senki emberfiát, népet, földet vagy könyvet a többenél kiváltságosan szentebbnek nem tartok. Jézus, a zsidó nép, a biblia — előttem egyik sem sugároz különleges, legfeljebb tisztább isteni dicsfényt.

Az új vallás szerint azonban misztikusságom kétség-telen.

A misztikusság az Istennel vagy az istenivel való lelki közösség, a vele való eggyé levés. Nem más, mint a lényegében életet, mozgást, megvalósulásra való törekvést jelentő vallásosságnak a megvalósulás diadalmas pillanatában mozdulatlanná, örökkévalóvá, boldog állapottá való válása; mintegy kiteljesülése és csúcspontja a vallásnak. Az én misztikusságom a dolgok és élőlények szeretete, a bennük való elmerülés. A mindenből kisugárzó isteni delejesség engem minden dolgokhoz odavonz. Sejték halmaza a lovam; miért örülnék annak, hogyha az udvarra kieresz-

lent. követ, mint egy bárány s jó kedvvel engedi, hogy a nyakát átölleljem? Úh! a dolgok csendességében, a' fák alatt a kertben: a tavasszal ültetett gyöngyvirág helegén néz a világra: a lők indája szertekúszott, a borsó üde zölden sorakozik az ágyás szélén, a frissen vetett saláta világos esikja már tisztán látható. A kerítésen túl az utcán néha ökrös szekérrel vonul ki a mezőre egyik-másik szomszédom. A kisleányom a homokban játszik. Csendes boldogsággal folyik át az életem mindenek életébe. Az isteni lélek talál egymásra, tapad egymáshoz, kívánja egymást minden dologban és élőlényben.

Az emberek iránti szeretetem is ilyen ős alapú, szerves, magyarázatot nem kívánó. A jézusi törvény: szeresd ellenségedet, magától értetődő. Ezt a szeretetet nem befolyásolja, kisebbíti vagy növeli az emberek közötti viszony. Mindenki él, ahogyan tud s ahogy a természete engedi. Akit szeretek, ha mással áll szemben, miért szeressem kevésbé, ha érdeke valami küldi küzdelembe? Sok különös ember-hagárral találkozok az ember naponta, de egy sincs, akinek létezése ne rezdülhetne meg benne jóleső érzéssel. Egyikre tisztelettel, másokra mosolygással nézhet. Haragudhatik rá, küzdhet ellene, felszedségeit ostromozhatja, gonoszságáért megvetheti; de ezeken túl, ezek ellenére az ősi egymáshoz-tartozás, a közelség melegsége csak felbuzog a szívében.

Kis felekezeti iskolánk tanulóit, pompás, erőteljes, értelmes gyermekeket, ezzel a misztikus szeretettel etetem, itatom, neveltem vallásosságra.

A módszerem s a tanítás eredménye ellen állandóan sok kifogás létezik.

Még Mészköre jöveletem előtt egy környékbeli lelkész, mint vizsgabiztos, egy értelmes leányka fejét a fekete táblához verte, bizonyára azért, hogy gyorsabban váltsa az esze. Nem ismeretlen, nem szokatlan ez a módszer s a lelkész, ha ismerte volna a gyermek érzékenységet, talán nem is alkalmazta volna. De ezt a leánykát hiába szóltattam, hiába kérdeztem később, csak állott, nézett reám zavartan, nem válaszolt. A társai egybehangzóan állították, hogy lelki rendellenessége a fenti eset óta tapasztalható. Egy esztendő törődésével, figyelemességével s legfőképen: a kifejtődött hizalmas ragaszkodás levegőjével helyrehoztam az elkövetett hibát. A gyermek azóta rendes visel-

kedésű. Ennek a lelkésznek tekintélyére hivatkozva vallom be, hogy vallásos nevelésem nem kielégítő. A vizsgán nem emlegettem Isten nevét az előírt számban. A gyermekek közé beülök a padba, holott azt Pálmay Lenke határozottan tiltja. Az első két osztály mind kutyákról, macskákról, lovakról, madarakról mond verseket, meséket. Hol marad az Isten? Bizony, az ilyen tudatlan vallásitanítást nyilvánosan is meg kell róni.

Egy kicsit mindnyájunk fejét a fekete táblához verik, ha nem ragaszkodunk gépies pontossággal az előírt tantervhez; de az én szavam nem igen akar elállani.

Olyen körülmények között az ember könnyen elvesztheti a hitét az egyházi nevelés felsőbbbségében.

Azért meggyőződésemet nem változtatom meg, mert elég okom nincsen rá. A nevelés voltaképpen nem állami, hanem egyházi feladat s csak mert az egyház nem képes hivatásának becsületesen megfelelni, veszi magára az állam a gondját az emberiség szinte egyöntetű helyeslése mellett.

Az állam a társadalomnak rendre, közbiztonságra való megszervezése. Az állam feladata egyesek túlkapásainak megakadályozása mindenki szabadsága érdekében. Az állam kötelessége a közlekedési eszközök megteremtése és fenntartása. Az egyház, Isten országának építő mestere. Minden szellemi cél hozzája tartozik: a nevelés is.

Az országban az állam lett az úr — de a községekben a bírónál még mindig nagyobb hatalom a templom. A mi kis iskolánkat is az állami törvények mindenüvé elérő szálai rángatják; de a nevelés szellemét mégis csak mi adjuk meg, az egyház emberei: a tanító és a lelkész.

Az órarend összeállításától kezdve a vizsgák megtartásának időpontjáig az állam mindenre rá kell hogy üsse hivatalos pecsétjét. De ősztől nyárig, délelőtt és délután mi állunk a gyerekek előtt, magasabb célok képviselői, lélekkel eltöltött férfiak.

Végtelen gyönyörűség, sok gond, felelősség vállalása volt nekem kezdettől fogva az iskola.

A vallásos nevelés céljait az Isten ki legelőször, hogy a gyermekekben az alkotó kedvet, az önállóságot, a dolgok szeretetét fölébresszem. Államtalan és talán kissé széthulló volt a nevelési rend elképzelése: a megvalósulás módszere még inkább. Amit Amerikában tanultam, az vezetett egyedül; az pedig más körülmények közé illik, az

hezen volt alkalmazható. Bizony az első két esztendőben alig végeztem egyebet a kísérletezésnél. De lassan kitaposódtak a helyes utak s tisztábban mutatta meg magát a feladat.

Mi a vallásos nevelés célja? A gyermekeket vallásossá tenni. Mit jelent: vallásosnak lenni? Tudatosan beállítani az isteni élet sodrába; teljesíteni az isteni célt; az egyéniséget kifejleszteni és a szeretetet elmélyíteni, kiterjeszteni.

Kezdetlől fogva azon a felfogáson voltam hogy a 6—10 éves gyermekeknek korai és sok tekintetben káros a vallásos életcél isteni gyökereiről beszélni, mert azt ők úgysem érthetik meg. Bizonyos istenfogalommal igaz hogy már rendelkeznek, amit ők szüleiktől sajátítottak el; de a valóság az, hogy ez a fogalom helytelen. A gyermek nem igen tud mást, mint egy érzékszerveivel fölfogható Istent elképzelni: egy lényleges, fehérszakállas öreg urat, aki a fellegekben túl a mennyországban angyalokkal körülveve uralkodik az emberek felett. Mi sem volna károsabb, mint ezt a fogalmat ebben a korban megmásítani próbálni. Viszont ha a lelkész az ilyen hitű gyermekek előtt Istentől beszél, bármilyen körültekintően fogalmazza is meg a meghatározásait, ők úgyis csak azt az istenfogalmat fogják fölidézni, amelyet ismernek s amelynek számtalan jelentése van. Ha én azt mondom: az Isten jó és szereti az embereket, mert ha az ember elveti a búzamarót, az a nedves, meleg földben kikel; a napfény s az eső pedig megnöveszti, megérleli; — a gyermekek ezt az egész jelentés-csoportot átkapcsolják az ők érzékileg elképzelt Istenükre s akkor én nem tettem egyebet, mint megerősítettem őket kezdetleges hitükben.

Nem hisz? Most ez kell nekik, az ilyen hit; csak ez tudja betölteni a lelküket: angyaljárás, csodák, iósúgos arcú Isten? Lehet: a tapasztalatom túlságosan kevés ahhoz, hogy e tekintetben határozott véleményt tudjak mondani. De valami bennem van, és én nem tudok tudva olyan szót kiejteni, amely nem igaz; még gyermekeknek sem, nevelői jószággal. *Mesét*, azt igen, azt öntök magamból, hosszúkarú és hosszúfülű óriásokról, égen járó csillagokról, angyalok énekéről, bellehemi fászlókról. A szemem csillogása s a hangom zenéje elárul; a gyermekcsereg örömmel követ, issza a szót, szereti. De olyan hanggal és olyan képpel mondani mesét, hogy a gyermekek azt valóságképen öltsék magukra: nem tudok.

Azt a pár imát, amit a gyermek már úgyis tud, elisméltettem vele. A szülők jó és egyszerű lelkek; ők csak külsőségek után tudnak ítélni. A vizsgán a Miatyánkot is elzengik egy szólamra, egyszerre ejtve ki minden szótagot. Meg van mindenki elégedve. Csak a vizsgabiztos duzzog, mert az Isten nevét nem cinlegettem. Ő bezzeg a bezáró beszéd első mondatát is súlyosan vallásossá veri: Isten segédelméből eljutottunk a vizsgánk végére; a jó Isten megsegített s most mindenki hazamehet vakációzni.

Kis gyermekeknek jobb nem beszélni az isteni valóságról, az élet mélyebb értelméről. Velük egyéb célunk nem lehet: megindítani őket ténylegesen az isteni élet útján, tehát: egyéniségüket kifejleszteni elsősorban, másodsor pedig: erősíteni bennük a szeretetet, amely őket a dolgokhoz, a növényekhez, állatokhoz, emberekhez, a világhoz kapcsolja.

Ezért tudnak ezek a gyermekek annyi mesét kutyáról, macskáról, öreg farkasról, elefántról.

Különösek ezek a mesék!

Talán egyiknek sincs tanulsága, amit versikébe foglalva a kicsi fiú s a kicsi leányka elénkelhetne. Mást egyik sem akar: élővé, rokonná, szeretni való drága dologgá varázsolni fűt, virágot, káposztát, lovat, embert. Van egy mesém Nyuszi-ról és Nyuszi-ról. Két kicsi Nyuszi-fiú, elszaladnak hazulról világot látni. Találkoznak a házinyúllal, a cicával, a kutyával. Szerencsével hazakerelkednek. Ennyi az egész: mint egy népmese olyan; játékos, kedves; a két nyuszi-fiút az ember magához szeretné ölelni. Még a farkast is szájalommal, rokonszenvvel tekintjük, amint nehéz téli időben az erdőben barangol, fázik, éhez.

Ezeket a meséket pályázatra küldtem, hogy legyenek a két alsó osztály vallásos nevelésének anyaga, de a bírálóknak nem tetszeltek a kérdések, amelyeket minden mese után, a feltételeknek megfelelően, odabiggyesztettem. Én a magam részéről sohasem túrlöm le a mese hünporát tanfító kérdészetekkel. Honnan szabadultak el a nyuszi-fiak? Engedelmesek voltak az édesanyjuknak? Szabad engedetlennek lenni? — Ha a mese vagy a vers nem mond meg mindent magában, nem száll le a gyermek kicsi szíve mélyére, ahonnan, számot se tudna adni fejletlen értelme róla, hogyan, megmozgatja a kedvét és közelebb hozza a dologhoz, az állatokhoz, az emberekhez, a mese nem méltó a gyermekhez, nem méltó a nevelőhöz.

Egyik esztendőben természeti környezetükhöz, dolgokhoz, növényekhez és állatokhoz hozom közelebb az együtt tanított első és második osztályt. Másik évben az emberekhez: szülőkhöz, testvérekhez, barátokhoz. Aztán már a világot mélyebb összefüggéseiben kezdi a 9—10 éves gyerek megismerni. Tanul egy nép történelméről. Az ősemberről nehéz sorsáról, a földművelés kezdeteiről, a tűz felfedezéséről. Színes, csillogó képekben vonul el előtte az arábiai sivatag oázisaiban lakó zsidó nép élete, vándorlása, országalapítása. Már különböző dolgokat tanul a primitív vallásról, bálvánvról, élő áldozatról, amelyeknek füstjét — ilyen hiszékeny a régi ember — élvezettel szívta be az istene. De lámadnak próféfák, akik a királyoknak is szemeikbe mondják az igazságot s tanítják a népet az igaz Isten hitére.

Negyedik év: Jézus. Az ember és a történelmi nagyság. A legendák épp annyira részei az ő emberi arcának, mint a megtörtént események. Csak éppen: legendául kell tanítani a legendákat és valóság gyanánt azt, ami valószínűleg hiteles. Már közel jutottunk egy tisztultabb vallástörténelmi megnyilatkozáshoz. Ötödik, hatodik esztendő: egyháztörténelem. A szellem megteremtékenysége, föllángolása, megromlása, tisztulási kísérletei. Csak ezután, a konfirmálásra való előkészületképen, érkezünk oda, hogy az élet isteni lényegéről, a szeretet gyökeréről, örök valóságokba való ágyazódásukról tárgyaljunk. Eddig, ha szó esett Istenről, az nem a mi hitünk megvitatása, hanem a történelmi ember sokféle vallásának megismerése volt. Adatgyűjtés. A gyermek a nélkül jut a hitet különféleségének tudatára, hogy valamely mellett, torzzá tevő türelmellenséggel, a tanítója kényszerrel elkötelezte volna.

A vallásos nevelés a leglátványosabb, legkevésbé szektárius utakon indul. Még az Isten nevének emlegetését sem teszem beidegzett szokássá. Fejlesztem a gyermek egyéniségét, társas hajlamait. Lassan behelyezem a zsidó nép és Jézus történetén keresztül, a leglátványosabb keretbe: a kereszténységbe. Unitáriussá csak akkor teszem, amikor gondolkodik s tudatosan fogadja vagy veti el a neki ajánlott különleges és részletekbe nem érkező elveket.

Ez a nevelési rendszer vakhittá nem fog tenni senkit, de minden alkalmat megszerez, hogy az isteni szabadságra teremtett ember a maga hitét szabadon kialakíthassa. A nevelésben nem kényszer, de segítő jó barát ajánlkozik. Nem

a „vallás” ölt testet a felnövő nemzedékben, mint valami különálló, öröknek kijelentett bálvány, hanem az új nemzedék válik vallásossá a maga természete szerint.

Ez az eljárás teljesen ellentéte annak a másik ismert vallásos nevelési módnak, amely azzal kezdi, hogy már a páréves gyermeket hozzászoktatja a felcserzett jellegzetes szertartásaihoz, templomi levegőjéhez. Ezáltal azok örökkévaló színezet nyerne a gyermek lelkében, mint a kezdet óta ismert édesanyja és a szülőföld. Az ilyen módon felnevelt ember talán vakon fog ragaszkodni vallásához. De nem tartom becsületes eljárásnak az ilyen nevelést. A gyermek alakuljon ki szabadon: maga termelje ki a neki legmegfelelőbb vallásosságot. Nincs hagyobb bűn: a jövőt, a mi elképzeléseink szerint, formába kényszeríteni; megállítani, megmerevíteni próbálni az emberi fejlődést. Ellenkezőleg: a gyermek, az új nemzedék lelkének fejlődését ügyeljük az új kijelentésre várók boldog örömeivel. Az emberiség a gyermek lábával lépik egyet előre. Jaj annak, aki a gyermek lábait lebéklyózni akarja!

VIDÁM ÉS ELÉGEDETT ORSZÁG

Sokaknak kedve kerekedik, hogy verseket, meséket, imákat írjon. A versekből még hiányoznak a rímek. A meséknek suta a farkuk; az öreg ember legtöbbszor nem tudja, mit csináljon a hat malaccal.

Színes és mozgalmas a mi iskolánk élete. Külön kis ország, beékelve a felnőtt keserű világába; vidám és elégedett. Már egy órával az előadások megkezdése előtt szállingóznak a tanársznyás diákok. Labdajátékkal, gombózással, jókedvű futkosással kezdődik a nap. Akkor sem ijednek meg, amikor az iskola mellett lévő tanítói lakból a reggelije utolsó falatját nyelő tanító elharsintja magát: Befelé! Mint Attila király őrszeremei, veszik át a kiáltást a jobbtorjú fiúk: Befelé, befelé! Jut belőle egy a kapu előtti labdázóknak; elkanyarodik a templom háta mögé; a fűskamra mellett futkározók is meghallják. Bevonul az ország a padok közé.

A kicsi diákok szeretik a kicsi tanítót. Igaz, nekik az őt láb magas emberre is felfelé kell nézni, bár a hatodik osztály nyulánk leányai már utolérték őt növésben. Irigylem ezt az embert, milyen pompásan eltalálta, hogy cukrozza meg a fegyelmet, hogy legyen is, mert a nélkül fölbolydult méhkas a tanterem, tanítani nem lehet s még se álljon közéje és a gyermekek közé. Mi sem könnyebb, mint az iskolában rendet teremteni. Csak pálcá kell hozzá s torok. De a gyermek ellenségéül tekinti az ilyenfajta kínzó mestert s pokolnak az ilyen iskolát. Úgy büntessen a tanító, hogy a gyermek szeretetét is meglarssa; ez a művészet!

Mert a büntetés az osztatlan falusi iskolában elkerülhetetlen.

Teljesen elhiszem, hogy azokban a kívánható legkedvezőbb körülmények között működő kísérleti iskolákban, ahol egy tanító legfeljebb 15—20 gyermekkel foglalkozik szép, világos, minden elképzelhető taneszközzel felszerelt tanteremben, a testi fenyíték nemcsak szükségtelen, de borzalmasan oda nem illő is. De mit csináljon az, akinek keze alá egy egész hélosztályú iskola ötven-hatvan 'gyermeke kerül? Mint a gazda, aki tizenöt kis malacot a vásárra kíván hajtani s a végén is kénytelen zsákba dugni valamennyit, vagy madzagot kötni a lábukra, különben a tizenöt malac tizenöt felé fut: így kell a tanítónak is a pálcához nyúlnia — ha akarja, ha nem akarja.

En két esztendeig vesződtem magammal, amíg egy gyermeket a végére kaptam.

Azelőtt való életemben csak egyetlenegyszer ütöttem meg embert. Indiai vasúti kocsiban, harmadosztályon utaztam. Kezemmel az ablakot próbáltam megigazítani. A szemben ülő párna nem látja, hirtelen berántja. Odaszorítja, szinte összerúzza az ujjaimat. Öklömmel az arcába sujtoltam.

Akkor negyedóráig tusakodtam magamban, vajjon bosszúmat kérjek-e tőle, amiért megütöttem, bár megérdemelte, mert könnyelmű volt és buta.

Eleinte könnyen ment minden az iskolában. Új voltam, ismeretlen, titokzatos: a gyermekek figyeltek s őrizkedtek. A kisebbeknek, amíg a nagyobbakkal foglalkoztam, rajzolniok lehetett a „vallásfüzetbe“, az Amerikából kapott színes krétákkal. A nagyobbak a füzetjeikbe írták a most hallott történetet. De az a pár, helyét nem találó gyermek, nem-sokára érezhetővé tette magát. Már hébe-hóba meg kellett

szakítanom a beszédemet: mi az, Feri, téged ez a dolog nem érdekel?

Néha az egész csoporton nyugtalanság vetett erőt. Talán fáradtak voltak; helyeiken nem ülhettek, izogtak, mozogtak, sugdolództak, beszélgettek. Akkor elhallgattam. Kimehettek! Így nem lehet itt semmit csinálni.

Eleinte az elmondott meséket eljátszottam a gyermekekkel. De ez annyira tetszett, hogy a szerepek kiosztásakor a terem közepére tódult mindenki s fülsikeltő hangon kértek, könyörögtek: én legyek a sánta ember, tiszteletes úr; én legyek a kicsi Palika! A végén ezeket a kedves, a gyermekek fejlődésére olyan jótékony hatással levő megjelenítéseket is be kellett szüntetnem.

A második esztendőben kezembe vettem a pálcát és ütöttem vele a padokat.

A harmadik évben megtörtött a jég.

Egy délután a papilak tornácán két fiú a fekete házi-nyúlal játszott. Egyszerre a nyúl éktelenül sívalkodni kezd. Rohanok ki; a fiúk kegyetlen, vigyorgó arccal, pálcával kezükben, kergetik, kínozzák a megrémült állatot. Mint az indiai vasúti kocsiban, itt is hirtelen, elsodró erővel fogott el a harag. A pálcát kaptam az egyik fiú kezéből s végigvertem rajtuk.

A fiúk föl sem vették a dolgot; hozzá voltak szokva a veréshez. De engem felzavart és lehangolt a kitörés. Helekg tusakodtam magamban. Hát én is csak olyan leszek, olyan vagyok, mint mindenki más?

Azután fölirattam a hetessel a rendetlenkedőket s a markukba csaptam!

Borzalmas, utálatos, reménytelen.

A gyermeket néha meg kell ütni, mert a felnőttek a maguk életét nem képesek végigélni, ha elképzelt jószándékuk, vagy kényelmük követeléséi szerint őket magukkal egy rendbe nem illeszthetik. Buta és kegyetlen dolog, de a kicsi gyermekeknek nem szabad apjuk tudományos könyveit darabokra szaggatni. A kicsi fiú, vagy a kicsi leányka vágva tekint a könyvespolcra. Elképzei a papír sisterső, sercegő hangját, amint szakad. Félénken nyúl egy régi újsághoz, fogdossa, forgatja, beletép. Hát ez szabad; a felnőttek nyugodtan ülnek a helyükön, engedik. Kicsi elméje nem érti a különbséget.

Visszont a felnőtt, komoly férfi mit tegyen? Kénytelen

önkényes korlátokat vetni a gyermek tevékenysége elé, ha kincseit, értékeit nem akarja prédára hagyni.

Az sem természetes szokása a gyermeknek, hogy reggel nyolctól déli tizenkettőig kevés megszakítással az iskola padjai között üljön. Felállana, társaival beszélgetne; künn lepkék szállanak, süt a nap, a domboldalon futkározni lehetne. Ne mozgolódj annyit, Péter! Jaj, két régi pénzt találtam tegnap a pincében; a tiszteletes úr azokért négy lejt fizet, ha neki tetszenek. Ne zavard a szomszédodat, Péter, hagyd őt dolgozni! Édesanyámék kapálni mentek. A nagy vackorfán madárfészek. Abban tavaly hat kicsi pettyes tojást találtam. Mikor megyünk madarászni, Matyi? Tudok egy helyet, azt neked is megmutatom. No, gyere csak ki, Péter, nyujsd ki a tenyeredet! Még egyszer, Péter, hátha kettő használni fog?! Elhomályosodik a világ, a lepkék szárnya elsötétül, a nap elföldi a szemét, a fészekből a madártojások a földre pottyannak. A kicsi Péter a padra borulva sír.

A tanító urat el fogják csapni a legközelebbi vizsgálaton, ha a tanfelügyelő úr úgy találja, hogy Péter nem tudja a mondatot elemezni. Péter, kicsi fiam, jól akarnak ezek a felnőttek, tanítani téged sok okos dologra, azért ütnek s vernek néha!

Úgy bizony, la! Nevetni való ez a világ s egy kicsit sírni is lehet. De Péter hamar elfelejti a bánatát s a tanító úrra nem haragszik. A tanító úr sem haragszik reá, sohasem is haragudott.

A gyermekek megszokták, hogy tenyereseket tőlem is lehet kapni. A világ sem fordult fel, büszke most sem vagyok, néha most sem bírok a gyermekekkel, néha jól megy minden.

De inkább jól s úgy általában meg vagyok elégedve az iskolai munkámmal.

A gyermekek kezébe tankönyvet nem adok, hogy meg ne rontsam a könyvek becsületét s a tudást végtelenné tegyem.

A gyermekek kezében a tankönyv: a lezárt, felülmúlhatatlan tudás, a teljes igazság. Nincs annál rosszabb, mint valamivel először tankönyvből ismerkedni meg. A fejlődés útja el van állva; minden más elmélet eretnekség; a tankönyv a kijelentés, a tény.

Igaz, az előszóval adott tanítás is ilyen egyetlen lehetséges tudássá lehet. Egyizben egyik konfirmáló ifjú leány

meg is jegyezte, amikor fejtegettem, hogy a gyermekekkel mindent el tudnék hitetni, amit akarok, — hiszen a tiszteletes úr velünk is elhíet mindent, amit mond! Hát ez igaz. Mégis, más, élesebb, állandóbb a könyv. Az élőszó mélyebbre üt, de a könyv körülhatároltabb.

Mindent, történetet, mesét, elmondok a gyermekeknek. A harmadik osztálytól kezdve a tanulók a hallottakat szépen leírják a maguk módján és emlékezetük szerint a vallásfüzetbe. Mellesleg az anyagot, összehasonlíthatatlanul jobban megtanulják így, mint a tankönyvből szajkózó gyerek, aki esetleg az első két mondatot szóról-szóra vágja, de azután megáll; a tudása végére ért. A fontos azonban a könyvek helyes értékelése. Számukra a tudást sohasem *egy* könyv fogja jelenteni, hanem a könyvek sokasága. Látják az én könyvtáramat; az iskolának is gyűjtünk könyveket. Be sok könyv van a világon! Aki igazán tudni akar valamit, annak bizony sok könyvet kell elolvasnia.

A gyermekkönyvtárt különös kitalálással szaporítottuk föl négy év alatt semmiből több, mint száz kötetre.

Az iskolafenntartó egyháznak kellene hogy legyen pénze sok mindenre, de nincs. Jutalomkönyveket azonban vennie kell minden esztendőben.

A jutalomkönyveket a gyermekek visszaajándékozzák az iskolai gyermekkönyvtárnak. Már úgy kapják a könyveket, hogy az ajándékozás ténye reá van vezetve: Szorgalma és jó magaviselete jutalmául kapta s az iskolai könyvtárnak ajándékozta Gálfi Rózsika VI. o. tanuló. Gálfi Rózsika talán jobb szeretné, ha a könyv végleg neki maradna. Viszont az év folyamán örömmel olvassa el a többi gyermekek jutalomkönyveit, amelyeket a könyvtárból kikölcsönöz. Egy visszaadott könyvért cserébe húsz könyv az övé. Falun nem is érdemes másfajta könyvellátásról gondolkodni. Gálfi Rózsika belenyugszik abba, hogy ő a kicsi könyvtár jötevője s hogy évtizedek múlva is tudva lesz mindenki előtt, aki a könyvtárból könyvet kölcsönöz ki, hogy Gálfi Rózsika néni jótanuló volt a maga idejében; minden évben jutalomkönyvet kapott.

A tankönyvnelküliségnek egyéb előnyei is vannak. A gyermekek maguk írják le a tanulnivaló történeteket s pompás gyakorlatot szereznek helyesírásban és fogalmazásban.

Az első fogalmazványok kezdetlegesek, gyermekesek. De az év vége felé a változás csodálatos. A pármondatos le-

írás folyékony beszéddel írt oldalakra nő s az irány nagyot fejlődött.

Soknak közben kedve kerekedik, hogy verseket, meséket, imákat írjon. A versekből még hiányoznak a rímek, de a szakaszokra-osztás hibátlan. A meséknek suta a farkuk; az öregember a legtöbbszor nem tudja, mit csináljon a hat malaccal. Legjobbak a megtörtént események leírásai. Az egyik a kövendi kirándulást meséli el. A tiszteletes asszony felszedte a hidnál a kétkerekű kocsiba. A nagy utcában van a Bank, a Szövetkezet, a Kultúrház és az Iskola. A másik a tordai kis állatkert látogatásáról ír. Voltak ott galambok, tyúkok, libák, kacsák, fehér egerek. Volt ott egy tyúk, amely egy évben háromszáz tojást tojt. A harmadik az iskolásgyermekek által rendezett mezőgazdasági kiállítás történetét mondja el. Ez volt a legizgalóbb az egész között, mert ezt maguk csinálták. A tanulók hozták hazulról mindenféle kukoricát, hagymát, lépesmézet, tököt, megfésült lent és még ki tudja leírni, mi mindent! Mindenből a legszebbet, a legnagyobbat. Az iskolát szépen feldíszítették; asztalokra s padokra elhelyezték a tárgyakat. Mindegyikre ráírták, hogy miféle és ki hozta. Aztán vasárnap délután a szülők s az ifjúság eljöhettek, hogy megnézzék a kiállítást. Az iskolai szövetkezet pénztárosa ült a pénztárnál és mindenki fizetett valamit. A pénzből a fiúknak lombfűrész-készletet, a lányoknak kézimunkáló vásznat vettünk.

Ezek a történetek a versekkel, mesékkel és imákkal együtt leírva gondosan, egyik-másik kifejtve, kirajzolva szép virágosan, odakerültek mind a fali táblára. Két hatalmas táblára, amelyre rajzszegekkel rajzokat és megírt dolgokat tűz föl a félcévenként választott falitáblagondozó.

Minden tisztség időnként választás alá kerül.

A legkíváncsiabb állás az iskolai szövetkezet boltosának lenni. A szövetkezet alapítókéjét a gyermekek gyűjtötték össze évekkel ezelőtt. A tanító, a takarékpénztár kezelője lett. Hogy az összeg az ezer lejt meghaladta, de szaporodni nem akart, tanakodni kezdtünk, mit csináljunk vele. Visszaadjuk a gyermekeknek? Nem adjuk vissza. Abból lett az iskolai szövetkezet alapítókéje.

Minden van a szövetkezetben, amire a tanulóknak szükségük lehet. Füzetek, tollak, ceruza, tinta, gumi, papír, körző, kézimunkavászon, himzőpamut. Kezdetben egy ka-

tonaláda volt a bolt. De most pompás, külön kulcsospolca van a nagy kézimunkázó asztalban.

Ezeket a kulcsokat különös büszkeséggel hordják nyakukba, sőt színes pántlikákon azok, akiknek gondjaiba bíztattak.

A könyvtárosnak is kulcsa van. Kis füzetbe írja föl, kinek hányasszámú könyvet kölcsönzött ki. A hivatalos órákat pontosan betartja. Úgy a könyvtárat, mint a szövetkezetet egyszerre két-két tanuló kezeli, mert sok munkát ad a dolgok rendbentartása.

Kulcsa van a játékok órének is. A gyalupadhoz tartozó asztaloszszerzőmunkával tartalmazó polc kulcsát is kiadtuk egyszer egy idősebb fiúnak. Csak az elnöknek s a pénztárosnak nincsen kulcsa, se fiókja. Mégis ez a kettő a legnagyobb tisztség.

Az elnök köteles ellenőrizni a szövetkezeti boltot, a könyvtárat és minden egyebet. A pénztáros a pénztári naplót vezeti, tanulja vezetni. Sajnos, nekik van a legkevesebb dolguk; panaszkodnak is miatta eleget.

A tanítónak s a lelkésznek ellenben van dolga elég. De azért mi nem panaszkodunk.

A törvények láncára kötött iskolába próbáljuk bevezetni az új szellemet. A jövő útjain járunk.

Azon fáradozunk, aminek jelentősége nagyobb, mint száz új kísérleti iskoláé önmagában. Kétségtelenül ezek az úttörő, merész kezdeményezések szolgáltatják az anyagot. De a világ urai hurcolják a világot a kitaposott utakon. Még a legelőrehaladottabb szellemű országokban is vajmi keveset vett át a hivatalos iskola az új nevelés elveiből. Máshol meg a jejtűeket is csak most gyújtogatják.

Minálunk alapíthatunk bármilyen iskolát, annak köteleessége az állami tantervvel követni.

Hát követjük, mert kénytelenek vagyunk vele. De meg kell tudnunk, mit lehet elhelyezni, bevenni a törvényes iskolába, a meglévő iskolába, az előreláthatólag még évtizedekig ugyanannak megmaradó iskolába az új elvekből a nélkül, hogy törvényességét megszüntetnők. Ám továbbra is tanítsuk az előírt anyagot, mutassuk föl a kívánt eredményeket. De közben észrevétlenül, lényeges vonásaiban, teremtsük meg az új iskolát, amelynek csak a máza s a feljei a régié.

Talán nagyobb sikerrel dolgozhatnánk, ha a kezünk tel-

jesen szabad volna. Talán egy egészen új, most telepített falut is könnyebb lenne új elvek szerint kormányozni. — De néha hamarabb célhoz ér az ember, ha a meglevőt próbálja átlatni az új szellemmel.

Lelkészí állásomban is ezért maradok meg, semmi másért.

JÖVŐNEK MAGJA

Az én sorsom már csak ez: lenni kevesek megértettje, többeknek kívánsz, sokak testében tövis. Jövőnek magját hordozom, nem a jelennek véres testét.

Az elemi iskolák költött parancssal dolgoznak. Az új utakon járó nevelőnek korlátoznia kell képzeletét. A felnőttek oktatását törvény nem szabályozza. Ott szabadon megnyilvánulhat a teljes gondolat. Talán ezért, talán más okok következtében, a mészáros kísérletezések közül egy sem vált akkora jelentőségűvé, egynek a híre sem terjedt szét olyan nevezetességgel, mint a „népfőiskoláé”.

Annak neveztem, hogy legyen belőle, az első tél heti egy összejövetelet. A második és harmadik télen már háromra, sőt esetenként négyre szaporodott az előadások száma, amelyeket november hó közepétől március hó közepéig tartottunk hetenként. Még így is: hivatkozásnak tűnik föl az elnevezés. Hol állott és hol áll Mészáros a dánok pompás épületekkel, tanítók seregével ellátott Népfőiskoláitól? Még az előadások rendszerességében sem voltunk hibáztathatók. A színdarabokhoz szokott ifjúság a népfőiskolák két telet többé-kevésbé átkopaltatta a harmadik tél elején elemi erővel tört ki tömegösszefogók utáni kívánsága. Legyen férfitalálda hetenként kétszer és tanuljunk színdarabokat! Lesújtottan ültem a helyemen az iskolában. Hát úgy látszik, az ifjúság lelkének csak a felületét érintette két tél kitartó munkája. Eldobja magát az alkalmat, mert nem érzi szükségét a tanulásnak. Hiszen igaz, az ének és a színjátszás is művelés. De különbség van a kettő között. Más

ekével, más földet szánt az egyik, mint a másik. Az egyik mámorossá tesz, egészséges, észrevétlen örömet szerez. A másik józan törekvés, kitartó munka, kis öröme, fáradságos út. Az egyik a lélek mély erőinek ösztönös kibontása. Nem tudás, nem akarat: csupa érzés. A másik: gyenge próbája a fejlődő értelmeknek; belátás, fegyelem, érdekes, de haszonnélküli tudás. Mind a kettőre szükség van. Talán helytelen is volt a két sikeres tél politikája, amely minden estét a tanulásnak foglalt le. Ez bosszulta meg magát. Most egy esztendőre, az ifjúság a másik végletbe hullott vissza. Daczó Imre, igaz, fölállott nagy későre, amikor már magamat teljesen megvertnek éreztem, hogy szót emeljen a népfőiskolai előadások érdekében. Egy estét visszakapott a Tanulás. De minden erő, minden érdeklődés annyira arra a másik síkra lendült át, hogy ennek az egy estének nem vehettem hasznát. Hadd billenjen helyre akkor hát az egyensúly teljesen. Pihenjünk ezen a télen. Hagyjuk a dolgokat kissé a maguk mentére. Nem lehet siettetni a haladást egy bizonyos mértéken túl. Olyan az, mint a csökönyös ló: megy szépen, ha hagyják, de megáll, ha nógatni kezdik.

Az ifjúság ezen a télen sem pihent. Pompás művészettel két népszínművet adott elő, az egyikkel Tordára is elmentünk. Babér járt érte; a közönség megértő öröme, két helyi lap elismerő hírlalata. De tanulni csak egyellenegyszer gyűltünk össze az új papírok lakható szobájában. Az iskolában nem volt hely számunkra. Ott a Vén bakanoszt próbálták a műkedvelők, meg a fiát, a huszárt.

Nem lehet és nem szabad egy falut megfosztani legmélyebből jövő kifejezési eszközeitől.

A szőlőkban való éneklés és a színjátszás a népköltéssel, meg a csoportos táncolással rokon.

A falusi ember hamarabb hányja el az életét, mint dalait és figuráit. Az ifjúság nevelése csak úgy teljes, ha az okosabb életre való készülés mellett az ifjú magát kiénekelheti, kitancolhatja, kijátszhatja. Szükséglet ez, amelynek kielégületlensége betegséget okoz. S még annál is több. Minden hiányossága és hátránya ellenére roppant nevelői ereje van e két tevékenységnek. Nemcsak a társadalmi vonatkozásokra gondolok most. Az életnek előírt formákba való öntése, mint amilyen a szőlők elnevelése és a szerepek eljátszása, rászoktatja az embert arra a legszükségesebb, legfontosabb dologra: ficáncoló, szertegyepelő, rendszertelenül

előtörő erőit egy cél megvalósítása érdekében egybefogni, egységbe terelni. Mit ér az étellel teljes, étlettől duzzadó gyermek vagy ifjú, ha megnyilatkozásai néha egymás halásait lerontják, mert ellentétes lökésűek? Elnéztem egy délután, amint az iskolás gyermekek játszottak a templom hátmögötti domboldalon. Luci, az állandó vendég, a mészköive fogadott leány-teológus volt a santa gólya. A gyermekek körbe fogódzkodtak: valamit énekelni kellett s a lábukat menészközben furesán ki-kirúgni. Tetszett a dolog; folyt a játszás vidám kedvvel. De egy pár fiú nem állhatta meg, társai kezét hol hátrarángatta, hol pedig lábbal próbálta elakasztani az előtte menőt. Tele volt erővel, a kezdeményezés tehetségével, ötlelességével, élekedvvel. De nem volt képes azokat hamba fogni, egységbe hozni. Ezek a fiúk lettek volna a legjobb santa-gólya játszó, ha a belső összhangot, az önként folyó fegyelmezést meg tudták volna teremteni. Így semmik voltak, bajszerzők voltak, erőiket elvesztették.

Akkor, azon a délutánon fölfedeztem magamnak a nevelés egyik legfontosabb célját: képessé tenni a gyermeket arra, hogy belső egység, összhang s önfegyelem megteremtésével minden erejét céljai megvalósítására szentelhesse. Gálfi Feri jobban emlékszik az elmondott történetre, mint vele egyidős társai, de semmiért sem tudná magát rávenni arra, hogy például leüljön és egy negyedóráig csak azzal foglalkozzék, hogy azt leírni próbálja. Százfélé rángatja százfélé érdeklődése, uralkodni azokon nem tud. Minden gyermek esetében külön kell fölfedezni az utat, amely őt a belső fegyelem kialakításához vezeti. Egyik gyermeket a lóval való bánás, a másikat a házi kert, a harmadikat a labdarúgás, a negyediket a szép könyvek olvasása érdekli jobban; ezeken a mezőkön kell őket egyre nehezebb és leköthetőbb feladatok elé állítani. A megszerzett képesség aztán az élet minden terén megmutatja az erejét.

Ki tudja, hány ifjú nevelését, a belső összefüggések, a kitartás, a szorgalom, az odaadás kifejlődését segíti elő a dalárdázás, a szindarabozás? Lám, a mészköi ifjúság, ha szükség van rá, pompásan tudja magát fegyelmezni. Néha fogcsikorgatva türi el a kibívó sértést; de a vérét csilítja. Tudja, hogy a virtus veszedelmes fegyver. Mások szorgalmasan gyűjti a pénzét, hogy magának futballcipőt vehessen.

Ahhoz azonban mégsem férhet szó, hogy értelmi és

szellemi téren a nevelés nagy lépését a népfőiskolával tettük meg.

A kövendi köri ifjúsági napon ugyanaz a Luci — akkor még kezdő mészköi — elbámult a köréje csoportosuló mészköi ifjak bátorságán, fesztelenségén, kifejező-készségén és érdeklődési körén. Úgy elbeszélgettem velük, mintha nem is falusi legények, de iskolákat végzett városi ifjak lettek volna! Nem történt velük egyéb, minthogy megindult bennük, a népfőiskolázás megindította bennük a belső élet, a gondolkodás kerekait. A szénarendektől, barázdáktól, kukoricasoroktól és aranyló búzakalangyától beszélni még nem tanult meg senki, csak érezni és énekelni. A beszéd, a gondolatok szabad kinyilvánítása, zsílipemelés a lecsukott szájak gálja mögött felgyűlt néma, mozdulatlan gondolatenger számára. A tenger megindul, élővé válik, kavargog, iramodik, változik. Beszélj az átlagos falu átlagos ifjával: meghallgat, bólint, egy erőlen igennel megliszlel, hallgat; ki tudja mi ébred föl benne, kis fodrozás a lezárt tapon, lesimul hamar. A népfőiskolás válaszol, kérdez, megállapít, szembeszáll, kinyilvánít; eleven kapcsolattal fogózkodik egybe veled. Tudása is több van.

De nem ez a lényeges.

Vizsgákat sohasem rendeztünk és így nem tudom, de nem is hiszem, hogy az előadásokon hallott anyagból sok megmaradt volna az ifjak emlékezetében. Belőlem is kifutott jórésze a húszesztendei tanulásnak. Latinul nem tudok, görögül, zsidóul elfelejtettem, a logaritmus-számítás nem kenyerem már (sohasem is volt) s a Zord Idők tartalmi kivonatára nem emlékszem. De a népfőiskolás bizonyára megtanulta a világtól feléje jövő tapasztalatokat feldolgozni, jelentésüket magáévá tenni. Az előadások nem előadások, hanem megbeszélések voltak, amelyeken nem is mindig az előadó vitte a szót. Végtelenül fontos: meghallgatni tudni. Különös, hogy ellenem általános a kifogás, nem hallgatok másokra, nyakas vagyok, mindig a magam feje után indulok. Pedig én tudom, én az elem kerülő idegét, barátot őszinte érdeklődéssel hagyom előőmlőni, akarom őt megérteni. Megérteni és követni azonban nem ugyanazt jelenti s itt már szó férhet ahhoz, hogy a magam útjának irányát túlságos határozottsággal vágtam bele életem földjébe. Mégis tudom, merev nem vagyok, emberek és körülmények hatnak reám. Föl tudnám az ujjaimon számlálni.

lálni, kik léptek bele az életembe, kiknek hatására merre hajlott el az életem útja. Igaz, a jegyzéken püspökök, tanárok, köteles feljebbvalók nem szerepelnek. De igen, egy író, egy bolond, egy forradalmár és egy rajongó. Különös társaság! A feleségem óva inti: ezt meg ne írd; neveltségessé teszed magad. De ha így volt. Teológusságom első éveiben, valami határozatlan világpolgárság érzete tartott megszállva, amely egy szocialista világállamban látta a fejlődés kicsúcsosodását. Szabó Dezső szemével észrevettem az emberiség tarka szőnyegét, a másszínű és másalakú fajok csodálatos keverékét. Általa lettem székely. Bicsérdi a világgal hozott szerves egységbe. Most beletartozom a mindenség életébe, mint a kövek és a gyíkok. A testemet törvényei szerint építem. Ha az isteni cél szerint fejlődő világ az embert gyümölcsévővé tette, annak jelentősége kell hogy legyen. Kropotkin arról győzött meg, hogy csak az emberek önként vállalt együttműködései maradandók; világállam és világtörvény nem segíthet ott, ahol az akarat hiányzik. Marie Stopes a nemi ösztön egészségét teremtetta meg bennem. Ki mondja, hogy én sohasem hallgattam másokra?

Ha ezen a népfőiskolai előadásokon egyebet nem tettem volna: kibeszéltem volna az órát, az előtte várakozó félórát, az utána következő háromnegyedórát, öntöttem volna a legbecsessebb tudást, életbölcsességem fűszeres mártásával ízesítve: csak az elfelejtetni való adatok tömegével öltem volna az ifjakat. Egyik igen értelmes, gondolkodó lelkész-társamat a legválogatottabb ravaszsággal kellett néminávé tennünk különböző alkalmakkor, mert érzékenységet sem akartuk bántani, viszont azt sem engedhettük meg, hogy a résztvevő ifjak elől minden elmondhatót elmondjon.

A hétfő este a gyakorlati tudásé volt. Az ifjú Gálfi Miklós, képesített ácsmester, a harminc éven innen, az állag- és tűzenőt-húsz főnyi csoporttal felújította a számtan és mértan elemi műveleteit. Földet mérni is tanított. A másik és idősebb vezető iparos, szintén képesített ácsmester Kereki András (régí írásokban a családnév Becskerekí) a rákövetkező télen a mindenki számára szükséges elemi jogi ismereteket nyújtotta, egy kis levélírási gyakorlattal keverve. A gazdasági tanácsadónk egy pár gazdasági előadást tartott.

A szerda este a magyar irodalomé volt. Zsigmond Ferenc, felekezeti iskolánk tanítója, olvasta egymásulán a magyar irodalom remekeit. Hogy Jókai Új Földesurát és

Mikszáth egyes kisebb dolgait a fiúkból és leányokból álló hallgatóság élvezettel hallgatta, azon nem csodálkoztunk. De hogy Az ember tragédiáját, amelynek felolvasása több héten át tartott, akkora gyönyörűséggel és megértéssel hallgassák, arra senki sem számított. Arra sem, hogy a rákövetkező télen az esemény megisméllését kívánják. Igaz, a tanítónk egyszerű felolvasó s a szükséges helyeket magyarázatokkal kísérte.

Pénteken este: történelem. Az első télen Erdély történelmével foglalkoztam, a másodikon Wells Világtörténelmének első fejezeteit vettük át. Izgaló volt ez utóbbival kapcsolatban a fejlődés elméletének ismertetése. A mészki ezt könnyebben megérti, mint a síkföldi s nem egyébert, mint-hogy hegyei repedéseiben, többméteres mélységekben gyakran talált mammut-fogakat, ami a föld felső rétegeinek az eltelt évezredekhez való viszonyát pompásan szemlélteti. Az 1932-es tavaszi árvíz pedig hatalmas partvétellet mosott el egy helyen s íme, mélyen a föld alatt, az új part vonalánál régi cölöperősítések, partbélések nyomai tűntek elő. Vajjon hány száz év alatt lepte el azokat a cölöpöket a hegyről leszaladó vizek hozta termőföld? Az ásatások jelentőségét egyszerre megértették az ifjak. Minél mélyebbre ásunk, annál régebbi időkből származó élet nyomaira bukkanhatsz s íme azok alacsonyabbrendűek; a fejlődést bizonyítják.

A feladat annyira izgatta a tanítónkat is, hogy amikor egyik télen a konfirmáló ifjaknak s az elemi iskola felsőbb osztályú, érdeklődő gyermekeinek úgynevezett „középiskolai tanfolyamot” rendeztünk, ő vállalta magára a mindenség történetének ismertetését. Én akkor utazásaim alapján egyes külföldi országokról beszéltem a gyermekeknek.

Próbáltuk a népfőiskolán az önképzőkört is bevezetni, de kevés sikerrel. Mindent elrontott egy pár oda nem illő ifjú jelenléte, akik megnevezték a felolvasott kezdetleges verseket s a csiga a szarvait behúzta. Az önképzőkör egyedül a konfirmáló ifjakkal sikerült. Két télen keresztül jártak föl hozzám az ifjak; összeemelegedtünk erősen; — a konfirmálás megeste után sirva vettünk búcsút a rendes találkozásoktól. Ahogy a tanulást befejeztük, már szürkülőbe hajlott az este, megkezdődött a mesemondás. Az elnök összeírta a jelenléteket; most elindult a mesefolyam. Egyik-másik verseket, inákat olvasott föl. — Jaj, már egészen sötét van!

ébredtünk magunkra egyszer. Kedves, felejtethetetlen órák; a most felnövő ifjak életével így fontam és így fonom egybe az enyémet.

A népfőiskola sokat jelentett és sokat jelent Mészkö életében. Igaz, tömegeket — már amennyire egy négyszáz lelket számláló magyar községben tömegekről lehet beszélni — sohasem mozdított meg. Az ifjúság minden tagját nem érintette. Kevesen vannak a választottak: az önmagukat jobb életre választók. De ez nem is lehet másként. Az emberek már így születnek. Megmozdítani őket tömegekben csak a gyűlölet vagy a habona tudja.

Az én népfőiskolám nem akarja ismerni sem a gyűlöletet, sem a babonát.

Be könnyű volna itt is és be könnyű máshol fölkorba-csolni az emberek véré! Magyarságot fújni beléjük, hogy gyűlölik a mást és babonásan higgyék: a magyar a föld legelső népe. A dánt is ez mozgatta meg a múlt évszázadban. A dán népfőiskolák az ifjúság tömegeire hatnak, mert fajimádók a lélek gyökeréig. Hát én nem lehetnék körülrajongott vezetője az erdélyi magyarságnak, ha a faji önhittség elavultságának hízlelgni tudnék s bár egy cseppje fölfedezhető lenne bennem a hódító faj elleni megvetésnek és gyűlöletnek? De rossz magyar vagyok, mert úton-útfélen, előadótermekben, templomokban, népes gyülekezetek előtt: a hibákat együtt látom meg az erényekkel s mindennek megbecsülését hirdetem.

Nem, az én sorsom már csak ez: lenni kevesek megértettje, többeknek kovász, sokak testében tövis. Jövnék magját hordozom, nem a jelennek véres testét. Egy pillanatra hittem, hogy lehetek zászló, hívójel, amelyet mindenki meghall. Csodálatos tél volt az, amelyiken harminc embernek Mészkon eszperantót tanítottam. Csak egyszer beszéltem egy nemzetközi nyelv elterjesztésének szükségességéről. A külön nyelvek teszik az embereket ellenségekké. Ha mindnyájan megértették egymást! Beszélgetni tudnánk mindenkiel, levelezni távoli országok lakóival. — Ktől lehetne eszperantóul tanulni? kérdezte ifjabb Jobbágy Miklós. Így kezdődött meg az eszperantó-tanfolyam Mészkon. Nem én akartam, sohasem hittem a sikerében. De örömmel vezettem, mert benne és általa a minden embert egybefoglaló szeretetet tanult járni. Ez volt az egyedüli alkalom, amikor a kellő, a megvalósítandó valóságot, a tágas és mély ember-

szeretetet egy egész falu egész ifjúsága magáévá tette s én lelkes tömegeket itattam vele. Talán mégis, több ember lelke néz az új élet új szellemének befogadására, mint azt én most hinni tudom, hinni merem. Mindegy ez. Így is jó, úgy is jó. A mag megfakad, kicsfrázik. Ma egy ember, holnap tíz, holnapután talán tízezer. Zengeni fog a világ, kiteljesedik az isteni élet.

Aldott munka, áldott remények.

ISTENNEK MAGYAR TEMPLOMA

A torony-tornác déli oldalát bekentem gyöngyszínnel, a nyugatit meggysszínnel. Egy hélig hagytam, hogy gyönyörködjék a falu benne. Akkor merészen átfestettem az egészet bíborra. Hát tetszett. Minden tetszett, amikor készen volt.

Egy darab kortörténet, ahogy 1931-ben a régi, egyes jelek szerint első alakjában még a XIII. század végén épült templomunkat megújítottuk.

Amikor sorsom legelőször Mészköre vezetett, ködös, csúnya tél volt. A bátyám gépkocsival hozott ki Kolozsvárról, hogy legalább futólagosan tekintsem meg a falut, ahová a püspököm helyezni akart. Nekem nem tetszett a dolog sehogysem. Az igazi Székelyföldre vágytam, a Homoród, vagy a Nyikó mellékére. Kénos volt a falu, amelyre még Amerikában létem alatt gondoltam, amikor rendre vettem a lehetőségeket. Ha öreg papja egy félévvel hamarabb nyugdíjba vonul, most talán ott köszönöm meg évenként a zabkepét. De jobb ma a biztos Mészkö, mint holnap a bizonytalan Kénos. Jöttem falunézőbe.

A templom ott állott a hegy oldalában.

Tornyának fatornácát kétoldalt csúnyán bedeszkták a harangozók. Féltek a Torda Hasadék felől jövő szelctől. Zsindelyes, fehérre meszelt kis épület: kedves és romantikus. Az emberek szégyenkeztek mialta. — Csak az új papot várjuk s újjáépítjük — biztattak. — A terv is megvan s a pénz is hozzá. A rajzokat a képesített ácsmester, aki azokat készítette, meg is mutatta. Már akkor tudtam,

hogyha belőlem Mészkon pap lesz, abból a tervből templom sohasem lesz. Nem lett volna az a templom csúnyább, mint sok újabban épült falusi templom szerkesztéssel Erdélyben. De ha a papok, tanítók s az egyházi főhatóságok hihetetlen művésziatlansága meg is verte Erdélyt az elmúlt ötvenév lehetetlen, stílustalan, zagyva, mondanivaló és jellegzetesség nélküli templomaival: Kós Károly már megszületett, hogy a szégyent tovább ne tűrjük. Valaki lehet ügyes építőmester, képes arra, hogy négy falat felhúzzon s fedelet is csinál. De korunk rajzához tartozik annak a hihetetlen felelőtlenségnek mértéke, hogy mert valaki egy épületet műszakilag kifogástalanul meg tud tervezni, mindjárt fel is van jogosítva arra, hogy a görög-római és gót mesterművek mellé most már odahiggyesse a magáét is — hiszen ő is „mester” a diplomája után. Itt azután igazán nem számított, hogy valaki műegyetemen végzett-e vagy csak tanfolyamot. A leglehetségtelenebb templomokat mérnökök tervezték, mert ők a bátrak, mint az orvosok, akiknek a törvény megengedi, hogy jóhiszeműen öljenek.

Érintkezésbe léptem Debreczeni Lászlóval, Kós Károlynak ezzel az igen lehetséges követőjével. Dícsőségére válik a református egyháznak, hogy ezt az embert magának lekötötte s most évenként három-négy templom és iskola épül föl az ő tervei szerint. Debreczeni azután készített is egy vázlatot, amelyet amikor az anyafiak először megláttak, a gyűlés azonnal fölhomlolt s kettő nyomban kijelentette, hogy ő egy kapavágást sem tesz, ha a templom — amitől mentse őket az Isten! — olyanok épülne.

Bekövetkezett az idő, amikor a magyar a gyári egyformaság, a lélek nélküli város lélek nélküli utánzása, a „parasztlinak” kínos szégyenlőse annyira kiforgatta a természetéből, hogy amikor elébe mutatnak egy hamisftalan, ősi és népi magyarságú épülettervet, horzadva felkiált: nekünk fatornyos templom nem kell! Mi sem vagyunk alábbvalóak a románoknál, márpedig ők a régi templomuk helyett cementből építettek újat!

Az istenadta nép kint az ösztönös gyermekkorból, amikor akarva-akaratlan, tudva-tudatlan művészt és magyarrá tett mindent, amihez hozzányúlt. Már nem faragja meg a jármát cifrára, a házát sem építi magas fedéllel: egyáltalán nem farag és nem épít, hanem vesz és építet. A piacon vesz, ahol annak van kelendőse, ami tartós és

olcsó. És olyan kőművesekkel vagy ácsokkal épített, akiknek szintén gyorsan, jól és olcsón kell dolgozniuk. S miután így szépen lemondott arról, hogy teremtsen, arról is lemondott, hogy faluja művészi hagyományaihoz hű maradjon. Ki mondja, hogy a mi népünk nem akar haladni? Mohón vetette rá magát arra, hogy az irigyelt város tudását, szokásait elsajátítsa. Az urak csak jobban tudják, hogy mi a jó és mi a szép! Vagy talán az Isten bennünket alábbvalónak teremtett? Rajtunk nem állana jól a pantalló, a bricsesz, a gallér, a nyakkendő; leányainkon a selyemharisnya, lakktopán, kivágott bálruha és tollas kalap? A házainkat nem szabad szép gipszmintákkal ellátnunk? Bútorainkat gyöngyszínre festenünk? A templomunk is csak olyan legyen, mint a pásztor subában a nyáj közepén?

Egészségügyi szempontból kétségtelen, hogy helyes irányban fejlődött a falu, de ennél több jót azután ezer okos ember sem találhatna ki, hogy a falu elsodródását kimentse. De talán nem is a faluban kell keresni a hibát, hanem az előrehaladottabb társadalmi osztályokban, amelyeknek jó példával kellett volna előljárniuk, a helyett maguk is helytelen utakra tévedtek.

Azaz hát — széptsünk egy kicsit a város bűnén is. Talán ott a baj, hogy amikor az ember okoskodik s kezdi környezetét tudományosabban, céljainak megfelelőbben átalakítani, annyira el van foglalva a műszaki megoldással, hogy a művészi szempontok elkerülhetetlenül a háttérbe szorulnak. A lakását tágasabbra kell hogy építse; az ablakait nagyobbakra; a cserép tűzálló, a téglák könnyebben beszerezhető, a beton biztosabb alapozást ad. Elég mesterség megtanulni, hogy az új anyagokat a leggazdaságosabban hogyan használja föl: bolli kelméből varrógéppel hogyan készítsen ruhát, a teát hogyan főzze meg. Igen sokat kívánni hiábavaló. Majd egyszer az új anyagokhoz is hozzászokik; akkor már arra is gondja lehet, hogy amihez hozzányúl, szép legyen, mint a nagyapánk kézimunkái.

Baj azonban, hogy a pénz gögössége a drágább anyagot nemesi ranggal tünteti ki. A márvány még ha rosszabb is, mint a mészkö, előkelőbb, mert többbe kerül. A fának lement a becsülete; a cement többágú koronával ékeskedik. Éppen így lökdöste odább a templomban is a bársony a jó lenvásznat és a karton a háziszőttest a leányok ruházkodásában.

S baj az is, hogy a lassan kialakult úgynevezett modern stílus, ha ugyan ezt a méltóságos szót szabad használnom ebben az esetben, talajtalan volt. Az Erdélyben épült templom épülhetett volna Tokióban is. Ebben a tekintetben pedig a teendőinket szigorúan előírják a virágok és a bogarak. Az anyaguk ugyanaz s a levegő is, amit belelékeznek. S mégis másképp nyit Japánban a krizantém, mint Erdélyben a mályva, másképp csillog az egyiptomi scarabeus hála, mint az erdélyi katicabogáré; más az indiai folyópart, mint az angol country-side. A világ természete szerint az emberiség nem osztályok, hanem fajok szerint különbözik s amint a nyelvek mások, úgy mások a mondanivalók és kifejezések is. S ha bántott Benares mellett a leggyönyörűbb gót stílusban épült angol iskola, a kyotói templomok mellé amerikázott szállodák, éppen úgy bánt az Erdély hegyei közé fölhúzott, úgynevezett „modern” épület is, legyen az templom, iskola avagy lakóház.

Nevelnem kell, hányszor figyelmeztettek a híveim a nyár folyamán arra, hogy az idő halad, mi már nem a nagyapáink korát éljük, legyünk modernek, építsünk modern templomot.

Rábírtam őket arra, hogy vegyünk cséplőgépet, vetőgépet, magasnyomású permetezőzt szövetkezeti alapon. Könyvből gazdálkodom. Csináltam tejszövetkezetet, vettem tej-szaporítót (szeparálót), a borjút cuclival neveltem. Az elavult hitelekkel elgereblyéltem. Megkezdettem a Népfőiskolázást. — S akkor megkérdezik, hogy mi a célom azzal, hogy a templomunkat magyarnak akarom? Térjek eszemre, legyek egy kissé modernebb, hiszen Amerikában is jártam.

A másik oldalról pedig mindeztideig azzal vádoltak, hogy a multat, a fajomat nem becsülöm meg eléggé s vakon utánzom a külföldet!

Be nehéz megérteni a haladás titkát! Hogy magyarul kell modernnek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dús változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága, aki jónak látná, ha más fa mint eperfa, vagy más növény mint káposzta nem is nőne. Mennyivel érne többet a világ, ha minden ember egyformán leborotválna a bajuszát, nadrágot viselne s két-

tornyú templomokat építene? Bizony megrabolnák a világot, ha az osztrák faluban csak olyan házakat építenének, csakúgy az amerikai tangót gramofonoznák, mint Indiában vagy Erdélyben.

Szembefállottam az embereimmel, mert én magyarul akartam modern lenni, holott őket csak az érdekelte, hogy a templomukra, amit tisztességes, drága anyagból akartak építeni, olyan büszkék lehessenek, mint a hirtelen meggazdagodott ember a gépkocsijára.

Amikor azután hosszú, heves gyűléseken sikerült őket félig-meddig meggyőzőm arról, hogy öngyilkosság volna mást építeni, mint magyar templomot, s hogy a magyar zene, magyar építészet fajunk életerejének a jele, akkor abban tértek el a véleményeink, hogy hát milyen is az az igazi magyar ruha, tánc és épület?

Szerintük a fatornácos templom: román. A virágdíszekkel festett mennyezet: román. A kék szín: román. Magyar az, ami pirosra van festve; esetleg tulipánnal kipingálva...

A magyar művészet történelmében egyre megismétlődő jelenség, hogy a város izzadságszagú, élvezhetetlen magyart verejtékezik ki, míg a falu játékos könnyűséggel termi ki magából a hamisítatlan, tösgyökeres magyar értéket.

Kazinczyék, francia és német emlékün felnőtt magyarok, jóakarátú hazafisággal adták neki magukat a feladatnak, hogy a magyar nyelvet hajlékonyá, kifejezővé tegyék. Mekkora erőfeszítéssel, buzgalommal gyártották a szavakat, kovácsolták a kifejezéseket, faragták a verseket, hogy az újításokat közhasználatba átvigyék. S akkor jött Petőfi, hozta a nép nyelvét, amely ezerszer hajlékonyabb, kifejezőbb és magyarabb volt, mint az övék. Ugyanez történt a zenével. A kávéházi hangulatokból kinőtt magyar dalok sohasem versenyezhetnek a Bartók és Kodály eredeti népi muzsikájával, amely ma kétségtelenül a magyar zenét jelenti. A magyar építészetet is sikertelenül próbálta a lechneri iskola megteremtteni. Az épület azzal még nem vált magyarrá, hogy kiteresített homlokára szűrdiszítéseket gipszleztek. De amint Bartók és Kodály a fonográflemezek tiszteit vették föl s a magyar muzsikát azáltal teremtettk meg, hogy tudatosították, monumentálissá tették a nép köztörténeti dallamokat, úgy Kós Károly, Torockai Wiegand és most Debreczeni László a népi építkezés alapos tanulmá-

nyozása után állapították csak meg, hogy mik a magyar építkezés sajátosságai. Ők sem tettek egyebet, mint kihangsúlyozták, rendszerbe szedték az ősi, népi építkezéseknél talált vonásokat és mélyebb ösztönösségeket.

A városi magyarságot magára szedett nép az első pillanatban tanácstalanul áll meg ezek előtt a valódi magyar alkotások előtt. Tótágast áll benne minden értékelés. Nem lát bennük sokat, mert nem hivalkodnak drága anyagot. Magyaroknak sem tartja őket — mert a városban mást neveznek magyarnak. Ellenben érzi nyerseségüket, paraszti mivoltukat. Nem csoda, hogy nem szereti őket. Ezek szerinte olcsók, parasztosak, nem magyarok. Neki drága, előkelő és „magyaros“ munka kell. Időbe kerül, míg értéktétele helyrebillen s megérzi, hogy ezek az anyagszerű, kendőzetlen szerkezetek, a sima falak, meredek fedelek a maguk nemében szebbek, mint az általa mindaddig olyan nagyrabecsült városi épületek.

Becsületére válik a mészkei és az aranyosszéki magyarságnak, hogy mihelyt a templomot készen maga előtt látta s nemcsak az eléje lökött tervekből rémüldözte ki az elképzelését, meg is szerelte nyomban. Ma talán senki sincs a faluban, aki ne tartaná a templomunkat szépnek. Még azok a büszke magyarok is, akik a terv megpillantásakor kijelentették, hogy egy kapa-vágást sem tesznek, ha olyanra épülne, ma a látogatóknak boldogan magyarázzák: azután úgy nézettek erre a templomra, hogy ilyen szépet tí még sehol sem láttatok!

Mennyi bajba, vesződségbe és haragba került, amíg ideig eljutottunk!

Sok hangos, izgalmas gyűlésen a hívek elfogadták a magyar templom tervét, mert olcsóbb volt s a képesített ácsmester, Kereki András, aki az első tervet készítette, átjött a mi oldalunkra.

Ezt a második, hivatalosan elfogadott és jóváhagyott tervet is Kereki András készítette a Debreczeni László vázlatai és bemutatott első terve alapján, mert az embereknek csak olyan templom kellett, akit Kereki tervezett. A papjukban s a papjuk ismeretlen építésében már nem bíztak meg. Azok nem értik meg a népet. Biztatják őket, hogy legyenek jó magyarok; pedig azok ők valamennyien: azért nem kell nekik a fatornácos torony és a keskeny börtönablak. Ők jónéven vennék, ha a mészkei magyarság cégé-

rezlelné magát egy közönséges, paraszti templommal, amikor a románokét állami mérnökök tervezték s még az órának is helyet hagytak a torony négy oldalán. Magyarok ők bizony: ők sem adják alább!

Akkor azon kellett mesterkedni, hogy az elfogadott tervet miképen lehessen úgy megvalósítani, hogy annak minden porcikája a Debreczeni László részletrajzai alapján készüljön el.

A toronyablakok dolgán csúfosan rajtavesztettem.

Elég a toronyra egy sor ablak, izente a Laci s a hívek borzadva vették észre egy nap, hogy a toronymagasítás majdnem kész van, de ablak az új emelt részen, a harangok táján, egy nem sok s a kicsi nem nagy, de annyi és akkora sem hagyódott.

Felforrt a falu mérge; hamar gyűlés elé a papot!

A pap nem mert magyarázkodni sem: a felhúzott részt lebontatta, a hiába végzett munkáért a kőműveseknek egyhavi fizetését kifizette s még maga örült a dolgok fordulásán. Mert a meglevő sor ablakot nem lehetett volna elégségesen magasabbra áthelyezni s akkor a torony olyan lett volna, mint akinek van köldöke, de szeme nincsen. Két sor ablak talált a toronyhoz: megérte a szégyent és az ezerhét-száz lejt.

Aztán a templom ablakait kellett másképpen építeni, mint ahogy azok az elfogadott terven mutatkoztak. A hatalmas, magas és széles nyílású ablakok helyett Debreczeni László ajánlott alacsonyabb és vakolt téglaszlopokkal három és öt részre osztott „börtönablakokat”. Hát azokon fog-e bejönni világosság egyáltalán? Bár az énekeskönyvet lehessen elolvasni fényes nappal: urraivalók az ablakok. De azért a keskeny osztású ablakokat is megszavazták a hívek. Ennek viszont ők örvendtek később bőségesen.

Legtöbb fennakadás a festés körül esett.

A templom mennyezete elfeküvő faoszlopokkal négy-szögekre volt osztva, melyeknek deszkázatát és a templomban minden, amihez ecset illet, a hívek gyöngyszínre akartak festeni.

Ez olyan lett volna, mint a torockói ruha, amikor valaki szennyes mészbe ejtette. Nem lehetett, nem szabadott megengedni.

A torony fatornácát szintén gyöngyszínre kívánták a hívek. Én bíborvöröst ajánlottam!

Befestettem tíz deszkadarabot tízféle színnel. Oda állgattam valamennyit a közgyűlési szemek elé. Beszéltem, magyaráztam. A gyöngyszínt választották!

Én aztán azt cselekedtem, hogy a tornác déli oldalát bekentem gyöngyszínnel, a nyugatit meggysszínrel. Egy hétig hagytam, hogy gyönyörködjék a falu benne. A vöröspártiak napról-napra szaporodtak. Az asszonyok mind mellette szavaztak. Akkor merészen átfestettem az egészet bíborra s hát tetszett!

Minden tetszett, amikor készen volt.

Legkényesebb volt a mennyezet belső festésének az ügye. Azt én sötétbarna alappal, a Debreczeni stilizált virágszízeivel akartam. A hívek megszavazták azzal a föltétellel, hogy sokba ne kerüljön. Nem került. Festősegédet fogadtam s magam vezettem le a munkát. Csomagolópapirosra Laci kirajzolta a három mintát. Megjelölte a színeket s én mindegyik mintához a színek száma szerint nyolc-tíz sablont vágtam. A sablonokat rajzszeeggel a mennyezethez erősítettük s mindennap elkészültünk egy színnel.

A feleségem jött, hogy hívjon haza reggelizni, ebédelni és vacsorázni. Ott meresztettem a nyakamat az álványokon és festettem. A hívek be-bekukkintottak, sugdolództak, szörnyűködtek. Hát ebből mi lesz? Egy-egy folt kék itt, egy-egy folt narancsszín amott. Se állat, se virág.

A földjeim parlagon maradtak, őszi búzavetéseim nem voll, a részes művelők maguk választották ki maguknak a felet, vagy a harmadot s jelentették, amikor a többit felhordták-rakták a padlásomra, vagy a pajtám híjára. Akkor éppen nagy dologban főttem. A lebontott régi karzat padlódeszkái között megtaláltam a régi templom-mennyezet virágosan festett részeit, amelyeket a kőlábla szerint Szent-Iványi Ferenc pingált 1783-ban. Megcsontkított deszkadarabok; mint valami összerakó játékkal babráltam velük; három minta összeadta magát. Azokat fölfestettem a szószék fölé. Azok mellett két oldalt Debreczeni Laci sajátkezűleg végezte be a régi és az új templom képeinek festését. Az új orgona felett pedig — mert az új templomba új orgona is kellett — a hegyes háromszögekbe a mintákat is magam terveztem.

A hívekkel való vitákat is élveztem, de a két kezemmel való munka több gyönyörűséget szerzett, mintha tíz faluval kellett volna magyaros templomtervet elfogadtatnom.

Dicsőséges és boldog nyári Új szöszék, asztalosokkal való vesződés. Új padfcek, új karzat. Egyik oldalon kettő egymás fölött, a felső a gyermekek számára, bejárattal a forony felől. Fecskefészkekből kikandikáló gyermekfejek. Fali lámpalátók, zsoltármutatók. Új tölgyfaajtó. Azt a keresztet pedig vétesse le a pap a kiesi ablakokról; nem vagyunk mi pápisták! A templomavatásra is elő kellene készülni. Nagy ünnepséggel jár az, a püspök is eljön Kolozsvárról. Szavalókórus alkalmas lenne; valamelyik zsoltárt át kellene írni. Férfiak, leányok és gyermekek. Nem vagyunk mi katolikusok, tiszteletes úr, hogy Elánia! mondjunk. Legalább a verset tanulja meg. Erzs, azt onnan kell elmondania a magas karzatról... Sok nép, tolongás, moizfelvétel.

Igy volt, vége volt.

Ami akkor a templomból készületlen maradt, az most is így áll készületlenül. Zsúfolt, zavaros hónapok íze elvette az étvágyamat.

Mégis nem bánom a lakomat.

Laklatós az emléke is.

A MAGYAR ISKOLA

A nép nem izgatódott, nem aggodott, nem törődött. De csak addig, amíg a munka be nem fejeződött. Akkor boldog volt mindenki. A magyar templom mellé magyar iskolát építettünk a magyar gyermekeknek.

A másik nyáron az iskolát nagyobbitottuk meg.

1931 őszén, a templomépítés lázában a gyülekezet alig vett tudomást a tanfelügyelőség intézkedéséről: hét felsőosztályos gyermeket át kellett engednünk az állami iskolának, mert iskolatermünk a törvényes méretek szerint csak negyvenöt tanuló befogadására volt elégséges.

A törvényes előírásoknak az állami iskola sem felelt meg, de azzal a tanfelügyelőség nem törődött.

Hé! kiesi magyar ember! A társaik tovább járhattak a

magyar iskolába, magyar gyermekek közé, a román mellett magyar szón nőni. Ők — szomorú és koráértett kisebbség — ezután már az egyedülvalóság kenyerét ették. Az órák közli szünetekkel nem várlák. Nem vagyhattak a játssók közé; ha megtették, nem volt íze a játéknak.

Még a gyermekek sem tudnak emberséggel találkozni ott, ahol a levegő meg van mérgezve.

Amikor négy évvel ezelőtt Mészköre kerültünk, egyik örömtünk ez volt: Erdélynek szinte teljes keresztmetszete volt ez a falu. Laknak itt magyarok, románok, földmivesek, iparosok, kereskedők, gyárimunkások, bányászok, urak. Be öröm lesz habzsolni az erdélyiség italát. Barátkozni, egynek lenni románmal, munkással, úrral. Teremteni egy sortot a sok kis, szerterohanó sorsokból. Ezt akartuk, ezt is akartuk.

Aztán jöttek a lapaszalátok. A társadalmi osztályokat még valamennyire lehetett közelebb hozni egymáshoz, hár az úr a pokolban is úr. De a fajokat nem igen. A görög-katolikus lelkeséssel jó barátságban élünk: igaz, keveset látjuk egymást. Hívei is rokonszenveztek velem egy ideig.

Amikor a tejszövetkezetet megindítottam a szürke lovam, a Jancsi, várfalvi román legény szolgálommal, Mihállyal naponta Tordára kocogott a pompás üvegekbe dugaszolt tejjel, román és magyar egyképpen járta az udvaromat, hordta a tejet, volt becsületes, vagy esalt meg a mérés-sel s elégedetlenkedett, vagy volt megelégedett a fizetéssel. Ők beszéltek magyarul az én kedvemért: én törtem a román az ő kedvükért. Még ezen a nyáron is egyik városi látogatóm mészközi román gyárimunkással sétált ki hozzám az aranyosparti gyalogösvényen, a Cslgán, s boldogan számolt he, mekkora megértéssel és megbecsüléssel nyilatkozott rólam az útitársa. — A tiszteletes úr nem nézi, ki a román, ki a magyar, hanem a népet segíti. — Hát megértették ezt sokan. A román alszeghe ha lerándultam, álszálltam a házak között, ki a mezőkre, vagy le a bfróhoz, éppen olyan barátságosan hullott felém a „buna scara”, mint a magyar felszegben a jóestét. De a politika mindent megzavart. Az országos kártyakeveréstől távollartottam magamat mindig, még a Magyar Pártnak sem vagyok tagja. De a küzségi választásoknál, azt hittem, kötelességem a magyarságot vezetni. Melyik román párttal szavazzunk? Hát nekünk mindegy, mert egyik sem jobb a másiknál.

Mind a kettő csak ígér; de az utak azért gondozatlanok, a mezei kutak beomlottak, az Aranyos partvédelmi munkája késik, a nekünk törvényesen kijáró iskolasegélyt odaadják az állami iskolának. Az egyik párt nyíltan fel akar falni, vezetői ígéretük, igazmondó borospoharak közül, hogy egyszer mindnyájan függeni fogunk a Dábvárán (onnan elég szép kilátás esik egész a Székelykőig s visszafelé a Keresztés mezőre). A másik párt titokban kíván nekünk minden jót, nyíltan a szavazataikra utazik, tehát leszi a szépet. Hát menjünk a *hírdetés* listával. Legyen ez a mi magyar állásfoglalásunk. Szerezzük meg legalább a jegyző úr és a szolgahíró úr jóakarátát. Igen ám, de azért a mi embereinket mégse biggyesszék a lista végére! Egy román, egy magyar, egy román, egy magyar. Ha a másik lista (Nem lesz másik lista! De tudom, hogy lesz, mert megüzentékt), ha a másik lista eléri a húsz százalékot a szavazásnál, a hivatalos sor utolsó kettője kiesik, s az magyar lesz: ebbe nem mehetünk bele.

Szegény jegyző úr már harmadszor jött a faluba gyűlésezni. A jelölőleveket már kiöltötte szépen. Az első öt helyre öt román került: az utolsó három helyet üresen hagyta szépen három magyarnak. Most szétlépje az egészet, újra kezdjen mindent? Hát mi lesz, tiszteletes úr, akarnak-e a listára jönni? Akarunk jegyző úr, de nem a három legutolsó helyre. Ezen már nem lehet változtatni: akarnak-e így feliratkozni? Akarunk, de úgy, ahogy talál, egy román, egy magyar, egy román, egy magyar. Ugy már nem lehet! Akkor noapte bună! Sarkon fordultam. Három önérzétes magyar kivomult a tereméből. Az ajtót nem csaptuk be. Akár be is csaphattuk volna. A háborúság úgys megindult a mécskői badszintéren.

Egy hétre rá megkezdettük a téli vasárnapesti istentiszteletek tartását s ez lett a hadüzenet. Pedig nem műveltünk mi semmi újat. Csak a tavalyi rendet folytattuk. Az első esztendőben még kényes volt az esti harangoztatás. Szüveszter éjjelén jöjjünk el mindnyájan a templomba: kezdjük egy érzéssel, egy akaratlalt az új esztendőt. Jelezzé harangszó az idők átfordulását! A bírónak megüzenteni, mit terveztünk. Kértem, hirdettesse ki a faluban, nehogy a szokatlan éjjeli harangozás az embereket váratlanul érje s vedrekkel keressék a tüzet. A bíró visszaüzent, hogy az éjjeli harangoztatást nem engedélyezi. Hát mi nem is enge-

délyt kértünk, nem baj az, bíró úr. Három keblifanácus bevonult sebliben s megértette a község fejével a tényállást. Azóta minden üjesztendő harangzengéssel kezdődik Mész-kőn. De a téli hónapokban a vasárnap délutáni istentiszteleteket is jó volna este tartani. A szegényebb rendű asszonyok napvilág nem mernek eljönni Istenházába. Nem olyan a ruhájuk, follos a csizmájuk; nem állhatják a megszólást. Este nyakukba kerülnek egy nagykendőt: a holdfény nem kíváncsi, a négy templomi falilámpa elnéző. A nagykendő eltakarja a szegénységet. Pompásan sikerültek ezek az esti istentiszteletek. A templom szemei felgyúltak és világítottak. Nemesak a kicsi házak ablakai mutatták a téli este kedves derűjét. Élt a templom is. Az ajtója fel-felnyílt s a fény kiömlött a kavicsos útra: jöttek a hívek kis lámpákkal a kezükben. A harangozó a toronyból nézte, én a templom kerítése mellől. A felső utcákban is meggyújt sok kicsi lámpa, az alsó utcákból is elindultak a fények. Imbolyogtak, kanyarogtak, találkoztak, sorbaállítottak: csendesen hívta őket a nagyharang. A templom meleg öle befogadott mindenkit.

S most, ezen a politikával megmérgezett télen, amelyiket még a revíziós és antirevizíós tüntetések is megdühösítettek, úgy zúgott a gyűlésező románok közé az első estéli harangozás, mint kérkedő kihívás. Nekünk békét hirdetett a hangja: nekik háborút. Mit csinálnak ilyenkor a magyarok? Titkos gyűlésre hívja össze őket a pap. Nem bírjuk! És jöttek az üzenetek. Több estéli harangozás ne legyen! Nem engedjük! Csak merjen az a pap kiköszödni velünk!

A harang békésen nézett a világba. A lelkiismerete tiszta volt. A nagykendős öregasszonyokat nem hagyhatjuk. Kívánta a lelkük az estéli imádkozás szélét. Ha a harangozó nem mer, megyek én és harangozok én!

De nem volt egy sem gyáva a mécskői magyarok közül.

Zengett a harang és jöttek a hívek. Asszonyok, férfiak, gyermekek. De beljebb már csak az asszonyok kerültek. A férfiak kívül maradtak. Őrizték a templomot s az iskolát. Őrjáratok cirkáltak az utcákon. A kocsmát, a románok főhadiszállását, mindig ügyelni kellett.

Csak a papilak őrzése nem jutott eszébe senkinek.

Egy vasárnap este — most én is úgy vagyok ezzel, mint a később tanúvallomásra behívott legények, akik

egyike arra sem emlékezett, hogy az, ami történt, karácsony előtt vagy után történt-e? — Átvonalt a gyülekezet az iskolába vallásos estélyi tartására. Azelőtt való héten a mészköi hazafias románság tülegett a békeszerződések megváltoztatása ellen. Pákllyakkal járták be a falut, énekeltek, kiáltoztak. Ki a rablókkal, ki a tolvajokkal! Kövekkel megdobálták, botokkal megdönggették egyes magyarok kapuit. A kicsi Csengvái szénaboglyájában dinamit-töltény robbant fel. Puskaporos volt a levegő. A magyarság mindenre készen állott. Akkor este is a férfiak ott szorongtak az ajtó közelében. Az asszonyok és a gyermekek énekeltek. A férfiak kifelé füleltek.

Egyszerre kitárol az ajtó, beszökik egy legény. Valamit mond, valamit magyaráz. Egy szempillantás alatt kiomlik a nyitva hagyott ajtón a férfisereg.

Az asszonyok és a gyermekek sikoltoznak, jajveszékelnek. Én csitttom őket. Kinn eddig talán már vér folyik. Nem hallunk semmit. Lámpást veszek én is a kezembe és kifelé tartok.

Valaki ökölnagyságú kődarabbal bedobta a papilak egyik ablakát. A magyarság ott zajong, zsi bong az udvaron. Innen távolról, az iskolától, úgy tetszik, mintha bent járnának az emberek a szobákban. A viharlámpák fényét visszaverie az első két ablak; mintha belülről sütné ki a fény. A feleségem kétezer kilométerre, egy kis dűn faluban az újszövetség valamely kérdését vitatja egy öreg pappal. Nem is sejti, hogy Mészkon abban a pillanatban dühöng a történelem.

Sohasem lehetett megtudni, hogy kik voltak a tettesek. Az utcákon akkor este nem járt senki. A törvényszéki bíró szerint valamelyik magyar szomszédom kezéből is elrepülhetett a kő. A falu nem hitt neki. Egy pár fiatal román házasebert vett gyanúba. Naponként jöttek hozzám titokzatos arccal a mindentudók s részleteket árultak el mindenből, amit meg tudtak s amivel a tudásukat megoldhatták. Ők arról nem tudtak, hogy a gyanúba vett emberek mindegyike — okkal vagy ok nélkül — magánharagot tartott velem. Az egyikkel vitaikoztam valamiről; pénzt kért tőlem s én nem ismertem el a jogosságát. A másikkal is pénz miatt volt kellemetlenségem. Nem azért verték be az ablakomat, mert bántóan, sértő ostobasággal vagyok magyaráz. Az, egyéni, nem a magyarai támadták meg bennem.

Mégis, nyilvánosan, magyar-román ügy lett a dologból. Az öreg román pap személyesen jött el, hogy sajnálkozását kifejezze. Még a templomban is ellene prédikált az ilyenfajta felelőtlen, durva tetteknek. Olyan volt a belüli ablak csöröpölése, mint a szerencsés ágyúlövés, amely levezeti a légkör feszültségét.

Lassan eltelt a tél, elmúlt a télelem, az aggodás, a harag. A tavaszi számtás végső békeséget teremlt. Kűm a mezőn az ember nem lehet, csak testvér egymással. Még a sinfalvi rombolás sem helygatta föl az ellentétet: pedig akkor helekig riadt volt a magyarság. Felt a havasi tömegektől. Pünkösöd másodnapján minden magyar asszony súrolta, mosta a kapufélfét. Valaki, tréfacsináló drága legény, keresztet festett az éjjel minden magyar kapufára. Az egyikre kis keresztet, a másikra nagyot, a harmadikra ket-tős keresztet. Ki-ki találgatta, melyik jelenti a nagyobb magyart. De az az idő is eltelt, minden eltelt.

Hátszszor megpróbáltuk összehozni a két fajtát. A cséplőgépnél nem sikerült: a román gyermekek lassan elmaradoztak az udvarunkról. A községi választásoknál nem lehetett. A ferdahusodéki kirándulás babil ütött ki. Össze-verekezték a legények. Éjjel bicskakkal fölfegyverezett csapat rontotta szét a táncunkat. Odahívtak ki a kapu elé: egyetlen fegyverem a villanyos zseblámpa volt. Szemben velem a bajszos vezér, mindkét keze a kabátja alatt. Hát itt csak egyet lehet tenni, kicsire levadlt békeprogrammba kapaszkodni: távollatani a két fajt egymástól. Egyinás mellett, de mint a víz és az olaj, össze nem vegyűllen. Román tánc, magyar tánc, román cséplőgép, magyar cséplőgép, román kocsmá, magyar sporttelep, román iskola, magyar iskola.

Azt a hét kicsi drága magyar embert meg kell menteni, vissza kell szerezni a magyarságnak, az életnek.

Meg kell nagyobbitani az iskolát, ha ennek ez az ára. 1931-ben templomot újítottunk. 1932-ben iskolát kell nagyobbitanunk. A képesített kőműves, Kerek András, már dolgozott az átalakítás tervén. A keblitánás mindent megszavazott a maga részéről, de a végső döntés jogát a közgyűlésnek tartotta fenn.

Hát döntöm a közgyűlés.

De a közgyűlés nem döntött, mert a hívek nem jelentek meg kellő számban. Az emberek nem akartak újabb

terhet venni a nyakukba. A gyermekes apák mindögyike abban bízott, hogy az ő gyermeke a magyar iskolában marad. Akinek gyermeke nem volt, azok közül soktól akár a jelenlegi iskolát is fölgyűphattuk volna. S mivel érezték, hogyha nekem alkalmat adnak arra, hogy a számat fölállítsam, már bizonyos, hogy megszavaznak mindent, mert eddig is s ezután is lehetetlen volt magukat a hatáson alól kivonniuk (addig beszélek, hogy közben a krumpli is kinő!), hát az alkalmat nem adták meg. Mindössze tízen jelentek meg; a gyűlés nem volt határozatképes. Másnap este új gyűlést hívtam össze. Akkor meg csak öten jöttek el: a tanító, az egyházgondnok, a képestelt ácsmester, az egyházi pénztáros és én. Mi aztán öten elhatároztuk, hogy az iskolát megnagyobbítjuk közmunkával. Ha a hívek nem törődnek tízenöt magyar gyermek sorsával (mert akkor már annyi volt a számszeletti), ha nem gondolnak arra, hogy az állami iskola annak a tízenöt magyar gyermeknek esetleg egy magyar alosztályt fog fölállítani magyar tanítóval s akkor a harc felekezeti iskolánk ellen esetleg meg fog indulni, ami a magyarság kettészakadására fog vezetni: hát törődünk nál.

A kurátor és én bejártuk a falut. Személyenként mindent mindenkinek megmagyaráztunk. Egy pár ember kivételével mindenki megígérte, hogy kétnapi ingyenmunkát, vagy annak megfelelő fuvart szolgáltat. Egy vasárnap reggel kalákában lebontottuk az iskola fedelét. Első helikoni időzésemet megszakítottam, szombaton a déli vonattal hazajöttem, hogy a lebontástól a legények vissza ne riadjanak. A nyakafejű magyarok az Aranyos mellett dolgoztak, utal javítottak. Mikor azt elvégezték, ott tértek haza, az iskola mellett. Átkiabáltak a telőt bontó fiúknak: Ki határozta meg, hogy lebontsátok? Aki lebontja, fel is építi.

Föl is építettük. Két ember kivételével mindenki megtette a magáét. Két héig minden délután jártam a falut. Szedtem össze a másnapi közmunkásokat. Először azokhoz mentünk, akik jó érzésében leginkább bíztunk. Aztán a többiek is sorra kerültek. Szeptember tízenötödikére, a tanév kezdetére, az iskola készen állott.

A nép nem izgalódott, nem aggódott, nem törődött. A nép gúnyolódott és haragudott. De csak addig, amíg a munka szorosan be nem fejeződött.

Akkor boldog volt és megelégedett mindenki. Tetszett a megújított iskola. Tágas, egészséges, pormentes, világos.

Szerkezettel is magyaros. Kerék András már magának kerítette meg az új magyar építési irány. A magyar templom mellé magyar iskolát építettünk a magyar gyermekeknek.

Mindenki örült a magyar sikernek.

Csak az én fejem fött még, mert a tanfelügyelőség nem akarta engedélyezni a tízenöt fiú felvételét.

Hóhó, az nem megy olyan könnyen! Először hivatalosan meg kell állapítani, hogy az iskolanagyobbítás tényleg megtörtént. Arról a minisztériumnak jelentést kell tenni. A minisztérium aztán majd intézkedik s hivatalos leiratban, amely még karácsony előtt leérkezhetik, megengedi a megnagyobbított létszám betöltését. Semmi akadály sem lesz annak, hogy minden unitárius magyar gyermek az unitárius magyar iskolába járjon — a jövő iskolai évben.

Addig pedig az a tízenöt magyar gyermeket tessék csak szépen beírni az állami iskolába.

Ott állottam lesújtottan. Megmozgattam a szót, monkát végeztünk, pénz költöttünk, az iskola készen állott. S tízenöt magyar gyermeknek mégis a román iskolába kell járnia!

De még nem telt el a beiratkozások határideje. Még volt két napunk.

Befogtam a kétkerekű kocsiba s benyargaltam délután Tordára az egyik tanfelügyelőhöz. Utánam ment a kávéházba. Derék, jóérzésű ember. Még kávélat venni sem ment haza, úgy jött ki velem. Meg volt elégedve mindennel. Jegyzőkönyvet vett föl, megállapította azt, amit a törvény előírt. A jegyzőkönyvet föhatóságunk útján azonnal fölterjesztettem a minisztériumba. S a tízenöt gyermeket az utolsó napon fölvevük a már elküldött kérés kedvező elintézése reményében.

Akkor már valóban mindenki boldog volt. A szülők is, a gyermekek is, a tanító is és én is.

A tágas iskolában megindult az élet. A kályha kitett magáért: a másfélszer akkora tennet is kifűtötte becsülettel. A tanító jobban tanított, a gyermekek jobban tanultak.

Csak a szülők nem fizették jobban a tanítói képét.

Az már a világ természete: olyan való dolog lett volna.

A vállalkozó Topánfalváról hozott havasi román ácsokat. Naponként egy-két gerendával emelkedett a ház. Már nem lehetett átlépni a falakon. Már ólnézni sem tudunk egyik szobából a másikba. Ez itt a nagy szoba; az ég a mennyezetje. Ez itt a hálószoba, szélhullott forgács-szőnyeggel. Csak már bele költözhetnénk!

A harmadik nyáron új paplakot építettünk. Az orránál fogtam meg a keblifűrészt, a köznyűtést, a fűrészket, az asszonyokat! Új paplak kell! Istennek már új házat emeltünk. Bele új orgonát építettünk. A tudás temploma, az iskola, megnagyobbítva áll. Most már jó lesz azzal törődni, hogy Isten s a gyűlölködő szolgálja reumát ne kapjon, amerikai asszony feleségét el ne vesztse s gyermekeit fölnevelhesse emberhez méltó hajlékban. A régi paplak derékban kettétörni készül, hasfaladozik, szel és sípol, ha belefű a szél. Még a nap is elkerüli, mert az ácsok annak idején keletnek fordították s széles cressz-kalappal elfodták ablakszeméit. Legmelegebb szobája a kamra s a konyha. A homok kifutott padlója alól. Összeroppedezett, mert lábai elgyöngültek. Még egy telet kihúzni benne nem tanácsos.

A keblifűrészt dobogott és fűt, de a házat megvizsgálta s megállapította, hogy lakhatatlan. Szép épület, szép a szemnek; ki hinné róla, hogy olyan befeg? Orvosságra költöni nem érdemes. Új paplakot kell építeni.

Csak legyen miből!

Hej, az a pénz! A temploméptés alkalmával — volt még akkor mód bőven — a hívek leszavazták a köz munkát. Hogy nem tetszésükre való templomtervet fogadtattam el velük, nem volt kedvük semmihez. Még aztán, tudatlan ösztönességgel, nyilvánvalóvá tettem, hogy minden megalkarított gillért az új paplakra szántam. Azt már nem! Hadd fogyjon el a pénz, nehogy belőle valami megmaradjon a papnak. Ők adták azt össze az utolsó fillérig. Csakúdonként ezer lejjel adóztatták meg magukat. A többi is az ők zsebükből vándorolt az egyház ládjába:

igaz, haszonberek fejében. Kezdjük meg az árverést! Ki szállít olesóbban homokot, kavicsot, téglát, cserepet, vasanyagot, meszet, terméskövet?

Olesón egyik sem akart.

Összbeszéltek a fuvaros gazdák? Volt munka bőven, jutott belőle mindegyiknek. Kár is lett volna az árakat leverní, amikor meghatározhatják, hogy két fuvar áráért hoznak egy szekér cserepet. En egy darabig próbáltam tiltakozni. Számba sem vettek. Az árverés folyt tovább vígan. Hát osszuk szét mind az egyház vagyonát! Legyen, ami lesz.

Aztán amikor hangot adni sem tartottam már érdekesnek, közbeszólt egy tatárképű, lógó bajuszú atyafi: Azt én kihozom ingyen!

Hát így is lehet?

Mintha varázsvesszővel kopogtatta volna meg az emberek kemény mellét s onnan csodaforrást fakasztott volna! Csend támadt az iskolateremben. Halmágyi Lőrinc János kihozza ingyen! Hát én alábbvaló maradjak? Én is adok egy ingyen fuvar! Én a vasanyagot mind ingyen hozom ki!

Már nem lejekért versenyeztek az emberek. Kit a dicsőség kapott el, kit a jószándék. A cserépszállító sem tiltakozott már, ő is beírta az igazságos árral; — igaz, várfalvi fuvarosokkal akartam a cserepet kifuvároztatni félösszegért. De talán az árat ő a nélkül is leengedte volna. S ha köz munkát nem is adtak az emberek, kalákával szolgáltak tisztességesen.

Mégis fogyott a pénz rettentő módon. A pénztáros minden héten átgyalogolt a kövendi bankba. Hozta vissza az ezreseket tízével, húszával. A betétkönyvekben apadtak a számok. Mindennek tetejébe az egyházközség új orgonát állíttatott az új templomba. Miből építtessen most új paplakot, amikor harmincezer lejjel adósság terheli?

Hát a „rendelkezési alap”-ból!

De a rendelkezési alap kölcsön van véve, el van költve: abból az orgonát fizették ki. Most úgy látszik, azt helyre kell állítani. A hívek zúgtak, elégedetlenkedtek. — Miért is egyeztünk bele abba, hogy a papiföldön nyitott alabástrom-lánya jövedelme felett a pap rendelkezék? — De atyám! mai, igaz, hogy a fölött a pénz fölött én rendelkezem, min! az egyházközség jelenlegi lelkésze, azonban azt

én csak az egyházközség javára használhatom föl, a közgyűlés által helybenhagyott célra. — Már az úgy van, tiszteletes úr, hogy mi nem tudtuk, mit ígértünk oda. Ki gondolta volna, hogy abból a földből ötvenczer lej kikerüljön? — Hát nem örvend neki, András bácsi?

Sem András bácsi, sem János bácsi, sem a Mózesek, meg a Györgyök nem örvendtek neki. Ők semminek sem örvendettek, ami ezt a papot segítette. Ezt a papot nem szerették. Túl sokat akart tudni. Meg akarta mutatni, hogy könyvből jobban tud földet művelni, mint ők, a tapasztalt gazdák. Persze, ráfizetett mindenre, cselédei megcsalták, tehenének lába eltörtött, egyik kukoricaföldje kapálással maradt. De ha sikerült volna megmutatnom, hogy „könyvből” is lehet gazdálkodni, még jobban haragudlak volna reám. Csikorogtak fojtott méreggel, amikor a tanító búzája a legjobbnak indult az egész határon, mert azt állítja, mélyebben szántott, mint ők. Hát megdől a búzája, tanító úr, újságolták később el nem titkolható örömmel. Ha a belső ember ügyes gazda, irigylik, ha rossz gazda, lenézik. Így sem jó, úgy sem jó.

A rendelkezési alap is szálla volt a szemükben.

Mésző község alabástrom rétegű hegyoldalon fekszik. A bányászt gipszgyártás céljaira még a század elején megkezdtek. Idejövetelemkor a tordai gipszgyár és egy mérnök folytatták 20—25 munkással. Tél felé rendszeren a gazdák is nekiláttak, hogy udvaraik dombját, földjeik kidudorodásait „elegyengessék”, s szállították a követ Tordára nagy mennyiségben.

A templomépítés után a Gipszgyár igazgatója ajánlatot tett, hogy az egyház egyik földjén indítsuk meg a kitermelést: ő a követ átveszi és fizeti.

A közgyűlés tagjai elzárkóztak az ajánlat elől. — Ha a Gipszgyárnak kő kell, vegye meg a földet s bányásztasson maga. — De egy pár hét múlva egyik is, másik is átszólt a kerítésen. — Mégis jó volna megpróbálni! Még mi is keresethez juthatnánk. Csináljon új gyűlést, tiszteletes úr. —

Csináltam új gyűlést.

A vállalkozó, akinek a bányászás jogát kiadtuk, csak azzal a feltétellel vette ki az egyház földjét, ha a végére derékszőgben rúgó papi földön is szabadon bányászhat. Hát azt megengedi-e, tiszteletes úr?

Én meg, ha a jövedelmet az egyházközség arra költi el,

amit majd én határozok meg. A közgyűlés majd kijelöli: ide is tennék pénzt, arra is költenék, ezt is megjavítanám, azt is fölépíteném. Nekem csak annyi jog kell, hogy a sok meghatározott cél közül majd én döntsem el, hová fordítsuk a pénzt.

Így született meg a rendelkezési alap.

A telekkönyvi rajzról aztán kiderült, hogy a terület, ahol a bányászás a legelőbb eredményt hozta, nem is egyházi, hanem teljesen papi föld. A bánya jövedelme az utolsó banit a rendelkezési alapra ment.

Ez volt, ami András bácsinak és János bácsinak nem tetszett. Nekik az is rosszul esett, amikor a tanító és a pap lemondtak a keperől.

Ez is a templomépítés után esett.

A hurkalyuki kert egyik határa köves, sziklás hegyoldal. A másik keskeny mezségye és berek. Teljesen kihasználatlan terület. A berket minden harmadik évben nyesték: pár száz lej mindig begyűlt. A hegyoldalon vad fák és bokrok nőttek. Tízelt-húszalt a tanító s papi elődöm az iskolásgyermekek segítségével beoltottak. A tanító s én azt az ajánlatot tettük az egyházközségnek, hogy a keperől vagy a kepe megváltásaként nekem fizetett évi kettőszáz-huszonöt lejről lemondunk, ha ezt a területet nekünk átadják gyümölcsös céljaira.

A bereknyesés elvesztett haszna fejében fizetünk. A kertpásztort, akit eddig a gyülekezet a fű jövedelméből tartott, fizetjük mi. A gyűlésről, amely a határozatot hozta, kivonultunk, hogy senkit a határozathozatalban ne befolyásoljunk.

A területet megkaptuk. Részletfizetésre vettünk négyszáz csemetét. Barackot, meggyet, cseresznyét, almát. Fele nekem ígér, fele a tanítónak. Mi azt hittük, hogy az egyházközség is jól jár s mi is. Az András bácsik és a János bácsik azonban nem így gondolkoznak.

Kiszámították, hány év alatt leszünk milliomosok. Meggyűlölték érte.

Azelőtt is csak nagy bajjal vonultak ki közmunkára a hívek utat javítani, partot védeni. Amióta a berket kiirtottuk, hogy helyébe burgonyát ültessünk, az Aranyos azért viszi el a községet, mert a berek nekünk jutott.

Az első nyár nedves volt, a második száraz. A csemeték nem fejlődhetek reménység szerint. Akkor azért lármáztak.

hogy mért hallgattunk gonosz tanácsadóra; rosszul járunk, jobb lett volna az ő tanácsukat megfogadni.

Szívesebben megadták volna a képét is. Sőt most is készek azt megadni, ha a hegyoldalt és a berket visszaadjuk.

Ó falu, drága, romlatlan falu! Ha tíz vagy húsz jó embered nem lenne, céltalan volna a küzdés ellened, éretted! Be igazán, ősen, nyersen, kendőzetlenül, gonoszul és még kicsire nőtt jóssággal mutatod az embert! Erdemes-e éretted küzdeni; vagy ezen már gondolkozni sem szabad, mert éretted küzdeni: szent kötelesség?

Lám, ha amerikai tündér-keresztiszülők meg nem szán-nak, ingyen kölcsönt nem küldenek, te a zsebedbe nem nyúlsz. Áldozatot nem hozol azokért, akik éretted dolgoznak.

Igy is mindenben fönnakadsz.

A pap az új lelkézi lakot a telken levő dombtetőre akarja építeni. Ő fog benne lakni, ő tudja, hol a legjobb. Te oda szeretnéd ragasztani az utca mellé. A szekerek zörög-jenek ablakai alatt, a szomszédok lássanak be a szobába, a kertetől essék távol. Csak azért, hogy jobban mutasson. A pap a házat délnek akarja állítani. Te a templom felé fordí-tanád s könnyű szívvel kitennéd az északról jövő viharok-nak, szeleknek. Az a tornácos, faragott oszlopos veranda szép ott a déli fedélen, de az is az országútra néz, te abból nem sokat látsz, fel is emlegeted, amikor csak lehet. A fedél meg miért olyan lehetetlenül magas? A Debreczeni úr terve-zése nyilván. Alatta még egy rend szoba elfér, az igaz: de nem elég a három, aki lent található?

Nem a falu ügye volt a paplak építése. Az emberek nagy része úgy vette, úgy beszélt róla, mintha valami ki-mondhatatlanul aljas dologba vittem volna őket bele. Már a keblitanács határozatát is elfelejtették. — Még lakhatott volna a pap a régi lakásában egy ideig. Pénzt gyűjtöttünk volna, hogy az újat ne kölcsönből építsük. Most aztán iassa, mit csinál. Fedél alá került a háza; igaz, még vakolatlan. Lakják benne, ahogy tud.

Egy telet s egy nyarat úgy húztunk ki a vakolatlan házban. A tömör gerendákból épített falak meleget tartottak, mert a gerendák közé, még mielőtt a fedél a házra rákerült volna, mohát gyömöszöltünk. Azt a Torda-hasadék felé néző északos hegyoldalon gyűjtöttük. Nyolc zsák, tíz gyermek, egy számár s jó magam a feleségemmel. A bokrok alól kör-méssel szaktítottuk föl a puha, nedves fűbáronyi. Zsá-

kokba győrtük tömőltet, a számár hátán hazahordtuk, sütőkemencében megszártottuk. Kis fakésekkel erőltettük be a gerendák közé. A súlyos fedél ötezer cserepe össze-préselte. Meleget tartott.

Milyen hamar eltelik az idő! Csak most volt, hogy a havasra jártam gerendát vásárolni. A kicsi vonat elcipelt Lupásig. Tárgyaltam favágókkal, szállítókkal, fuvarosokkal. Bisztrára gyalog mentem át. Házakhoz jártam, a fatelep készen kifaragott gerendáira alkudoztam. Járavizére a fele-ségemmel együtt kocsiztunk föl. Kisbányán túl elkeskenye-dik a völgy. Szeszélyes kanyargásokkal zavarja össze a hegyi patak az égtájakat. Az út is látja, merre vezessen; de az is ki tudja, meddig viheti még. Megyés urai nem tartják jól, koplaltatják, sovány, összetöredezett bordáin nagyokat zökken a kocsikerék.

Kisbányahavasra Nyitrai Andrással rándultunk ki. Oda is hiába; de legalább kinézdeltük magunkat. A kedves román fatemplomot valami trófás köműves fehérre meszelte. Most olyan, mintha gondosan el lenne téve az örökkévaló-ságnak. A gazdag román kereskedő háza ingyen-múzeum annak, aki az éjszakát nem akarja ott tölteni. Szinponipás román szőnyegek és hímzések mindenfelé a falakon, a padlón, a bútorokon. A házak ritkán bújnak meg a hegy-oldal göbhenőiben, élénkzöld pázsitpapírra ragasztva, mint tehetetlenül szépek festett színházi díszlet. Nyárfák fázó-san összebújva, jegenyék libasorban, tölgyerdő komoran, átvetve a hegyoldalon, mint bolyhos szövésű szőnyeg. Van még Erdélyben ilyen szép vidék? Ide egyszer el kell, hogy hozzam a feleségemet, kicsi lányomat, Enikőt. A pap anyja jó asszony, hívott, hogy jöjjünk, a fia, a menyé örülni fog, fiatalok ők is, most látogatóban vannak Kocsárdon. Ide el-jövvünk feltétlenül s Mueróba is. Oda a cséplőgéppel vetőd-tem el. A Torda-hasadék telején vágtam át a kétkerekű kocsival Peterdre; onnan tovább a száraz, lapos völgyben. még a pusztaszentkirályi román pap kertjén keresztül! mezei út nem lódtott neki a hegynek. Az a falu is — két hegypúpocska között egyszerre állott elémbé üdén, hívoga-tón — tündérmesék gyönyörűséges valótlanúsága. Görbe utcák, dombok, pázsit, kerlek, jegenyesorok, zsindefedelű házak, kihúzott ingű férfiak, kovácsműhely, szénakazlak. fatemplom. Van még Erdélyben szépség, csak meg kell keresni, utána kell járni.

A papilakot gerezdbe rakott gerendákból építették, mert a mészkei hegyoldal meg-megcsúszik esős esztendőkhöz. Tartson a ház össze, ez a földlog. A tégla fal kidől, a gerendaváz közé berakott fal megreped; a gerendaház együtt áll vagy csúszik. Ha az alapja itt-ott besüpped, alája lehet építeni újra, a ház meg sem érzi. Gálfi Miklós, a mészkei vállalkozó, Topánfalváról hozott havasi román ácsokat, mert ők értették legjobban a gerendaház-építés mesterségét. Lehettek székelyek is a rutájuk s formájuk után ítélve. Alaposan és lassan dolgoztak. Most nem izgatott munkájuk sebessége, csak a minősége. A templomépítésnél, amikor a belső berendezést órákig készítették el a tordai asztalos és egy pár mészkei ács, idegesen szoktam figyelni a kényelmes mozdulatokat. Akkor még élénken élt bennem az amerikai gyorsaság, a mozdulatok kiszámított, egyenletes, gazdaságos irama. Ezek az erdélyi munkások nem értenek az időhöz. Az asztalos kezébe veszi a gyalut, szeméhez emeli, kalapáccsal megkopogtatja az agyát, újra a szeméhez emeli. Egyszer igen kiáll a vas, máskor elbújt a repedésben. Amikor már nekikezdhette a munkának, egyet lendít a testén, az első gyaluforgás sziszegve kibúvik a gyalu öléből, leteszi a szerszámját, előkotorja a dohányos dobozát, cigarettát sodor, szájaiba teszi. Gyafája nincs. Tüzet kér kölesön, megállítja a társát is, szót vált vele, mind a ketten pihennek. Esetleg benregy a házba parázsért, kihozza, meggyújtja a szivarját, vár, amíg a társát is készen lesz, neki is oda nyújtja. Újra lendít egyet a gyaluján, közben az ízlése változott, a gyalut újra megigazítja, most végre egy pár deszkán túlteszi magát. Nem tudom, mi forrott bennem inkább, a munkavezető mérge-e, aki pénzt fél a munkából ki akar préselni minden lehetőt, vagy pedig a minden tökéletlenséget, időpazarlást, tudatos erőcsökkentést gyűlölő társadalmi szervező, aki maga is szeret dolgozni, amennyire beteg tüdeje engedi s a legjobbat a leghamarabb kívánja megalkotni. Tudom, hogy bennem idegesség a munka túlhajtása, ami újra és újra visszavet egészségem teljes visszanyerésében. Nem bírok keveset lassan végezni. Az idei már a második nyár, amely erőmet elvette, lábadozóvá tett, mert kora tavasszal túlságosan nekiadtam magam a testi munka örömeinek. Két évvel ezelőt boronáltam, szántottam tehenekkel, lóval. Vigan ment a munka hetekig. Aztán egyszer, a bikaréti földön, kifogyott belőlem az erő, amint a jármot

a két tehenem nyakába emeltem. Az időn a kertben ástam, kapáltam, gereblyéztem, „zsákokat emeltem.” (Bizony, nem zsákok voltak azok, azt csak az orvosnak mondtam, hanem a szerelmes lovagot játszottam egy este a feleségemmel.) Kerékpáromat eladtam, hogy ne legyen. Gyalog Tordára indulni nem merek, mert észre se veszem, már megsebesedtem. Ellenben nem árt meg a kevés testi erőlkövéssel járó művészi munka, amit bírok hónapokig is. Az új templom mennyezetét egy tordai festő segítségével magam festeltem. Örömmel habráltam el a torony erkély-alatti részére szánt terméskövekkel is. A torockói kőfaragó a Torda-hasadékból hozott nyerskövet éles vésővel alakította. Én pedig rakosgattam őket egymás mellé, egymásra; pontos tervet készítettem, amelyet minden kő meg volt számozva s minden kőnek megvolt a maga helye.

Bántott a lassú munka, az idő lelkiismeretlen elvesztetése, a kényszerűség, hogy napibérest állandó felügyelet alatt kell tartani. Hogy meg tudtam becsülni azokat, akik közmondásszerűleg rendesen megtették a magukét, egyenletesen, túlerőltetés nélkül, de az erő teljes kihasználásával! Ezeket a havasi ácsokat is örömmel figyeltem. Hiányzott belőlük a munka bolond, amerikai láza. De sohasem lankadtak el. Emelgették, fektették a hosszú gerendákat; mérték, durva ácsplajbással jeleket rajzoltak, fűrészeltek, faragtak. Naponként egy-két gerendával emelkedett a ház. Már nem lehetett átlépni a falakon; már átnézni sem tudtunk egyik szobából a másikba. Ez itt a nagy szoba, az ég a mennyezete. Ez itt a hálószoba, széthullott forgács-szönyeggel. Csak már beleköltözhetnénk!

Az is elkövetkezett rendre.

A gerendás, vakolatlan falakat Ilon néni megsikárította a közők mentén. Gipszes mészhabarccsal elkészült a konyha mennyezete is. Igaz, az előszobába befűtült a téli szél. De azért a konyhában s az egyetlen elkészített szobában ki-hűztük a felet.

Ha az András bácsik és a János bácsik szava megállott volna, most a másik térbe is csak úgy mennénk bele. — Nem veszünk föl több kölcsönt! Lássá a pap, mit csinál! Legyen már egyszer úgy is, ahogy mi akarjuk.

Nem úgy lett.

A falu lelkiismerete győzött s hétfőre várom a torockói kőművest, hogy a házat bevakolja.

EMBER SZOLGÁJA, ISTEN EMBERE

A pap az emberek szolgája. Tartják és fizetik, mint a villámhárítót. Van, aki védje őket Isten és ember ellen. A próféta az Isten szolgája. Nem tartják, nem fizetik: feltolja magát, nem tágit, szól alkalmas és alkalmatlan időben.

A templomépítéssel kapcsolatosan nőtt ki legelső ellenlétem a gyülekezetem tagjaival. Ők nem azt akarták, amit én, ebből származott a baj. Az igazság az ő oldalukon volt, mert pénzével ki-ki úgy rendelkezik, ahogy neki tetszik. De az én részem az igazság még kiáltóbb volt, mivel én papjuk voltam s már a szabály szerint is többet kellett, hogy tudjak, mint ők.

Hogy nekem több igazam volt, azt ma sokan szívesen elismerik, de azért az akkor felgyült elégedetlenség megmaradt mind mai napig.

Azóta még hány esetben szegültem ellene a nép akaratának! Hányszor lett úgy, ahogy én akartam és akik ott hagyták a gyűlést, mert nem bírták ki, vagy fojtott haraggal mindent megszavaztak, mekkora mértékben fordultak el tőlem, vonták vissza bizalmukat, sőt váltak ellenégeimmé!

Nekem élvezetet jelentett a legnehezebb gyűlés levezetése is. De számukra halálosan komoly volt a játék. Pap jön és pap megy, de amit a pap főz, azt a hívek halálukig kell, hogy egyék.

Nekem van igazam, mégis nekem van igazam! Én

messzebb látok, távolabb látok az orromnál. Hagynom kellett volna, hadd építsék meg a mászköciek azt a „modern” templomot, amely nem lett volna sem csúnyább, sem szebb, mint az utolsó félszáz évben épült ötven más templom s legalább egyet kifejezett: a nép haladni akar? Hagynom kellett volna, hogy a hurkalyuki nyilak haszonbérét szállítsák le olyan mértékre, hogy az egyház a mellett nem tudta volna költségvetését egyensúlyba hozni s a még szükséges építkezéseket elvégezni? Bele kellett volna nyugodnom abba, hogy ne legyen iskolanagyobbítás, amikor hét gyermekünk már át kellett adnunk az állami iskolának s ki látás volt további nehézségekre? Vagy ne törődtem volna a tanítóval, hadd szállítsák le fizetését — hiszen reá többen haragusznak, mint reám, kiderült nagy meglepetésemre, mivel személyes ellenségeim kívül reá még az is fenekedik, aki tulajdonképpen engem nem állhat, de rosszul esik neki, hogy mellettem a tanító olyan hűségesen kitart? S türtem volna el, hogy új paplakot addig nem akartak építeni, amíg arra pénzt nem gyűjtenek, ha ugyan egészséggel ezt a pap ki tudta volna várni! Nekem van igazam, nekem van igazam! De azért erőszakkal vittem ki minden javaslatot, amellyel híveim egyet nem értettek. Rábeszéléssel, prédikálással, kibeszéléssel, szavazással: minden törvényes fortélyával annak a demokráciának, amely meghukott s mégis él, s amelyet még mesterséges eszközökkel is életben kell tartani, úgy látszik, mert lehet, hogy ami a helyébe jönne, az ennél is rosszabb lenne.

Valahogy olyanformán áll a dolog, hogy a magamfajta haladó szellemű népvezetők a demokráciát is akarjuk, de azért azt sem tudjuk ellőrní, hogy a tömeg a maga szabadságával élve lehetőségei legelső halárán mozogjon minden munkájában, a helyett, hogy a legjobbat, a legértékesebbet teremtené meg, amire csak képes. Belátjuk, mennyivel helyesebb szabadságot hagyni az embereknek, éljenek úgy, ahogyan akarnak, utóvégre is ők tudják legjobban, mi teszi őket boldogokká, de ugyanakkor azt sem tudjuk megállani, hogy oda ne kiáltunk nekik: azt ne úgy, ez boldonság, ez tudatlanság! Ki kellene irtanom magamból minden elképzelést, minden különleges kívánságot, amely az emberek életére vonatkozik s tudnom kellene megelégedéssel szemlélni mindent, amit tesznek s ahogyan azt teszik? Célszerű volna ezzel az egész demo-

krácia-recepttel következetesnek lenni s teljesen magára hagyni a népet, az istenadta népet? Ám vezessük az embereket, mert erre ők bennünket szerződészerűleg alkalmaztak; de szigorúan azon elvek szerint, amelyeket ők előírnak. Vajjon milyen következményekkel járna ez a százszázalékos demokrácia?

Ezirányban, sajnos, nem szükséges kísérleteket végeznem. A nép több helyen él viszonylagosan magára hagyatottan, mint ahány faluban irányítják tevékeny és értelmes vezetők. Pap és tanító hány helyen csak kenyérkereső szolga, aki örvend, ha békén hagyják s dehogy zavarna több vizet, mint amennyi a malmára folyik. Az állami hivatalnokok pedig nagyon ritkán érnek rá a nép dolgaival bajlódni. Felőnek így nemzedékek, amelyek céltudatos vezetés alatt sohasem állottak, s amelyeket torzzá tesz a modern élet sok tolatkodó hatása, a városok, a gyárak, a könnyű szórakozás s a nagyobb szabadság, amellyel nem tudják, mihez kezdjenek. Kélségtelen, hogy más a Csendes-tenger valamely pálmafás, forró szigetén magában élő törpe önállósága s más azé az erdélyi falué, amelyik körül a huszadik század kérlelhetetlen forgószele a falakat ledöntötte s amelyik így már túl van azon, hogy a külső hatásoktól magát megmentse.

S még így is nem lehetetlen, hogy okosabb állapot a vezetetlenség. Hiszen igaz, hogy ezek a magukra hagyott falvak hátrább állanak sok tekintetben, mint azok a szomszédos községek, ahol a hivatott vezetők buzgósága szövetkezeti mozgalmat, nagyobb öntudatosságot, valamilyen fölismerhető éhséget teremtett egy magasabbrendű élet iránt; de kérdés: mi ebből az állandó, mit tett a jól vezetett nép kiirthatatlan szokásává? A ráteremtett vezetők helyébe kisorszerű emberek kerülhetnek s akkor a sok büszkeséggel elért eredmények rövid esztendők alatt semmivé válhatnak. Viszont a maga erejéből s a maga módja szerint élő embercsoport alább már nem eshetik, úgy vélhető, s így csak előbbre haladhat.

Nem lehetetlen, hogy mi annyian, kik életünket a társadalom, embertársaink előrehaladásának szenteljük, hiába és értelem nélkül vesződünk annyit, égetjük életünk gyertyáját reszketősebb, gyorsabb, bolondabb lángzal. Olyanok vagyunk, mint a kakas, aki fél éjszakáját álmatlanul tölti el; nehogy elaludják s a hajnal megkészsék. Olyan fonto-

saknak érezzük magunkat; akkora boldogsággal és büszkeséggel gondoljuk át a szerepünket! Vajjon mi lenne, ha mi nem lennénk? Szegény, elárvult magyarok, ne féljetelek, itt vagyunk mi, hogy az éleleteket egy kicsit tartalmasabbá, egy kicsit értelmesebbé tegyük.

S a szegény, elárvult magyarok gyűlölnek bennünket, amiért nem hagyjuk őket békén s újabb mozgalmakba zavarjuk őket.

Gyűlölnek bennünket s irtóznak tőlünk. Ha a gyűlésen felnyitom a számat, már borzadnak: vajjon mit akar ez a pap megint? Mindenbe belevisz bennünket. S vajjon nem nekik van igazuk? A hajnal akkor is meghasad, ha nem izgatódodom érte. Akik nem arravalók, azokkal boldogulni úgysem lehet. A többiek pedig, talán egyszer, maguktól is lépnének egyet előre. A fiaik még egyet. Vajjon hiába gyűlöltem magamat? Vajjon az a sok bolond próféta, aki haláláig aggódott, aki siratta a népet s könyörögve, jajgatva, haragosan, vádolóan akarta őket a maga lelkének látása szerint újjáteremteni: hiába vesztegette el a maga életét s hiába keserítette el a népe lelkét?

A nép jól tudja, hogy milyen vezetőt kíván. Legyen becsületes, lehessen benne megbízni. Olyan értelemben is lehessen benne megbízni, hogy titokban s ravaszul különös, új szokásokat bevezetni ne akarjon. A törvényt tartsa és tartassa be. Szeresse a népet s tisztelje hagyományait, örömét úgy keresse, mint a többiek. Járjon közéjük, beszélgessen el velük barátságosan, szeressen káriyázni, egy kevés bor mellett elbeszélgetni. Ha valaki hozzáfordul tanácsért, kölcsönért, álljon rendelkezésére. Ennyi az egész, amit vezetőjétől a nép kíván a hivatalos ügyeken kívül. Nem sok. S azt a vezetőjét, aki ennyi tud lenni, sem több, sem kevesebb, kitartóan szereti. Soha neki föl nem hányja, hogy gazdasági és társadalmi téren nem törődik előhaladásával. Tiszteli. Ha gazdag s rangja van: még odaadóbban. S ha ehhez még hozzáadódik a nyitott pince, ha az atyafi biztossan számíthat egy-két pohár borra, amikor papját, tanítóját meglátogatja, akkor már szavakat sem lehet találni a ragaszkodása kifejezésére.

A bolsevisták nem számítanak, mert nekik semmi sem tetszik.

Vajjon nem lenne jobb, ha megpróbálkoznám, hátha

ludnék népemnek ilyenfajta vezetője lenni? Hát ha meg tudnám magam szeretetni velük én is, mint mások sokan?

Mert keserves és fájdalmas gyűlöletben mosdani.

Én tudom s mégsem értem, miképpen lehet, hogy engem minden hívem szeressen? Hiszen én néha még az igazságomat is szégyenlem, ha az neki gyarlóságában bolaránkozást okoz, az nem igaz, hogy nekem csak célom van vele, hogy én csak építeni akarok s kockakövek helyett emberekből. Célom, az van. De az embert s mindent, ami ezen a világon látásom körébe, kezem ügyébe kerül, titokzatos, boldog ragaszkodással szeretem. Van bennem valami a misztikusból a látott és érzett dolgok iránt. Legyen az a szamaram, amellyel a gabonás körül kergetődzni szoktam (hát bolond ez a pap?), legyen az a sziklás hegyoldal, vagy legyen az a legértelmetlenebb ember, aki nem is saját maga, mert az apja, a szomszédja s a negyven esztendővel ezelőtt meghalt papja beszél belőle: boldog, jókedvű szeretettel nézek rá. S bennem megvan az a tehetség is, hogy a legszárazabb, legönzőbb emberrel is, olyanokkal, akikről mások azt suttogják a fülemben: ettől az embertől óvakodj, mert ez neked ellenséged! — hidat tudok építeni, amelyen megértéssel és rokonszenvvel találkozassunk. Az én mágnesem nem a rothadt részt keresi ki az emberben, hanem azt a parányi lángot, amely tiszta és meleg. Ezt a tulajdonságomat talán önérdekű alkalmazkodásnak láthatják sokan. — Ez az ember nyíltan, a porondon, húzódzik attól, hogy mindenkinek szemébe mondja azt, amit benne nyilvánvalóan kifogásol — vádolhatnak. De én egyes személyekről a hátuk mögött is csak ritka esetben mondom meg a véleményemet. Nekem nincs bajom az egyes emberek hibáival. Nekem nem az a célom, hogy egyes emberek erkölcsi házelejét megsöpörjem. Engem az emberi gyarlóság nem is bánt, hisz az tudományosan megmagyarázható, szükségképpen. Én az embert elfogadom, tudomásul veszem úgy, ahogy van, és szeretem. Még azokat is, akik rólam a faluban a legképtelenebb híreket terjesztik. Amikor a múlt karácsonykor azoknak szájafele szerint való legátust hoztam, akik az én egyetemes vallásosságomban s minden papiasság nélküli szónoklásomban gyönyörűséget nem találnak (akik tudniillik azért mennek a templomba, hogy ott élvezetet szerezzenek) s amikor láttam, miképpen gyűlt ki az arcuk azoknak, akik a régi, megszokott, bib-

likus, simogató s mindig ingyen reményt nyújtó beszédek ízét elfeledni nem tudták; velük örvendtem én is. S három évvel ezelőtt, amikor a híveim egy részének szeretetét már elvesztettem s először állottam ki a szeretet-vendégség kenyerét megtörni: sírvafukadtam ott, mindenki előtt. A beszédemet folytatni sem tudtam, annyira lelkembe vágott az a megsiratni való állapot, hogy reám némelyek haraggal gondolnak.

Mégsem tudok a demokráciának eleget tenni, az embereknek kedvük és kívánságuk szerint való vezetője lenni.

A lelkész hivatása különös összetétele a tiszta demokráciának és teokráciának. A népuralomnak és az istenuralomnak.

Ami belőle pap, az demokrata. A pap szertartásokat végez a nép szájafele szerint. A próféta nem törődik a nép gyönyörűségével és boldogságával.

A pap az emberek fizetett szolgálja. Tartják, hogy a gyermekeket megkeresztelje, az ifjú párokat megeskesse, a halottakat eltemesse. Tartják és fizetik, mint a villámhárítót: van, aki védje őket Isten és ember ellen. Szárazság idején a templomba küldik imádkozni, Istennel viaskodni. A szolgabíró úr elé is ő vonul, hogy a községi legelő ügyében tárgyaljon.

A próféta az Isten szolgálja. Nem tartják, nem fizetik: feltolja magát, nem tágit, szól alkalmas és alkalmatlan időben. Megzavarja az emberek boldogságát, ítéletet hirdet. Az isteni élet fátylavívője. S az isteni élet a meg nem álló, folyton előrenéző fejlődés. Kilendíti az embereket a megszokott kerékvágásból. Mindig a jobbat követeli. A hagyományokat alapul használja, nem törvénynek. Az emberek kívánságát az isteni akarathoz méri.

Lelkész vagyok: egy kicsit pap, nagyjából próféta.

Teljesítenem kell emberi kötelességemet, amiért az egyházközség megválasztott és fizet. Lennem kell a törvény, hogy az önérdek a közérdek fölé ne tolja magát. A közvagyonból a nép mindig kész megszavazni az áldomást, amelyben ő is részesül. Papjának lakodalmi költségeit az egyház pénztárából szívesen fizeti, hiszen azon ő is ehetik és ihatik rogyásig. Testvérnek, sógornak a támogatást az igazság ellenére is megadja. Lennem kell a törvény ereje az emberek akarata szerint.

Hivatalos kötelességemet becsülettel elvégzem. A gyer-

mekeket, amikor velük a keresztanya árvaegyedül a lakásomon megjelenik, megkeresztelen. A fiatalokat megeskütem: s ha a család cifra és fényes esküvőt kíván, békén eltűnök, ha más papot hozat arra az alkalomra. A halottakat eltemetem s ha nem is sirattatom meg a hozzátartozókat kiadósan, azért vigasztalást próbálok nyújtani.

A szolgabíróval tárgyalok. A templomban a hívek aggódásait, féltelmeit és reménykedéseit kifejezni próbálom. A palástot magamra öltöm: pap vagyok.

De elsősorban próféta.

Szólom az igazságot, hirdetem az igazibb, teljesebb, istenibb élet szükségességét, akár élvezik a beszédeimet a hívek, akár nem. Lennem kell a fahéj és lelkiismerete, a jószág fölmutatója, a gyarlóság ostromozója. Tudom, vannak, akik templomba nem járnak, mert a kemény beszédet nem bírják. Mások talán szívesebben hallgatnák minden vasárnap a Nőé történetét s az özönvíz előtti dolgokat. De lennem kell az isteni élet jeladója 1934-ben, ha tetszik, ha nem tetszik ez az embereknek.

Isten országának vagyok a munkása s Isten országa: élet. A templom négy fala közt legfeljebb lelket nyerhetünk: indítást, útbaigazítást. Vezetnem kell népemet élete minden fordulataiban az isteni magasságok felé. Bele kell avatkoznom gazdálkodásába, pénzköltségébe, építkezéseibe, ruházódásába, szabad idejének felhasználásába. Szépséget, szeretetet, megértést, igazságot nemcsak prédikálnom, megvalósítanom is kell a lehetőségek határáin belül.

S mert elsősorban próféta vagyok, pap is csak úgy tudok lenni, ahogy azt prófétaírásgom megengedi.

Sok papi feladat elvégzésére időm nincsen: másokat megtenni prófétai gerincem tiltja.

Híveimet rendszeren látogatni nem érkezem. Egyébként velük örömmel elbeszélgetek gyűléseken, vagy utcai találkozás alkalmával. Alkalmat is eleget szerzek ahhoz, hogy lássuk egymást. Férfiakkal, asszonyokkal, ifjakkal, leányokkal és gyermekekkel eleget lehetnék együtt, ha ők eljönének rendszeren a templomba, a vallásos estélyekre, a zenedélutánokra, a nyári vasárnapi tanításokra, az asszonyok gyűléseibe, a leányegyletbe, a daloskörbe, a gazdakörbe és a népfőiskolába. Nekem száz napba kerül száz család meglátogatása. Ők a száz nap alatt ötven gyűlés közül ha tízre eljönnek, tízszer annyit lehetnének együtt velem. S a mi

gyűléseink barátságos, fesztelen összejövetelek, amelyeken bőséges alkalom kínálkozik arra, hogy tárgyaljunk a semmit és a valamit is.

Nem tudom rávenni magam arra, hogy a meglevő társadalmi elkülönődéseket elfogadjam, ami pedig a jó pap első kötelessége. A harmincholdas gazdát nem tartom többnek, mint a földnélkülit vagy a százholdast. Az, aki már tollas kalapot visel, nem nagyságosabb asszony előttem, mint a mosónője.

Látogatóimnak magamon kívül egyebet nem nyújtok. Aki más faluból, evés idejében jön hozzám, annak mindig jut egy teríték az asztalomon. De egyébként meg nem kínálok senkit, bort elő nem hozok. Kölcsönért általában hiába fordulnak hozzám az emberek. Öt lejecket és húsz lejecket készségesen nyújtok át annak, akinek elfogyott a sója vagy a petróleuma. De nagyobb összegekkel magamnak az emberek vonzalmát megnyerni nem próbálom.

Magamat emberségemből és ifjúságomból ki nem vetköztetem semmi kincsért. Méltóságteljes kenetes, áldástbékességet, Isten nevét szertehintő pap lenni nem tudok. Ember vagyok, ifjú vagyok, magam vagyok. Ha kedvem tartja, bolondozom, ha szükségét érzem: játszom. Fejhorozásom, beszédem, szónoklásom nem hangoskodik: pap vagyok. Ha valamely csoportba kerülök, nem tartom elkerülhetetlennek, hogy a szót én vigyem. Ha mondani-valóm van, közbeszólok, ha nincs, hallgatok.

Hát így van ez: nehéz összevegyíteni egy üvegbe a papságot és a prófétaírásgot. Olaj az egyik és víz a másik. Különválva marad mind a kettő, de esetleg a víz sem ivaló s az olaj sem ég a kénytelen együttélés miatt.

Ami igaz, az igaz. Én a papságot holnap odahagyom a prófétaírásg kedvéért; viszont azt is tudom, hogy meghal a nép, amelynek prófétái nincsenek.

Hadd maradjak hát *lelkész*, papnak és prófétának egybenövése.

Nehéz munka, keserű kenyér a lelkeszi munka, a lelkeszi kenyér.

Legyen sajátmaga, ember szolgálja, Isten embere; az emberek kövessék is, szeressék is: ez a lelkeszi hivatása.

Ezt tudva nem lehet panasza okom.

A harag kijár a prófétának, a szeretet a papnak. Nekem jut mind a kettőből bőségesen.

Ne törd a fejed, ember, hogy miképen kormányozd el a világot! Jól van úgy, ahogy van ott felül. Isten ügyis alulról mutatja meg az erejét.

A törvény előírja, hogy a szavazás minden nagykorú állampolgárnak nemcsak joga, de egyben kötelessége is. Kötelességemnek én mindenkor hűségesen megfeleltem. Ha Sinfalvára, ha Borrévre hívtak a főispán, onnan el nem maradtam. A borrévi szavazást két ok miatt nem fogom elfelejteni soha. Az első kellemetlen: elvesztettem a töltőtollamat. Ennél nagyobb veszedelem nem is érheti a töltőtollhoz és íráshoz szokott embert. Minél kiműveltebb valaki, annál gyámoltalanabb. Távbeszélője, gépkocsija, írógépe és töltőtolla nélkül annyit sem ér, mint barlanglakó őse, aki kevesebb eszközzel is egész ember volt s aligha érezte magát annyira egyensúlyra-vesztettnek, habunkós botját elvesztette. A másik ok hetekig kiadós büszkeséggel töltött el. A Jancsi a kétkerekű kocsival — tanú reá a tanító és Halmágyi Tamás, akik rajtam kívül utasai voltak — az egész kövendi szekérsort a háta mögött hagyta s a vezetésben végig kitartott.

Ennél mélyebben azonban országos politikába sohasem avatkoztam bele. Semmiféle pártnak tagja nem voltam és nem vagyok. Talán egészen határozott formában sohasem tudtam volna megokolni a tartózkodásomat. Talán csak az érzésemre tudtam volna hivatkozni: a politika bizonytalan talaj. Sohasem jöhet az ember tisztába rejtett céljaival. A hangja mindig fennkölt és magasztos; de annak hinni nem szabad. Olyan képviselőjelölt még nem született, aki ne ígért volna valami szép cserébe a szavazatokért, amelyek nélkül meg nem élhet ebben a népiuralmi világban. De hogy valóban hova fog ülni, azt csak ő tudja s néha még ő sem, mert lehet, hogy ő is hűb csupán a nagyok jútékában.

A hűbimmel általában teljesen egyetértettem abban, hogy szavazni ugyan a magyar pártokra fogunk, mert arról már nem is lehet tenni, amikor az ember, ha magyar, kiteríti a szavazócellulát a szavazócelláiban, a keze önkén-

telenül is odaviszi a pecsétnyomót, ahol a magyar „nevek állanak“, de azért az urak nemigen törődnek a nép hajával, így választások előtt felbolydulnak és felbuzdulnak, fekete ruhában seregestől járnak a vidéket, beszédeket tartanak, mindent megígérnek, emmi az egész, egyik-másik még talán akarja tenni valamit a nép érdekében, ez „a mi képviselőnk például nem rossz ember, de a többi nem engedi“, „az urak csak egymást pártolják, reánk csak az adófizetés jut“. Itt így állunk a politikával. Amelyik pap meggyőződésből, vagy magyar kötelességérzésből ennek az általános véleménynek ellene mond, az egyebet el nem ér, elzárja maga elől a nép bizalmát. Megváltoztatni ezt a fölfogást nem igen lehet, mert ezt keservesen meggyőző lapasztulatok érlelték ki.

A meglepetésem az volt, hogy a nép okosabbja is mindig készségesen elismerte az urak kétesértékű védelmében fölhozott azon érvem igazságát, hogy hát — a nép se jobb, az se csinálna másképp. Bizonyították rá a községi és az egyházközségi politika. Itt fölismeri a nép az ő igazi érdekeit? Nem rokonság szerint ítél, a koblitavácska a legjobbakat választja be? Nem szidják-e a bírót vagy az egyházigazgatókat, hogy az Aranyos mellett a partvédelmi munka elvégezve nincs, hét év alatt a falu felé nyomuló folyó már tizenhét házhelyet mosott el, de azért közmunkára, cölöpöt hegyezni, ágot vágni, követ hordani el nem megy, ha a csendőrt nem látja a háta mögött. Bizony, a nép sem jobb, mint az urak: egyformán emberek vagyunk mindnyájan.

Ha valahol, úgy kis egyházközségeinkben ki volt próbálva a teljes népiuralom s az eredmények rendkívül tanulságosak.

A teljes népiuralmat máshol ki sem lehet próbálni, csak kis falvakban, kis egyházközségekben, ahol minden döntés joga a teljes népgyűlésnek van fűnntartva, mint a régi görög városállamokban s ahol mindent pontosan vissza lehet nyomozni a kialakító tényezőikig. A modern állam-demokráciák csak nében és szándékban lehetnek azok, mert a közbeékellet képviselői rendszer olyan, mint a bűvész kalapja, amely alá a fojtást beteszik egy pillanatra s az látszólag ugyanaz, mikor kivesszik, de azt nekem hiába mondják. A mászködi demokrácia írott enlékeken nyugvó története másfélszáz éves. Olyan fényes lapjai vannak, mint

a száz évnel hosszabb ideig működő Hurkalyuki Társaság, vagy a Malmos és Magtár Társaságok. Ezek közül bármelyik nyilván mutatja, hogy a nép maga is el tudja kormányozni saját magát, de csak akkor, ha lényegében valami köztulajdonból osztozik és ha van felette valami megdönt-hetetlen hatalom, amely bizonyos alapelvekhez szilárdan ragaszkodik. Ilyen körülmények között a teljesítmény figyelemreméltó, sok tekintetben példamutató, de ez a tiszta népiuralom elhárítása szempontjából gyenge bizonyítvány. A magam egyéni tapasztalata is ugyanezt a tanulságot szolgáltatja. Ha nem állok ott a magam felsőbb hatalmával, tekintélyével, sok olyan határozatot hozott volna a közgyűlés, amely egyházközségi életünket megbénította, megszégyenítette volna. A nép rövidlátó, távolabbi, rejtett következményekkel nem számol, a közvetlen anyagi szükségleten túl magasabb szempontokkal, művészettel, műveltséggel nem törődik. A Hurkalyuki Társaság tagjai egy időben nyolc garasért bírlák nyíljaikat, az egész kertet az egész magyarság egyharmad véka kukorica árát fizette s ugyanakkor följegyzéseket olvashattunk az általuk alkalmazott lelkész és mester siralmas gazdasági helyzetéről. Százszentendős önkormányzati kezelés folytán a Társaság középra csak a legerősebb külső nyomásra volt hajlandó valamit visszajárulani. A föld kezelésének a társaság kezéből való kivétele sem történt 1925-ben más okból, mint hogy a gazdák semmi hajlandóságot nem mutatnak a teljesen jövedelem nélkül álló egyház megsegítésére. A belső emberek képét 1896-ban megváltották. Már az akkori összeg, a lelkésznek 225 forint, nem volt egyenlő értékű a kapott gabonával. De a háború alatt a 450 korona egy kalap árává süllyedt. Az akkori lelkész ismételte is gyakran, hogy ő egész esztendői képét a fején hordja. De az összeg fölemeléséről a hívek hallani sem akartak. Hogy ilyen körülmények között a falusi lelkészi és tanítói állás nem csábítja a legjobbakat s ha egyéb körülmények közre nem játszanak, az erre pályázók értéksíntje egyre süllyed, ez könnyen megérthető. A példákat még sokszorozhatnám. A tiszta népiuralom megmértetett és hiányosnak találtatott.

Megmértem azt, ami nincs és talán sohasem is volt. Beszéltem tiszta demokráciáról, pedig nyilvánvaló, hogy a legkezdetlegesebb társadalom is már emelt maga fölé, vagy

engedett maga fölé nőni valamely hatalmat, amely ellen-őrizte, irányította és esetenként útját állotta.

Az öregek tanácsa, a papok és varázslók tábora, a hadvezető és segédei, a legkiterjedtebb és legerőszakosabb család: egy csoport, amely erőszakkal, vagy a társadalom halgatólágos beleegyezésével a főhatalmat magának megszerezte. A népgyűlés már nem irányíhatta korlátlanul a közösség életét.

Egyelőre nem fontos, hogy a hatalomra jutott osztály milyen jogcímet hangoztatott. Nem számít, hogy szavalt-e már az egész javáról, az Istenek parancsairól s ha igen, őszintén hitte-e, amit hirdetett s azt megvalósítani törekedett-e. A vezető osztály kialakulása mindenképpen előnyös volt a társadalomra, még akkor is, amikor az hatalmával embertelenül — vagy emberileg — visszaélt. A példát ismét a mészköi egyházközség életéből veszem. A hurkalyuki nyilak hasznabba megállapításánál a közgyűlés minden tagja érdekelt volt. Eredmény: olyan alacsony összeg megszavazása, amely nemcsak a valóságos értéknek nem felelt meg, de az egyházközségnek, mint magasabb célra hivatott intézménynek a legelemibb érdekét sem vette tekintetbe. Az 1817-es közhajigáló háború alkalmával a diadalmas mészköi demokrácia pár hét alatt elköltötte, elpálíkáztta, elvendégeskedte az eklézsia egész évi jövedelmét: a pohár és a tányér egyformán körbe járni mindenkinek: a pohár és a tányér egyformán körbe járni mindenkinek: a pohár és a tányér egyformán körbe járni mindenkinek. A tiszta népiuralom nem gyűjt, csak költ — a sokat emlegetett ősi keresztény kommunizmus sem volt ennél különösebb. Jeruzsálem vagy Mészkö, mindegy az. A népies angol szocializmus leghangosabb követelése ottlétem idejében a vagyon felosztása volt. Mindenki biztosítani akarta a neki járó részt. Nehogy a másik többet kapjon! Osszuk ki mind: hát a maradékra ki teszi rá a kezét?

Az uralkodó osztály is önző, mint az ember. De neki nem kell osztoznia, ő okosabban gazdálkodhatik. A legelőbbször felhíztatja a tehenet, mert többet akar tőle fejni. A maga részét kihasználja; maga munkát nem végez, adót nem fizet, katonáskodik, hogy a zsákmány az övé lehessen s mert fegyvert adni jobbágynak kezébe nem mer, de egyébként a tömegtől munkát, odaadást, adót követel el. A tömeggel s az egyénekkel még mindig több marad, műveltség, művészet szebben virágzik. A demokrácia csak parasztdemokrácia lehet; nyers, anyagi, alig-élő, művel-

len. Hogy a tömegek képességeik csúcsteljesítményét nyújthassák, ahhoz az kell, hogy valaki vagy valakik megnyergeljék.

Előbb-utóbb a kiváltságos rendek, akik a hatalmat már kezükben tartják, mert valamely helyzeti előnnyel, földhirtokkal, ranggal, szolgálk seregével, gyárakkal vagy pénzzel rendelkeznek, meg fogják magyarázni szépen, hogy ők az uralmat miért nyerték el s esetleg azt a fáradságot is veszik maguknak, hogy azt be is bizonyítsák. A legkönnyebb, persze, Istenre hivatkozni. Az elartott papság tud szót szóra mondani; igazol mindent hűségesen. Később új divat köszöntött be. A hatalom forrása a nép. Ez a hivatkozás még zseniálisabb, mint az előbbi, mert a papok és kuruzslók tekintélyén túl is bizonyítani lehet. Lám, a szavazóladákhoz engedünk titeket, emberek! Azoké lesz a hatalom, akikre azt ti ráruházzátok. A nép aztán megbizsa a hatalmasokat, hogy járjanak el az ő nevében. A megbízott urak pedig azután még merészebbek, mert szabadságlevélet kaptak.

Teljesen hiábavaló olyan rendszer kitalálásán törni a fejünket, amely a valóban és kizárólagosan a nép érdekében munkálók hatalomrajutását eredményezze csalhatatlanul. A szabadalmi hivatal az ilyenfajta bölcsék-kövére, megváltó politikára, mindent elintéző törvényre is olyan tilalmat kellene hogy helyezzen, mint amilyenvel elvette az örök-mozgó gép s a kör négyyszögösítése föllátálójának a kedvét. Tekintve azt, hogy a valóságban a tényleges hatalom a legtöbbször úgyis a különböző érdeksopartok erőviszonyai szerint gyakorlódik, általában egészen mindegy, hogy az ország királyság-e, köztársaság-e, vagy pedig szovjetszövetség. A királyság jogcime, ha a primitív vallás megfogalmazását átfordítjuk a mai gondolkodás nyelvére, elméletileg magasztosabb. Ha nem azt állítjuk, hogy a király Isten kegyelméből uralkodik, mert őt az Isten bízta meg a kormányzással, hanem úgy képzeljük el, hogy a király feladata az isteni cél megvalósítása, vagyis a népuralomnak az egyetemes világcél irányába való belevonása, akkor világos, hogy a népuralom legfelsőbb ellenőrzésénél és irányításánál éppen erre a szempontra van szükség. Viszont a köztársasági elnök sem egyszerűen a nép választott megbízottja. A nép őt olyan magasán maga fölé emelte s olyan kiváltságos hatalommal ruházta föl, hogy neki az

országot az egyetemes célok irányába vonni éppen annyira jogában áll, sőt kötelessége, mint a királynak. Az a veszély viszont, hogy a legfelsőbb hatalom nem a legmegfelelőbb ember kezébe kerül, mindkét államformánál fennáll. Nem helytálló az az elképzelés, hogy a nép, a legtisztább választási rendszer mellett is, ki tudja választani a vezetésre legalkalmasabbat. Hiszen ha tudná, akkor nem volna szükség arra, hogy föléje ellenőrző hatalom kerüljön! Ugyanczen ok miatt nem csálhatatlan a tetszetős szovjet-tagozódás sem. A falu választja a községtanácsot, a községtanács a maga kebeléből küld ki képviselőt a megyei tanácsba, az ismét a tartományi gyűlésbe és így tovább. Igaz, e rendszer mellett több az eshetősége a kisenihernek, hogy érdeme szerint feljebb kerül. A választásoknál is nem lélektelen tömegek kell, hogy leszavazzanak ismeretlen jelöltekre, akiket csak a mellettük vert nagydob hangja szerint tudnak megkülönböztetni. De még így is ki állhat jól arról, hogy hűsz ember maga közül a legmegfelelőbbet fogja feljebb küldeni? A történelmi véletlen bármely rendszeren belül értékes embereket juttathat az élre, vagy megverheti a nemzetet romlott, tehetetlen és tehetetlen vezetőikkel. Nem a rendszer teszi ezt. Néha kicsap a láng a nép testéből, magára ébred pár bátor ember, a helyes szót kimondja valaki. Nem lehet ezt sem előre tudni, sem előre elrendezni.

A mostani időben erőre kapott párturalmak, mint amilyen az orosz, az olasz és a német, szintén nem ajánlanak lényeges változtatást a kormányzás rendszerében.

A képviselői rendszeren alapuló kormányzás az ország életét érintő terveket időnként az ország közvéleményének ítéllete alá bocsátja. Ez az államügyvitel folytonosságát gyakran zavarja s némely országokban, mint például Franciaországban, lehetetlen állapothoz vezet. A párturalom hercege azzal érvel, hogy ő a néptől a megbízást egy bizonyos kormányzati előirányzat végrehajtására kapta s ennek sikere érdekében nem engedhet meg sem ellenmozgalmat, sem pedig azt el nem tűrheti, hogy a nép maga az első nehézségektől visszarellenjen és meghátráljon. Sok tekintetben helytálló ez az érvelés. Nyilvánvaló, hogy valamely kísérlet érdeme egyik napról a másikra ki nem derülhet. Időt kell hagyni a nyugodt kivitelnek. Viszont a veszély is éppen ezen a ponton a legsúlyosabb. Mint minden kormányzási formánál, itt is azon fordul meg minden, hogy

mifajta emberek kerítették kezükbe a hatalmat: becsületes szándékúak-e, vagy pedig az önzés felpuffasztottjai. Ha ez utóbbiak: nagy lehet a romlás. S még akkor is, ha a vezetők a legjobbat akarják! A korlátlan párturalom ugyanis maga akarja előírni, hogy az ország népe miképpen éljen. Ezáltal kizárja, ameddig a hatalma terjed, a társadalom szabad erőinek az érvényesülését. Ez komoly veszelmekkel járhat. A társadalmi fejlődésnek megvannak a maga törvényei, amiket csak részint s esetleg egészen hibásan ismerünk. Az, hogy papíron utópiákat tudunk kitervezni, amelyekben az embert olyan tulajdonságokkal ruházzuk föl, amelyeket a kigondolt rendszer megkíván s hogy papíron semmi akadálya sincs annak, hogy az így megszerkesztett társadalmi gépezet működjék, még nem jelenti azt, hogy hús-vér ember egy ilyen rendszerbe belegyömöszölhető. És hiába állítjuk oda az egy nemzedékre szóló kényszeruralom szükségességét, amely idő alatt, föltételezzük, a nevelés az embereket teljesen a megvalósítandó rendszer képére fogja átalakítani. A nevelés erre nem képes és nagy vigadozással örvendjünk ennek! Ha az iskola azt tudná velünk tenni, amit a hatalom birtokosai számításba vettek, akkor ma értelmes, önálló gondolkozású ember nem volna schol található. A nevelés nem teremt új és másféle embert; az csak kettőt tud, vagy kihozza a rejtett lehetőségekkel és kifejleszti azt, ami a gyermeki lélekben ott szunnyad, vagy pedig eltorzítja azokat és megakadályozza azok tiszta érvényesülését.

Bármilyen rendszernek az emberre való kényszerítése azzal a veszéllyel jár, hogy azt torzzá, csökevényessé és zavarossá teszi. Átalakítani nem tudja, csak megrontja. Kivéve azt az esetet, természetesen, amikor a kényszerítés a fejlődés tényleges irányában történik, — de még akkor is az iram erőltetett s így káros lehet. A felelősség azonban óriási: honnan szerezzük meg a bizonyosságot, hogy az általunk helyeseknek elfogadott történelmi és fejlődéstani adatok alapján elképzelt rendszer valóban a tényleges fejlődés irányába esik? Még a legteljesebben kimerített tudományágak területén is kényes az ilyen következtetés, hát az emberi fejlődés tekintetében, amelyről a tudásunk még olyan kevés és olyan ellentmondó!

Nem abban van a hiba, ha elképzeljük a fejlődés kialakulását s annak megvalósulását öntudatosan is elősegíteni kívánjuk. A kényszerítésben van a hiba. Nekünk egyéhez nem lehet jogunk, csak a kipróbáláshoz. S még annál is meg kell engednünk az esetlegesen szükségesnek mutatkozó változtatásokat, eltéréseket az eredeti tervtől.

Kockázatos, veszedeelmes játék a párturalom. Néha szükséges lehet, de szükségét túlélheti. Általában meg lehetünk elégedve a felülről ellenőrizett népurallommal, amely egyrészt alant elégséges szabadságot enged az új vetés kikelésére, amire senki sem számíthat, másrészt pedig erőből mutat, hogy a népet munkára serkentse. Az ne fájjon nekünk, hogy az uralkodó csoport, akárhogy nevezze is magát, akárhogy is került hatalomra, mégha a mi szavazataink révén is, a maga érdekét nézi legelőször. Ez más-ként nem lehet, ez ellen küzdenünk kell s ugyanakkor bele is kell törődnünk. Ma az ember ilyen. A legönzőbb, legpénzesebb, legfeljuttatottabb, legromlottabb csoport is több jót jelent a társadalomnak, mintha a nép felett semmi ellenőrző hatalom nem volna. Hogy magának szerezhessen, a hatalom rendet fog tartani, ügyel a vagyonbiztonságra, iskolákat állítat fel, egészségügyi szolgálatot szervez, szövetkezi törvényt alkot, szavazatokat szerez. Jó ez nekünk. Tudom, hogy ez meg az a fölfővalnoki síkkaszt, de a törvény a falumban csodákat művel. Jár a csendő, a nép a táncokat kiássa, a sertésvészes ólakat bemészeli, a veszélyt tovább nem terjeszti, az utakat poronddal meghordja, az adóját megfizeti, a körorvos járvány jöttén az iskolát bezárja, a tanfelügyelő meglátja. Jaj, mi lenne, ha törvény nem lenne!

Am küzdjünk az uralkodó és kormányzó-csoport köz-erkölcsi megjavításáért; a küzdelem ne szűnjön meg soha, de magunkban érezzük mindig, hogy jól van úgy, ahogy van ott felül. Isten ügyis alulról mutatja meg az erejét.

Lassan nő az ember szeretete. Már nemcsak önzés, már törődés is. A szomszédját jobban szereti, megsajnálja a szerencsétleneket, odaadja az ökreit kóréhozni ingyen annak, akinek nincsen. Ez a szervesen növekedő szeretet előbb a kiesi világban, a faluban tűnik elő, mint a lidérc-láng. De már ki lehet tapogatni.

Ne törd a fejed, ember, hogy miképpen kormányozd el a világot. Játszi könnyűséggel oldja meg a kérdés magát, ahogy az élet érik. Itt ahul kezdjük keresni az isteni megoldás nyomait. El ne rontsd a fejlődő, friss hajtást erőszakos kézzel! Magától áll össze az ember, mert új belső kényszer hajtja. Isten fogja kormányozni az embert és minden kormányzó úruál jobban, mint a méhek és a hangyák társadalmát.

A V I D É K F E J L E S Z T Ő

A FALUSI TERVGAZDASÁG

Valósággá csak az válhatik, ami az isteni élet útjára ráakadt. Ami azon az úton jár, az magától jár, mert viszi a dolgok természetét.

Mészkőre jövetelen első pár hónapjában négyéves tervet dolgoztam ki. Az első leírás-készítés benne volt a levegőben. Az oroszok öt éves terve már kinőtte a gyermekcipőket. A „tervgazdaság“ hívői minden országban megszapordtak. Az én természetem olyan, hogy hamar behódolok mindennek, amit egészségesnek tartok. Nem baj, ha divat is. Ami jó, annak az sem árt, ha felkapják egy tavasszal s elejtik ősz jöttén. A kalapnélkül való járás is divat volt, amikor magamévá tettem; a vegetarizmus is, kicsiben. De míg a csak divatot majmolók ma már kalapot viselnek s csirkét ölelnek, én hűségesen kitartok a helyesebbnek talált elvek mellett.

A tervgazdaság föltétlenül célszerű a mai korban. Átmenetet kell építenünk a régi és az új között. Az orosz kommunizmus megpróbálta az új megvalósítását szinte egyik napról a másikra. Nem sikerült. Az élet erősebbnek bizonyult a papíron elképzelt terveknek. Az öt éves terv annak beismerését jelentette, hogy az újat, mint végső célt, csak fokozatosan lehet megközelíteni.

Nem az a lényeges, hogy a kitűzött cél a kommunizmus legyen. Elbírhatjuk magunkkal, hogy a kapitalizmusnak valamelyes megjavított alakját akarjuk. Vagy valami szövetkezeti világról álmodozhatunk, mely a kis

embereket teszi a helyzet urává az aljtól a tetőig. Kinek-kinek a maga feje, vérmérséklete és előítéletei szerint. A módszer a fontos. Kitűzni előre, hogy amit akarunk, azt milyen sorrendben szeretnők megvalósítani. Az első évben csak keveset. Majd lendületbe jön a munka; a második évben már löbbre lehet vágni. Az egyik évben ezen az oldalon emelni, a másik évben a másikon.

A tervgazdaság két lábbal jár. Ha meg vagynak győződve arról, hogy a dolgok nem folynak hibátlanul, hogy engedve mindent a maguk menetére, előbb-utóbb veszélybe rohan a világ: teljes jogunk van új célt kitűzni az emberiség elé. A másik láb a kényesebb. A tervgazdaság végrehajtói célokat tűznek ki, sorrendet állapítanak meg. De erőszakolni semmit sem szabad. A helyzettel, az erőviszonyokkal, a lehetőségekkel mindig számolni kell. Sohasem szabad a lefektetett tervhez végsőkéig ragaszkodni. Esetleg új alkalmak nyílnak, előre nem látott körülmények állanak elő: valami a tervből lehetetlenné vált, vagy esetleg merészebben vihető keresztül. A végső cél elképzelése is megváltozhatik. Ahogy a munka megindul, a dolgok mozgásba jönnek, a tényezők lendületre kapnak, tisztábban mutatja magát az élet természete. Ma minden célt úgyis azokkal a megokolással tűzünk ki, hogy a fejlődés irányába vezet; de ez csak a közelvezetés lehet megjelölő élet-tapasztalataink alapján. A megállott, sekélyen folyó élet csak kevés jelet vet föl annak megítélésére, hogy merre tör. De hajszuk csak meg, akármilyen irányba, nekilódulunk s akkor csodálkozva vesszük észre mélyen rejlő erőit, elvezetett útját.

Véglegesen és megváltozhatatlanul vallásos vagyok: hiszek a dolgok, a világ, az élet célzatosságában. A tudatosság is célok után kutat s a felületes elmé talán máshol célratörésként nem is lát. De a tudatosság csak mintegy tükröben csillogtatja a világ mély, elrendelt céljait. Amíg fejletlen: torz tükröt tart Isten felé. Terveket sző, elképzel, megvalósításhoz kezd, de ügyetlenül csak összezavarja az élet szálait. Valóssággá csak az válhatik, ami véletlenül, vagy a tökéletesülő elme igazabbá való belátása következtében — az isteni élet útjára rákadt. Ami azon az úton jár, az magától jár, mert viszi a dolgok természete. Csak az az igazság, ami könnyen valósul meg, ami magától terjed, mint a futótűz. Amint alá kell támasztani, védőművel ellátni,

kierőszakolni, az nem az isteni élet része. Amint csendőrszurony, szovjetkatona őriz, mégha egy nemzedék után, mint betonépítmény mellől az odátákol, tartó deszkákat, ellátni is igérik a kikényszerítő, formába szorító, hatalmat — az össze fog dőlni magától egyszer.

Semmit sem tartok lehetetlennek, mint fájdalommal és erővel elnyomni belső ösztöneinket. Lehet, elmével elképzelem, miképpen hozzam összhangba azokat életem magasabb lelki rétegeivel. De az már úgy is benne van a dolgok természetében, hogy az összhang — tökéletesen és véglegesen — megteremtődjék. Ami tüzzem ki az utat. De ha nehezen megy, ha ösztöneim tiltakoznak, hagyjam abba. Az összhangot más úton kell keresnem.

Semmit sem tartok veszedelmesnek, mint vérrel, tűzzel és vassal vezetni rá az embereket a jóra. Lehet, papíron kikösködjük, milyen volna a legésszerűbb, leggazdaságosabb társadalmi rendszer. A termelésnek, elosztásnak pompásan egybevághó, igazságos módjait lehet megszerkesztetni. Ami tüzzük ki célul az új társadalmi rend megvalósítását. De ha az elérése leküzdhetetlen akadályokba ütközik, ha tiltakozik ellene az ember ősi ösztöne vagy kifinomult igényessége: hagyjuk abba, vagy változtassuk meg a célunkat. Az Isten az élet erején keresztül vétőt mondott ellene.

Az igazságot, a legfőbb jót nem az emberi elmében, mint a világtól külön vonatkoztatott, a világot szemlélő és ítélő tükröben kell keresnünk, hanem a valóság egészében. Megpattan, megfogam a képzelete az elmében s beigazolódnak a történi életben. A könyvek tudói nevezzék ezt pragmatizmusnak, ha úgy tetszik. Lehet, hogy az. *James* filozófiáját sohasem tanulmányoztam eléggé ahhoz, hogy az azonosságot állíthassam vagy tagadhassam. Nem fontos. De az igazság keresése kísérletezés. Meglátás, célkitűzés, kipróbálás, tanulságok levonása, a cél módosulása ezek következtében, újabb elindulás. Az élet mondja ki a végső szót.

Ilyen alapon állítottam föl a négyéves tervet Mészköre jóvetelem után neimokára.

Valamerre elindulunk; jobb tudni merre, mint nem; még jobb előre kiszámítani. Az élet majd megmutatja, mit lehet és mit nem lehet.

A kis negyedívre leírt sorrendet senkinek sem mutattam meg, csak a feleségemnek s őt is megkértem, felejtse el azonnal. Az a két oldal nem is mondotta volna el senkinek,

hogy a tervek mögött milyenfajta életet idéztem. Nem is hitte volna senki, hogy egy ember, egy fahu, tíz fahu olyan életrendszert merjen kialakítani próbálni, amely új és kielégítő tudjon lenni mindenki számára. Hiszen a jelenlegi rendszer keretein belül álmódni sem lehet valami gyökere-sen újról és jobbról! Az a magántulajdon és a töké-s gondolkodás alapján áll. Bármilyen kísérlet csak ezekre építve való-sítható meg ma, az tehát csak toldozása-foldozása lehet a meglevő rossznak. Míg a szövet a foltokkal együtt szét-mállik.

De ezt nekem, aki Hollandiában is kommunista-tele-pel látogattam meg s tudtam tíz másról a tíz év előtti Né-metországban, hiába bizonyítja száz közigazdász.

A „mai rendszer“ tág keret, amelyben minden elfér. Jogilag semmi sem akadályozza meg az embereket abban, hogy össze ne álljanak tízen, húszan, százán, ezren, egybe ne szántsák földjeiket, el ne osszák termelvényei-keket, közös lakásokat ne építsenek. A palesztinai új zsidóság az angol törvények védelme alatt tetszése szerint alapítha-tott magángazdálkodáson, szövetkezeli összefogáson és kommunista elveken alapuló telepeket. Mindössze arról van szó, hogy a törvény erejét senki igénybe nem veheti, hogy embertársait falankszokba kényszerítse. Viszont a törvény arra sem kényszerít senkit, hogy odahagyja a különféle kö-zösségeket, részvénytársaságokat, földbérlet, termelőszövet-kezeteket és szigorúan a maga szemétdombján turkáljon. Nem, a törvénnyel nincsen baj. Az, ha a zsidó kommunista-telepen valaki szerződésbe lép az egészszel és azt megszegi, éppenúgy háta mögé áll a közösségnek jogai kivívásában, mint a szomszéd telepen a kis földesúrnak, hogy az arab paraszt neki a kamafot megfizesse. Csak egyet nem tesz meg a törvény. Nem töröli le a táblát újrakezdéshez. A tör-ténelmet nem lehet visszacsinálni. Ha ezer évekkel ezelőtt az emberiség jónak látta a nagy, Isten ege alatt elterülő földeket táblákra osztani s mindegyikre teljes joggal, mintha azt a darabot az Isten neki teremlette volna, rátelepíteni valakit; s ha az idők folyamán a földeknek végére jutott országán belül sok nemzet nem oszthat már minden új igénylőnek, míg egyik-másik úr a földjeit be sem láthatja: ez valószínű, vérsé, végbemeni történelem, nem pedig jalek, amit púpú nem jár! kezdjük újra! egy tollvonással el lehet törölni. A folyó sem kanyarodhatik vissza, ha vakvölgybe

vette útját, hanem erőt gyűjt, sziklát mos, hegyet bont. Amíg meg nem nyílik előtte az út.

A törvény igaz, mert tudja, hogy az ezer esztendő-k nem tévedhetnek. Arra jött az élet, amerre jönnie kellett. A tovább azon túl vezet. Hogy a mindenkinek szabad élet, az osztatlan erdők, folyók és tengerek után jött az egyé-nek földszerzése, föld őrzése, az mindenségi törvény kellett hogy legyen. Amikor még az egyéni különérdekűség tuda-tának kialakulása előtt — az egyén a többé-kevésbé tiszta vérközösségen alapuló törzsnek volt odaadó tagja, a törzs már lekötötte és védte a maga vadászterületét más, betola-kodó, idegen törzsek ellen. Magántulajdon volt az is, egy törzs magántulajdona. És törvényes, mert a törzs magán túl mással egynek magát nem tudta. Majd a fejlődés új sza-kasza, fordulópontja következett: az egyéni öntudat, külön-érdekűség megfakadása. Az egyén már magának, családjá-nak védi a világ egy darabját. Gondja többé mások életével nincsen. Ahhoz ragaszkodik, mert saját éle-tét biztosítani akarja; azt növeli, mert tetszik a gazdagság és a hatalom. A mindenség nagy regényének egy fejezete. Folytatása következik. Az egyén megtárgul. Társadalmi ér-zéke, a szeretet, amely őt másokkal azonosítani képessé teszi, mélyül és szélesedik. Ami az övé, az a másé is. Nem mindenké. Nem tud ő még egy százmillió-s állam fogas-kereke lenni. De talán a szomszédjával összefogja a tehencit és úgy szántják meg a földjeiket. Ad neki vetőmagot s a kalangyák neki is ígérnek. Esetleg zsebébe nyúl, hogy új iskolát építeni segítsen a mások gyermekeinek. Akad már olyan is, aki még nagyobb öli. Lassan és egyenetlenül nő az ember szíve. A tömegek talán még mindig a legszűkebb egyéni érdekek hurocai. Ki az a merész, aki ezeket és mindenkit egyszerre a közös gazdálkodás alapjaira akarja állítani?

A mészáros négyéves terv lényege ebben állott: meg-állapítani először, hogy melyik ember milyen viszonylat-ban mennyire képes a maga érdekét a máséval együtt szoi-gálni. Helyzetrajzát adni a szeretet szövevényes útjának. Azután pedig meghagyni az egyént magának ott, ahol más nem szívelhet. Egybekapcsolni őt másokkal, anyival és annyira, amennyivel és amennyire őt abban a viszonylat-ban ténylegesen kifejlődött, vagy kevés nevelői munkával kifejleszthető társadalmi érzéke képesíti. Talán messze nem

lehet még vinni őt ott, ahol a föld tulajdonjogáról van szó. Talán szívesebben lép közösségbe egyes munkaeszközök, gépek vásárlásánál. Műveltség szerzésénél talán elmegy a közös eljárás legvégsőbb határáig. Talán búzát és kukoricát nem termel együtt, mással. De esetleg egybeáll száz lársával, hogy vaját gyárlhassanak. Minden ember más és más mértékben. Ezeket szem előtt tartva, kereteket kell nyitni hogy azokon belül a lényegesen kifejlődött társadalmi készség érvényesülhessen. Mindent nem szabad egy kaptárára húzni. Nem fogjuk alapjávé tenni „rendszerünknek” sem a magángazdálkodást, sem a szövetkezeti mozgalmat, sem a kommunizmust. Mindent ott és annyiban, ahol és amennyiben a szeretet fejlődése azt jogossá, sőt szükségessé teszi. Azt papíron kitervezni sem igen lehet: azt az élet fogja megmutatni. Egyes határköveket előre látunk, de a föld elnyeli őket, amire odaérünk. A munkánk azonban nem röhéz, inkább érdekes. Ami nem valósul meg könnyen, az nem is igaz, tehát érte küzdeni nem szabad.

Úgy tűnhetik föl, hogy a mészki négyéves tervnek ezek a kiindulásul szolgáló alapelvei egyetemes megváltást nem ígérhetnek az emberiségnek. Ezt csak valami mindenre egyképen találó, mindent egyszínűen elintéző rendszer merheti, amely a maga egyszerűségével, bonyolódás-mentességével a legkönnyebben ébreszthet bizalmat az emberekben. A keresztény felsőhájt: ha mindenki szeretné minden embertársát! A kommunista el van szánva: állami tulajdonba és kezelésbe kell venni a termelés és szétosztás eszközeit! A fasiszta fölénykedik: hagyni kell az egyéneket, hadd húzzák az élet szekerét. Az állam a bakról gyepölével és ostorral igazítja útra azt, aki kiugrik a hámból vagy félrehúzó. A szövetkezeti vezető bizonygat: önkéntes egybefogással, kis lársadalmi egységekkel kell szabályoznunk az életünket. De ezek a rendszerek a vak örömujjongásai, aki kitapogatja a roppant élet egy pulza szegletét s most azt hiszi, egyképen járhat mindenfelé. Hát nem szeretheti minden ember minden embertársát! Hát nem tűrheti a csontunk s a vesénk, hogy állami hivatalnokok rabszolgái legyünk minden lépésünkben. Az élet nem egysíkú, nem egyszínű, nem egymélységű. Életlehetőséget, biztonságérzetet, teljes életalkalmat kell szolgáltatni; ez kézenfekvő. S az is igaz lehet, hogy a minden ember külön életakarásától haladunk az emberek szeretetközössége felé. De ezen az úton, mint a ló-

versenyjáték apró alakjai, más és más helyzetben áll minden ember, minden viszonylatban. A sokféle rendszer rendszere a rendszerünk. Meleg kendő a fájós fognak, hideg víz a hűlésnek, koplalást az elrontott gyomornak, bő zsírt a tüdőbelegnek. Ma is csak ilyenmódon folyik, ebben az irányban keres gyógyulást az élet. Intézményesen kell megcrösztönnünk, megszerveznünk ezt a törekvést. Sokfélesége szerint sokféle feszültségű és színű, de haladásukkal mind egy irányba néző intézményeknek a kialakítását szándékoztuk munkába venni a mészki négyéves terv. Éppen hat évvel ezelőtt.

A MÉSZKI NÉGYÉVES TERV

Öt gazda föliratkozott. Sietve egy tehenem lábát törte, hogy első lehessen a biztosítási díj fölbételeben. Ha a tehenem lábát nem törte volna, a mesém még eddig sem tartott volna.

A mészki „négyéves tervet” sohasem szántam valami elhatározó fontosságú törvénynek, amelyhez minden körülmények között ragaszkodnom kell. Magamnak készítettem, másnak sohasem mutattam meg; nem is beszéltem róla. Nem tudom, honnan vehette hírt egy szatmárvidéki gazdakör. Nekik sem küldtem el: hiába kérték. Sohasem cselekedtem okosabban. Hiszen az nem is lehetett más, mint egyes gondolatoknak laza, sok tekintetben rendszertelen és hiányos összefüggése. Ez is jó volna, arra is szükség van. A tejszövetkezeti létesítést illesszük be az első esztendő pontjai közé. Vidéki gazdasági tanácsadót elég lesz, ha a negyedik évben kerítünk. Tapasztalat híján, még az innenső parton állva, nem is kívámbaltam magamtól, hogy az élet belső összefüggéseit tisztán megérezzem s olyan tervet tudjak kidolgozni, amely az elképzelés szerint, pontosan megvalósítható is legyen.

Azt sem próbáltam eldönteni, hogy mi a legfontosabb a tennivalók között. Úgyis az alkalmak döntik el, hogy mit lehet. Hiába pazarlunk el sok szép erőt, mint az anya,

aki először az idősebbik leányát akarja férjhezadni. A szegény diák is néha az új nyakkendőt veszi meg először, ha hálba készül, csak azután a tankönyvet. Lám, az első évre a cséplőgépvásárlás magától kínálkozott, pedig maradhatott volna későbbre is, ami a fontosságát illeti. A tejszövetkezetet pedig hiába telteti az első sorba; az a második évben is csak nehezen indult meg s csak a harmadikban vált valósággá.

Azzal pedig, hogy a tervek már az első négy évben rendszeresek és kimerítőek legyenek, nem sokat törődtem. Mint a működvelő tájékoztató, aki a főbb pontokat elrendezi, főleg azokat, amelyekre a ház erkélyéről elláthat s az időre bízza, hogy cendre mindenütt kifeléjük fűvel, virággal, gyommal, én is megelégedtem azzal, hogy némely kérdéseket elővegyek s megoldani próbáljak. Hogy például a földtulajdonjoggal és elosztásával mi lesz, arról korai még gondolkodni, mert vele kapcsolatban a legmakacsabb emberi ösztönök harcát idézhetjük föl. Mindenre rákerül a sor: arra is, amiről elfeledkezünk. Az élet hurcolja magával azt is, amire mi hozzá sem férhetünk. Annakidején meglepődtem, amikor külföldi utamból megtérve, a kolozsvári tűzoltótornyot megpillantottam. Hát én arra sohasem gondoltam, s lám, mégis fennáll! Így lesz még nekünk sok boldog meglepetésünk.

Sohasem vettem a mészáros négyéves tervet túlságosan komolyan: de azért az első esztendő mégis nagymértékben előírászerűen folyt le.

„Jégbiztosítás — Gazdaköri cséplőgép — Tejszövetkezet — Bázisgép — Műtréteg — Gyümölcsfaültetés — „Főtér” parktérítésének előkészítése — Vízvezeték — Téli tájfalunk a faluban — Nőszövetesség.”

E pontok közül három ceruzával át van húzva. A tejszövetkezet, a falu közepén éktelenkedő nagy, üres, domboz térség rendezése és fásítása, valamint a falunak vízvezetékkel való ellátása elmaradt. Ezek helyett ügyesen megpipázva, mint a tintával írt sorozatban a megvalósított esetek, a következők állnak, szintén ceruzával írva: *„Nemesített vetőmagvak — Körhelyiség — Állatbiztosítás — Vegyes dalárda.”*

Különös idegenszerűséggel jelennek meg előttem az egyes képek.

A biztosító társaság tisztviselője csak azt várta, hogy a kukorica szárközépig érjen s a búza titokban a kalászhányásról álmodozzék. Ott ültünk a régi papilak tornácán. Akkor még a díjlevélben biztosított papi földek neveit sem tudtam. Talán Zsiga bácsi, talán a tanító segített. Mennyire biztosított őket? A tisztviselő nagy termést remélt, pompás árakkal. Egyelőre csak az volt biztos belőle, amit százalékos szerint fizetnem kellett érte s az érzés, hogy engem a fekete fellegek megijeszteni nem fognak. Még ki biztosít a faluban? Akadt még egy-két gazda. A második évben is találkozott; talán a harmadikban is. De azután a pénz megbolondult; a váltók hitelüket veszítették s a gazdák maradtak az ősi félelemmel.

Más.

A „dombon” körben álló gazdák. Az bizony jó volna. cséplőgépet vásárolni. Daczó Imre maga tanulja meg a gépészi mesterséget. Nem kell várni a székföldi gépekre. El kell menni Kolozsvárra gépnézőbe. A gazdaköri alelnököt lebeszélte a felesége. Gálfi József gyűjteni indult; eszerélen eszimat, jöjjön velünk. Kicsit drágák a gépek. A cselédem, Rózs, gyűlést járt el az estére. A papilak tornácán a rádió Mozart-szimfóniát zúgalt. Tizenkét gazda elhatározta, hogy a gépet megveszi, ha 25—30 jólálló akad. Ma bejárom a falut aláírásokért. Harmincegyen vagyunk! Teljes felszerelés, teljes költség százhatvanégyezer lef. Ötven gazda. Szentmihályról átkerékpározott Vass András. Ők is abban járnak, amiben a mészárosok. Torda megyében a cséplőgép tulajdonosok karatellé léptek. Búzá 16, parasztlabonát 20%-ért csépelnek. Gyűlést hívatott délutánra a csűrbe. Mire beérkeztem, a szentmihályiak már meggyeztek Demeterral. Tíz százalékkért mindent. Ez is eredmény. Esténként a mészárosok tovább gyűléseznek a tornácmon. A rádió messze elhallatszik. Néha az udvar is tele van, annyian hallgatják. Mára várjuk a cséplőgépet.

Más.

Három kezes kerestetik. A Mezőgazdasági Kamarától részletfizetésre tizenegy sorosbázisgép lehet venni. Pár év alatt kikeressük az árát. Használati díja boldanként negyven lef és első alkalommal a vetésnél megtakarított búza. Nem a mi határunkra való ez, tiszteltes úr! Kétezer lef árú búzá 1000 lef megtakarítottam meg vele, Feri, az éhmezsei ő!

hold földemen. Csak hogy a földet el kell ám készíteni jól. A göröncsökön táncol a gép; a levegőbe szórja a magot. Hát legalább rávezet a gép arra is, hogy ami a földnek jár, azt meg kell adni, becsületesen.

Más.

Használjunk műtrágyát. Már próbáltunk, tiszteletes úr, de nem vált be. Amolyan vörösös por: én búza alá szórta; a sógorom kukoricához. Hát az baj, mert azt recept szerint kell használni. Más kell a búzához, más kell a kukoricához. A földeknek az étvágya is különbözik. Mást kíván a savanyú és mást a sós föld. Ezerkétszáz leibe került a két mázsá: bizony, erre én is ráfizeltem.

Más.

A kőmáli szőlőhely tele szilvafával és fiatal nyári barackoltvánnyal. Domokos szegesdróttal körülkerítette: az üres helyekre húsz-huszonöt új oltvány kívánczik. Valamikor az egész hegységet, szépen kitárt oldalakkal a napnak, bátat fordítva a Torda-hasadék felől jövő hideg szeleknek, gyümölcsös kell, hogy legyen.

Más.

Esti összejövetelek a paplakban. A Népfőiskola kezdete.

Más.

Előgyakorlatok a Nők Szövetsége megalakításához. Pár gyűlés után felrobban az egység. Hírek szállingóznak, hogy a víz az olajjal nem vegyül. Ki legyen az elnöknő?

Más.

Nemesített vetőmagvakat hozattam Kolozsvárról, Budapestről. Egyik-másik bevált, ma is használja pár gazda az utántermését. A szójabab ébresztette föl a legtöbb érdeklődést; annak magjából sokan kértek. Kávét helyett megfelel. Az állatbiztosítást is megindítottam: igaz, kis lökést kapott, hamar megállott. A falu nagy papja, az öreg görögkatolikus lelkész többször is megpróbálta már, de mindig siker nélkül. Nem iratkoztak föl elegendő. Úgy pedig kockázatos a biztosítás, mert kár esetén egy-egy gazdára túlsok fizetés jut, amit nem lehet elbírní. Nekem kisegítő gondolatom támadt. Indítsuk meg annyi gazdával, ahány akad. De fizetni mindegyik csak annyit fizessen, mintha legalább nyolcvan állatra volna a biztosítás; tehát egy állat után egy nyolcva-

nadrázt. A kárvallott így kezdetben csak kevés térfelet kap; de a biztosítók száma évről-évre emelkedhetik s a végén zökkenés nélkül megvalósul a terv. Ott gazda fel is iratkozott. Sietve egy tehenem lábát törte, hogy első lehessen a biztosítási díj felvételében. A tehenet levágtam, húsát, bőrét eladtam; a teljes értékig még fennmaradó tulajdonképeni kárösszegnek mintegy tizenöt százalékát a tagok nekem megfizették.

Ha a tehenem lábát nem törte volna, a mesém még eddig sem tartott volna. Ez volt az első és — egyelőre — az utolsó állatbiztosítási eset Mészáros községben. A társaság most a feltámadást várja.

Ezzel az első esztendő véget is ért.

A lováhhíjakban a darab papíros, amelyre a négyéves terv le volt írva, valahogy elbűlt a levelek, kéziratok, jegyzetek halmozában s csak most került elő emlékeztetőnek. Vedd számba öreg legény, mit végeztél, mit meg sem próbáltál. Hát jól van. Számolhassuk magunkat tovább.

Öntözés a hurkolynki földeken. — Napközi otthon. — Templomépítés. — Paplak-építés. — Régi paplak átalakítása kultúrúzzá. — Villamosság. — Gyümölcsfeldolgozás. — Faluszépítés. — Népfőiskola. — Játsszótér. Ez volt a második esztendő előírása.

Sok hühö semmiért! Hány évülésem beszéltek, vitattak az öntözés ügyét. Akkor még hímes tojás voltam: szépen hántak velem a hívek. Meg nem ragadtak semmit, csak ügyeltek arra, hogy sok balt ne okozzak. Nem reám, de Kereki Andrásra főrmélt türelmetlenül Samu bácsi: Mit okoskodtok annyit? Kereki András támogatott és sokan támogattak. A közgyűlés belement abba, hogy a kút a kert közepén megássuk, a csatornákat a kert minden irányába szétvezessük — a saját költségünkön. Tordáról szakértő kertészt hozattam ki, a nyilak végeit bejártuk. Valami talán mégis lesz. Mégsem lett semmi. Olyan kevesen voltunk az öntözés mellett, hogy nem mertem a tényleges megvalósításhoz fogni. Maradjon el jobb időre, mint a vízvezeték és a villamosság.

A napközi otthon már fennállott — egy héttig. A tanító leánytestvére vállalkozott arra, hogy legyen a gyermekek kertésze. A templomkert oldalába pár székert homokot hordattam. Abban építgetett, játszadozott az a pár

gyermek, akit az anyja nagy féltve elhozott. De össze-terelve tartani a béránykákat nehéz volt. A templomkert kerítéslen, kút a közelben, az Aranyos nem sokkal meszebb. Elefka állandóan az újján számította, vajjon át-bujik-e az aranykapun ugyanannyi gyerek, ahányat neki reggel számba adtak. Hol van Jolánka, hol van Pista? Míg éreftük szálad, Lenke bujt el valamerre. Játéknak is unalmas volt ez, mert nem volt benne változatosság.

A templomot azonban megépítettük. A népfőiskola lendületbe jött, szépen kinőtte magát. A feleségem a télire Dániába utazott, a paplak egyik üresen maradt szobáját átengedtem körhelyiségnek. Hetenként három-négy esztén gyűltek ott össze a legények és a fiatal házasemberek. Terveken kívül vettünk magasnyomású gyümölcsfa-permetezőt s az előző évben elmaradt tejszövetkezet alapjait leraktam. Nemi volt ez az esztendő sem eredménytelen.

A harmadik és negyedik esztendő pedig kerékvágásba kapott s ha az út nem is az előzetes terv szerint haladt, mégis út volt ez és haladás.

Nyerscukor-gyár. — Kender-feldolgozás és fonás. — Fogysztási és értékesítési szövetkezet. — Hitelszövetkezet. — Gazdaköri sertéstenyészet. — Gazdaköri baromfitenyészet. — Traktor és más gazdasági gépek. — Falu-város szövetkezeti kapcsolatok. — Orgona.

Bécs felől megindult a pénz összeomlása. Átérjédt az egész világra. Bankok kapuit bezárták, a hitel meghalt. Szó sem lehetett arról, hogy a pénzt, pénzt és tőkét kívánó vállalatokat, amelynek ezen az 1932-re szóló előírásan egymás hegyénhátán szerepeltek, megalapítási lehessen. Még jó, hogy orgonára templomépítés közben megjött a hívek élvágya, most az megvan: igaz, hogy abból a pénztől paplak kellett volna, hogy legyen. Ami pedig a baromfiféléket illeti, a falu lassan átvette tőlem s román rősről a volt bírótól a vörös izlandi fajtlak tenyésztését. Én ezeket a Hanga szövetkezetek révén szereztem be: ugyanakkor Tordáról fehér Leghorn-tojásokat vásároltam. Hadd lássuk, melyik válik be jobban. Az olasz fehér tyúkok könnyen lefőzték barnás-vörös társaikat. Amíg az öt tyúkot s kakast el nem adtam, tojásból a ház soha ki nem fogyott. De hiába, ha a falunak a vörösök tetszeltek. Testes, szelíd állatok; van rajtuk mit főzni vagy eladni. Ez kell a kis-

gazdának. Egy nyáron két-háromszáz tojást is elcseréltem, hogy rászaporodhassék mindenki. Lőrinczi Laci megtanított, hogyan készítek csapófészeket. Hat kis láda egybeszerkesztve; az ajtaja bezárul annak, amelyikbe a tyúk belebúvik tojni. Csendesen ül a szalmán, várja az eredményt. Én pedig vagy a feleségem, időnkint kiereszteljük őket s a tojásokra fölírtuk a tojó tyúk számát s a tojás kellét. Egész nyáron ilyen pontosan folyt minden: a tanuló nem győzött csodálkozni.

A negyedik esztendő előírása rövid volt, de nagy kívánságú. — *Vidéki gazdasági szakértő. — Kultúrház építése. — Vidéki orvosszakértő. — Téli fürdőház. — Gazdaköri kovács, asztalos stb. műhelyek.*

Gazdasági tanácsadót már 1932-ben alkalmaztunk. Orvost 1934-ben. A megnagyított iskolába azzal a gondlattal állítottam be gyulapadot teljes felszereléssel, hogy azt mindenki használni fogja majd szükség szerint. De a kultúrház s a téli fürdő még mindig csak álom. — Ez a mérlege a mászkői négyéves tervnek.

Sohasem vettem túlságosan komolyan; bot volt csak, amelyre rátámaszkodtam néha. Mégis tisztességgel teszek neki azzal, hogy elszámolok róla. Nem tartom hízélgéssel és meg nem érdemelt dícsérettel. Talán sem előbb, sem hátrább nem állanánk ma, ha össze nem szerkeszttem hat évvel ezelőtt. Az valósult meg, amire az idők teljessége elérkezett: a löbbi csak addig élt, ha meg is született, ameddig gondomban tartottam, lehelletemmel melegen tettem. Öröömöm azért van, mert valami megindult s az álmain velem nőttek. Nyomokra kaptam, ösvényre tapostuk: út lesz belőle, már látszik. A népfőiskolázás az egyik ösvény. A tejszövetkezetből s a vidéki gazdasági tanácsadó alkalmazásából indult ki a másik. A hurkalyuki kertek alól szálad neki a harmadik, aki a földbirtoklás igazságát viszi. A jövőt is tisztábban látom. Vajjon istenvölgyévé válhatik Aranyosszék?

Újabb ezeréves tervet kell szerkeszteni.

Amerikában futószalagokon mozognak előre a tejestübegek. Erdély Amerikától nyolcezer kilométerre fekszik. Mészkon most bántják a papi családot, szolgálótól, szolgálóstól, lovastól, szamarastól, szekerstől együtt a tejszövetkező mozgalom születési fájdalmait.

1930 őszén vettem Jancsi nevű lovamat s 1931. év februárjában fogadtam Mihály nevű szolgálmat. Jancsi meg Mihály az együtt összesen annyi, mint a tejszövetkezet.

Hát igaz, egyebek is kelletek hozzá.

A szelfdarcú Nyitrai Mózes, aki akkor diák volt s most papnak tanul, azelőtti ősz elején végigjárta Torda sok utcáját s a cementgyári munkások házait. Kis cédulákat osztogatott, amelyeket opálográfon sokszorosítottam: **FRÍSS TEHÉNTÉJ NAPONTA HÁZHOZ SZÁLLÍTVA.** A mészközi gazdakör tejértékesítő szakosztálya minden reggel 9 órakor szállítja be a tejet Tordára. A vezetőség a tej tisztaságára és minőségére a legnagyobb gondot fordítja. A szállítás üvegekben történik... Feltűnt ugyanis a jelentkezőknek Mózes. Kítt az egész talán ötven liter naponta. De annyi tej nem találtatott Mészkon. Várni kellett tavaszig. Akkor meg a tordai rendelők olvadtak le kettőre. Két Márton: az egyiknek kellett másfél liter, a másiknak három liter tej. 1934 február 15-én indult el az első szállítmány: Mihály a Jancsival a kétkerekű kocsin bevitt Tordára négy darab egyliteres és egy darab félliteres üveg tejet, az én Piros nevű Torockón vásárolt fekete tehenemtől.

Az üvegeket a tordai üvegyárból vettem. Gyönyörű, egyenesen tejszállításra készített vastagfalú üvegek voltak, amelyeket kis kerekrevágott kartonpapírral kellett lefedni. Olyanokat Torda még sohasem látott. Öröm volt rájuk nézni. A sűrű tejszín meggyűlt a nyakán mindegyiknek. Onnan le lehetett olvasni mindjárt a tej minőségét is.

Két hétig így járt be mindennap Mihály a Jancsival. Márciusban napi 20 literre szaporodott fel a tejszállítás. Az üzleti előirányzat szerint a tejüzem tartozott nekem a fuvarért s a szélhordásért minden napra 50 lejjel. A tej kezeléséért, az üvegek mosásáért, megőrzéséért, bedugasz-

lásáért másfél literenként ötven banival. Az első fél hónapot nem számítottam, mert akkor csak az én tehenem szolgáltatta a tejet. De a második hónapra már elkészítettem a kimutatást.

1931 március hónapban szállítottunk összesen: 547 liter, azaz 304.66 kupa tejet. Ezért a gazdákknak kifizettem kupánként 6 leit, azaz összesen 2188 leit.

Ugyanezért a tejért a rendelők nekem tartoznak s aki nem fizeti meg, azzal perelhetek én, kupánként 7 lejjel, azaz 2553 lejjel.

Kupánként levonatott tehát minden gazdától 1 lei a költségekre, ami kitesz összesen 365 leit.

De mivel a 31 napi szállításért Balázs Ferenc mészközi unitárius lelkésznek, úgy is, mint kinevezett főbolondnak s mint jövőnek kölcsönző számító gazdának, jár összesen 1550 lei, valamint 132, összesen tehát 1732 lei, amiből ő csak 365 leit kapott meg, a tejüzem tartozik a fentnevezett lelkésznek (mely jó szokását mind a mai napig tartja) összesen 1367 lejjel.

Ez a tartozás minden hónapban növekedett.

Az előirányzat szerint akkor fizette volna ki a kupánként levont 1 lei a költségeket, ha naponta 150 liter tejet szállíthattunk volna Tordára. Ez sohasem történt meg. Az áprilisi átlag 35, a májusi 52 liter volt. A csúcsteljesítmény néz a napé volt nyár közepén, amelyen a mennyiség kitért a 87 literre. A tejszállítás nyolc hónapja alatt tehát a tejüzem fuvardíjban és kezelési költségben mintegy nyolcezer lejjel maradt adósom. Ehhez jár még a kontósoktól soha meg nem kapott mintegy másfélszer lei és a befektetésből: üvegek, tejeskocsi, tejesládák, gyűjtőedények stb. vásárlásából, a befizetett üzletrészeket és a megmaradt felszerelés értékesítésén túl fennmaradó három ezer lei. Szép szám jött ki belőle: 13.000 lei. Ezt csak némi-kép enyhíti az a körülmény, hogy közben három tehenet fejtem s így jövedelmem is akadt a ráfizetés mellett.

Nyolc hónap keserves kínlódása!

Este kezdődött a munka. A gazdák hozták az esti fejést. A gyűjtőedény ott volt felállítva a kicementezett pincében. Maga mennyit hozott, Gherán bácsi? Írtuk be a neve után a bemondott mennyiséget. Egy nap rájöttünk, hogy a mészközi gazdákknak nemigen esik jól a tejhordás, ha bár egy ujjal kevesebb tejet nem hozhatnak. Akkor

meglepetésszerűen előbb mérőedénybe töltöttem a tejet. A huszonöt gazda között alig akadt egy pár, aki a mennyiséget becsületesen kihozta volna. Kit csaltak meg? A tordai rendelőket? Őket nem, hiszen én a tejet azonnal üvegekbe töltöttem vagy főttem, amelyek nyakán hitelesen jelezve volt a liter vagy fél liter. A naponta néha 3—4 litert kitevő kár teljesen engem terhel, hogy a tizenháromezer lei ilyen csúnya szám ne maradjon, hanem legyen belőle bár tizenégy.

A gyűjtőedény rézesapján keresztül a lámpa pislogó fényénél töltöttem a tejet az üvegekbe.

A pince közepén medence. Benne hideg víz. Az üvegeket bele állítottam. A nyári meleget jégverem nélkül is valahogy meg kellett csalni. Ami megsavanyodott másnap reggelre, az az én károm volt: hiszen kezelési költséget számítottam föl, vagy nem igaz?

Az is az én károm volt, amikor valaki állott tejet öntött a többi közé s megrontotta vele az egészet.

Másnap reggel a kakasokkal kellett fölkelnem. Ki a hűvös nyárikonyhába, nagy fakalapáccsal, éles acélsővel vékony papírdeszkből kivágni az üvegeket lezáró korongokat. Már jönnek a gazdák a reggeli fejéssel. A gyűjtőedény kimosva és kiforrázza, akkor már ott állott fenn a nyárikonyhában. Újabb csapolás újabb üvegekbe. A pincéből felhordani az estiket. Óvalosan, egészségügyesen megszorgolgatni mindegyiket: vajjon nem savanyodott-e meg benne a tej. Rápatlantani minden üvegre a záró-korongot, ládába rakni őket. Mihály addigra már megejtette, megitta, megkeféltte, befogta a Jancsit. Most még csak felrakni kellett a ládákat a kocsira s a vizes lepedőket rájuk teríteni. Mehet a tejkülönítmény!

Eddig tartott az én feladatom. Délután kezdődött a feleségemé.

Mihály hozta haza a tejesüvegeket. Ha kedve kerekedett, valamelyik utcai vízvezetékűnél már kiöblögette őket Tordán. De Mihály a kedvét legtöbbször arra tartogatta, hogy hazafelé a kocsin leányokat hurcolgasson s a kontósoktól fölvert pénzek egy részéről velem el ne számoljon (tizenégy meg egy az tizenöt). A tejesüvegekkel telehordta a konyhát. A feleségem meglopta délutáni álmát; vizet kellett melegíteni, üvegeket mosni, tisztálni, forrázni, szárítani. Hát a vacsorával mi lesz? Bár egy tenyérnyi hely

van-e a főzőkemencén egy lábaskának? A nagy horgany gyűjtőedényről nem feledkezett-e meg? Szaladj, Rózsí, siess, amerikai feleség! Mindjárt este van, jönnek a gazdák a lecsapolt kupa tejekkel. Pálcat dug az asszony minden üveg nyakába, úgy mártogatja őket a forró vízzel telt fazékba. Mikor kiemeli őket, hányszor megforrázza az ujját a lecsapogó víz!

Amerikában futószalagokon mozognak előre a tejesüvegek s gépek végzik a mosogatást. Erdély Amerikától nyolcezer kilométerre fekszik. Mészkön most bántják a papi családot szolgástól, szolgálóstól, lovastól, szamarastól, szekerstől együtt a tejszövetkezeti mozgalom születési fájdalmai.

November hónapban beszüntettem a tejszállítást. A tej elapadt, a Jancsi újra csak harminc literrel kezdett a városba járni. Nem, Mészkönek nem való a tejüzlet. Kevesen vagyunk hozzá. A nép egy része gyárakba jár, más része bányász. Az alszegiek közel kapják Tordát a folyó balpartján; beszállítják a tejet maguk. A felszegiek kontóra hordják a bányászoknak. A tehennel is baj van. A legelő nagy, de hitvány. Tönkremegy rajta a jószág. Istállón nem lehet tartani őket, lucerna és lóhere nem a mészközi határra való. Most megállunk a tejszállítással. De jövő évben, tavasszal újra megindulunk. Vajat fogunk készíteni. A friss tej szállításához úgyis csak nemzetgazdasági önzetlenségből kezdtem. A városokhoz közel eső falvak szállítsanak friss tejet, ezzel érveltem. Vajat készítsenek a hegyek közé eldugott félreeső községek. Hát ez elvnek és elméletnek helytálló és igaz is. Annyira igaz, hogy Tordát Torda maga, meg a közeli Alsószenfihály s a többi szomszéd falvak el is látják tejjel. Ott számítottam el magamat, hogy a közelséget kilométerekkel mértem. A százezer lakosú, földműveléssel alig foglalkozó Kolozsvárhoz a húsz-harminc kilométerre fekvő kalotaszegi falvak is közel esnek, míg a félig földművelő Tordától a nyolc kilométerre elterülő Mészkö már távol fekszik. A friss tej szállításával megbuktunk. Vajat fogunk készíteni. Azt is csak addig, ameddig valamelyik szomszéd, jobban tejelő község étvágyra nem gerjed s át nem kéri tőlünk a gépeket. Nem engedjük a leányzót meghalni. De a telet már jobb, ha átalussza!

A tejszállítás megszüntetésének mindenki örült; de Jancsi szinte megadta neki az árát.

Háromnegyed éve már, hogy a lovat saját céljaimra sohasem használtam. Most felszabadult a fogat; a feleségemet vele vittem be Tordára, ahonnan együtt Kolozsvárra (ő még tovább, Dániába). A ló két napig ottmaradt Tordán, a cementgyári istállóban. Mikor visszaérkeztem, a kocsisok azzal fogadtak, hogy közben a Jancsi szinte elpusztult. Egyszerre csak leesik és kínlódik, nyög a földön. Felállani sem tud. Ugy húzták föl nagynehezen. Megjártatták az udvaron. Kólikás. Tükre van menve teljesen. Micsoda legény volt az a Mihály: hogy tartotta? Amíg a ló tejjel járt be mindennap Tordára, addig megrázogatta beteg gyomrát futás közben; élt, ahogy élt. De most meg fog ártani neki a pihenés.

Két hétig azt hittem, hogy kifogyok a lovamból.

Nyitrai Zsiga volt a kicsi szolgám: ő azonnal jelentette, ha Jancsi fújni és sóhajtani kezdett. Akkor ki vele az istállóból, járni az udvaron körbe. Egy éjjel zajt hallunk. Ott fetreng a drága ló az istálló földjén. Szomszédok jönnek, csikorgó téli éjszaka, úgy emelik föl a gerendára kötött esígyával. Az udvaron újra elesik. Aztán ráülteik Zsigát, kinyitják a kaput! Üssed, Zsiga, meg ne álljon! Addig él, amíg fut! Szegény pára nagy szemeivel vádolja a világot, amikor visszaérkezik. Miért is nem engedjük, hogy elpusztuljon?

De azután mégis előszedi magát. Húst rak magára. Füleit mozgatja. Ki hitte volna, hogy így helyrejöjjön? Már újra a régi, büszke Jancsi, aki úszik a levegőben, amikor a kétkerekű kocsi elé befogom. Mégsem végződött szomorúan a fejszállítás.

Csak a hírekkel van mindig baj.

Megállapítja mindenki, hogy üzletembernek való nem vagyok s ez szomorú megállapítás akkor, amikor családosan magam is élni akarok, de még ezenkívül azt is eszembe vettem, hogy a falu s a vidék dolgán is lendítek.

Igaz volna ez, vagy a hírek hazudnak?

Merek és kockáztatok, mint minden üzletember, amikor új területen jár. Nem félek az első év ráfizetésétől. A gyereket is dajkálni kell valameddig, csak azután tartja el az anyját. Hát jól van, tizenötezer leít ráfizeltem erre a milliósra ígérkező üzletre: az aranyosszéki tejgazdaságra. Még a jövő évben is megkockáztatok ötezer leít, esetleg többel. Tejfölöző gépet és köpülőt veszünk. Mi húszezer

leít akkor amikor ha a remények fele beválik, havi ötven-, sőt százezer leies forgalmat kell az egész vidékre kiterjesztett tejszövetkezetnek elernie?

1932 tavaszán megvásároltam a köpülőt, a próbacsöveket. Tejfölözőről gondoskodnom sem kellett. Annakidején a torockói tehén borjának vettünk már egy kisméretűt, hogy lefölözött tejjel tarthassuk. Az máris let volt szereve a papilak tornácára. A vajgyúró padot egyelőre egy lapító helyettesítette: azt a pincében helyeztük el. A régi hívek, a tavaiyról pénzt látott hívek azonnal csatlakoztak. Samu bácsi már nem kérdezte, hogy mit okoskodunk. Már az első nap, május 20-án, ott volt hat liter tejjel. A többi meszkói gazda is hamar észbekapott. A negyedik nap megjelentek a feisőszentmihályfalviak Pálfi Miklós vezetésével. Augusztus 18-án pedig megjött az első kövendi fuvar 30 liter tejjel.

Ez az év már másképpen indult és másképp is fejeződött be, mert be sem fejeződött, ma is tart.

Olyan vajmesterré váltam, hogy olyant Aranyosszék nem ismert: igaz, semilyent sem ismert azelőtt, mivel a háború előtt hamar megszűnt sinfalvi tejszarnokot leszámláltva, vaját géppel Aranyosszéken még senki sem gyártott.

Könyvből tanultam a mesterséget. A gazdasági tanácsadónk ugyan adott tanácsokat, de azok veszélyeseknek és bizonytalanoknak bizonyultak. Mégis jó vaját készítettünk. Tordai orvosvevőink dícsérték erősen. Csak a beszállítással volt baj. Tizenkét esztendőös fiú a Lajos. Kosárban hordja a vaját Tordára. Megvanak a rendes vevők — a vaját is kontóra vittük, mint a tejet —, de amíg Mészkörről Tordára jut, a keserű lapi alatt vizes kendőbe csomagolt vaj ellágyul. Sebj! Amit a vevők át nem vettek, azt átvette a Tordai Haugya Szövetkezet, amelynek üzletvezetője végtelen türelemmel segített át a kezdet nehézségein.

Két különlegessége volt ennek a hivatalosan még mindig meg nem szervezett tejszövetkezetnek.

Ellentétben a többi vajkészítő üzemekkel, én ragaszkodtam ahhoz, hogy a vaját közvetlen széleszással egyenesen a fogyasztóhoz juttassuk. A tordai vevők előírták a napokat, amelyeken egy-egy adag meszkói vajra igényt tartottak. Mi a kívánt mennyiséget pontosan helyhez juttattuk, illetőleg ezen erőlködtem, e miatt kínlódtam mindig, hogy a pontosság meglegyen. Nem volt meg mindig, baj

volt elég mindig. A tordai házasszony déli 1 óráig reménykedett, hogy a vaj betoppan. Akkor szaladjon vagy szalasszon valakit a boltba; pedig a délelőtti fentjárt a piacon. Volt harag és szidás. Lajos megkapta mindig, amit megérdemelt. Mégis vevőink elég hűsögesen kitarítottak.

A másik jellegzetesség a zsebbe vágott. Most — okulva az előző év keserves tapasztalatain — megköveteltem a gazdától a kimerítő hozzájárulást. Szövetkezeti szellem. Törődés még nemigen jelentkezett. Én voltam a szövetkezet. A begyűlt havi jövedelemből a havi kiadásokat levontam. Az adatokat mindenki ellenőrizhette. Azután kiszámítottuk, hogy a tejet hány lejjel, hány banival lehet fizetni. De a pénzből tíz százalékot visszatartottam. Abból áll össze az üzletrész, az alaptőke. S ha már összegyűlt? A tíz százaléka mindig levonódik. Az a vidék szövetkezeti előhaladását fogja szolgálni. A szabályzat így szól: „Minden tag eleve tudomásul veszi a neki járandó jövedelemből 10% levonását, amelyből üzletrésze befizetődik; az üzletrész teljes befizetése után pedig a vidék szövetkezeti mozgalmait elősegítő, az igazgatóság rendelkezése alatt álló alap válik.”

Amikor a szövetkezetet áthelyeztük Kövendre — Simfalva nem vállalta —, súlyt helyeztem arra, hogy a két jellemvonás az új talajba is átültetődjék. Fikker János kövendi unitárius lelkész konyháján történt meg az átadás. A tíz százaléka levonásába bele megy-e mindenki? — kérdeztem. Az összegyűlt nyolc vagy tíz gazda belement mindenbe. Mégis föl kellett hagyni ezzel a lényeges alapgyűjtéssel. A tíz százaléka ugyan mai napig levonja a szövetkezet, a ténylegesen és hivatalosan megalakult szövetkezet vezetősége, de a kiadásokat abból fedezi s így az voltaképpen nem szövetkezeti adó már, hanem egyszerű és elmaradhatatlan üzletfenntartás. A vaj házhozszállítását is megszüntették. A tordai szélesztással megbízott volt gazdatiszt ráúnt a dícsőségre, a vevők névsora is elkallódott s a kövendiek kénytelenek voltak egy tordai román bodegással szerződni: De ha ez a két szerelemmel melegengetett alap, elv egyidőre el is sikkadt, a tejszövetkezet maga fennáll, él, működik! Fikker János második apjává lett. Most már az ő feleségén volt a sor, hogy panaszkodjék. János, János, soha itthon nem vagy, reggel a tejet méréd, este a fokokat számítgatod! — De a szövetkezet nőtt, fejlődött, gyarapodott a keze alatt. Még meg is nadzott: Bágyonban új

szövetkezet alakult. Aranyosrákoson és Harasztoson magánkezek hozták létre tejcsernokokat.

A tizenötezerleies befektetés, (me. meghozta gyümölcseit).

Ezt így tudtam én.

A hírharang azonban mást kongatott rekedten. Lássatok minden népek és tanuljátok! A mészköi pap rajta vesztett: lám, a kövendi milyen szépen vezet!

Az bizony, vezet s könnyű neki, amikor készen s szépen a konyhája asztalára letettem neki mindent.

Csak a tizenötezerleies adólevelet, a kezdet díját, a befektetések legelejét, csak azt felejtettem a zsemben.

A SZAKTANÁCSOS ÚR

Szekerekkel és kocsikkal ott volt a vidék vezetősége. Ott volt Török Elemér is, mint valami kiállított tárgy. Első díjat nyert megváltó, aki ügyében, (me, hét falu színe-jára tanácskozik.

1931 karácsony táján eszembe jutott, hogy Mészkönek már másfél éve papja vagyok. Telik az idő: maholnap negyvenéves évfordulómat ünnepelem. Ügyelni kell arra, hogy minden évre jusson valami aranybetűkkel fölirandó nagy tett. Az első nyáron megszerzett cséplőgépjért tudom, emlegetni fog a fulu halálomig, hol lágyan, hol keményen. A másik nyáron új templom épült; az már valóban nevezetes eseménynek számíthat. Mi tüntesse ki az eljövendő nyarat?

A feleségem távol, Dániában telelt. Fokos dűn és angol kéziratokkal bajlódott egy Szabó Dezső arcú pap házában. Én kosztra a tanítóhoz jártam át s a meleg konyhában, emlékszem, nem kis izgalommal főztük ki a vidéki gazdasági tanácsadó alkalmazásának a tervét. Kerfienünk kell egy fiatalembert, aki egyelőre kevés pénzért is elvégzi az ültető munkát. Apostolkodnia kell, magát hasznossá tennie, megkedveltetnie. Tíz falut vonunk be a mozgalomba.

A magyar halállal rég kimúlt gazdaköröket felújítjuk. Vezetőséget választatunk minden faluban, ez majd magára vállalja a havi háromszáz lejek előteremtését. Hatvan gazda egy-egy pakli dohánynal kevesebbet szí minden hónapban s tíz faluban tízszer hatvan gazda. Az háromezer lei. Nem sok, de több mint semmi, ami sok okleveles gazda kenyere most.

Főtt a terv és forrott. Megírtam a kis újsághíradást, amelyben „vidéki gazdasági tanácsadó kerestetik”. Karácsony után berándultam Kolozsvárra. Átvándorolt a cikk a Kaesó Sándor zsebébe. Éreztem, hogy a kocka el van vetve. A cikket még visszakérhetem, mielőtt megjelenik a Brassói Lapokban. De ha egyszer útjára engedem, az meg nem áll, apostolok fognak jelentkezni, a falvakat össze kell járnom, az anyagi lehetőségeket meg kell teremtenem, visszalépni nem lehet: gazdasági tanácsadónk lesz...! Amikor Mészkon és Sinfalván a havi háromszáz lejekért kezességet bizottságot összehozni sikerült (Sinfalván még könnyebben, mint saját falumban), nem az volt az érzésem, hogy na, most már tudom, menni fog a dolog. A kezdeti örömet, a megvalósulás útjára való lépés boldogságát már akkor megéreztem, amikor az első nyilvános lépést megtettem.

Örömet mindig abban éreztem, hogy amit tervként kinyilvánítottam, abba teljes lélekkel befeléköltöttem s nem nyugodtam meg a végső sikerig.

El volt vetve a kocka. Gyallay Domokos és dr. Szász Ferenc ajánlásával mindjárt jelentkezett Török Elemér, akinek nevét ügyes szakecikk alatt már sokszor olvastam erdélyi folyóiratokban. Utána még többen, ismeretlen nevű fiatal emberek. Mi Török Elemér mellett döntöttünk. Bár éreztük, hogy a fiatalság ringékony-sága, találékonysága és alkalmazkodó-képessége nagy előny, az ötvenéves, lehiggadt ember tekintélyét és szaktudását akkor többre becsültük. Egy napon éppen vallásórát tartottam az iskolában. — bekopogott a magas, értelmesarcú férfi, bizalmatgerjesztő mosollyal, készen, hogy vállaljon mindent. Tárgyalások, tervek, részletek megbeszélései. Felelősséget nem vállalhatok a havi fizetésért. Előbb tudnunk kellett, hogy találunk-e megfelelő embert. Járnia kell a falvakat, előadásokat tartania, a haladásra kész gazdákkal üzemterveket kidolgoznia, őket a megvalósításban segítenie, ellenőriz-

nie. A termények értékesítésének lehetőségeit kigondolnia. Csak ha az emberünket megtaláltuk, akkor kerülhet sor arra, hogy a vidéki szervezkedést megindítsuk.

Az emberünket megtaláltuk. Akkor be Kolozsvárra, az Erdélyi Gazdasági Együlethez, hogy Török Bálinttal, édesapám régi jó barátjával, a gazdakörök felújításának módzatait megbeszéljük. Gyűléseket kell összehívni. Török Bálinttal végigjárjuk a falvakat. Hoz magával mozigépet is — igaz, az pénzbe kerül, s az ő útiköltsége is, amit én kell, hogy előlegezzek. De esetleg meg fogja érni. A Janesit befogjuk a szánkába. Csengőt akasztunk rá. Sikerrülnie kell a vállalkozásnak.

S jártunk faluról-falura, Szentmihályra, Bágyonba, Kövendre, Rákosra, Várfalvára, Sinfalvára. Mindenütt ugyanaz a műsor: délelőtt egy helyt, délután és este más két faluban. Itt az ideje a gazdasági szervezkedésnek! A tespedés célra nem vezet. Kezünkbe kell vennünk dolgaink intézését. Nem javasolnók a gazdakör felújítását, ha nem állhatnánk elő ezzel az új tervvel: alkalmazunk gazdasági tanácsadót a vidék számára, aki majd a megteremtett kereteket kitölti, a gazdák érdeklődését ébrentartja. Megalakulnak-e? Kik választanak meg elnököket? Kik lesznek a bizottság tagjai, akik a havi háromszáz lei előteremtését vállalják?

Egy-egy negyedórára kiszöktem a tárgyalóteremből. Aranyosszéket vastag hó borította. Mesébe illt a falu képe, fehérkucsmás házak és emberek, barátságos köszönések, szürkületkor a felgyúló, sárgafényű ablakok. Így, ilyen csendes és jóságos világban mindenki odahúzódik a kályha mellé, az emberek közelebb kerülnek egymáshoz, most binni lehet, hogy az élet jóra vezet. Ott benn, az iskolában jóakarátú emberek adták össze a lelküket mindnyájunk közös előmenetelére. Milyen szép minden! Isten völgye ez a vidék. Az emberek kérges szívében hibátlanul él a jóság.

Mire a hó elolvadt, Sinfalvára összehívhattuk a Felső-Aranyosszéki Gazdakörök Szövetsége alakuló gyűlését. Szekerekkel és kocsikkal ott volt a vidék vezetősége. Ott volt Török Elemér is, mint valami kiállított tárgy, első díjat nyert megváltó, aki ügyében íme, hét falu színe-java tanácskozik.

Beszédok, szónoklatok, javaslatok. Szépen folyt le a

gyűlés; elő voltak készítve a lelkek. De az elnöki tisztéget senki sem vállalta. Az ügyek intézése, mint helyettes elnökre, reáruhárult a legközelebbi gyűlésig, amelyet sohasem tartottunk meg.

A gazdasági tanácsadói állást azonban megszerveztük. Török Elemért megválasztottuk, beiktattuk, 1932. március 17-én foglalta el az állását. Egy darabig nálam lakott. A legényszobába még egy ágyat bethettünk. Reggel a könyvespolcon keresztül, amely a kiesi szobát kettéosztotta, lestük egymást, hogy a tanulságos, józsu beszélgetést mikor lehet már megkezdeni, amely sokszor a nap fő elfoglaltságát jelentette. Az én havi fizetémért én eleget kaptam Török Elemértől. Látszani, igaz, nem látszott a gazdaságon, hogy szakértőkéz vezeti. A lovani Tordát kéféltelenül azért most is gyakran megjárta, a trágyadomb környékét ezután is a tyúkok tartották rendben. De a Kopta gyümölcsös üzemtervét ő készítette el és sok apró, kis dologban jól fogtak a tanácsai.

Az volt ő testestől, lelkestől: tanácsadó. Adta, amikor kellett és akkor is, amikor nem kellett. Hiba nélkül, igaz, egy emberfia sem találta. Az ő tanácsai sem váltak be mindig, bár óvatosságból ugyanabban a kérdésben gyakran az egyik faluban egyféleképpen, a másikban másféleképpen vélekedett. Mindenhez értett, ez volt a másik hibája. Ahhoz is, amire csak azt lett volna szabad választania: ezt nem tudom. Tekintélyének legelső csorbulása akkor esett Mészkon, amikor a szőlő karikázásának módját kint a hegyben pompásan megnagyarázták; de ezzel az emberek nem elégedtek meg. Mulassa meg nekünk, tanácsos úr! A tanácsos dolog az lett volna, ha ő bevallja, más dolog valamit tudni ésszel és más dolog ugyanazt megtenni kézzel. Ezt mindenki megértette és elfogadta volna. De ő elvből mindenre képesnek tartotta magát s ügyellen kézzel, nagyrehezen végrehajtott egy karikát. Az emberek mosolyogtak. Hiszen ezt az öreg Csegezi jobban megcsinálja! Persze, hogy jobban megcsinálja, hiszen ő életében már sok ezer szőlőtőke mellett térdelt, míg a Török Elemér dolga egyéb volt.

Egyébként ritka kifartással és fáradhatatlansággal rólta a falvakat. Kis, bekötött naplókönyvébe mindennap be kellett jegyeznie, hol járt, mit végzett. Munkája eredményét nem is lehet fölmérni. Néha csak ez állott vala-

melyik napról: Ma Kövend határában jártam, a gazdákkal a burgonya vetőgumó fölfrissítésének szükségességéről tárgyaltam. A tény az, hogy a kövendi gazdák egy része előválasztása után jó egy évre tényleg kieserőlt a vetőgumót: Maroshévízről két vagón krumplit hozatott. Mennyiben tulajdonítható ez az ő személyes befolyásának és mennyiben egyéb körülményeknek, vitatható. A mészközi határon a fiatal Hosszú Miklós, aki leghűségesebb hallgatója volt mindig, apja ellenzésére és a falu bölcse, mindenható gazdáinak lenézése mellett is már második éve viszi keresztül a tarlóhántást és az őszi mélyszántást a tavaszi szántás mellőzésével. Olyan kukoricája senkinek sem volt az idén talán az egész vidéken, mint neki. Példáját ma már többen követik, főleg románok. Itt is ki képes arra, hogy a Török Elemér befolyását százalékszerűen kimutassa? A gyümölcsfa-permetezések elterjedése vajjon mennyiben az ő és mennyiben a várfalvi pap érdeme? Sohasem tudható, mikor hull egy okos szó magja jó földbe. Vettek és bűn, ha valakit hibái miatt hamar elintéznek. Kevés az irgalmasszívú ember manapság.

A gazdasági tanácsadó székhelyét Mészkről áthelyeztük Sinfalvára, később Kövendre. A kövendi gazdák megszervezése, tejszövetkezetebe való bekapcsolása lényegesen az ő érdeme. Két hélig fölállva hozták át a kövendiek a tejet Mészkrre, ki lóval, ki tehénszekérrel. Azután a tejszövetkezet átköltözött Kövendre. Ott volt annak újraindításánál, berendezésénél. Néha kicsit összeférhetetlenül viselkedett. De hasznossága kétségbevonhatatlanul beigazolódott.

A fizetést bizony elég rendetlenül kapta. Legpontosabb volt Mészki és Aranyosrákos. Fizetett még Sinfalva, Kövend. A többi falvak helyett én tettem ki a pénzt. Mentőségül a nemfizetésért, az emberek gyakran hozogatták fel, hogy nem vált be a tanácsadó. A végén ezt magam is elhitttem. Parancsoláshoz szokott ember volt Török Elemér. Hűszervi gazdatiszti szolgálat, amely alatt sohasem szabad szótárvételekkel, hanem mindig grófokkal és heresekkel volt dolga, rá is reányomta a bélyeget. Vagy úgy beszélt az emberekkel, mint báró és grófi munkaadóival, vagy pedig mint heresével. Utódja ez állásban, egy külföldi akadémiát végzett tevékeny leány, így jellemezte őt egy levelében: „Török Elemér megmutatta, hogy úgy elvben, mint gya-

korlatban ért a gazdálkodáshoz. Eleinte sikeresen működött. Előadásai érdekelték az embereket. Gyakorlati tanácsadása azonban nem vált be. Nem tudta magát beleélni a kis, fízholdas gazdák gondolatvilágába: nem tudta megítélni, mit lehet megvalósítani és mit nem, milyen ott a munkabeosztás, mennyi újítást lehet egyszerre bevezetni. Más vidékről jött és mégsem hallgatta meg a gazdák sokévi tapasztalatait. Nem igyekezett azok felhasználásával valami jobbat teremteni. Nem magyarázott az embereknek, hanem csak parancsolt. Nem ellenőrizte, hogy a gazda tényleg végrehajtja-e azt, amit neki mondott s így nem tudta, hogy minek tulajdonítsa a balsikert. A gazdák nem szerették. Néhány esetben látták, hogy nem válik be az, amit mond, más esetekben be sem várták, hogy tényleg használ-e a tanácsa. Nem fizették és a tanácsadó kénytelen volt elmenni.

Ennél jobb jellemzését a sok dícséretet megérdemlő, de sok tekintetben szerencsétlen Török Elemérnek sohasem hallottam. Terus ugyanazokat a falvakat járta, ugyanazokkal az emberekkel beszélgetett egy évvel később: láthatlanul is többet tudott elődjéről, mint én, akit egy alkalommal, mert tanácsot adtam neki én is, éretlen tacsónak nevezett. Senkisémet hallotta, csak a csillagok és a lovam. Gyönyörű, holdvilágos éjjelen hajtottunk haza Mészköre talán Sinfalváról, talán Kövendről. „Én tudom, hogy kell a paraszttal bántani!” — düllesztette ki a mellét. Ezzel a mondásával el is árulta Török Elemér, hogy nem tudja. De sajnálom, hogy nem végződött együttes próbálkozásunk kellemesebben. Megérdemelné, hogy több jóérzéssel gondoljanak rá az emberek.

Elmenetele után szélesend állott be Mészkö és a vidék életében. A gazdakörök, amelyeknek felújítása szinte háromezer lejembe került, lassan újra visszaroskadtak életelen életükbe. Nem volt, aki beszélgesse az emberekkel, meggondolkoztassa őket, tervekkel álljon elő. Kövend vitte a tejszövetkezetet: fiatal papja éppen úgy tele volt tervekkel, mint Mészkön jómagam. De a többi falvakból híreket sem kaptam. A Gazdakörök Szövetségének újabb közgyűlését sohasem hívtam össze. Pihentünk és rágtuk a tanulmányokat.

Aranyosszékeknek nem kell gazdasági tanácsadó, mert az aranyosszéki gazda, az igazán jó gazdák kivételével,

többet tud, mint akármifajta széltológató, aki mindent csak könyvből tanult. Őri huncutság volt az egész, egy urat a nyakunkba sóztak, hogy tartsuk el, megjósolta ezt már előre valaki Bágyonban. Nekünk nem tanító kell, de olyanféle, aki eladja hagymánkat, káposztánkat, burgonyánkat. Ezt csinálják meg az urak. Az áruértékesítést szervezzék meg! Akkor hiszünk maguknak.

Jól van, bágyoni székely. Sok mindenre szükség van, a jó tanács is elkel, sokan sokáig érezték hiányát a tapasztalt, értelmes vezetőnek. De némely dolog égetőbben szükséges, tagadhatatlan. Az értékesítés kérdésének megoldása talán a legszükségesebb. Ezt megtanultuk. Több gazdasági tanácsadót, egyelőre nem szerződöttünk. Honem majd kerfünk valakit, hogy az értékesítés legyen a gondja. Terveket már Török Elemér is készített. De azok papíron maradtak. Arra az emberre van szükség, aki ténylegesen kezébe vegye a dolgot és csináljon valamit.

1933 márciusában, három egymásután következő hét csütörtökén előbb Sinfalván, azután Mészkön, végül Szentmihályon összegyűlt a jóhírra vágyó nép válogatott csoportja. Együtt voltunk egész nap mindhárom faluban. Voltaképen az egész vidékre kiterjesztett népfőiskola első sikeres lépése volt ez a három gyűlés, de amikor tárgyalásunk a gazdasági dolgokra fordult, ez volt a legtöbbet hangoztatott, mindegyre visszatérő kívánság: meg kell szervezni az értékesítést. Valaki ebben is kételkedett. Az aranyosszéki gazda legfőbb szórakozása ősszel kezdődik, amikor a megrakott szekerekkel városokra járhat. Erről ő le nem mond semmi pénzért. Fáradtságos, gyakran veszélyes az út be Kolozsvárra, Újvárra, Dicsőszentmártonba. De pihenés is, felfrissülés, utazás, világgal szóbaállás. Azután hounan tudja a gazda, hogy a terményét mennyiért adja oda otthon a faluban? Háttha többet kapna érte az idegi vásáron? Megbízhatik ő az urakban, hogy a munkája zsírtát itt is nem fogják magukra rakni?

Meg kell próbálni, emberek: így tanul a magyar a maga hasznán, vagy a maga kárán.

A feleségem azzal a hírral jött haza Dániából, hogy Bécsben egy szászsebesi leánnyal találkozott, aki hazakerkezése után fel fog keresni; gazdasági doktor, háttha éppen nekünk való lesz.

Nekünk való volt.

Hát — ami igaz, igaz. Én sem a kisgazdapártnak, sem a magyar pártnak, sem a kommunista pártnak tagja nem vagyok. Az kell, hogy ezt megmondjam, tisztán?

1933 tavaszán két hetet töltött nálunk a szászsebesi Baiersdorf Terus, a Bécsben végzett gazdasági doktor. A kétkerekű kocsival mentünk előre a szentmihályi állomásra. Ottthon a feleségem téval fogadta. A színes tordui cserépcsészek s a kulotaszegi varrottasok tetszetek neki. Mi is megcsodáltuk hímzett román ruháit. Azokat a Sebes völgyéből hozta magával tiszta falvakból, amelyeket a havasi levegő, az erdők, s a legelők megtartottak ősi eredetiségükben. Szászsebesen túl, a péterfalvi papirgyár mellett kanyarodik neki az út a hegyeknek. Összeszorított falvak az egyre keskenyedő völgy alján. Széles hegyhátak; a folyócska lenn a mélyben tele úsztatott fával. Románok a hegyek között, szászok és magyarok a völgy szájánál. Mert a három nemzet tényleges közelségében nőtt fel s mert a hibákon túl az értékeket kereste, Terus ama legendás erdélyi volt, ritka és megcsodált fajta, aki emberiségbe veti minden embert és észre sem vette. Ha valaki, úgy ő arra volt hívalva, hogy az aranyosszéki terveket munkába fogja.

Akkor teljes hétéig számoltunk, terveztünk, mértük a lehetőségeket. Az értékesítés fájába kell belevágni a fejszét. Nagy fa. Legokosabb lesz szerényen kezdeni és mindent nem akarni. A tejszövetkezet gyökeret vert Kövenden. Hordják oda a tejet négy faluból is; hatszáz liter dolgoznak föl naponta. A vaját egy tordai bodegás veszi át. Fizet becsületesen: hol rendesen, hol elkésve; hol az alku szerint, hol leír pár lejt az előre megállapított árból. Neki is kell élnie, persze. De akkor mindent kell hagyni a régiben, hiszen a szövetkezeti bolt is sokszor fölőslégessé tesz egy-két magánkereskedőt. Százötven gazda érdeke azt kívánja, hogy termékeit megfelelő áron, állandóan értékesíthesse. Ki biztosítja őket arról, hogy a bodegás egy nap nem pártol át a csányiakhoz, ha ők a vaját olcsóbban ajánlják, vagy legrosszabb esetben, hogy nem kell a vaját méltánytalanul kevesebb pénzért odaadniok, mert Maros-

vásárhely vidékéről hoz a posta olcsó vaját eleget s a bodegásnak az üzlet az első?

Torda jó piac. Naponta elfogyaszt fél mázsa vaját. Miért ne lehetne megpróbálni a vaját közvetlenül családoknak szállítani, mint annakidején, amikor a tejszövetkezet még Mészkon működött? Igaz, ezt a követelmény is megpróbálták. De ők nem tartották a vevők jegyzékét a kezükben. Abban volt a hiba. A jegyzék egy másodpéldánya legyen mindig nálunk. Ha a szétesztő cserbenhagyja a gazdákat, baj nincs, akad új más és az ismeri címekre a tudott időkben hordódik a vaj tovább vígan. Meg tudná szervezni a tordai családokat, Terus? Ezen dől el minden. Fizetése lesz az a jövedelem, amit most a bodegás élvez a kövendi vajon. Sajátmagától függ, hogy meg tudja-e teremteni a megélhetését. Hogy mi a különbség így, hogy a jövedelemből nem a bodegás, hanem maga él? Nagy a különbség. Először is, a bodegás a kövendiakkal nem törődik azon túl, hogy vajukat a saját érdekében eladja. De maga a vidék köztestviselője, aki minden idejét, amit a vajszétesztés üzemhajtására nem követel, arra szenteli, hogy az értékesítés egyéb ágait is megszervezze. De ha tisztán a tejtermékek értékesítésénél maradunk, akkor is előnyösebb ez az eljárás. A szövetkezet most egyik hétről a másikra vevő nélkül maradhat. Ha az eladás közvetlenül családoknak történik, bizonyos százalék minden hónapban lemorzsolódik. Azonban a régi helyébe újak kerülnek. Legrosszabb esetben nincs a szövetkezet egyének kitéve, minthogy az eladás tömege fokozatosan csökken. Ez nem végzetes, ezzel szemben védekezni lehet.

Kétszázötven tordai családot kell találni. Ha ez sikerül, tárgyalni fogunk a kövendiakkal, hogy vajukat nekünk adják át értékesítés végett. Megpróbáljuk-e, Terus?

Terus megpróbálta és kétszázötven családot összehozott egy hét alatt.

Mészkonról mindennap gyalog járt be Tordára s fáradtan, porosan tért vissza estefelé. Az arcáról már távolról lerítt az eredmény, vagy az eredménytelenség. Az első nap együtt korcsoltuk fel a lelkészeket. Szívesen és örömmel fogadta valamennyi a tervünket. Címet cím után bocsátottak rendelkezésünkre. Sikert kívántak s mi már akkor a legjobbat reméltük. Már napjára három kiló, már öt, már nyolc kiló van biztosítva! A régi vevőkkel is találkozott

Terus. Aki egyszer a mészkei vaját megkóstolta, az kívánja most a kövendit is. Telve volt mindegyik jótanáccsal. Őszintén feltárták a régi szállítás hibáit is. Pontoságot és egyenletes, jó minőséget követelnek; ha azt megkapják, bennük hiba nem lesz. A bizalmat előlegezik.

Vajjon meglelte volna Terus Szászsebesen, hogy házról házra járjon, asszonyokkal tárgyaljon, magyarázkodjék, biztasson, rábeszéljen? A cementgyári kocsis, Miklós, gyakran csóválhatta a fejét, amikor hozzá naponként kétszer beállított: reggel, hogy vaskos gyaloglóbakancsát könnyű, aszfaltra való cipővel cserélje fel, este pedig, hogy a mészkei gyalogútra, az Aranyos mellett, újra a bakancsokat húzza a lábára. Ez volt pompás Terusban, ez a tekintetnélküliség, amikor valamely érdemes cél elérését tűzte ki maga elé. Az „illik” erkölcsi megítélés alá tartozott, nem osztályelítéletek szabályozták ridegen. Most már tárgyalhatunk a kövendiekkel. Kétheti felmondás jár a bodegásnak. Azon túl a miénk a világ.

De a kövendiek nem hagyták ott a kicsi, biztos bodegást az ígért bizonytalan szövetkezeti vajelosztásért.

Ez váratlanul ért.

A gyermekem megtagadott.

Most is a konyhaasztal fölött tárgyalunk. Fikker János félt és jegosan. Ő is szeret tervezni, kockáztatni, de más dolog szenvedni a bukás szégyenét a magunk és más földre kerülni a más terveiért. Nem, ezt el kell hagyni most. Ők már próbálták, nem sikerült. A bodegás fizet rendszeren. Neki is szüksége van a kövendi vajra, mert az a legfrissebb a piacon: sok vevő egyenesen azt kéri és mást el sem fogad. Nem lehet. Gyűlés elé sem terjeszti. Ha én ragaszkodom ahhoz, hogy ezt az ügyet az igazgatóság megtárgyalja, híssam, de ő lemond a szövetkezet vezetéséről, ha elfogadják.

Terus mehet vissza Szászsebesre. A nyár a magáé, szabad, mint a havasi madarak, a kövendi vaj marad továbbra is a tordai bodegás kezén.

De hívni fogom, ha a kövendiek meggondolják magukat. Várja a levelemet. Talán jó is, hogy most elmarad, meleg idők jöttek; sok nehézséggel járt volna a nyári vajszállítás. Majd ősszel!

S ősszel, szeptember hónap közepén, valóban meg

is kezdettük az aranyosszéki csemegevaj szövetkezeti szétosztását.

A véletlen játszott a kezünkre.

A bágyoniak összerúgták a patkót a kövendiekkel. A kövendiek szerint a bágyoniak a hibásak. A bágyoniak minden bűnt Kövendre kentek. Mióta a világ világ, az talán sohasem esett még meg, hogy két szomszéd magyar falu egymást szeresse és szenvedje. Bágyon sem alálhiváló Kövendnél, ha azt vesszük, s a bágyoniak azt vették. Miért legyenek ők a kövendi tejcsarnok tagjai, amikor lehetnek a maguké is. Talán nem célszerű az, egy központi tejcsarnok lehetőségét elválni a külön való szervezkedéssel. Az volna az igazi, hét falu egy közös üzemből készítsen egyforma minőségű, jó vaját, a nagyban való termelés minden előnyét felhasználva. De egy ilyenfajta, levegőben szálló álomért nem áldozhatja föl Bágyon községi önértéket: ezt magam is beláttam.

Most mit csinálnak? Vegyük át Terussal a bágyoni vaj értékesítését? Szegény bágyoni református pap, még Kolozsvárra is eljárt, hogy a vajukat elhelyezze. A tordai bodegásnak jól fogott, hogy most erkölcsi alapja támadt kevesebb vaj átvételére: önértékesen a kövendiek mellé állott. Álljak én viszont a bágyoniak mellé? Vagy hagyjam őket sorsukra, hadd késtolják meg fegyvelmeztlenségük mérget, amint azt egynémely kövendi kérielheletlen kívánta? De hát bűnösök a bágyoniak, amiért magyarok és bágyoniak? Mit érünk el ezzel a sok hüszkeséggel és mások megítélésével?

A bágyoni pap látszólag örömmel fogadta az ajánlatomat.

Terust táviratilag hívtam Mészkekre. Autóval jött. Innen a tanítónkkal mentünk át tárgyalni Bágyonba. Július 15-e, nevezetesen nap.

A bágyoniak szerződésre léptek egy tordai pékkel. A szerződés egy évre szólott. A bágyoniak nem akartak alábbvalóak lenni a kövendieknél. Ha a kövendieknek nem kellett a mészkei pap ajánlata, ők sem fogadhatják azt el. Terus mehet vissza Szászsebesre. A nyár vége is a magáé. A bágyoni vaját megkaparintotta a tordai pék, aki a kenyérrel azt is házhoz fogja szállítani vevőinek.

De nem sokáig!

A pék maradjon a sütőlapátnál. Megveszem a péktől

a szerződést. Különként kap másfél leit a vajáért, a bágyoniak pedig, ha akarják, ha nem, át kell, hogy adják a vajukat a mécskői papnak s a gazdasági doktorleánynak.

Szeptember második felében valóban és véglegesen megindíthattuk a szövetkezeti bágyoni vaj szövetkezeti szélesítését.

A tordai Hangya Szövetkezet nyújtott otthont a vállalkozásnak. Hetenként háromszor szállították be a vajat a bágyoniak. A jégszekrényből minden reggel átvándorolt a vaj a széthordó ifjú kosarába, aki délig bejárta a város utcáit, kiosztotta az adagokat, beszedte a pénzt, s ezzel minden este el is számolt az előzékeny Gál úrral, a Hangya üzletvezetőjével, vagy Gizikével, a mosolygó szemű pénztárosleánnyal. Terus egy ideig mindennap bejárta Tordára maga is, ellenőrizte a széthordás pontosságát. De azután átköltözött Bágyonba, hogy Juliskával, a mindenható, vajmesterré előléptetett bágyoni leánnyal eszmét cseréljen a vajkészítés titkairól, amelyeket megírtak könyvekben némely egyének, akiknek egyéb dolguk nem volt.

A bágyoniak meg voltak elégedve a fizetéssel, a tordaiak meg voltak elégedve a vaj minőségével és — kevesebb mértékben — a széthordás pontosságával; mi meg voltunk elégedve a tordaiakkal és a bágyoniakkal és kölcsönösen egymással.

Valaki fölvetette a gondolatot, hogy vaj- és tejáruslító boltot kell felállítani Tordán s ezt mi elcinté hűvös óvatossággal fogadtuk.

De amikor Filcker János is melléje állott a gondolatnak, — igaz, hogy először a bodegását szerelte volna beültetni a boltba, csupa tisztességtudásból — akkor kezdetünk vele komolyabban foglalkozni.

Terus részletes tervet dolgozott ki a tejszín- és tejfőzéssel. Megbizottaink lesznek az egyes falvakban. A tejfőzéseket lámpáztatni fogjuk s a beszállítató számával jegyezni. A gyűjtőkocsik meghatározott időben megjelennek, különleges, szállításra készített ládákban jut majd az áru Tordára. Össze kell írni, hogy melyik falu mit termel nagyobb mértékben. S valami új, az egész vidéket magába foglaló szövetkezeti keretet kell teremteni, mert egy ilyen vállalkozás nem vihető végbe a kövendi vagy a bágyoni szövetkezet cégére alatt.

Mi legyen ennek az új szövetkezetnek az elnevezése?

Ha már szükség van egy ilyen szövetkezeti keret megteremtésére, nem volna célszerű azt mindjárt olyan tágra szabni, hogy abba később, rendre, minden további törvényes eljárás nélkül, beleférjen minden mozgalom, amellyel a vidék fejlesztését célozzuk? Ez az *Vidékfejlesztő Szövetkezet*? Kell-e ennél többet mondó név? A brassói Ágisz, Kacsó Sándor szíve gyermeke, egyszerűen általános gazdasági és ipari szövetkezetnek nevezi magát. Jobb híján jó, de ebben az elnevezésben nincs semmi, ami zászló és jelszó lehessen valamikor. Ez a cél: vidékfejlesztés. Lesz ennek a szövetkezetnek földművelési, ipari, gazdasági, társadalmi és közművelődési szakosztálya. Most, egyelőre, csak a kereskedelmi válik tevékeny. De rendre minden kereke megolajozódik s megindul.

Falvakat látogattam újra, emberekkel tárgyaltam; szélesedett, nőtt a mozgalom. Országos választások előtt állottunk. Hogy a vidéken fejét felütött kisgazdapárt meg ne kaparinthasson, a tordai magyar párt vezetői a hónapunk alá nyúltak. Nem tartozik ez a Balázs Ferenc a kisgazdapárthoz? Lám, Pálfi Miklós átvonul híveivel együtt: árulás ez a nemzet egysége ellen. Mondja meg Balázs Ferenc nyíltan, hogy milyen párt? Tanka Károly, akit az új szövetkezet tordai boltja vezetőjéül szemeltünk ki, biztosított, hogy támogatás, üzletrésztulajdon, alaptőke lesz bőven, csak nyilatkozzam.

— Hát — ami igaz, igaz. Én sem a kisgazdapártnak, sem a magyar pártnak, sőt még a kommunista pártnak sem vagyok tagja. Az kell, hogy ezt megmondjam?

Elharsogom, akár a házletről is.

Megalakultunk. Az alakuló gyűlésre, a tordai volt unitárius gimnázium nagytermébe, felvonult három tábor. Bizonytalanul s mégis fölényesen ott voltak a kisgazdapártiak, bukaresti nagymoguljuk vezetésével. A tordai magyar párt vezérkara is megjelent. Hiába, ezt meg kell tenni. Meg kell mutatni, hogy a párt a néppel érez minden rágalom ellenére. És ott volt a harmadik csoport is. színtelen idegenül, oda nem illően, a csendes és mégis feszült politikai erőmutogatásban. Én voltam ott a szószóló? Én hívtam életre ezt a gyűlést? A huszonöt aláíró közül tizenötön ha voltunk, akik nem mellétekintetek miatt tartották kötelességüknek a megjelenést.

Nem baj, nem fontos. Elnököt talpig embert kaptunk.

Leike volt a tordai szervezkedésnek. És Tanka Károly is, aki kevés idő múlva felgyógyult betegségéből s akivel együtt kerestük a megfelelő boltihelyiséget, fargyaltunk az asztalosokkal. De még semmi pénz nincsen! Egy időben úgy látszott, hogy a megalakulás ellenére is abbamarad minden. A választások lezajlottak, az érdeklődés megcsappant. Az ígért üzletrésztulajdosások elmaradtak. Vajjon megkockáztathatjuk a megindulást, amikor már a bolt berendezését is kölcsönből kell fedeznünk s forgótőkénk az üzemhez egyáltalán semmi sem lesz?

A bolt berendezését megterveztem. A helyiséget kifo-gadtuk. Török-szakad, tűz-víz, ha már belefogtunk, abba nem hagyhatjuk. Feketelistára vettük a város gazdag pol-gárait. Ki-ki magára vállalt négyet-ötöt. Gogomán János és az örökké jókedvű Tanka Károly lesre vettek minden-kit. Pár hét alatt volt annyi pénz, hogy sántán, bénán meg-indulhattunk.

1934 január 8-án nyitottuk meg az Aranyosszéki Vi-dékfejlesztő Szövetkezet tordai lerakatát. Az egyik kiraka-tot az aranyosszéki falvak elszórt, gipsz-hóval megszórtált agyagházacska díszítették. Pontos térképet mutattak a falvakról, amelyekkel összeköttetésben állottunk. Mindegyik falu mellett kicsiben valami portéka állott, darab vaj, ala-bástrom, edény, szőttes, borospohár-nagyságú zsák liszt, sütemény, faesztergályos-dolgok, kicsi kosár, mutatván a termelés ágát hűen. Azt a kirakatot egészen tavaszig állan-dóan nagy tömeg bámulta. A feleségem készítette a há-zacska nagy részét a mészkei iskolásgyermekekkel és ő volt a gondolat felvetője is. Semmi pénzért, még egy agyag-vidéket be nem szállítanék Mészkei Tordára, szánkán, ölembé emelve a kis, lapos ládát, hogy zökkenő se érje a házakat. A kicsi bivalynak így is letörött a szárva, a kút-nak beomlott a kávája.

A megnyitó ünnepélyesen folyt le. Páll Gábor, az el-nök, megnyitotta a gyűlést, jónagam is szóltam valamiről; de a bolt beszélt maga helyett. Olyan volt, mint valami állandó kiállítás. A falakon torockói varrottasok, amelyek-ből egy fél év alatt egyet sikerült is eladnunk. A polcokon alabástrom virágedények, hamutartók Mészkei. A há-tulsó fal mellett a tordai Tompa-testvérek csodálatos cse-répedényei, amelyek Párizsban és Kanadában is dicsőséget szereztek az erdélyi magyar kisiparnak. A hófehérre fé-

nyezett, magyar-kubista irányban tervezett kiszolgáló-asz-talok és polcok, amelyekhez hasonló bútorokat még csak nálam lehet látni, a mészkei papilokban s a hamvaskék színű óriás tejszíntartó köcsögök. Az egyik oldal fenn volt tartva tejívónak. Oda két fonott asztalkát helyeztünk el, őt vagy hat kényelmes karosszékkal.

Terus ekkor már nem volt közöttünk. A szervezés munkáját elvégezte, a bolt felállításával Kövenc is bekap-csolódott a szövetkezetbe. A vaj szétosztásának ellenőrzé-sét átvette Tanka Károly. Az ő feladata újabb területek feltörése lett volna, talán a baromfitenyésztés föllendítése, vagy egyéb, akármi. De célszerű volt egy kicsit megállni a haladásban, túlsokra nem vállalkozni egyszerre. A bolt megszilárdítása időbe kerül, addig sok mindennek várnia kell. Terus jól látta ezt és szövetkezetünktől önként meg-vált. De állást a szomszédban vállalt egy gazdaságban s onnan állandóan figyelte a munkánkat.

En is egy idő után mást nem tettem: figyeltem a bolt életét. Pár hónapig még aggódni kellett a fennmaradásá-ért. Mint könyvelője, aki a hónap végén ideges munkával két nap alatt akarja elvégezni azt, aminek minden héten egy teljes napot kellett volna szentelnie, tudtam, mikor volt még ráfizetés, az első két hónapban, és mikor csúsz-tunk át lassan, csendes örömmel biztosabb alapokra. Azután a könyvelői állástól is megváltam, egy hónapra Dániába utaztam. A bolt él, a forgalma kielégítő, a vidék tejjgazda-ságának központja és fejlesztő tényezője.

De a Vidékfejlesztő egyéb céljaiból még szinte sem-mit sem valósított meg. Vidéki orvos alkalmazásával most kísérletezik Mészkei. Eredményről még nem lehet beszélni. Itt az ideje, a bolt már gondunkat nem kívánja, azt a min-dig szükséges, egy további lépést meg kell tennünk a télen, vagy a jövő tavaszon.

*Innen a hegytetőről, a kicsi házból látom
Aranyosszéket, megnöve, megszépülve, ki-
épülve, minden jóval megáldva. Álmodok szal-
mája, de csépelem.*

Sohasem szerettem a terveimről beszélni, még ke-
véssbé ezekről cikkeket írni. Nincs annál könnyebb dolog,
elrendezni a világot papíron s előlegezni magunknak a
megváltás gyönyörűségét. Mégis, néha, kikívánczolt be-
lőlem a belülről boldogító látomás. Leginkább a kicsi ház
előtt a földön heveredve, megértő barátok társaságában.
Azt a kicsi házat sok tekintetben azért építettük a fele-
ségem dániai keresményéből, hogy Mészköre csalogassuk
az álmadni szeretőket, a nagyot akarókat. A mészközi
szőlőhegy legmagasabb és legtávolabb eső szőlőn feks-
szik, onnan a falut elrejtő egy kiszögellő dombhát, előtte
terül ki az egész Aranyosszék. Távol, jobbra az Ére-
hegység csúcsai, közelebb a Székelykő és alatta az áldott
síkság, a kanyargó Aranyossal, Várfalvától le Tordáig és
még tovább, a Keresztesmezőn túl Székely-Kocsárd felé.
Amikor legelőször arra tévedtem, a temetőn túl arra kez-
dődik az út gyümölcsösök és szőlők között kifelé a hegy
fokáig, éppen olyan volt a meglepődésem az egyszerre ki-
táruló vidék lenyűgöző, megtágító és mégis csendes szép-
sége láttán, amilyen volt minden későbbi vendégünké.
Senki sem hitte el, hogy kilátás Mészkörről olyan tökéletes
eshessék. Ide házat kell építeni, kicsi, szalmafedezésű kuny-
hát, őrizze a vidéket. Ide járunk ki az emberek közül. Tá-
vol tőlük, szükséges távolságban és felettük. Így még min-
dig azzal a hibanélküli, homályosságnélküli szeretettel
lehet szeretni őket, velük egybekapcsolódó életünket, Is-
tennek ezt az áldott, nyüzsgő, bűnnel és boldogsággal meg-
vert völgyét, mint amilyenvel négy évvel ezelőtt ideköl-
töztünk.

Sokat jelentett ez a kicsi ház nekünk. Az építése is
öröm volt. A miénk; legyen olyan, amilyennek mi akar-
juk: itt nem rendelkezik a keblitanács, a közgyűlés, az
utca, a dombtetei sugdolódzások. Magas szalmafedele két-
oldalt csúppal, vesszőből font kéménnyel. Vályogolva, síká-
rolva, fehérre meszelve, az alapja kékes palavízzel be-

festve. A kövendő cigányok betöltötték a vidéket hírével.
Ki volt kötvé, hogy a fala dombos-völgyes legyen! Be-
hűnytam a szememet és úgy csaptam a sárt! Hát olyan-
t még senki sem látott, kis falusi kunyhó akkora ablakok-
kal, hogy mint a gépkocsivezető szemüvege, a házat há-
rom oldalán ölelték körül. Az is jól nézett ki. Alatta köz-
vetlenül, százötven méter mélységben a herkályuki földék;
a malmon túl az atyafiak már megpillanthatták, amikor
kapnyal, gyomláló-késsel munkába igyekeztek. Ez is nap
az árnyékában dolgoztak. Aki csak az országúton, a kicsi
vasúton arra utazott, mind láthatta. Esténként, ha lámpát
gyújtottunk benne, Kövenden is tudták, hogy a mészközi
papnak vendégei vannak.

Amikor az idő eltelik, papságnak, életnek, emberek-
kel való bajlódásnak közepe felé jutunk, az ilyen kicsi há-
zak mentik meg jókedvünket, prófétaságunkat, hitünket.

Nem csalódtam az emberekben, mert mindig elhittem,
hogy *olyanok*. Maguknak, hiliük szerint, mindig jók. De
most még csak az egyéniség erői vannak bennük kifejlő-
dében. Azok pedig kifelé néznek. Ami igyekezés befelé, az
törtetés, rosszakarát kifelé. Ami jóság, igazság befelé, az
önzés, csalárdság, szűkkeblűség, emberszólás kifelé. Ezt
meg kell érteni s az embert szeretni kell, mert nem rossz,
csak olyan. De más ezt így belátni, az András bácsik és
János bácsik életét így belülről nézve megítélni és más
épen tartani a gyermeki frissességgel és mohósággal szét-
áradni kívánó emberszeretettel. Meglasszódik, elhűdül a
szív, addig támadnak az emberek megnevelései. Irigység,
kedvellenség, semmibecsülés. Szabó Dezső époszi szeretete
kivirágzásba indult első romantikus műveiben. Azután beléje
szűrnek, döfnek, ütnek. Már nem megy. Kétségbeesve
vallja be; megered az eső, de hamar eláll. Ha én is még
Amerikában, vagy első mészközi esztendőm alatt tudtam
volna írni, akármit, regényt vagy verset, a fajlámról, a
felekezeteimről Első feljegyzéseim, falusi naplóm, három
évvel ezelőttről származnak. Ugyanakkor küldözgette a fele-
ségem a leveleit Amerikába az életünkről, a Jula névűkről,
a székelyföldes tündérházakról. Azokat ki akarták nézni
összegyűjtve, mert a hibákat is szeretettel tudta elfedezni.
Most más a leveleink, az írásaink hangja. Lehiggadt. Mér-
sékelt. Lefojtott. Minket is annyit szúrtak, döftek, ütöttek.
Alulról, felülről. Megszóltak, beidéztek, vádoltak, féltkez-

tek. Ez az ember, most köszönt levett kalappal, ez nem bánta volna, ha a második lelet is vakolatlan házban húzzuk ki. Ez meg a kepefát máig sem hozta be; presbíter. Az minden sátoros ünnepen eljön a templomba s hangosan ást az imádkozásom alatt. Ez vezető ember egyházunkban; a palástomat letépné a vállamról. Ez szemben teszi a szépet, de hátam mögött moszkvai papnak nevez. Ő — és talán én is ilyen vagyok, ilyennek látzom. Aki előtt, annak bizonyos igazsága van. Ő tudja. Be nehéz, be sok művészetet kíván az élet! Szeressük egymást, emberek. Egy kicsit félrevonulok, elhúvok egy kicsi házba; lállak, Aranyosszék, tietek is mészkövek; de nem hallom, mit mondogok, ez a jó. Innen a magasból felcette állok az emberi gonoszságnak, én pedig jó vagyok, ahogy ti is jók vagytok magatoknak. András bácsi villával a hátán bal-lag a szekere után. Örvend, mert jól sikerült a kukoricája. Dolgozik, fárad, küzd mindenki. Verejtéssel öntözik a kenyeret. Megérdemelnék a jobb jövőndől. Be magunkra vagyunk hagyatva! Azonban sorsunk kovácsai mi vagyunk.

Innen, a hegytetőről, a kiesi házból látom Aranyosszékot megnöve, megszépülve, kiépülve, minden jóval megáldva.

Álmok szalmája, de csépelem.

Ott, a hegyen ülő templomon túl, az a sinfalvi katolikus templom, ott van a vidék szíve. Három falu találkozik s mindegyik falu mögött még egy falu. Oda telepet képzeltek, tíz-húszholdas tagon, köröskörül magas fákkal, hogy már távolról látszódjék, itt a hasznoson túl is törté-nik valami. A telep egyik végében állanak a vidéki alkal-mazott szakemberek lakásai. Kis, közös ligetre nyílik vala-mennyi; napos, magasfedelű, Debreczeni- vagy Kós Károly-tervezte házak. Ez a kertészség, ez az állatorvos. Abban lakik a mérnök; ott az iparművész és építész. Itt az orvos, amott a jogi tanácsadó. Az értékesítő szövetkezet vezetői is élér-nek. Ezek a szakemberek fizetésüket Felső-Aranyosszék tíz falujának ezeröttszáz gazdájától kapják. Őt leibe kerül mindegyikük minden gazdának. A havonként szük-séges negyven-ötven leit egy értékesítő szövetkezet vonja le minden gazdától a neki tejért, tojásért, búzáért, hagy-máért, kenderszöttesért járó összegből. Senki meg nem érzi. De mekkora könnychbség, hogyha maga vagy állatja beteg, a segítség minden további díj fizetése nélkül rendel-

kezésére áll! A felesége szötlest, fia számára házát, magá-nak sok apróságot megtervez az iparművész. Perektől meg-óvja a jogász. A mérnök pedig vezeti azokat a telep másik végén elhelyezett szövetkezeti ipari üzemeket, amelyekben részbe feldolgoztathatja elesett állatja bőrt; kenderét, lenét gypjútját megfésültetheti, megfonathatja; bútorait elkészíltetheti; répájából nyers cukrot főzelhet; új cipőt, eszmet, ujjast, nagykabátot csinálhat magának; telet feldolgozzák vajjá, sajtá, fésűvé és gonbökká, lucernájá-ból lisztet őrlenek, csöves tengeriújából darát s még ki tudja, mi minden más nem készül azokban az apró mű-helyekben, téglá, cserép, mész, amelyekben a vidék föld-nélküli Jánosai teremtik meg maguknak és családjuknak a kenyeret. Elfödik a nagy fák a telepnek ezt a sarkát, valami felhő is éléje ereszkedett; csak az üvegházak s a magtermelő, gyümölcsfacsemete ágyasok látszanak, amc-lyek között ott jár-ke, intéz, igazít a kertész.

Az embernek szüksége van nyersanyagokra és kénes-ségre, hogy a nyersanyagokból felhasználható termékeket készítsen. Nyersanyag termeléséhez föld kell. A feldolgozás sokféle üzemben történik. A legegyszerűbb és legáltaláno-sabb műhely a kovha, ahol a háziaszony a burgonyából levest készít s a kenderszöszet megfonja, megszövi. Vannak azonban olyan elvárások, amelyek meghaladják egy családi háztartás berendezését, s amelyekre ha valaki mégis fel-készül, nemcsak a maga, de sok más család hasonló szük-ségét el tudja látni. Szükségkép alakult ki a társadalomban az inaroscsonort. Ha azonban egy adott vidék ipari szük-ségletét bílsok egyén kívánja ellátni, ami igen gyakran megtörténik a mostani rendezetlen körülmények között, mindjárt zavarok keletkeznek. Mennyivel okosabban járt el az a falu, amelynek berendezett kovácsműhelye van s abba odaszerez egy vagy két mestert, éppen annyit, sem többet, sem kevesebbet, mint amennyi a falu összes lovait meg tudja patkolni, szekereit, ekéit megigaztíttat! Miért ne lehetne ezt a rendszert bevezetni minden iparógnál? S ha most már vannak olyan mesterségek, amelyek üzséshöz nagyobb berendezés szükséges, olvannya, hogy azzal az egész vidék szükségletét el lehet látni — fonóvár, fűmár-ság, tejüzem és a többi —, akkor azt az üzemet természet-szerűleg már nem a család, nem is a község, hanem az

egész vidék szövetkezetekbe tömörült lakossága fogja fölállítani.

Mi történéjek azonban a nyersanyagokkal — vas, fa, só, petróleum —, amelyek a vidéken ki nem termelhetők, vagy azon ipari termékekkel — finomított cukor, papír, gipsz, cement —, amelyek elkészítéséhez olyan berendezés szükséges, hogy azt egy vidék sem meg nem bírja, sem meg nem kívánja?

Azokért a család, a falu vagy a vidék olyan termékeket ajánl és ad cserébe — a csere közvetítője az illető ország pénzgégsége —, amilyenekből ő fölösleget tud termelni, amelyekre más vidéknek szüksége van. Az árucserre tehát el nem kerülhet. A teljes önellátás megvalósíthatatlan. De itt is a vidék lehetőleg egységesen jár el értékesítő szövetkezetei útján. Az egyes család mindent meg tud kanni a fogyasztási szövetkezetekben, amire csak szüksége van s a bevásárláshoz a pénzt az értékesítő szövetkezetekből kapja, amelyekbe árfölöslegét beadta. Főleg pénzt kezébe sem fog, mert a beadott mázsa hagymáért, búzáért, almáért, folyószámja terhére rendre hord haza petróleumot, sól, vasesszközöket; s még az adóit is a szövetkezet őrzi ki. A fölösleget pénzben kapja kezébe. Azzal utazhatik, láthat világot. Innen, a kicsi házból nézve, most a lenyugodni készülő nap fényesre festi az Aranyos kanyardásait, mindez olyan egyszerűnek, olyan természetesnek tűnik fel.

Ma minden szövetkezet egy célt szolgál: az összefogás eszközeivel pénzt juttatni, minél több pénzt az egyes emberek kezébe. Új-Aranyosszék szakít ezzel a rendszerrel. Most a családoknak sok pénzre van szükségük, mert még a finom lisztet is pénzért vásárolják. Új-Aranyosszék szövetkezeti műhelyeket állít fel, a gazdák sajátmaguk által termelt nyersanyagaikból ruhákat, cipőket készíthetnek maguknak. Gyapjú, len, kender és selyem megfelel minden ruha- és fehérneműszükségletnek; bőr is kikerül minden háztartásból; mézel és nyerscukor nem nehéz előállítani. Az orvost meg a többi szakembereket aránylag kevés megérőltetéssel tartja el az ezeröttszáz család. A varázslatos dolog megtörtént: az embereknek kevesebb pénzre van szükségük. Ezt a kevesebb pénzt kell a vidék értékesítő szövetkezeteinek előteremteniök.

Mégha nem is sikerül minden család megélhetését

teljes mértékben biztossá tenni, kétségtelen, hogy nagy mértékben könnyebbül a ruházati, élelmezési cikkek és a szükséges szakértő vezetők közvetlen előállítására és alkalmazására következtében.

Minden falu központja lesz a szövetkezeti ház. Benne a vidék fogyasztási, hitel- és értékesítő szövetkezeteinek a fiókjai s azok a termelő-műhelyek, amelyekből minden faluba kell jutnia egynek. Körhelyiségek, könyvtár és olvasószobák és egy nagy terem előadások számára egészítik ki az épületet. A vidék központi telepén fognak lakni a szakértő vezetők s nyerne elhelyezést az egy fokkal tágsabb hatáskörű ipari és mezőgazdasági üzemek. És ott lesz a Népfőiskola. Külön alkalmazotti tanárookra nincsen szükség. A nevelés feladatát úgyis százszor jobban ellátja az az ember, aki ténylegesen részt vesz az életben, vegyül az emberekkel, mintegy a folyton haladó, változó élet útjain tartja a kezét. Nincs rettenetesebb a tanártípusnál, aki belemerevedett a maga neveléstudományába, mindent abból a szempontból ítél meg vagy végez, hogy azzal milyen nevelői hatást érhet el. Az ilyen tanáros emberek képesek a legkevésbé befolyásolni az ifjúságot. Ellenben a mérnök, az orvos, vagy a társadalom akármely más küzdő tagja sugároz magából valami tényleges értéket; hiszen nyilvánvaló, hogy a példa a legjobb tanítómester. Ezek az emberek magukba rőlegezték és raktározták a sokféle élettel való szembenállás eseteit. Aki velük tölt egy napot, egy telet, átömlészi magába hősiességüket, kezdeményezési tehetségüket, a lemondás és újakezdés művészetét, a kis dologban való elmerülés tudományát. A vidék többre vágyó ifjúságát ezek a férfiak és asszonyok fogják fölébreszteni, élettel, lélekkel eltölteni. Nem tudás nyújtását tartják első kötelességüknek, hanem a tudás és haladás vágyának fölébresztését s az önművelés, a nyújtott alkalmak kihasználása módszerének elsajátítását. Azok az ifiúk, akik e Népfőiskolában egy vagy két telet eltöltenek, mások lesznek minden tekintetben, mint a többiek; rajtuk fog nyugodni a falu vezetésének a terhe.

Még más előnye is van e megoldásnak, amely a vidék alkalmazotti szakértőit teszi a Népfőiskola tanítóivá. Az ifiúk ugyanazokkal a vezetőkkel maradtak érintkezésben későbbi életükben is, mint akik az igazi élet szikráját lelkükben felgyújtották. Tőlük átvettek elképzeléseket, álmo-

kat s íme, az ifjak hazamegynek falvaikba s ugyanazok a vezetők jönnek, hogy javasoljanak, terveket keresztülvigyenek. Mennyivel több reménye van az Isten völgyének! Nő a biztos alap évről-évre, amire építeni lehet.

A falvakat közelebb hozza egymáshoz a villamos körvasút, amelynek erőforrását a megrendszabályozott Aranyos szolgáltatja. Téli estéken összegyűl a vidék a nagy központi előadóteremben, színi- és mozielőadások élvezésére. Lesznek ünnepélyek és kirándulások. Innen, a kicsi házból látom, amint a felpátlíkázott, hosszú szekérsor kiindul Várfatvárról, hogy a falvakat hatalmas ünnepi felvonulásban körüljárja. De már lenyugodott a nap. Hálvány pára borítja a völgyet. Kicsit hűvösebb a levegő is; jó lesz bebenni a faluba, a nagy házba, az emberek közé, a mába.

Két megoldásra váró, kényes kérdése van ennek az egész elképzelésnek. Az egyik kül-, a másik belpolitikai. Miképen biztosítható az árucserehez szükséges pénz a külvilágtól, ez az első kérdés.

Felelem erre: ahogyan ma biztosítja a vidék a petróleumra, adóra, selyemharisnyára valót. Nem én képzelem el, mert megvan ez a külső világ s ennek kell az, amit mi termelünk. Ha Aranyosszék lázassá válik s megvalósítja az álmot, a világ többi része még józan, köznap, boltokkal és bankokkal és piacról élő középosztállyal. Onnan megkapjuk könnyen azt a kevesebbet, amire szükségünk van, ha ma a többet is valahogy kicsikarjuk. S ha a mellettünk elterülő vidékre is átragad a szent boldogság, az is megszervezi magát s a rajta túl lévő és Erdélynek, a világnak minden vidéke? Amit egy vidék meg nem tehet, az könnyű tíz vidék vagy száz vidék szövetségének. Lesznek akkor vasgyáraink; cement-, cukor-, papír-, gép és száz másféle üzemünk; magunkba szívjuk a várost, az országot. Csak már ott tartanánk! Egy ilyen alulról terjedő ember-szervezettség nem papirosos, de a tényleges valóságban fogja rendre megoldani összes fogas kérdéseit, amelyek ma a legképzetlebb közigazdász is zavarba hozhatják.

Es a belpolitikai kérdés: mi lesz a földtulajdonnal?

A Hurkalyuki Társaság utat mutat.

A Vidékfejlesztő Szövetkezet földet szerez s azt nem a legtöbbet ígérőnek, a sokhoz többet szerezni akaróknak, hanem a földben szűkölködőnek adja ki földadóért. Nem vásárol több birtokot, csak annyit, hogy minden földre

igényt tartónak jusson. S az átlagosnál nagyobb birtokot nem részesíti előnyben. Értékesítő szövetkezelei nem vesznek át termékeket korlátlanul. Főlösképes földjei termékeit a gazda csak nagy bajjal fogja tudni értékesíteni. Szeke-reznie kell messze vidékekre, kitenni magát a vásár kockázatainak. S amit ma minden gazda természetesnek talál, azt akkor tehernek és veszedelmesnek fogja tartani mindenki. De meg aztán művelői sem igen fog kapni a nagybirtokos a földjeire. A szövetkezet által ellenzelt telepítések sok nehézséggel fognak járni. Főlösképes földjeitől így mindenki kénytelen lesz megszabadulni. Azokat a Vidékfejlesztő megvásárolja s további földbirtok egyenlősítésére fogja felhasználni.

... Álmok szalmája, de csépelem.

Az irány ki van jelölve: Isten völgye. Hányan tudják, hogy arra tartunk?

Arra tartunk-e?

Főlmegyek a kicsi házba s megálmodom.

A PAPOT A SZÁJÁÉRT TARTJÁK

A nép gyermek és miért kell haragudni azért rá? A lálványosság kell neki, egész testének valami. Teljék meg a szeme gyönyörűséggel, a füle mennyei hangokkal, az orra a tömjénnek vagy a virágnak illatával.

Jónéhány esztendővel ezelőtt a tordai „Aranyosvidék”-ben egy kedves, örömet szerző méltánylás jelent meg rólam. A cikkíró idézte egy öregebb rendű híveimmel folytatott beszélgetését. „Hát hogy vannak megelégedve az új papjokkal?” „A papunkkal? Hiszen az nem is pap, hanem apostol!” Kimondhatatlanul boldoggá tett, hogy ezt bár egy megérezte azok közül, akikért a munkaterét megtalált élet heves izzásával dolgoztam. Az vagyok, úgy törődöm, úgy adom oda magam testestől-lelkestől! Én már rég túl vagyok azon, hogy az úlszerénység szemérmellenségével magam előtt is elhazudni próbáljam azt, amit magamról tartok. Ha adottságaimat néha túl is becsültem, bűnbe akkor sem esem, mert apostollá nagyobbított magamat sem számítottam érdemként. Születtem és vagyok. Az vagyok, aki vagyok: nagyfeszültségű életáram, belevezetve viszonylagosan gyenge testbe. Értelem és érzés: az emberek szebb életét kibontani kész lovag; látás és akarat, meg nem szűnő harcosa Isten országának. Letörni csak a betegség tud, így hiszem. Hogy, hogy nem, még budapesti lapok is hírt szereztek arról a szélesvonalú sok mindenről, amely-lal salumat és a vidéket lendületbe akartam hozni. Az Ellenzék jó Spectatora ellágyul, ha lát. De ha jól is esik az elismerés, a méltánylás: nem követelek én azért magamnak különleges helyet, jobb cipőt, vagy több tal-élet.

Akárki voltál, öreg hívem, aki apostolnak nevezte, jól mondottad azt és nincsen baj érte.

Bezzeg a másik jó erőben lévő öreg gazda sohasem beszél rólam. Ő a hátam mögött csak „a pap”-nak nevez. — A pap mondta, tán csak nem hazudik? A papnak viszed-e a fát: én ide a tanítónak, ő hátha tudja a szokást? — Jól van, így is jól van. De az mégis szomorú, amikor az embert a háta mögött mind többen és többen kezdik „a papnak”-nak szólítani!

Lejár az ember rendre. Megindul minden, mint a pergettyű, sebesen sivítva. Aztán meglásszúdik. Már csak annyit fordul, hogy éppen el ne essék. A vidékben nő a híre. Otthon már számba sem veszik. Olyan ez, mint a tüzeset. A hegyre a szomszéd faluból akkor gyűlnek ki legelőbben, amikor a helybeli tűzoltók már a takarodót fújják.

Legrosszabbul az esett és az esik, hogy a templom-látogatásban lényeges javulás nem mutatkozott egy időn túl, sőt az érdemként elkönyvelt többlet is kezdett rendre leadni magából.

Annakidején legényesen kötöttem az ebet a karóhoz. A templom eljátszotta a jelentőségét, tudtam tudás nélkül, mert a pap a régi nőiákkal fújja. Noéről köszörül, a Jákob lajtorjája terhe alatt nyög. A vallás elvesztette a való élet-tel való kapcsolatát. Ám mutassa meg, hogy a vallás igaz-ságai milyen fényt vetnek a földműves, a bányamunkás, a gyári jobbhagy útjára. A mult kísértet-istene helyett idézze az örökké élő, világot éltető lelket, meglátja, hogy a templom minden vasárnap tele lesz emberekkel.

Elszomorító a keresztyén prédikálás állapota.

Magyar nyelven eddig még életemben kevés templomi beszédet hallottam, amely lelkileg épített volna. A legjobbat az a színtelen ember mondotta, akit azután egy évvel később különböző szélhámosságok miatt a palástjától megfosztottak. Még a legtűrhetőbbek azok a beszédek, amelyek kimondatlan semmit sem akarnak, csak hangulatot teremteni. De általában nagyképilek, a legmegremegettebb gondolatot ellaposítják, a legelemibb tudományosságot kőpadra vonják. A falusi gyülekezet, persze, nem áll ott, hogy papját szaván fogja és kérdőre vonja. Tótágast állíthatják nemcsak a lélektan és a társadalomtudományt, de a leg-szerényebb természetfelfat is. A városi papok sem kötelesek csak a tudomány mázát csillogtatni. Az ügyvéd, a keres-

kedő, az iparos, ha a templomba egyáltalán eljár, attól már megszédül s dagadozik a büszkeségtől: be sokat tud a mi papunk!

Az egyházi beszédek legnagyobb részének nincsen köze a hívek valóságos életéhez. Olyan tárgyakról beszéljen a lelkész, amelyekről szót válthatna templomból kijövet a templomkapu előtt is! Tudnia kellene, hogy más úton a hívekhez férközni, őket helyesen befolyásolni nem lehet. De e helyett hallunk szépen, vagy nem is olyan szépen kicirkalmazott szónoki műveket arról, hogy kétezer esztendővel ezelőtt mi történt. Kenetfelfes hangon, lendületes karmozgásokkal, épületes szemjátékkal ott színészkedik annyi pap a hívei előtt s csodálkozik, hogy az egyházi életből valami hiányzik!

Templomi köteleességemet nagyon komolyan fogtam föl a legelső időktől kezdve. Beszédeim tárgyát nagy gondal választottam. A gondolatmenetről vázlatot készítettem s azok alapján beszéltem szabadon. Előadások tartásában nagy gyakorlatom volt. Amerikában és Távol-Keleten a beszédek tömegét mondtam a légtülszobákban gyülekezetek előtt. Nagyobb gyönyörűségem most sines annál, amikor a hallgatóság feszült figyelemmel kísér, zuhan velem és emelkedik, amerre vezetem, útéli azt, amit én, az arcok reámligyelek, mindig talállok pusztá élvezéstől szétnyílt, mosolygó szájakat, a kételkedő sem szabadulhat s idő nincsen. Mindig megvetéssel söpröm el, amikor valaki rövidséget tanácsol. Akkor neki sem kezdek! Egy dolog fontos: nemlétezéssel tenni az időt, beszélni úgy, hogy a hallgatóságot megfogja a varázslat. De a templomi beszéd más. Ott a szónokot sok minden köti. A tárgyak választásában sem lehet teljesen szabad, az előadás módja is elkerülhetetlenül szónokiasabb. Azért ott sem reménytelen a feladat. Meg lehet oldani becsülettel, erőpazarló „művészet” nélkül. Talán a hívek egy része nem lesz vele megelégedve. „A mi papunk csak mesél.” De hamar hozzászokik az egyszerűséghez s megfogja a beszéd belső tartalma.

Beszédeimen keresztül vallásos világnézetet kívántam a hívek lelkébe írni. Már az első tavaszon az alapvetéssel kezdtem. Egy el nem küldött, hívekhez frott körlevélben így számoltam be az első Húsvét óta tartott tanításokról: „Három vasárnap a vallás egyes lényeges vonásait próbáltuk megismerni. Az első alkalommal kifejtettem, hogy a

félelem nem biztos alapja a vallásnak. Tudomány és társadalmi biztosítás kivétel a járványok, árvizek, tűzvész, jégverés fullánkja. Az Istenhez tehát már nem köt bennünket a félelem. De az ember önértetessége egyébként is megnőtt — mulattam ki a második vasárnap, — magát már méltatlannak és kicsinek nem érzi Isten előtt. Csak tehát — így a harmadik vasárnap — ha az Istent szeretni tudjuk, akár úgy, mint egy személyt, mennyei Atyát, akár pedig mint a fűben, a virágban, állatban, emberben benne lakozó erőt, csak akkor fog bennünket valami Istenhez kötni s fog így az életünk célt és értelmet nyerni.”

„Az ezután következő vasárnapokon azt vizsgáltam meg, hogy Isten országa szempontjából milyen értékűek az állam, a család és az egyház.”

És így tovább, vasárnapról-vasárnapra. Jegyzeteim között feltehetően a címek, gyakran a vázlatok is. Szent bolondok. Aratás elé. Dalos ünnepélyre. Az igazi vallás. Halottak kultusza. Isten országa. Csodák. Háladás. Ifjúság. A karácsonyi legenda igazságai. Népszámlálás. Szent István. Bethlen Gábor. János Zsigmond. A mai élet nagyhatalmai. Újságírás. Népgyűlések. A pénz. A piac. A törvény. A közvélemény. A könyvek. Hagyományok. Emberi gyengeségek. Magyar hibák. Széthúzás. Önzés. Az értelmi elhatározás elégtelensége. Asszonyok önállósága. Gandhi. Ifjúsági konferencia után. Iskolamegnyitásra. Háladás. Templomépítés. A tékozló fiú. Bálványok. Egyházfegyelem. Szántás-vetés. Szőlőmunkások. Szülői szeretet. Politika. Isten. Jézus tanításai. Zúgolódás. Szerencsevárás. Nagyravágyás. Irigység. Harag. Isten békéje. Téli világ. A tiszta szív. Árvíz után. Az igazi válság. Az amerikai jellem. A kötelesség. Az ember. Vallás és élet. Önértetesség. Az önfeledő szeretet. Mi a vallás? A szekták. A katolicizmus. A szövetkezeti mozgalom. Fegyverszünet napja. Ősz. Arany János. Petőfi Sándor. Falu és város. Az öregség szépsége. Újévi fogadkozások. Keleti faj nyugati vallása. Szeressétek ellenségeiteket. Magvetők téli öröme. Készüljünk a halálra. A kéréstlen szolgálat. Törjétek össze bálványisteneiteket. Sorozáskor. Szokásszerű imádkozás. Virágvasárnapi nyomorúság. Örökélet a földön. Igazságos-e az isteni törvény? A szentlélek tüze. Keresztények vagyunk-e? A koppenhágai unitárius gyűléshét. Igaz-e, amit a vallás tanít? Áldozatkészség

Valamikor közzé fogom tenni, rövidebbre fogva és vázlatosan, ezeket a beszédeket. Egy részüket, vezércikk gyanánt, már le is hozta a mozgékony tordai Heltmann Ervin lapja, az „Aranyosszék”, a legkülönlegesebb vidéki hetilap Erdélyben. Kisvárosi lap, amelynek „frögárdája” van, akik a lapot megtöltik kis tanulmányokkal, sóhajlásokkal, óhajlásokkal, versekkel és elbeszélésekkel. A tordai katolikus kispap nagyszerű, lázító cikkeket ír belé, a szentmihályfalvi kisgazdairó, Pálfi Miklós a főmunkatársa. A legszabadabb frói fórum; elfér ott minden oldal, minden felekezet. Szívesebben adom oda mindig a cikkeimet, mint sok nagyobb példányszámú irodalmi lapba, mert lám, itt a prédikációimat is csemegeszámba veszik.

Az ellen panaszom sohasem lehetett, hogy a templomban megjelentek a beszédeimet hogyan fogadták. Azt az egyet tudom, hogy prédikálásom miatt egyetlenegy ember sem idegenedett el a templomtól, ellenben nem egyre mutathatók rá, különösen az ifjabb házasságok és gyármunkások közül, akik viszonylagosan rendes templomjárók lettek. Ezek a beszédeimet nemcsak tanulságosnak találják, de „élvezik” is, lelki épüléssel hallgatják. A többiek sem bizonyultak mind kavicsos talajnak, ahova a magot hiába szórom. És mégis, a templomlátogatók száma nem szaporodott! Azok is, akikről lényegesen tudom, hogy beszédeimet szeretik, aránylag ritkán veszik maguknak a fáradságot, hogy a templomba eljőjenek. Ha valamely vasárnap a gyermekeken kívül negyven felnőtt férfi, legény, asszony és leány jelen van, az már rendes háznak számít Mészkon. Hát az élő vallás vízával való öntözés, a ma kérdéseinek holygatása, az őszinte, meggyőződésseljes, sőt szónokilag hatásosan elmondott beszédek sem töltik meg a templomot?

Régebben minden reggel, a munka megkezdése előtt, imádkozni a templomba gyűlt a falu. Így hallottam Torockón; igaz, az bányász nép és német eredetű. Később egyszer egy héten, de akkor igen. Ma a templomjárás csak a sátoros-ünnepeken szokásos. Ebbe már, úgy látszik, bele kell törödni. A vasárnapi harang már csak a buzgók kis csapatát hívja. De akkor legalább az ünnepeket kell valóban ünnepekké tenni!

A tele templomban mindig jól sikerülnek a beszédek. A szeretetvendégség magamnak is csemegény. Odaállók az

Úr asztala elé, egyvonalban a híveimmel. Nem felülről nézek le rájuk; közöttük vagyok. Különös zamatja van minden szavamnak. Valami mindig történik egyik ünneptől a másikig, ami akkor szót kér; elintézés vagy megbocsátást. A templomépítés alatt — a hálaadó ünnepet még az iskolában tartottuk meg — könnyekre indított az a rejtetes, szomorú és siratnivaló állapot, hogy emberek egymásra, a hívek énekeim, haraggal gondoljanak. Rá egy évvel iskolanagyobbítás után állottunk. A kétnapi közmunkát senki sem a fölöslegéből adta, mert a legszorgosabb mezői munka idején kellett a földet hordani, a maltert keverni. Ez volt az igazi próba. Könnyű úgy adni, hogy azt meg ne érezzük; most mindenki a lelke belsejét fordította ki. Volt aki örömmel, volt aki zúgolódással adott. Kettő olyan is akadt, aki mindent megtagadott. Most itt szálljon magába minden ember.

Ugyanazon év karácsonyán a faluban és a vidéken észlelhető magyarellenes kilengések nyomait akartam a hívek lelkéből kitörölni. A szeretet vendégségére az egész világ hivatalos. A szeretet tökéletes és mindent elfedez. A másik év húsvétján a magam lankadozását, hitem bágyadtságát tártam a hívek elé. Nehéz a terhet viselni, nehéz a kálváriás utat gúnyolódók és csúfolódók közt járni. Most íme, én is új erőt várok a kenyér megtörésétől.

Azikor a kenyeret és bort körülhordom, szemébe nézek minden hívemnek. Találkozom vele; egyenként mindegyikkel. Felmérem felet nétkül. Irgalommal és szeretettel egy vagyok vele. Az ünnepeink ünnepek, magamnak és másnak egyaránt.

De miért nem tudom a templomot megtölteni minden vasárnapra?

A prófétát meghallgatni százak tolonganak. Ha Torockóra, Udvarhelyre, Désre elmegyek, próféta vagyok.

Mészkon már csak pap!

Valamelyik család megkért ezelőtt két esztendővel, hogy ne haragudjam, de a lányukat szeretnék, ha a vőlegény rokona, fiatal lelkészjelölt esketné meg.

Nem haragudtam.

Nagy, fényes esküvőre készült a falu. Vasárnap délután érkeztek meg a násznép a hetedik faluból: a fiatal rokon-pap prédikál s utána megléssz a díszes esküvő is. A templom zsúfolásig megtelt. Az egymás felett álló két kar-

zat roskadozott. Ha nekem ilyen gyülekezetem volna minden vasárnap!

A harmadik harangozással vártunk, mert a násznép még mindig késett. De már tizenegy óra is eltelt; tizenkettő is. Mit csináljunk? Tovább várni már nem lehet. Húzza be, harangozó; hol van a bibliám és a palástom?

A kezemben volt a falu!

Néma csendben olvastam az ígéket: „És Jézus elkezdett a népnek kereszttelő Jánosról beszélni. Mit látni csödültetek ki a pusztába?” Kövédermedten hallgatott mindenki. A gyerekek a felső karzaton megszüntek előrehajolni, ablakon kinézni, vajjon nem pillantják-e meg a felpánlikázott szekérsort. A férfiak, az asszonyok makacs haraggal várták, hogy mi lesz.

Jézus hallott a kereszttelő János működéséről, sikereiről. Jeruzsálemből ezerszámra tódult hozzá a nép, hogy megkeresztelkedjék. Különös dolog volt az a kereszttelés. Belemeríteni a megtérést valló embert a vízbe, hadd legyen bizonyossága a testi megfeszítés a lelkinék. Jézus sohasem kereszttelt. Miért nem kereszttelt? Bizonyára irtóztott a velejáró szertartás látványosságától. Hiszen ki tudja, a jeruzsálemi divatos urak és hölgyek egy része vajjon nem azért járt-e ki a pusztába, Jánoshoz, mert kíváncsiak voltak, látni akarták a százak vízbemerítését? A tömeg mindig a látványosságra csödült. Az üdv-hadsereg rezesbandával járja körül a nagyvárosok utcáit. Amerikában a templomok drága ének- és zenekarokat tartanak fenn, szóelőénekeseket léptetnek föl. Itt nálunk is csak akkor telik meg a templom, ha temetés vagy menyegző készül... Mit látni csödültetek ide? — kérdezte Jézus.

Nagy napom volt. Az egész jelenet, a várakozás órája, a magát nekem kegyelemre megadó gyülekezet, a kemény szavak, minden olyan volt, mintha a Szabó Dezső képzelete találta volna ki. Azt sem találhatta volna ki jobban Szabó Dezső, hogy miért késett a nász. Nem készült el idejére a násznagy új nadrágja! Ó, áldott nadrág, be kezemre dolgozott akkor a szabó!

Nem volt igazam akkor a doronggal.

A nép gyermek, s miért kell haragudni azért reá?

Táncok, felvonulások, körmenetek, éneklés, menyegző, temetés, aratási ünnep, cirkuszi kicsi lovak, más faluból dalárda, püspöki látogatás, vidéki színháztrupp, látványos-

ság, sztn, zene, zaj, tömeg, puskadurrogatás, rezesbanda. Ez kell a népnek. Amíg fel nem nő, most még csak párezer éves, minden ezer év egyet jelent a fejlődésben.

Nem a „ma” vallása kell neki. De arra össze nem gyűl tömegestül, a templomot azért meg nem tölti. Szegény, gyerekes kis pap, Balázs Ferenc, kár volt fogadkozni. A látványosság kell neki, egész testének valami, a szemének is, a fülének is, hogy teljék meg a szeme gyönyörűséggel — hát mégis csak jó volt, hogy tündértemplomot építettem! — a füle mennyei hangokkal, az orra a tömjénnek vagy virágnak illatával. Ha ezt meg tudod csinálni, nagy ember vagy, mész-kői pap.

És még valami egyéb kell a tömegnek. *Ingyen ígérlet.*

Ismét csak gyermek a nép és fejletlen. Önző még a körme hegyéig. A vallásban is az ő kicsi magán üdvözülése a legfontosabb; az Isten is arravaló legfőképen, hogy őt meghallgassa, ügyes-bajos dolgait elintézzze. En ott neki, a templomban, feltárom a véres élet sebeit, tetemre hívom a világot, ráolvasom a bűnt, a szerencsevárás, tunyaság, önzés, széthúzás bűneit. A te kezeden van a jövőd kulcsa, ember! Dolgozz és küzdj érte! Ma kezd el és unokáid érezni fogják a hatást. De a népet ez nem indítja meg. Ellenben ígérd meg neki, hogy az Isten már megelégtelte a szenvedést, megváltja holnap. Jézus is megváltotta már. Ingyen kegyelemből, fáradság és küzdés nélkül dicsőséget hoz reá az Isten. A világ mindig a messiást várja: a kormány azért rossz, mert nem végzi el a lehetetlent, a szegény, ártatlan népet szenvedni hagyja, a búza árát nem emeli, a kenyér nem olcsóbb. A szocializmus a világ megváltása! A kommunizmus az élet csilága! Egyik napról a másikra gazdag és boldog lesz mindenki.

Ezt meghallgatni összegyűl a nép ezrivel. A politikus dobverős ígérgetéseit csurgó nyállal hallgatja. Ezt már te nem tudod utána csinálni, mész-kői pap!

Hát nem baj. Leszünk együtt a templomban a kevesekkel.

S ha mégis olyan nagyon kívánnám a tele templomot, egyszer-kétszer, ritkán, nagynéha, hát majd én is rendezek valami szép templomi ünnepélyt. Minden harag és gúny nélkül. Lesz zene, lesz virág, lesz más faluból való szónok. Ez is kell, néha ez is kell. S ígérni is fogok valamit. Megújítjuk az unitárius vallást, hogy mindez hiába nélkül beleférjen.

*A máséval bajlódik, nekünk ad tanácsokat,
de a magán sem gazda. Már nem is érdemes
sajnáltni, hogy mindenki meglopja, megcsalja.
Miért nem vigyáz a magáéra? Úgyeljen a cse-
lédei körmére! Járjon azután, amiből él!*

Akik a legtömegesebben félrehúzódnak tőlem s ma holnap már számba sem vesznek tulán, azok a gazdák. Vasárnap délutánunként, amint az asszonyok után bemegyek a templomba, óvalosan fölpillantok a dombra, a találkozóhelyre; ahol a Gálfi Zsiga kapujában bizonyosan kártyázik egy csoport, kissé távolabb körben áll egy másik; külön világ, megmozdíthatatlan, tekintélyes. Schova se jönnek, ahova hívom a falut, csak elvéve, a teaestélyekre egyik-másik az asszonyával. Az ünnepélyeken azért megjelennek; elszalasztani nem akarnak semmit. A Vidékfejlesztő Szövetkezet Gazdanapján szép számmal ott voltak. A zenedélutánra is eljöttek, az elsőre, amelyen két tordai fiatalember orgonázott és hegedült, de már a másodikon csak egy árva férfi üldögélt az asszonyok tömött padsoraival szemben: akkor csak én szerepeltem orgona- és énekszámokkal. A hivatalos gyűléseket sem igen látogatják újabban; igaz, abból Mész-kőn annyi szokott lenni esztendőnként, mint az egész vidéken együtt. Nemrég mindössze ötven vagy hatvan vártak reám egy vasárnap délután, a templomkert lépcsőjén. „Nem lesz meglatva a gyűlés, ugyebár?” kérdezte egyikük. „Dehogynem!” válaszoltam vigan. „A lörvény közgyűlésre nem követel létszámot; megyek haza a jegyzőkönyvért, ahányan vagyunk, határozatképesek vagyunk.” Mire visszatértem, a dombtetőn feltűnt a kérdező alakja; utána libasorban vagy húszan; elhozta őket mégis; ha már lesz gyűlés, hát legyen helytálló is.

Egy este, részint a magam tanulságára, részint pedig mert tudni akartam, miképen állunk, rendre vettem minden családot gondolatban. Három rovatba osztottam őket. Az elsőbe került a „jó barát”, a másodikba a „se hideg, se meleg”, a harmadikba az „ellenség”. Minden rovatot még háromba vágtam. Külön elbírálás alá esett, ha az egész család egy tengelyre járt; máskép jegyeztem meg, ha a férfi, a csa-

lád eleje, akiért forog a világ, egyképen érzett s a család többi tagjai másképen. Különös és tanulságos volt az eredmény. A számba vett 75 család közül 39 tehát a félnél másféllel több „jó barát”-nak, 7 „ellenség”-nek, 14 pedig „se hideg, se meleg”-nek számított. A többi 15 meghasonlott volt önmagában, ami rendszerint egyet jelentett: a férfi szidott vagy közönyösen viselkedett, az asszony és a gyermekek mellette állottak.

Mig így az eredmény, az egész családot tekintve, rossz-nak nem mondható, máskép számolunk, ha külön vesszük a férfiakat s külön az asszonyokat és a gyermekeket. Jó barát férfi: 40; ellenség vagy közönyös: 35. Jó barát asszony és gyermek: 53; közönyös vagy ellenség: 22. Egy úi választástól nem kell félnem, s ez megnyugtató, de hadilábon állani a férfiaknak szinte felével, nem eldicsekedni való állapott!

Oka kell hogy legyen ennek!

Nincs könnyebb annál: egészen hibátlannak érezni magunkat s minden gyarlóságot azokra kenni, akik nem méltányolnak. El nem tagadható, hogy a harmincöt elégedetlen férfi sokszor a leglisztább erkölcsi fölháborodással szólal meg, vádol és ítél. Igazságnak kell lennie az őrészükön is. Látnom kell az ő szemükkel, vádolnom kell magamat az ő ítélletükkel is.

Első és legkomolyabb hibám a tanult úré, aki sok jó-akarattal, de kevés tapasztalattal közelodik a falusi emberhez. Milyen jól látom én ezt most; még cikket is írtam róla az Ellenzék-be, amin éppolyan mértékben fölháborodott a jóakarátú városi magyarság egy része, mint amilyen őszintén megbántva éreztem volna magamat én is őt vagy ízt esztendővel ezelőtt. Azt állítottam, hogy a falut nem lehet a városról megmenteni, s hogy a tanult ember igazán csak akkor segíthet a népcen, ha sorsát vele egybeveti jóban és rosszban s bizonyos mértékig falusivá válik maga is. Ez igaz; azonban ezt végbevenni nagyon nehéz. Az én őseim egyszerű székelv földműves kurtanemesek a Nyikó egyik mellékpataka völgyéből, de én már városban nőttem föl. Hiába töltöttem sok nyaramat a rokonoknál, mint diák; hiába jártam a mezőre, a szénacsinálóba, aratásra, barátkoztam kis harisnyás legénykékkel, lestem a csorda hazatérését alkonyatkor: egész nevelésem, hátterem, viselkedésem városi. Amikor Mész-kőre jöttem, el voltam telve a gondolattal, hogy magam is bele-

gázolok az egyszerű életbe, gazdálkodni kezdek, állatokat, cselédek tartok. Olvasgattam szakfolyóiratokat, másfélezer lejért gazdasági lexikont vásároltam, amikor a murkot illettem, a mindentudó könyvet odaadtam a nyárikonyha ablakába, hogy kéznél legyen. De ill nem állottam meg. Az alapelvekkel elméletben hamar tisztába jöttem; részletkérdések-nél segítettek a könyvek. Elhitettem magammal, hogy én már értek a gazdálkodáshoz. A könyvekben olvasott eljárásokkal összehasonlítattam a gazdák hagyományos művelés-módjait. Végtelen fölényt éreztem magamban. Hiszen ezek az emberek nem gyakorolják a tarlóhántást, nem végeznek őszi mélyszántást, lavasszal kaparják meg csak a földet kukorica alá. a búzát nem porzozzák, műtrágyát, vetőgépet nem használnak! Adtam nekik a tanácsokat úton, útfélen gyűlésekben. Nem hivalkodással, bizonyos óvatossággal és szerényen, de adtam. Én másképp intézek minden. Műtrágyát, nemesített vetőmagot hozattam; búzavetőgépet szereztem be. Nem mondtam, de úgy viselkedtem: én most mintagazda leszek. Az újszékelyi papnak odaszóltam: „Neked jó, mert a te faludban Lajoska példát mutat, hogyan kell gazdálkodni, de nálam Lajoska nincsen. Mészkon én kell, hogy a gazdálkodásban is előljárjak.“

A gazdák pedig látták, hogy udvarom, csűröm, istállóm rendellen, a lovam keféletlen, a kocsim sáros, a cselédekem prédálnak és lopnak, a kukoricám kapálattal marad, a félhold napraforgó termése ott rothad el a gabonás tornácán, a szójahab megemésztetlenül a trágyába kerül, a csalamádé után vetett muhart le se kaszáltattam, a teheneiket megveszem drága pénzen, lefejem őket és olcsón elvesztegetem. Mindig az újítást űzi! Szántógéppel szántat, a Kopta-kerben öntözni akar; de terem-e több búzája, hagymája vagy annyi bár, mint nekünk? Egy évben még őszi vetése sem volt. Sok pénzzel hideg földbe lucernást állítat be, de a baltacimot egy másikban kipusztulni hagyja. A máséval bajlódik, nekünk ad tanácsokat, de a magáén sem gazda; már nem is érdemes sajnálni, hogy mindenki meglopja, megcsalja, miért nem vigyáz a magáéra, ügyeljen a cselédek körmére, járjon azután, amiből él! Mindennek nekifog és mindent abbahagy. Tejből akar pénzt csinálni, megindította a tejszövetkezetet, abbahagyta, átadta Kövendnek, a teheneit eladta. Nekikezd, hogy gazdálkodjék, állatokat vesz, ekét vásárol, férfitcselédet tart, aztán abbahagy mindent, az ekét eladja.

a földjeit kiadja részbe. Soha a feleslek után nem néz, még az osztáshoz sem megy ki. Minden egyébbel így tesz. Egy évig tanítja a leányokat kétszólamú dalárdára, leányegyletet alakít, fonlat vesz, megszületti, hogy legyen abból magyar ruha, egy elkészül, a többi hol van? Megesinálja az állatbiztosítást, gyűléseket tart a Kopta-öntözés, temetkezési egyület nyélbeütéséért, abbamarad minden. Megpróbálja a Napközi otthont; az is csak egy héttig folyik. Hét lejért vásárol egy tyúktojást s egész télen hét kakas verekedik az udvarán. Tordára akkor megy, amikor mindenki már jön vissza. Gyűléseken mindig várat magára...

S hálta még tudták volna a gazdák, hogy hány más tervet csak papírra vettem, felelte csak egy nap, egy este álmodoztam, de el is vetéltem mindjárt! Egész halom papír, összegyűjtve szépen, mind itt hever előttem az asztalomon.

Felvenni a falu társadalmi térképét, megtudni mindenit mindenkiről. Lelkészek számára vezérkönyvet írni részletes útbiztosításokkal úgy a papi, mint a faluvezetői munkát illetőleg. Népkönyvkiadó társaság alapítása, évente 6—10 könyv kiadása, évi félmillió lei nyomdafejlesztésre. Egészséges, nép számára való füzetek havonta kétszer. Ifjak részére az „Új Vadrózsák“; felnőtteknek „A Nép Barátja“; gyermekeknek „Kis Testvérek Könyve“. Népszerű tudományos ismertetések „A Világ Csodái“ címen. „Könyvek Könyve“, ez a biblia kincseinek kiaknázása. Iskolába még nem járó gyermekek részére játékdélutánok. Kirándulások rendezése, ipartelepek, természeti szépségek meglátogatása. Szász, román és magyar diákok együttes nyári kóborlásai. Lúda-könyvtár; húsz kötet minden lúdában, egy láda minden faluba. Időnként a ládák kicserélődnek, míg a könyvek a vidéket bejárják. Falusi kisháztervek; Debreczeni vagy Kós Károly művei. Téli tanfolyam rendezése a vidék képesített ácsainak és kőműveseinek, melyen az új magyar építész lényege a tárgy. Népművészeti kiállítás; gazdakongresszus. A születések korlátozásának emberséges megoldása. Szőnyeghorgozás megtanulása. Linoleum metszés és egyéb művészi kézimunka bevezetése. Könyvköltészet. Legelőjavítás, villanyfejlesztés, a salétromos víz megjavítása. A falu különböző határainak földjét gazdaság-vegytanilag meghatározatni. Szántógép-Egylet megszervezése, amely az ökröket tehenekekre cseréli út s a tejjgazdaságot géperejű földmunka-végzéssel kapcsolja össze. 26

gazda vesz 50 tehenet 50 ökröt árából; megtakarít 50.000 lelt. 50 tehen egy év alatt termel 300.000 lei értékű tejet. Többtermelés árta a szántógép jobb talajművelése következtében 35.000 lei. Gazdánként bevétel 15.400 lei. Ezzel szemben a kiadás: géppárbeszlet, kamat, javítások, 400 hold megszántásának üzemköltségei, gazdánként 6800 lei. Gazda tiszta haszna évi 8600 lei.

Mennyi boldog órák ellőlttem „kalkulálással”! Valami gondolat megvillant az eszemben: Tanka Károly szerint a vidéknek szerződtetnie kellene s eltartania csak azért, hogy terveket termeljen. Azt is kellett írni, egyenár a'apszámlával a helyességét kinyitátni. Mi minden elképzelhető, és sok tervhez he igazán kevés kellene az egy akaratlan és becsületes szándékon kívül

Gyarúságaim számát egy szuszra elfűjni nem lehet. Ezek veleje, az alap- és főlégedellenség oka, nyilvánvalóan hiha. Álmodok szülője lenni nem vétek, de van haj máshol elég. Nem szoktam rá gyermekkoromtól fogva a kicsi, unalmas, mindennap ugyanúgy elvégzendő munkára a gazdaságban. Ez még nem hiha, csak állapot. De nem venni tudomást arról, hogy az írásévek elmulasztása pótlást igényel, hogy mielőtt újítani vagy másokat tanítani lehetne, vagy egyidőben vele a legjobban eselben, meg kell tanulni az udvari rendesen megsejtenet, a szénát rendben tartani, az istálló-ból a trágyát kihánvatni, az állatokat megkeféltetni, utánanézni a cselédeknek, a részes művelőknek, a munkát ész-sen elvégezni, a vetés után aratni, csépelni és csűrbe raklár-rozni; hogy lehát egynémely gazdálkodási alapelv elméleti tudása nem ad jogot a főlény érzésére akkor, amikor a gyakorlatban az elemi dolgok kivitele is óghekiállón tökéletesen; ez már erkölcsi fogvatkozás, ami miatt méltán néztek és néznek le a falu gazdái.

Az úri rend hiha ez, aki a tudást többre tartja, mint a kezek, lábak és gazdasági eszközök összevágó munkáját. Amit könyvekből valaki megérthet világosan egy óra alatt s el is tud magyarázni értelmesen, annak hibálatlanul főlvő szokássá való begvakorlása eselleg esztendőnk munkáia. Be könnyű elzúgni: őszi mélyszántást! De végezd el magad az év minden gazdasági munkáját. Közben bányássz, hordj követ a gyárba, fuvarozz hagymát a városokba, vidd ki a trágyát a határi földekre, mert a hegyoldalon az utakat tálire befűhatja a hó. És érkezz el az őszi szántással is, mielőtt a

föld lefagnyal Ítéld meg magad, tanult népvezető: nem bűn főlényt mulatni, tanítani akarni csak azért, mert te könyvből kiolvastad a szabályt, s a túllerhelt, roskadozó gazdaember nem hajtja ezt végre? Nem méltán nézi le a gazda a „könyvből gazdálkodót”?

Te is tégy meg mindent, amit ő, és az őszi szántást is. Akkor mindenki látni fogja, hogy lehet. Azzal tanítani fogsz. A várfalvi papot mindenki becsüli, a vidéken kétségkívül s méltán, ő a mintagazda-pap. Az udvara tiszta, gyümölcsösében, szőlőjében a munka elvégezve mindig a maga idejében. Felesceinc utánanéz, keveset sem végez s azt is jól. Igaz, ő falun nőtt föl, ezzel a feladata könnyebbé volt téve. De aki levelibéka, az ne vágyják a vízbe. Ha a mészkei pap egybekkel inkább szeret és tud foglalkozni, hagyja a gazdálkodást és a gazdasági tanítást másoknak, az arravalóknak.

Tanultam, fogyasztásomat főlisimertem, a gazdasági szakértő akadémiái talárlát rég ledobtam s inasi kötényt kötöttem. Most tanulom a felket rendbeszedni, rendhetartani, az istállót tisztogatni. Ez évben már utánanéztem a felesceim-nek, az osztáshoz kimentem. Azt, ami az enyéni, védeni, az udvaromon a kutyámat hosszú láncra kötöttem, van is fám tálire hőven. Nem vagyok reménytelen eset. Kár, hogy erővel nem bírom, sok minden azért marad el, mert kímélnem kell magamat.

De azt is tudni kell, hogy akit egyszer hazugságon fog-nak, annak azután már egy szavát sem hiszik, méghe igazat mond, akkor sem. Nekem is minden félőnek, azt is, ami nem véttem. Bizonyos vállalkozások, amelyek külső lát-szala kétségkívül ez: a pap ennek is nekifogott s abba-hagyta, a dolgok természeténél fogva sem lehettek mások, mint kísérletezések, próbák. Állatbiztosítás, temetkezési egy-lei, hurkalyuki öntözés. Csak úgy lehet megjutni, akad-e elég tényleges pártoló, ha az ember belevág. Viszont, ha kí-derül, kevesen állnak a terv mellett, okosabb annak kivite-létől elállni, mint tovább erőszakolni azt és belebukni. A tej-gazdálkodás is ilyen megítélés alá kell hogy essék s még sok egyéb. Egy alkalommal, amikor még a kövendi pap is arra tett célzást, hogy kapkodó vagyok, táblázatol készítettem a vállalkozásaimról, akár magán, akár pedig közösségi ter-mészetűek voltak azok. Ilyenformán ütött ki az ítélet:

Teljesen sikerültek: Templom újjáépttése, iskola meg-nagyobbítása, iskolai szövetkezet, könyvtár, önkormányzat

és alkotószellem kifejlesztése, megújított konfirmálás, játszótelep nyújtása (az udvaron) és létesítése (bérelt területen), bibliaolvasás bevezetése az istentiszteletbe. Esti istentiszteletek, szeretetvendégségi beszédek, tejszövetkezet a vidéknek, a Vidékfejlesztő Szövetkezet megalapítása mint jövő tervek kerete, egyházi gipszbányászat.

Tűrhetően sikerültek: Vallásos estélyek, hívek szabad előadásai, vallásos estélyeken az új, szabad istentiszteleti rend, búzavetőgép, magasnyomású gyűnőcsaparmetelő, népfőiskola, teaestélyek, bizonyos földek rendbehozása szántógéppel és trágyázással, répa- és burgonyatermesztés, ifjúsági konferenciák, iskolában a kézimunka bevezetése, baromfitenyésztés, fajkukorica, egyházi beszédek, papilaképfestése.

Bizonyos szempontból sikerültek, más okból nem: Új prédikálási irányzat, temetési beszédek, Kopta-gyümölcsös, cséplőgépszövetkezet.

Jól ment egy darabig, aztán abbahagytam: Szójabab, napraforgó, csalamádé, muhar és köles termesztése, női dalkör, leányegylet, vetítések.

Körülmények miatt nem sikerültek: Ifjúsági Egylet, Nők Szövetsége, közös gazdálkodás egy-egy családdal, tejjgazdaság és tejfeldolgozás Mészkon, gazdasági tanácsadó alkalmazása, lucernafűtés, temetkezési egylet, állatbiztosítás, napközi otthon, Kopta-öntözés.

Hibámból nem sikerültek: A mintagazdaság, telek, istálló rendben tartása, a színdarabos estélyek.

Ez a felsorolás nem teljes, de jellemző. Ott állok gyengén, ahol a falu a „rendes” paptól a legtöbbet várja. A mérlegen a kicsi rossz lenyomja a sok jót.

Nem baj, mészközi magyarok! Csak most ősszel hozzátok rendbe az építkezéssel felzaklatott udvaromat. Majd mutatok én ott is eredményt, ahol azt ti leginkább kerestek. A leckét pedig köszönöm.

A FOLTOS CSIZMA

Csodálatos, csodálatos falu! Az őszember kicsit lesimított, bozontos haját rázza. Kezében ott van a kőbalta, csak nem látom a jó, mint a falat kenyér, ha az utat a szívéhez eltalálom.

Első vétkemet megvallottam, most következék a többi. Különös gyónás, senki sem kért rá, de sort keríték rá, nehogy más tegye meg. Hibáimat nem kisebbítem; ezt is szándékosan teszem. Jobb, ha az, aki hallja, védelmébe fog, mint ha új bűnök sorol föl a megvallottakon túl. Nincs természetes tekintélyem, alakom, hangom, viselkedésem: most erre a gyászos énekre gyújtok rá. Jobban mondva, hiszen erről tenni nem lehet, ha tényleg így esik: ami van is, szándékosan lerontom. Pedig a népnek úgy kell a pap méltósága, szép, feketeruhás, csendes járása, tiszteletet parancsoló beszéde, mint a falat kenyér. A lélekboncolás mesterei kimintatják, hogy a kisgyermek nevelése nem teljes az apa hatása nélkül. Én törvényes apjuktól fosztottam meg a hűveimet. A jó öreg Tarcsafalvi Pált, negyven évig Mészkö lelkiajtóját, a körmével kaparná ki egyik-másik híven, úgy hallom. Nincs is annál kedvesebb dolog: kicsivé, alázatossá, gyermekké lenni bajszoson is, ha a pap szép csendesen megjárja magát az utcákon, a mezőn hosszúszerű pipával a kezében és ránk néz, fogadja köszönésünket. Az se baj, ha fiatal még, rá lehet írva a szentség a homlokára, megérzi azt a nép!

Ahol az igazi pap megjelenik, ott elhallgatnak az emberek, tiszteletteljes csend támad. Amit a pap mond, azt úgy veszik, mint szájukba az úrvacsorai kenyeret. Ez a pap nem is olyan, mintha pap volna.

Mindenféle különös ruhát magára tesz, egy nyáron szundálban és rövid nadrágban látluk, a csizmája gyakran foltos, még úrvacsorát is osztott úgy egy karácsonykor. Kalapot nem visel. Olyan közötlünk, mint a gyermek; futkározik a gabonás körül a szamarával. Amíg az ereje bírta, kiállt a legényekkel labdát rúgni, a leányokkal gumikarikával hajigálózni, a gyermekekkel fogócskát játszani.

Az pedig minden, csak tekintély-viselet nem, ahogy a gyűléseket levezeti.

Nincs egy ünnepélyes szava. A tanácskozásokat meg-

nyitja, ha valaki kőbeszól, megáll és hagyja, hadd csépeljék a senimit. Jól megmondta egyszer Halmágyi úr: hát tiszteletes úr, vegye kezébe, mint elnök, és vezesse a gyűlést! Azonban történjék meg, hogy valamit mi ne akarjunk! Akkor egyszerre beszédessé válik. Nincs egy csepp büszkesége. Ha nem akarjuk, hát nem akarjuk; miért áll ki vitalkozni, érvelni, magyarázkodni? Addig beszél, hogy közben a krumpli is kinő; kibeszél mindnyájunkat, beszélni tud; arra tanult.

Büszkeségem az csakugyan nem volt, amikor a Debreceni templom-terve, vagy valamely más szükséges jó mellett kardoskodtam. Mit ér a büszkeség, ha vele a célt elérni nem lehet? De esett úgy is, hogy kitörtem s embereket büszkén rendutasítottam. Az a gyűlés volt érdekes, amikor az egyik atyafi közbeszakította a beszédemet: ne tessék minket félrevezetni, tiszteletes úr! Akkor jöttem rá, hogy én fölháborodni is tudok bőségesen; hangom pedig olyan van, mint a böllömbikának. Az emberek némán, kövéváltan hallgattak. Nagyszerű volt!

Egy héttel később az ellenkező oldalról vádoltak meg s mint amikor a tigris a krokodilus szájába ugrik a szegény néger feje felett, úgy mosódtam én is tisztára a vádak alól anélkül, hogy magamat védenem kellett volna.

Egyik másik gyűlésre egy idősebb s jó emberei mellett hűséges barátságú gazda azzal az elhatározással jött fel, hogy kérdőre von: mit tanítok a gyermekeknek? Mert ő hallotta s azt én hogy tehetem? De úgy esett, hogy egy jó emberét, aki kész volt őt mindenben pártolni s engem örömmel megtanáltatni, már a gyűlés elején rendutasítottam. Ízléstelen volt, régi, lezárt ügyeket bolygatott föl, amellyel senkinek sem használt. S amíg én ezt a jó emberét hangos szavakkal leckéztettem, öröm volt nézni, hogy csillogtak a szemei. Ez már igen, ez pap! Eszébe sem jutott, hogy kérdőre vonjon. Megnyugodva távozott.

Olyan a pap büszkesége, mint az éles kasza, csak fogni kell jól s mindig telibe találja a rendet. Tetszett az is a népnek, amikor kijelentettem, hogy én pedig képét kérni sohasem fogok. De az én lelki berendezésem szönyege nem a büszkeség. Az érinthetetlenség, az igen, de ígéretért mindent megteszek. Ha hívnak, százszor is visszatérek. Mindig várok, a reményen túl is egy esztendő, s ha az letelik, újra kezdem.

Itt kell szót ejtenem harmadik mély okáról annak, hogy harmincöt mécskől férfi elégedetlen velem.

Olyan dolgokkal törődöm, ami az emberek jó része szemében kevés vagy semmi jelentőséggel nem bír.

Ez hiba; ellenben nem bizonyos, hogy kié. Esetleg a népé: kétkell, hogy az enyém volna. Például én a magam részéről komolyan veszem a jézusi élet alapelveit — nem azért, mert a Jézus tekintélye előttem törvény, hanem mert úgy látszik, a Jézus életét ugyanaz az isteni erő határozta meg, mint az enyémet. Az emberek pedig nem lelkiük szerint keresztények. Ők azok és olyanok, amik és amilyenek. Emberek, magyarok. A kereszténység ráoltás és ráolvasás számunkra. Nem kell komolyan venni ott, ahol ellenkezik a természetes étellel. Ki lesz bolond a másik arcát is odafartani annak, aki egyszer már arculütötte, vagy odaadni alsó ruháját annak, aki róla a felsőket lehúzta? Szeresd ellenségedet! Ez ismét miféle lehetetlen kívánság? Ezt tanította Jézus? Szép, de ide mi már őt nem követjük. Az egyedüli egészen egészséges és tökéletes öröm, ami számunkra ebben a nyomorúságos világban kijut, az, hogy ellenségeinket kiadósan gyűlölhessük.

Ama karácsonyi alkalom, amikor az úr-asztala mellől tökéletes szeretetre hívtam föl a híveimet, teljesen hatástalan és célját tévesztett kísérlet maradt. Senki sem mondta, de az emberek szeméből kiolvastam ezt. Bizonyos levegőszerű érdeklődés megnyilvánult a népfőiskolás ifjakban a távoli nemzetek iránt, amikor eszperantót kívántak tanulni, de ők lepődtek volna meg a legerősebben, ha a legközelebbi szomszédok irányában való megértés keresésére vezettettem volna át a tanulást.

A világbékét is jónéven vennék, katonaviselt férfiak irtózva gondolnak vissza a lövészárkokra, a repülőgépműködésre, de érzékeny a lélek, aki egy eltévesztett szóért képes a szomszédjára is rárohanni, azt könnyű gyűlöletre gyújtani más nemzetek ellen.

Komolyan veszem az emberek közötti egyenlőséget is.

Ismeretes a falusi ember sokféle rétegződése és rártartisága. Külön tartanak a nagygazdák, külön a kisgazdák, külön az iparosok és külön a földtelenek, a napazámosok. Nincs ebben semmi különös. Hiszen még a cigány is, aki a magyar gazda szemében általános emberalatti fogalom, kényes megkülönböztetéseket visz végre

maga között. Ha a kőműves cigányt véletlenül arra kérem, hogy vályogolja meg a csűröm oldalát, meg fog sértődni, mert ő nem vályogvető. Ha a vályogost bizonyos gödrök éjszakai kitakarítására hívom föl, felhúzza az orrát: kinek és minek tartom őt? Gandhinak könnyű, ő akármit csinál, Gandhi marad. De a szegény vályogost egy ballépése véglegesen és helyrehozhatatlanul lenyomja a létezés legalacsonyabb szintjére. Ha még a cigány is rétegekre osztja a maga társadalmát, hogyan találunk aprólékos, kívülről állónak néha teljesen érthetetlen csoportosulásokat a magyar falusi nép között. Aki boldogulni akar, annak ezzel tisztában kell lennie, ezt tisztelnie kell. — Itt ismét hibában találtam. Rongyosokkal, senkikkel és kiközösítettekkel barátkozom s ezzel eljátszom a nagygazdák megbecsülését. Húsz holdon felül nincs talán egy ember Mészkövön, aki jónéven venne, lélekből szeretne.

Nem tudok annyira menni, hogy a falut a szegényeivel szemben való kötelességére rávezessem. Az öreg Pali Mócsi bácsit még segítik hivatalosan, iskolaszolgának telték, engedik, hogy a barangozó kunyhóban lakják ingyen. De arról szó sem lehet, hogy a költségvetésbe valamit fölvegyenek a szegények segélyezésére. A Nökszövetsége is következetesen begombolkozik, amikor ilyen húrokat pengetek. — Nem érdemlik meg, tiszteletes úr! Az ember a hibás! Volt állása a gyárban, eljátszotta. Vagy az asszony! Varrótűt a kezébe nem vesz, hogy a gyermekei ruháját megfoltozza. — Megpróbáltam, a gyermekeket hívtam föl, hogy egy iskolába rossz cipő és ruha miatt járni nem tudó társukat segélyezzék. Eredmény nélkül. Azt hallottam, azt valaki fölemlegette dícsérőleg, hogy egyik karácsonykor foltos csizmával osztottam úrvacsorát s ugyanakkor két családot felruháztunk (a feleségem Dániából és Bécsből kapta ismerősöktől a kis ruhákat), de a példát követni senki sem akarja. Minden újabb kísérlettel csak magamat teszem nevetségessé.

Olyan dolgokkal törődöm, ami a falu erejét meghaladja: túlságosan magas erkölcsi és emberi értékeket kívánok. Valaki egyszer gúnyosan azt mondotta, hogy keblitanácsos addig valaki nem lehet Mészkövön, amíg egyházat meg nem lopja. Ez lehet igaz, lehet a kívülről irigy általánosítása. De a tény az, rendkívül nehéz ezt a macacs, mindent jobban tudó s aránylag alacsony erkölcsi

színvonalon álló népet az igazság oszlopához kötni. A személyes ellenszenvek, a gondosan rejtgetett önértékek s a mindent túlharsogó előítéletek viharai alá úgy kell bocsátanom az egyházközség hajóját, hogy az ide-oda ne hanyódjék, el ne sülyedjen, hanem bírassa a vizet a boldog kikötő felé. A kapitánynak ismernie kell az irányítást s a viharok járását. Tudnia kell, hogy az emberek úgy jönnek föl a gyűlésekre, hogy már előre el van határozva minden. Nem nyáj a gyülekezet, hanem falu. Csodálatos, csodálatos falu! Az ősember kicsit lesimított, hozottos haját rázza, kezében ott van a kőbalt, csak nem látom s jó mint a falat kenyér, ha az utat a szívéhez eltalálom.

Hány ember azért haragudott meg reám s tartja a haragot makacsul, mert nem engedhettem meg, hogy az egyházközség ládjába nagyobb marokkal tartsa. Ettől az én vezető volt, hogy a gyerekeket hanyagul tartsa. Ettől az egyházközség gondnokai. Akit itt találtam, azt lemondott, mert nem bírta az iramot, aki azután lett, azt lemondattam, mert hazugságon fogtam. Most azért mind a kettő tényleg jó emberem; legalább is köszön, ha találkozunk, bár egyszer megfogadta, hogy nem fog.

Legnagyobb zavarba az hozza híveimet, hogy néha minden új és „modern” dolgot be akarok vezetni. máskor pedig érthetetlenül olyan régmódi vagyok, mint a száz évvel ezelőtt élt emberek. Az újszerű dolgok mindig pénzhez kerülnek, mint például a cséplőgép, vagy a búzavetőgép. A cséplőgépért minden gazda, zsebből, több mint kétezer lelt fizetett. De azt az emberek nem vették számításba, hogy az egyházi gipszbányászattal meg a rövidéletű tejszövetkezettel három annyi pénzt hoztam a faluba, mint amennyit a cséplőgép kivitt. Az ősi szépség megőrzésének feladatát nem esdálom, hogy nem érzik át. Helyes, hogy az építkezéseknél új és gazdaságosabban felhasználható anyag nyomul előtérbe s az új anyaggal az új formák. De csak a művészi alkotókészség tudja megtalálni az új formák szépségét összhangban a múlt értékeivel. Ezt nem lehet kívánni mindenkéntől. Méltánylást azonban igen, a kialakult új és mégis régi szépség láttán. Lassan talán bekövetkezik, hogy a haladás láza nem seper el egyképpen mindent, jót és kevésbé jót. Meg fogják érteni az emberek, hogy nem fonákosság az ősi szépség és az új gazdasági szervezkedések egymás mellett álltani.

Addig azonban mérlegbe állít a falu újra és újra, és hiányosnak talál.

Néha a magam gondatlansága is növeli a bajt. A cséplőgép számadását egy ideig én vezettem. Egy gyűlésre rendezetlen iratokkal mentem el s elszámolást adni nem tudtam. Végzetes könnyelműség! Mire egyébre gondoljon ilyenkor a nép, mint arra: hát a pap is? Csak ügyesen csinálja, megcsipni nem lehet. A szövetkezet gazdáját az ellenőr rajlakapta, hogy nyugtáknál hamisított. A megtorlást kívánó közvélemény az ügyet bíróság elé akarta vinni. Lám, a pap elsimított mindent, a gyűlésen megbocsátásról beszélt s arról, hogy elég büntetés érte már a megtévedett gazdát a fölfedezéssel, a szeggyennel. Ki tudja, mi érdeke volt, hogy ezt tegye? Belevitte a gazdákat abba is, hogy a cséplőgéppel vidékeljenek; be is számolt pár ezer lei ráfizetéssel, nem is véve figyelembe a gép rongálása által szenvedett kárt.

A pénzkezelésnél a legkisebb gondatlanság végzetes következményekkel járhat. Bennem a gazdák teljesen megbíztak, s amikor az első években a vámgabonát minden gazda a kijelölt napon behozta, csak magam jegyeztem föl egy papirosra a mennyiséget. Igazolásul az ívet nem írtam alá senkivel. Én adtam el a búzát is, amely a lelkeszi gabonában volt elraktározva. Valaki a gyűlésen azt állította, hogy ő két vékát vett meg, nem egyet, amint azt én mondom. Szerencsére az emberek tisztában voltak az illető erkölcsi megbízhatóságával, elhitték nekem azt, amit frással bizonyítani nem tudtam. De vajjon mindenki elhitte-e? Hát ha ma annak iszom a levét sok tekintetben, hogy a gazdák belém fektetett bizalmát örökvényűnek vettem?

Vajjon lehetek én még Mészkün az egész falu papja: harmincöt férfiú is? Vajjon nem hanyagoltam el a személyes érintkezést velük olyan mértékben, hogy új-összemelegedés már nem lehetséges? Vajjon a hibáim s azok, amelyekel a nép rovásomra írt, bár nem azok, nem rontották-e el a játszmát végleg, amelyet csak teljes újrakezdéssel lehet jóvátenni — egy más faluban?

Kövenden egy pár évvel ezelőtt komolyan beszéltek arról, hogy papjukat hívnak. A szomszéd falvak csak jó hírem után ismernek, nem látják napról-napra rendellen udvaromat, legigazibb bűnöm jeleit. Nem az volna-e a legokosabb: megpályázni a legelső megürülő, alkalmas falut és újrakezdeni az életet más emberként, tapasztalatban?

Ha ugyan itt lehetne hagyni az új templomot, a megújított iskolát, az új paplakot és azt a lelkes kis csoportot, amely hűséges, igaz ragaszkodással szerel és kitart mellettem...

Volt egy idő, amikor komolyan gondoltam az elkölözésre. Esztendőnkint, húsvét másodnapján nyilvánosan beszámolok a templomban a lefolyt év eseményeiről és azok tanulságairól. Az 1934. évi számadás elkeseredett hangjával meglepte a híveket. Hát érdemes? Hibáim lehetnek, vannak, de szabad semmibe venni jóakaromat, egészségem kockázatásával végzett építő munkámat? Én eddig azt hittem, hogy a lelkeszi munkát meg fogja becsülni a falu, ha annuk minden része a közösség valamilyen előmenetelét szolgálja. Tévedtem, meg kellett érnem azt, hogy a gyűlésen valaki kitanítson: tiszteletes úr, nem így kell gondolkozni! Hát hogy kell gondolkozni? Templom, iskola, orgona rendbe van léve, most a papnak nem szabad a maga s a családja egészségére gondolni, lakható lelkeszi házat kívánni? Nagypóntek reggelére kalákát hívtam, az építkezés felforgatta az udvart, egy kis rendet kellene teremteni, egy árva lélek sem jött el. Hát érdemes?

A koppenhágai unitárius gyűlésbétre való menetelem előtt kibúcsúzózt mondtam a templomban. A léközlő fiúról szóló példázat volt a beszédem alapja. Úgy állítottam be a fiatalabbik testvért, mint munkás, szorgalmas, dolgozó embert, akit azonban az atya semmibe sem vesz, mert az idősebbik fiú az örökös, a családi folytonosság fenntartója. A fiút elkieseríti a mellőzés. Ha odahagyná a szülői házat s elbujdosnák, — vajjon törődnének azzal egyáltalán? Oda állott az apja elé: meggyek! De ami az enyém, azt add ki! A fiú titokban reméli, hogy marasztalni, kérlelni fogják. De az atya vállát vonja: itt a juss, mehatsz! — Ó, be gyakran kiáltjuk ezt mi is oda a szerény, kisigényű, munkáséletű fiúnak, tanítónak, papnak! Annak remeg a szíve: fárad, verejtékezik, nyomorog, megbecsülés nincs. Elmenjen más-hova? Engedsz-e falu, elmenjek-e? Itt a juss, mehatsz!

Az utolsó három év minden keserve, megalázottsága benne zúgott abban az utolsó kiörésben. A templom menyegyzelére festett galambok fölfigyeltek. Az asszonyok némán sírtak, a hangom elcsuklott, amikor a beszédemet folytatni akartam. Nem lehetett, nem tudtam. Minden szóért erőf gyűjtve, nyújtottam a végső reménységet. A fiú elment, az

apa lelkiismerete fölébredt. Be boldog volt az idegenben megpróbált fiú és az otthon megpróbált atya viszontlátása? Vajjon lehet remélni ilyen viszontlátást?

Elmentem és visszajöttem. Tulkot a tiszteltemre nem öltek le, képét föl nem nyárlottak a hívek. Tűrik, hogy az édesanyám nyugdíjából kihasított havi ezer leikkal földjám-földjám a megélhetést. Hát érdemes?

SZÉP APOSTOLI ÉLET

Itt maradok, most már itt maradok. Tovább csak akkor állok, ha kikeltem, kivirágoztam: szállhat a szárnyas mag tovább. Vagy ha elrothadtam és nem lett élet belőlem. Akkor feletem áthasít a történelem ékéje, napvilágra hoz és kidob.

Mennyi mindennek aláveti magát a magát megbecsülő pap!

Már a választás is: nehéz azt végigszenvedni! Amikor a püspököm föl hívott arra, hogy Mészkit megpályázzam, úgy éreztem magam, mint akinek valami alacsony, denevértárgyas nyíláson kell átbújni, hogy a cseppköharlang temploma előtte kitáruljon. Meg kell tenni, elkerülni nem lehet. Most le kell utaznom Mészkre. Első ízben, hogy én lássam, másodikban, hogy engem lássanak. Be kell mutatkoznom, föl kell tántanom a számat, hadd hallják a hangomat. Körüljárok a faluban, hadd tűnjék ki, milyen a járásom, hogy tudok köszönni, emberekkel szót váltani. De prédikálni nem fogok.

Az elhatározásom olyan volt, hogy a mészköieket saját érdekükben meg kell tévesztenem. Nem szabad tudniuk, hogy én a szószéken sem dolgozom több gözzel, mint amennyire szükség van; azt sem, hogy engem a Nőé bárkája csak enyhén érdekel. Leviszem a mozigépet, bemutatót rendezek, a filmet magyarázatokkal kísérem. Utána a tanítónál összejövünk egy páran, beszélgetünk. Ez elég lesz.

Az iskola zsúfolásig megtelt. Kíváncsi szemek vizsgál-

tak, fürkésztek. Olyan voltam, mint a vásárra hajtott állat: csak éppen, hogy meg nem tapogattak. A levegőn keresztül éreztem sokak titkos örömét, reményteljes várakozását: mások gyanakodását: vajjon miféle titkos hibája lehet? Ha ez az ember csakugyan „bejárta a kerek világot“, sőt még könyvet is írt, az ő helye nem egy ilyen sáros kis faluban van, ahol még képét sem kap, hanem Kolozsváron, a főegyházi hivatalban. — Kereki Balázs a legszókimondóbb volt valamennyi között. Ezt gondolta: Ide ne jöjjön, akár-milyen kiváló ember is, hogy egy-két évig, jó közel Kolozsvarhoz, várjon egy megürülő zsíros hivatalra s akkor egyszerre saképnél hagyjon. Fennhangon: Ígérje meg, hogy legalább tíz évig itt marad közöttünk.

Ma vajjon ugyanezt kívánja-e?

Sokaknak, akik régi papjuk iránti szeretetből reám szavaztak, ma ezt vágja oda Nyilrai András, akkori fő ellenpártosom, mostani jó emberem: Hallgasson, ne beszéljen: maguk hozták ide.

Kereki Balásznak akkor nem tettem semmiféle ígéretet. De megértettem a kérése hátterét és rokonszenveztem a kívánságával. Hiszen igaza van, nyilvánvaló, ma mindenkinek a város, az úri élet, a gazdag hivatal, a készpénzfizetés a vágya. Még a földje sem köti ma az embert a faluhoz, a szántásvetéshez. A földjét eladja, kiadja, parlagon hagyja s maga megy be a gyárba, a bányába. Hát még az, akinek kezében szép nyomtatással ott az oklevél: orvos, ügyvéd, tanító, pap, akárki, falura nem menne. Ha városra nyílik az útja.

A lelkiismeretében nincsen benne a falu.

Ott nőhetett föl a trágyadombok tövében: de az apja urat csinált belőle. A legény elkészült, elhelyezkedett, — törődik is ő a falujával! Néha hazajár, néha postautalványt küld, néha kegyesen érdeklődik. De hogy neki, akiből állítólag „embert faragtak“, kötelessége volna a néppel szemben, hogy a hivatalán túlmenőleg neki a népet nagy igyekezettel és annyi tettel, amennyivel bírja, annyi belátással, annyi okossággal, amennyivel rendelkezik, segítenie kellene, arról a lelkiismeretének tudomása nincsen. Hiszen még az úgynevezett „hivatalos“ vezetők jórésze is (tudniillik azok az emberek, akik a fizetésüket azért kapják, hogy a népet vezessék), kishitű kézlegységgel intézik el ezt a mindennél sürgetőbb feladatot: „Ezeket próbáljuk segíteni, akik rossz-

néven veszik, ha dolgaikba beleavatkozom, félremagyaráz-
zúk a szándékomat, makacsul ragaszkodnak ahhoz, hogy
másképpen nem jó, csak ahogyan eddig lehetett s megmar-
nak, ha nagyon erősködöm!” — Hát persze, egy szóra a
kacsalábon forgó tündérvárat ugyan ki tudja ma, mesék
alkonyán idevarázsolni? Persze, hogy nem lehet építeni
ingoványos talajra, nem lehet sokra menni azzal a néppel,
amelyeknek a lelkét eldurvulni, megrögzödni, megfagyni
engedtük. A legelején kell kezdeni a munkát, szél ellenében,
hegyre fel, nagy sárban, csúszban. De meg kell kezdeni!

Milyen megszokott ma az út a falutól a városig, akár-
melyikbe, ahol megélhetés bízta. A falu ott marad min-
denki háta mögött elárvultan. A hitvány gazdasszony, a ma-
gyar nép lelkiismerete, lefölközi minden nemzedék tejét. A
vajból pénzt csinál; a sovány tej otthon marad, jó az a disz-
nóknak. Akiben értelem és akarat lángol, az otthagyja a fa-
lut, tágasabb küzdőteret keres. A falu aztán éljen meg, aho-
gyan tud.

Én vállaltam a falu sorsát és cserébe Kereki Balázs arra
kért, hogy tegyek tízéves szegénységi fogadalmat. A szegény-
séget is vállaltam, hogy a családok jó érzését képelem s mi-
egymással meg ne rontsam. Elláttnak a jó emberek a
nagy világon szerte. Azt azonhan mégsem vártam, arra nem
számítottam, hogy mások meg azért fognak lenézni, hogy
„elvonultam falura, szép, könnyű apostoli életet élni, köte-
lességem alul kibújni”. Így ítélte meg a „Korunk” írásbírója.

Mennyi mindennek alá kell vetnie magát egy magát
megbecsülő papnak!

Akik a világ folyását magaslati helyről szemlélik, azok
nem akarják megengedni, hogy valaki csak egy falu életé-
nek kiépítésével foglalkozzék. Sóbajtoznak, hogy mit ér
ezer ember sorsán könnyíteni, amikor ezer más falu várja
a kezelést s ha a dolgot alaposabban átgondolják, azt kell
mondaniok, hogy egy falun, önmagában tulajdonképpen se-
gíteni sem lehet, minél ahogy a lép közepét sem lehet külön-
állólag kiszáritani. A tőkés-gazdálkodás zsákutcája, a
munkanélküliség, a javak egyenlőtlen elosztása, a háborúk,
ezek várnak orvoslásra. Ennek adja magát neki mindenki,
akiben a lelkiismeret el nem aludott!

Dehát én orvos lenni sohasem akartam: kuruzsló még
kevésbé. Az orvost éjszaka, legjobb álmából is kihúzzák az
ágyából s egyéb gondja soha nincsen, miképpen lehetne az

életre nem alkalmas, az életre nem érdemes betegek nap-
jait, éveit kitoldani. Az én gondom az élet egészsége. Első-
sorban is: magamnak akarok teljes napfényt, boldog életet
teremtteni. Arcomat a mindenség felé fordítom. Az a lénye-
ges, az az egész életre elhatározó fontosságú, ami onnan
árad, nem pedig a helyi körülmények kisszerű rángatásai.
Ha válaszolni kell a keltő között, én az igazit választom,
még ha százszor is megítél érte a beteg, a féllábával a sín-
ban álló.

Mert megítélnék és kisebbsítenek!

Az a családapa, aki élvezi az életét, munkájában gyö-
nyörtséget talál, gyermekeit, feleségét szereli, a társadalom-
nak valamilyen hasznos munkát megélhetéséért cserébe el-
végez, bizonyos időt tudományos kíváncsisága kielégítésére
szentel, esténként a csillagokat bámulja, zenét hallgat, vagy
szórakozni emberek közé jár s ezen kívül valamennyire
még azon is igyekezik szóval és tettel, hogy a társadalmi
betegségek meggyógyítása sikerüljön: a mindenség rezgéseit
szerint értéktes életet él. Mégis elképesztő megvetéssel talál-
kozhatik azok részéről, akiket a helyi körülmények mosto-
hasága viszont arra kényszerített, hogy valamivel állandó
harchan álljanak. — Hát uram, ön ebben a mai világban
semmiféle fontos dologgal nem foglalkozik?

A helyi körülmények szerint sürgetőbb lehet a vászon-
gyárosok legújabb és legatlasabb csoportosulásáról tudomást
venni és tenni akarni, mint a mindenség mozgásának
végső alapelveit kutatni. Aki „elvonul falura” földet mű-
velni, tehát a legalapvetőbb, legtermékenyebb, legalkotóbb
foglalkozást végzi, az mindössze „kibúvik a kötelessége
alól”, ami nem más, mint a nemzetközi világ bonyodalma
bogarozni, az emberi nyomor ellen harcot vállalni és állani.
Arra, aki nem hajlandó az emberiség bajával túlfutni tö-
rődni, azonnal kész az ítélet: gyakorlati emberszeretetlen,
társadalmi érzékben nagyfokú hiányosság.

Pedig, hogy is áll a dolog?

Az ember vagy az erejét érezte, vagy az áradás vltte,
de belekerült a nagy vízbe. Erecjét meghaladó dolgokra vál-
lalkozott az ismert történelem kezdete óta. Birodalmakat
alapított, holott azok kormányzásához nem értett. Kiterjesz-
tette az úrcserét az egész világra, holott azt ellenőrizni,
befolyásolni nem volt képes. Nagyban kezdett termelni, ho-
lott sem a termelést, sem a piacot, sem a fogyasztást sza-

bályozni nem tudta. Nagyobb városokba csődült, fölött azokban az egészség föltételeit biztosítani nem tudta. S most meggyült a baja ezekkel az óriási dolgokkal. A szálak összezavarodtak. Zűrzavar, fejtelenség lániadt, nagyobb mint eddig, mert a játék is ma nagyobbban megy. — Hát azok a bizonyos „fontos” kérdések, kapitalizmus, szocializmus, internacionalizmus, egytől-egyig arra valók, hogy ezt a megbomlott, megbolondult világot rendbe szedjék, lecsendesítsék! Értsük meg jól: nem a világ egészséges életére, hanem mostani betegsége meggyógyítására szolgálnak mind!

De ha valaki nem érzi magát sem betegnek, sem orvosnak, az mit csináljon? Csupa rokonszenvből maga is fájtassa a tagjait, vagy ajánlja az orvosságokat? Nem szabad neki, amennyire lehet, egészségesen lélekeznie és élméstenie, csak azért, mert valakik lázasak? Úgy kell irányítani az életét, hogy annak főgondja a világ baja legyen? Nem élhet ő a mindenség mozgásának lassú ütemére csendes, boldog, belső elmélyedősű életet s nem elég-e, ha csak a kisebbik jóakarata fordul a zavarok leküzdése felé? Hiszen csak a nagyon egyszerű lelkű emberek, mint az első keresztyények vagy a munkásmozgalom első apostolai hihették el, hogy van valami egyetemes érvényű orvosság (mindegy, milyen a felírás!), amelytől ez a beteg világ egyszerre és véglegesen meggyógyul. Ők elmagyarázhatták maguknak: Most lemondok mindenről, nyomorgok, tünök, elviselek minden fáradtságot, hogy minél hamarabb eljöhessen a szent örömök teljessége. De mi már tudhatjuk, hogy a jelek szerint, ez a világ egy kicsit mindig beteg marad, a nagy felszabadulás napja sohasem jön el, hanem csak kis fölépülések, megkönnyebbülések következnek el. Eljárszódjuk az élet megadott beteljesüléseit, lehetőség határain belül való tartalmát csak azért, mert bajok és tökéletlenségek is vannak? S ha ezt nem akarjuk, ha „elvonulunk falura”, hogy ott „szép, apostoli életet éljünk”, megérdemljük a gáncsot? Elengedhetetlen, hogy most minden gondolkozás, mozgalom, törekvés a tömegek s különösen a városi tömegek gondjait vegye magára?

A legtöbb hajt a türelmetlenség okozza.

Az ember lát, remél s hisz, de nincs türelme bevárni mindent a maga idejében.

Előtte a végtelennek tűnő országút s neki jó két lába a

gyaloglásra, de ő kereküket pótolta maga alá s megnyergelte a felkínálkozó erőket. Elképzelte a jövőjét, tudatossá teszi a haladása irányát, de nem képes megelőzni azzal a kicsikével, amit a maga módján, megerőtlenítés nélkül elérhet. Előre vágat türelmetlenül. Közben a köldököksinórja, ami láthatatlanul fűzte maguktól adódó lehetőségek isteni alapzatához, elszakadt. Most próbál megélni a levegőből.

Az afrikai néger meg sem értene, ha elmagyaráznák, hogy neki törődnie kell a lancashire-i munkások érdekeivel csokány, mint a braziliai kávéültetvényesek terveivel. Az erdélyi falu kisgazdája már eleget hallott harangozni a „világválságról” s már nem új neki az egész emberiség összefüggése, mégis lelke mélyén idegen előtte még a szomszéd falusi is, s csak tehetetlen dühvel tud arra a bolond törvényre gondolni, amelynek értelmében neki koldussá kell lennie, mert Kanadában sok búza termelt. A tény ez, s ettől elszabadulni, ezt letagadni, lehazudni, megsemmisíteni százezer szónoklattal, könyvvel, könyvszerkezettel sem lehet; a tény az, hogy az ember természetszerűen érvényesülő társadalmi hajlamossága, szeretete, érdeklődési képessége csak nagyon kevés számú egyént öl megához. Ő még csak olyan, hogy a maga érdekében kívül csak nagyon kevés embernek életével törődik a saját akaratából, lelki szükség-lelképter. Azt meg lehet tenni, azt megtették vele az emberiség történeti, hogy viszonyba hozták távolabbi tömegekkel is. Az ember állotta az effajta, neki idegen összeköttetéseket, mert rá volt utalva, mert válaszlást neki nem hagytak. De csak a maga módján, tehát úgy, hogy csak a maga s legfeljebb egy hozzá közelálló kis csoport érdekeiért kezdett küzdeni. Ebből származott minden baj.

Hiába akarták pótolni az ekkora méretekben hiányzó társadalmi hajlamot törvényekkel, s a katonai, meg csendőri hatalom fegyverével. Előírhatták a viselkedés szabályait az összes elképzelhető esetekre, hogy az egymással végzetesen és elhatározottan nem törődő emberek hogyan barátkozzanak, üzleteket hogyan kössenek. Az egyénből szervesen hiányzó szeretetet nem pótolta semmi. Megöltötték a bölcs törvényhozók a lopást, az emberölést, a csalást, az elnyomást, a mások ellen irányuló összeesküvéseket. Ha az ember a törvénykönyvekből akarná az adatokat megszerezni az emberiség erkölcsi bizonyítványához, állvelet, hogy egy más bolygóra átköltözhessek, sohasem kapna.

Gvarló, bűnös, önmagától a jót nem akarja, egyéb vágya nincs, minthogy másokat megkárosítson: ilyen a tőle idegen tömeg közepébe állított ember.

Nem adok igazat azoknak, akik szerint az emberiség csak egész egyetemességében lehet segíteni. Ellenkezőleg, a fejlődés mostani szakaszán a zavarok mindaddig meg fognak maradni, ameddig a világot egy összefüggésben akarjuk kezelni. Az emberiség túlságosan széles felületen kapcsolódik egymáshoz: ekkora összefogást kibírni tisztességgel nem tud. A természetesen összeálló társadalmi egységek, a falvak, a vidékek, hadd roskadjanak vissza önmagukba. Nyessék le azokat a kiigazodásokat, amelyeken keresztül őket a tőlük független sodrású világ rángatja. Engedjék érvényesülni azokat az ősi erőket, amelyek a világtól való leválás kis sebeit behegesztik s a maguk szervesen egész testét dús életbe ragadják. Ne türelmetlenkedjünk. A fejlődés során annak az ideje is eljön, amikor nagyobb kövekből építhetünk.

Ha mellettem minden faluban azok, akik most nagypolitikát akarnak üzni, tetelepednének a kicsi feladatokhoz s azokat elvégeznék becsületesen: többre haladnánk. Ez volna az igazi egyetemesség; a jól megmunkált kis földek összessége a világ.

Ne félj, Kereki Balázs, nem azért jöttem én Mészköre, hogy — innen csak egy lépés Kolozsvár — teológiai tanárnak, vagy ki tudja minek, tán püspöknek álljak. Itt maradok, most már itt maradok, ha akarod, ha nem. Elvetetem magam a rög alá, idefogott a csfrázni akaró élet. Tovább csak akkor állok, ha kikeltem, kivirágoztam: szállhat a szárnyas mag tovább a világba. Vagy ha elrothadtam és nem lett élet belőlem. Akkor feleltem áthatást a történelem ekéjé, napvilágra hoz és kidob. Mehetek a kedvem után, hogyan legurulni, madár csőrében repülni. — Sohasem láttok többé.

A HELYREBILLENT VILÁG

Láthatatlan méltósággal ott lebegtem annak az ifjúnak az életében. Helyreállott a világ folyása. A csillagok helyükre lendültek; a hold nbbahagyta a vigyorgást, a falu kedvesen aludott.

Az alacsony ajtó szemöldökfájába az egyenes járáshoz szokott ember gyakran beleüti a fejét. Káromkodik. De nincs igaza. Ha tudja s teheti, állíttasson a régi helyébe új ajtót. Ha erre nincs módja, hajoljon meg belépéskor mindig szépen, vagy költözzék más lakásba.

Úgy is lehet, hogy előre tudomásul veszi, naponként és évenként hányszor fogja a fejét az ajtóba ütni s nyugodtan reákészül. Legfeljebb számontartja: egy, kettő, tizenkettő. De elkedvetlenedni, türelmét, jókedvét elveszíteni semmiképpen sem fogja.

Megmarad papnak.

Egy, kettő, tizenkettő.

Néha én is lehúzhatom a fejemet. Az öregebb emberek tudomásomra hozták már régen, hogy a tapasztalat nagy tanítómaster. Sok mindenre megtanított engem is. Türelmemre. Már nem akarom a falut egy szuszra mintafaluvá emelni. Csak az jelent valódi előmenetelt, amit a nép a maga jószántalából visz végbe. Ha valami gondolatom támad az élet előbbvitelére, azt nem akarom már tűzön-vízen keresztülvinni. Aki hallgat reám, az velem tart. Gyűroam a kovászt a falu lomha kenyeréhez. Testvér vagyok minden jóru törekvővel. Mindent remélek, de a kívánt eredmény tizedrészével is megelégszem. Hogy az eredmény — kicsi a reményletthez viszonyítva, de roppant nagy a valóságban — miképpen valósul meg, azt rábízom a jövőre.

Arról pedig szó sincs már, hogy mintagazda szeressek lenni. Olyan gazda leszek, amilyen lenni tudok; bár az istállómát tarthassam rendben. S amilyen mértékben esik haladásom, úgy nőhet a büszkeségem is. Tegnap mint egy vadállat tört házamra egyik hívem, panaszkodni jött a tanítónő ellen. — Így ne beszéljen, adja elő nyugodtan, amit akar! — Megyek a tanfelügyelőhöz: — Mehet,

ahova akar, akármilyen gyorsan. — Az ember eltakarodott. Este megjuhászodva, szegyenkezve szólított meg az utcán.

A szekeremet s a lovamat sem adom oda ingyen senkinek. Úgy rákaptak a kérésre, hogy akinek lóva volt, az is jobb szeretettel vele menni. Egy napszám az áral Azóta csak az kéri, akinek megéri. A gyermekeket is úgy küldöni haza, ha az udvaron kezdenek alkalmatlanok lenni: munkát adok nekik. Bemegyek, kijövök, már csak a kicsi Daczó Imrike dolgozik, a többi odalelt. Imrikét nem bánom; őt kukoricával is ott tartatom játszópajtásul Enikőnek.

Négy évvel ezelőtt a rádióhallgatásnak veteltem így véget; akkor igaz, nem ezt akartam. A hangos muzsikát és az előadásokat minden este nagy csoport hallgatta. Meglelt a tornác, néha az udvar is velük. Akkor kihirdettem: a fenntartás sokba kerül, minden hallgató minden alkalommal egy lelt írtet. Akkor láttam utóljára a hallgatókat. Később a hangszórót is eladtam, hogy még a híre se legyen meg. Ingyen nem adok semmit, csak a koldusnak. Cserébe igen. Amit az emberek ingyen kapnak, azt úgysem becsülik meg. Ezt a jó tanácsot a tordai Pál Gábornak köszönöm; üzletiesnek hangzik, mégis a helyes emberi viszonynak veti meg az alapját. — Bár igaz, fenntartással kell élni vele. Megakadályozhatjuk az alkalmazásával az áldozatkészek túlerőltetését s addig baj nincsen. De a közért munkáló sohase kérdezze, hogy a többi kötelességét elvégezte-e. Pompás alkalmazását adtam egyszer Jézus egy mondásának: Ki az igaz ember, az-e, aki azt mondja: igen, de a munkát nem végzi el, vagy pedig az, aki azt mondja: nem, de el nem tudna maradni onnan, ahol okos dologhoz kell a segítség. Hányszor járja meg a falut az egyházi; közmunkát vagy kalákkát hirdet. Megyek, megyünk, küldi tovább sok, míg mások elégedetlenkednek: Minden kaláknál ott vagyok, mind az ötször-egynásután megjelentem, amikor a templomkerlet rendeztük, most menjen más is, én nem megyek! S az igenlő mondók esetleg most is elmaradnak, míg a zúgolódó, a nemtörődöm népek ellen haragos ott van mindenütt és az egyház él. Hát csinján ezzel az elvvel is; törvény ne váljon ebből se.

Olyan törvény lehetőleg semmiből se váljék, amit szükség szerint megszegni ne lehessen, mert akkor az ember a szombat szolgája, nem pedig a szombat az emberé.

Hiszen úgys az ősi elv diadalmaskodik rendszeren: lopj és hazudj, csak rajta ne kapjanak! Én becsületesen bevallom, miben nem engedelmeskedtem a törvénynek s rajtam elverik a port. Mások hasonlóképen cselekszenek s hallgatnak. Ők a minta-papok. A példák. Hát ezután én is fogok ravasz kis jelentéseket küldeni. Nekem még hazudnom sem kell majd, én a nélkül is meg tudom csinálni az igazságot, hiszen székely vagyok.

Olyan mélyre s annyiszor azouban sohasem fogom a fejemet megbajtani, hogy emberi mivoltomból kivetkőzzek.

A kicsi dolgokban hadd legyen igazuk másoknak. De ez csak játék, az erős fölénye, aki hagyja, hogy a törpék néha reámasszanak. Mihelyt valaki a derekamat akarja meghajlítani, vagy levágom magamról, vagy eltörik a derekam. A kicsi igazságokkal, a kedves, boldog. „hát nem megmondtam? úgy lett!”-féle diadalmaskodással nem főrdöm, de az igazság mellett mindhalálig hűségesen kitartok.

Ez maradjon az én titkom.

A túri egyházköri közgyűlésen, két évvel ezelőtt, én voltam az ünnepi szónok. Az Istenről beszéltem. Hallja meg az egész kör, mit hiszek én a világ valóságáról. A közebédén felköszöntöttek. Ha ezt hiszi és ezeket tanítja Balázs Feri, akkor éljen! Megyünk vele, követjük Kolozsváron mindjárt szertefutott a híre: a mészki papnak megjött az esze. Visszatáncolt. Okosan tette, már azt hittük, egészen elveszett. Pedig sohasem hittem és hirdetem mást, mint amit ott azon a gyűlésen. Csak a rólam terjesztett hamis hírekhez viszonyítva voltam szelídebb. Azért sohasem cáfoltam; hadd legyen igaza annak, aki meghunyászkodónak hisz. Ezek a hírek; hát milyenek szoktak lenni a hírek? Két évvel ezelőtt a rokonszenves tordai kántori küldték ki hozzám vizsgabiztosnak. A vallásvizsga végén engedélyt kért, hogy egyet s mást a gyermekektől megkérdezhessen. Ti milyen vallásúak vagytok? — ezzel verte az utat a második kérdéshez. Jól van, ezt tudjátok. Most azt mondjátok meg, mi az unitárius vallás legfőbb tanítása? — Egy az Isten! — zúgták a gyermekek. — Hát, szóval, hiszitek, hogy van Isten? — Ügylátszik, a gyermekek hitték s ez nagy meglepetésére szolgált a rólam minden kőszá híre meghalló vizsgabiztosnak.

Talán rendre „fenn” is jobban megismernek. A hírek helyett magamat. Azt is, hogy helytálló, azt is, hogy nem vagyok olyan felkele, amilyennek festenek. Az is kiderül, hogy elszánt, felkes csapat áll mellettem a faluban: kicsi, de mindenre kész. Az egyházgondnokom megvédett a verespataki kőri gyűlésen, ahova gyengélkedésem miatt nem mehettem el. Mi meg vagyunk elégedve vele, szeretjük és mással nem törődünk! Igen: a falu mondja a végső szót. A kolozsvári harc nem fontos. Ha mutatkozik eredménye a mészköi esztendőknél — ide s tova már ő! — akkor érdemes, ézerszer érdemes tűz és víz között tovább küzdeni.

És mutatkozik!

Vallásosság szempontjából is mutatkozik.

Azokat az értelmesebb, haladó szellemű híveimet, akik lelke az enyémmel legközelebbi hangolású s akik életében így a legtöbb és a legmélyebb változás volt remélhető, óvatosan és váratlanul gyakran megkérdeztem: Valamiben mások-e, mint voltak? Mások. Az egyik határozottan állítja, hogy másképpen tekint most a dolgokra. Most valahogy mindent felve lát az istenével, másképp bánik az állataival, megbecsüli a dolgokat saját magukért, nemcsak hasznukért, a bennük levő egyetemes és végtelen erőt testvérnek érzi. Több öröme van az életben. A kicsi jó is boldoggá teszi, örvend a testmozgásnak, a pohár víznek, az étel elemi tényeinek. És erős kívánság nőtt benne föl, hogy legyen egy kis csoport, bármily kicsi, amely gyakorolja az isteni életet, egymást segítse, szeresse fenntartás nélkül. A bosszúállás mérge, amely egész testében szétterjedt volt, mintha elveszítette volna erejét. Még nem tud mindenkinek megbocsátani, de már nem veszi halálosan komolyan a harcait. Hát nem volt érdemes papnak lenni Mészkon?

Az öregkel sohasem zavartam meg gyermeki hitükben. Ők különben sem értettek meg egyebet vallásbölcseletekből, mint ezt az egy szót: Isten. Azt hallották eleget, az megbuzogtatta öreg szívüket, megadta a kívánt megnyugvást az elkövetkezendő hétre. Az imádkozásom is lehetett az új igazsághoz hű: nem az Istennek kijáró köteles hódolat, hiszen az Isten nem a fellegek fölött trónoló úr, akít a zsidók az áldozatok illatos füstjével, a keresztények pedig megittasult, dicsőítő szavakkal táplálnak. Áhítalat akarok ébreszteni. Az a célom, hogy az emberek egy kicsit magukba térjenek, megtisztuljanak érzéseikben, egy kicsit lel-

kükre vegyék, hogy milyen csodálatos a világ! az élett a napfényt! a munkát! Azért az öreg lehorol a maga fellegistene elé, akinek nevét imájából kicsendülni hallja és imádkozik a maga módján. Így az öreg megtartja a hitét és az ifjú új hitet nyer.

Az élet más mezein pedig felmérhetetlen számomra annak az útnak értéke, amelyet papnövendék-korombeli szocializációsomtól addig az elképzelésig megtettem, amelynek külső teste és ígérete az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet.

Mindenkit összehangolni kényszerrel — mindenkit összehangolni önkéntes szövetkezés útján — egy falu keveseit megszervezni a jóra — egy faluban tíz embert, húsz embert, a löbbre készeket és képeseket összefogni — sereget teremteni egy vidék legjobbjából és a vidék kifejlesztésére: íme, az elgondolásban meglett út. Nem volt érdemes ezért is Mészköre papnak szegődni?

Egy este valami arra kényszerített, hogy megálljak a kis síkútor torkában. Fenn az úton két legény beszélgetett. Akkor egyszerre kő repült közéjük. Honnan jött a kő, kérdezte az egyik. Innen a tiszteletes úr udvara felől, válaszolta a másik.

Így mondotta: tiszteletes úr!

Maguk között beszélgettek, nem engem szólított meg, nem is látott engem, nem úgy mondta, hogy halljam. A tiszteletes úr udvara felől. Láthatatlan méltósággal ott lebegtem annak az ifjúnak az életében. Hát nem vagyok a papi Megbecsült, nagyrabecsült, háta mögött is megfeszített valaki vagyok Mészkon legalább egy ember számára. A tiszteletes úr!

Helyreállott a világ folyása.

A csillagok helyükre lendültek, a hold abbahagyta a vigyorgást. Az Aranyos úgy zúgott, mint a víz, a falu kedvesen aludott.

Az új papilak ablakai hívogattak és én úgy indultam meg feléje, mint aki helyét az életben megtalálta.

A FALU MEGETTE AZ OTTHONT

A falu megette az otthonot, a falu megette a türelmetlenség. Éppen csak annyi maradt meg mindentől, hogy a férj esse megjöjten remélni lehessen: még nem vezett el minden.

Meg kell állapítanom, hogy az életemmel s felelősségem mértékig, a családom életével nem gazdálkodtam a legjobban az elmúlt öt esztendő alatt. Engedtem, hogy elsodorjon a belső ház, amit még külső körülmények is fokoztak. Hét évvel ezelőtt, amikor utazásaimból megtértem, olyan voltam, mint a viadalokra előkészített bika, aki amúgyis táncolni, ugrálni akar, akadályokat félresöpörni, erejét flogatni s akit ezenfelül még sötét ketrecbe is zárnak, kötvét tartanak, éhezletnek napokig, hogy amikor aztán majd kiengedik, a vadság örvényezésével se ne lásson, se ne halljon, csak rohanjon, fújjon, döfjön.

Engem két évig tartottak akkor ketrecben huta körülmenyek.

Már amikor a kolozsvári lelkészképzőt elvégeztem, kész lehettem volna, hogy az életemnek nekikezdek. De nem, akkor a külföld vonzott, a továbbtanulás és tapasztalatszerzés lehetősége. Angliában két év, Amerikában újabb kettő. Egy teljes év, amíg keleti utam végére jutottam. Mire hazatértem, velem együtt végzett társaim már öt éves lelkészek voltak. Égtem a vágytól, hogy odaálljak mellőjük s megpróbáljam az erőmet én is.

Nem lehet, nincs papi állás üresedésben! Félhalott, beteg, negyven évet túlhaladó szolgálattal

még állásban levő öreg lelkész volt egy tucat. Azokat miért nem küldik nyugdíjba, a fiatal tetterős lelkészeket miért nem engedik a helyükbe?

Nem lehet, a magas egyházi politika elkészt a nyugdíjügy rendezésével. Még két évre van szükség, amíg a nyugdíjazás zsillipjét megnyithatják. Ha addig valamelyik öreg pap önként, a maga jószántából vissza nem vonul, a táncolásra kész fiatal lelkészek maradhatnak a ketrecben, lógó nyelvvél, a növekvő türelmetlenség most még alvó tűzhányói.

Olyan önzetlen nem akadt egy sem az öregek közül, hogy az ifjakat hálára kötelezze. Hát lehet csodálkozni, hogy szegyenkezve, titokban és titakozva, de véres, ősi ember valósággal a halálát kívánta az ifjú az öregnek? Ó, ez a nagy titok, hogy az öreg értse meg, mikor kell félreállni! Vajjon meg fogjuk ezt mi érteni, mai fiatalok, vagy mi is fogunk ragaszkodni görcsösen álláshoz, hatalomhoz utolsó lehelletünkig?

Két évig kellett várnom, amíg álláshoz jutottam.

Akkor egy nap becsüppentem Mészkörc.

Tanácsot hiába adtak s azt elfogadni jó lélekkel hiába akartam, hogy egy évig ne csináljak a faluban semmit. A napfényre jutottam, elvakultam, előttem szabad volt a pálya, hajrá, neki!

Lázás, bolond gyorsasággal kezdettem élni. Külső jele volt ennek a menésem sietsége. Föl a dombon, vagy le a hegyen, nagy és sűrű léptekkel jártam. Ha valaki beszélgetni megállított, nyilvánvaló volt, hogy lábaim már reszkettek, mint a fiatal csikóké, akik gyűlölik a veszteglést. „A mi papunk csak elful közöttünk” — hallottam többször a panaszt. Persze, a hívőim azt szerették volna, ehhez voltak hozzászokva: induljon ki a pap, öreg vagy fiatal, de pipával a szájában, a felkészítlakból. Míg a kapuig ér, álljon meg egy-két friss oltási csemetefa előtt, gyönyörköd-jék bennük, késével nycegesse le az alkalmatlan hajlásokkat, beszélgesse el jóízűen a kerítés felett a teheneikkel hajtó gazdákkal. Azután, szép csendesen kezdjen ballagni a fahí főutcáján, vegye észre a csűrben szekerét javító atyafit, kiáltson be hozzá egy jónapot-ot, álljon meg vele egy szóra, amelyből lesz tíz és száz is, bár lassan ereszi őket a pipája mellől. Van ideje bőven, az asszonyok sem sietnek, leteszik vizesvedreiket. Áhítatos és gyönyörködő szem-

mel hallgatnak és szólnak. Lehet, a mezőre már ki sem ér, bealkonyodott, a malacok visszatértek, — ő be-kedves ez a falu papja, ez a mindenütt felbukkanó, mindenkiel szót vállaló, mindenütt jelenlevő ember. Boldog a falu, mint a hívő, aki tudja, hogy vele van az Isten.

A pipában nincsen hiba, a pap pipa nélkül is érvényes. De nekem pipa helyett terveim voltak, nem egy, de tíz és az idő sürgelett. Mindig ebben jártam, vagy abban jártam. A híveket aláírásokért látogaltam: hát belép-e öreg, a cséplőgép-társaságha, vagy becegyezik-e abba, hogy a Kopta-keriben öntözóműveket állítsunk fel? Olyanná váltam rendre, mint a gyorsan forgatott szemes végű fa, nyilvánvaló, hogy ott sűrűgök-rohanok a faluban, lanácsos is félrekapni a fejet előlem, ki tudja, miféle új tervvel égetem meg a belém ütközőt, mindenbe belevisz bennünket ez a pap, de már látni sem lehet engem soha, csak a szélfúvást érezni: a pap rohant el erre, ugye?

Csoda-e, ha távolról nézve sokan másnak nem is tartanak: túlságosan felhúzott szerkezetnek, amely vadul hajlja végre egyik műveletet a másik után; csupa cselekvés, de lélek nincsen.

Az még a kisebbik baj, hogy mit tartanak a távolról nézők. A nagyobbik, a végzetesebb hiba abból kerekedett, hogy magamra maradtam, barátok és rokonszenvezők nélkül a faluban. Aki mindig fut, az csak azokkal cimborálhat, akik vele rohaniak. Ilyenek is akadtak, elsodortam, nekilendíttem egynéhányat, a fiatalabb gazdák közül sokat, a népfőiskolásokat, a gyermekeket. Ezekkel termékeny, örömet hozó és tartós a barátságom. De a falu elmaradt. Ismert, de nem tartott magáénak. Voltam is papja s nem is voltam papja. Úgy léptem eléjük a templomban, a gyűléseken, mint fél-idegen. A szememben és az arcomon éreztem ezt a távolságot. A jóbaráttal szembenézek, nem is tudok róla. De a többiek feszélyeznek, a szemem hamar elfárad, az arcomat igazítani kell, hogy a kíváncsok ki-fejezés rajta legyen.

Most gazdagabb lehetnék száz család barátságával s be kell érnem tizedannyi derék ember és asszony szeretetével.

S a terveket nem valósíthattam meg mindenki kedvére, éppen azért, mert fő célom a tervek megvalósítása volt.

Azt hittem, elégséges a jó gondolatot világosan, köz-

érthetően előterjeszténi. Az ocsul a bűzától mindenki meg tudja különböztetni, a jó tervet is örömmel fogja fogadni mindenki. Őriási volt a levedésem. Egy idő után, amikor kezdett minden nehezen menni, érhetetlenül állottam meg a körülmény előtt. Miért idegenkednek még ettől az egyszerű kis javaslatomtól is az emberek? — Persze hogy idegenkednek, hiszen jó tervet mindenki tud kigondolni, de a kesyves dolog a megvalósítás. Hányszor becsapták őket szélhámos urak, vagy számító gazdameherék a jó tervekkel! A terv lehet jó, de a bizalom a fontos. Én rossz néven vettem még annak a gondolatát is, hogy valamit az emberek csak azért fogadjanak el, mert én javasolom, pedig csak így lehet sikert elérni. „A mi papunk tudja, mi jó nekünk, ő kárunkat sohasem akarja, megbízhatunk benne!” — De ezt a bizalmat csak a lassú járású, csendes életű lelkész tudja megszerezni, aki személyét sok apró véletlen és szándékos találkozásokon át ismertté és szeretetté tette a hívek előtt. Csak akinek a lelkébe beláthatnak, annak adhatják oda bizalmukat az emberek.

Bennem egy időn túl már nem bíztak meg a híveim, mert nem ismerlek s nem ismertek, mert nem adtam alkalmat arra, hogy megismerhessenek.

Így véletlem el a dolgomat a faluval. S így vétettem el az életet magammal és a családommal is.

Szegény feleségem, idegenből átültetett virág, egy darabig megpróbált velem tartani. A mézes esztendő alatt könnyű volt: akkor még én sem változtam át a legnagyobb sehességre. Addig boldog volt ő is. Ő volt a lelke a vásárnapi játékoknak, ő rendezte be a gyermekszobát, hozatta a színes krétákat, vette a fehér újságpapírt rajzolásra. Amikor megindított mindent, játszódtak a kicsik és játszódtak az ifjak, csillogó szemekkel jött fel hozzám a tornácra. Ott állunk csendes örömmel, mint király s királynő: hallgatunk a gyermekek beszédét: „Eridj, fuss, Átyó bátyó, hozd le a szívórványt: nekem kell a zöld, te lortsd meg a pirosat. Nem szeretem a bajuszodat. Leveszem a bajuszodat, nekem jó lesz a fele, neked a másik. Eridj, hozz más bajuszt. Hát ilyen sabajuszt hoztál? Hát ezt hogy tegyem föl? No, nesze bajusz, eltörve!” — A másik oldalon valaki rajzolt: „Nem rajzolom meg előbb a farkát kukkra, mert akkor nem tudom megrajzolni a lábát.”

De aztán előreszaladtam. Ő szegény, sántán-bénán,

a nyelv tudása, a szokások ismerete nélkül, megpróbált követni, megpróbált a maga erejével bekapcsolódni a falu életébe. De addig hamar eljutott, amin túl a haladás nehéz s nekem nem volt türelmem, hogy lelassítsak, kezdjem a mosolygás-magyarnál több nyelvtudásra tanítani. Hányszor jött fel hozzám, szavakat kérdezett: én talán el voltam foglalva valami egyházi irattal, vagy számításokat végeztem, hány év alatt fog a mennyország beköszönteni Mészköre. Valameddig feleltem a kérdéseire, de aztán kezdett a hangom jellegzetesen felkunkorodni, az asszonyka abbahagyta a kísérletet, elővett valami angol regényt, olvasni kezdett. Gyermkekkel, asszonyokkal csak úgy lehet tartalmasan foglalkozni, ha az ember beszélni tud velük. Egy időn túl megújja az ember a mindig ugyanazt: újságpapírt vágni föl, krétákat kiosztani, agyagot gyúrni. A gyermekek kérdéseket tesznek föl, azokra felelni kellene, mesét mondani, valamit elmagyarázni, de a szavak nem jönnek.

Újra és újra belefogott valamibe. Minden újszülött gyermeket meglátogatott, segített a hábának, tanácsokat adott az anyáknak. Jaj, azt a pólyát meg kell oldani, nem szabad a kicsikét így lekötözni, ne ringassa, ne kapja föl mindig, ha sír. Ébresztőórát ajándékozott az egyik anyának, hogy bár a tizedik gyermekét rendes időközökben szoptathassa. Babaruhákat kölcsönzött, napirendet írt elő, együtt aggódott azzal, akinek nem volt elég teje. Vajjon ezért csökkent a gyermekhalandóság Mészkon? Őt év alatt a számok nem adnak biztos feleletet, de hogy az eredmény nem maradhat el, az kétségtelen.

Mindez azonban kevés egy élet betöltésére. Egyedül magára hagyatva — a férje perdül, futkos, ha otthon van sines otthon — lassan kihullott a mészközi életből. Mire beszélni megtanult, már lelakadt a kedve. Mire többet tehetett volna, már nem látta értelmét. Főző asszonnyá lett, aki azonban a főzést sem élvezheti, mert gázkályhához szokott Amerikában s itt kormos, füstös kemencét kell fával táplálni, szemet tologatni, várni, míg a nedves fa lángra kap s a messziről, számárháton hozott drága, szűkös vízzel tisztán tartani mindent.

Baráti körünk csak lassan alakult ki, most is kicsi van s a kapcsolatot alig tartjuk. Városon az ember szívesen ül villamoson háromnegyed órát, de itt az ismerősök más faluban vannak, egy egész világ választ el tőlük; be kell

fogni, ki kell fogni a levél. S milyen kevesen vagyunk együvé tartozók! Persze, a százezres városban könnyen találkozik öt egymásnak való család: itt is akad annyi, csak éppen a vidék, a százezres lakós, száz kilométer hosszú és ötven kilométer széles területre van széjjelszórva. Ő, ha én észrevettem volna, mint teszem tőnkre tudatlanul a legjobb lehetőségeket! Ha tudtam volna, hogy mi mindennek kell lennem a feleségem számára: ha tudtam volna otthon ülni, valóban otthon, és *otthont* teremteni, csendes, holdog, tartalmas életet, kettőnknek!

De ez a lázas, buta hajszal Elkövetkezett az idő, hogy a feleségemnek ki kellett szakítani magát ebből a számára halottá vált környezetből s egy év múlva borzongva írta vissza Dániából, hogy ő nem haza jön, mert neki *otthona* nincsen.

Igaz, külső körülmények is akadályoztak. A régi paplak minden oldalán fútt be a szél, szegénységünk miatt még bútorunk sem volt: ágybetéteket vettünk Tordáról és lábakat ültettünk hozzájuk. Nagy későre nekiállítottam, terveztem valami bútorokat, fenyőfából készítette el azokat a sínfalvi asztalos. Ez az első tervezés még sütni, érdektelen. De aztán megismerkedtem Debreczeni Lászlóval, összeházasítottam az ő díszítő elemeit a kubizmussal s ami belőle lett, az egyéni és kellemes. De hány év eltelt, amíg ezekhez is hozzájutottunk! A lelkeszi lak környéke, az udvar, a kert, csak gazdasági célokat szolgált. Schol egy kis gypc, ahova le lehessen heveredni. A ház elé ugyan beszorítottak pár négyzetméternyi kertecskét, de az ott van a világ szeme előtt s telepalacsintázva virágágyásokkal. Alakítani, változtatni nem érdemes, hiszen előbb-utóbb új paplakot kell építenie a falunak, nem is ugyanarra a helyre; mit lehessen tudni most, hogy akkor mi bova fog kívánczolni?

A falu megette az otthont, a falut megette a türelmetlenség, éppen csak annyi maradt meg mindemből, hogy a férj esze megjöttén remélni lehessen: még nem vezett el minden...

Azon a délutánon, amelyn mészki asszonyok várták nevezetes vendégüket, ő a püspöki családnál lett volna hivatalos órái teára. Hát olyan nincs és nem is lett! A feleségem tíz püspök kezei közül is kiragadta volna honfitársát.

Tizenöt éves koromban kezdtem hozzá a magammal való beszélgetéshez. Akkor is a betegség ragadott ki kicsi diák-társaskörömből, az iskolából, ahol az óralátogatások, a tanulás, a labdarugás a magammal való foglalkozást sohasem engedték meg. Tizenöt esztendőbe telt, amíg ez a beszélgetés, ez a dolgok tisztázása, kérdések fölvetése, megoldása vagy elejlése végbement. Ezalatt az idő alatt rendeztem be belső világomat, faragtam ki lelkem bútorzatát, láttam el érték-jelzőkkel az összegyűjtött kincseket és limlomokat, alakítottam ki életem belső rendszerét. Mi lett volna velem, ha közben életem társára nem akadok? A világ képességeim pereméig kitisztázva, a beszélni-valók kibeszélve; be ünnoim kellett volna magamat azután, mint a harminc esztendő jóbarátot, akinek minden gondolata, szava és mozdulata ismerős előttem. De az amerikai leánnyal, a menyasszonnyal és a feleséggel újra végig lehetett motozni az egész untilig ismért gondolatmezőn s mégsem volt ez pusztán ismétlés, valaki másnak egyszerű fölvilágosítás, mert az én gondolataim az ő gondolataival új, termékeny kapcsolatokat alkottak, amelyek hosszú évekig lekötöttek mindkettőnket.

Ez sem tarthatott örökké.

Féltucat évig a beszédből, a vitatásból soha ki nem fogytunk. De akkor a kapcsolatok kezdtek kimerülni. Széles területeink nem is találkozhattak soha, mert idágenek voltak egymásnak; én nem szívleheltem néha gyerekesnek tetsző tekintélytisztelést, ő egy hamis kifejezés miatt félredobta angol tanulmányaimat. Egy nap fölfedeztük, hogy a csend megnőtt közöttünk. Ő, ez nem jelenti a legrosszabbal, ebből az olvasó, aki ezt a könyvet regénynek olvassa, ne vonjon le semmiféle következtetést. Csak egyet: mint a falat kenyérre van szükség a baráti körre, hogy a

gondolatkapcsolatok területe kitágulhasson, hogy sem én, sem az asszonyom, sem pedig a baráti kör egyetlen tagja el ne süllyedjen a gondolkodás meglassúdott folyója iszapjában, hanem életünk végéig maradhassunk sodrásban, mindig újat teremtő áradásban.

A feleségem meleg és bizalmas baráti körből szakította ki magát, amikor Amerikát odahagyta. Ezt a baráti kört pótolni kellett volna és nem lehetett. Barátokat szerezni nem volt időm, akik akadtak, azokkal se tudott csak egyszerű dolgokról elbeszélgetni a feleségem, a nyelvem nem tudása miatt. Azok a jó emberek és asszonyok, akiket mindennél többre becsülünk a faluból, mert értelmeseek, őszinték és rágaszkodók, emberileg igazi barátoknak számítottak, de a magasabb műveltség levegőjéhez szokott lelkeknek másféle társakra is szükségük van.

A kicsi ház sok ilyenféle ifjút vonzott a körünkbe.

Egy alkalommal húszan foglalták el egy helyre; mind már bele sem fértek; így hát éjjeli szállásra a leányok maradtak főn, míg a fiúkat csűrökben, szénapadlásokon szállásoltuk el.

Akkor egy hélig meggyúllam és égtem, mindenki előttárta azt, amit bírt és mi nem vitatkoztunk, mert ismerkedni akartunk. A feleségemnek ezzel a hűtelle sem volt szerencséje. Valami hűlés ágyba döntötte és míg a kicsi házban húsz ifjú komolysága találkozott, addig ő lenn a komor paplakban egyedül gondolta át élete szövevényes útjait.

Esett az eső, sár volt; annál közelebb kerültünk egymáshoz a kicsi házban. Az én tilkos örömöm ez volt: ime, kezdete a kicsi ház varázsának; ide fognak majd záródokolni felfrissülésre, új életkedv megszerzésére, az életút átgondolására azok, akik velünk egyelkűek, mert a mi elejességünk vonzására jöttek. — És amikor az idő kiderült, hosszú sétákat tettünk a nedves mezőkön, el a dombháton keresztül egészen a Bába várig, a feldát-patak fenyvessel bélelt völgyéig. Majd előbújt a nap is, felszártotta a füveket s akkor a bokrok alatt folyt tovább a szó.

Voltak törzsvendégeink, kik időnkint, váratlanul és mégis mindig vártan, megjelentek, hol vaslóg bakancsokkal, hol si-talpakkal, az időszakok törvényei szerint. Sokszor hoztak magukkal újoncokat, a mészki levegőt sokan kívánták bár egy szippantásra. Csillagos estéken, nyári idő-

ben kifestődtünk a kicsi ház elé, talán a közös gazdálkodás elveit vitattuk, vagy kicsi Aranyosszék-ország terveit. De nem jöttek elég gyakran ezek a vendégek. Sokan a kicsi háztól féltek; az bizony szellős volt egy kicsit eleinte, de meg aztán kidobolva sem volt szerencse Erdélyben, hogy mindenként szívesen látunk, aki olyan, hogy minket is szívesen néz. A kicsi háznak ezután fog feljönni a napja. Amíg eddig végzett, az is dicséretes, kezdetnek jó, de még nem elég.

Legnagyobb levelezőjással, felfrissüléssel és megelőzéddel külföldi látogatóink szolgáltak.

Sok volt olyan, hogy csak egy órára, egy napra állított be. Nagy berregéssel és durrogással egy-egy nap német világjáró gépkarékparja gördült be az udvarunkra. Tordán ment keresztül a fűg levelezőlapjait árulgatta, megtudta valakitől, hogy a mészki pap szakmabeli társ, volt világjáró. Ez a német fiú kedves volt, a gépe tele volt ragasziva színes papírszalagokkal, amelyek megtelt útját és útirányát jelezték, ennek ellenére kedves volt, hirtelen össze is hívtam a falu népét, hogy tartson nekik előadást. De keresett engem föl más „szakmatárs” is, akitől írtóztam, mert nem tudásnak vágyóért, hanem feltűnés keltésért indult neki az útnak. Az ilyeneket a falu elé sem vittem, hiszen azzal csak a hiúságukat legyeztem volna. Egyébként bárki is jött hozzánk, német, dán, angol, hindu, cseh, amerikai avagy hollandus, az előadás-tartástól csak akkor menekülhetett meg, ha az estét nem tölthette nálunk. A falu mindig méltón kicsodálkozta magát: különösen a hindu tanár látogatásakor.

A templomi vendégeknyvet azonban mindegyiküknek alá kellett írnia.

Az ilyen rövid látogatók között a legkedvesebbek az amerikai és angol unitáriusok kiküldöttei voltak.

Aunyra már ismertté lettünk a külföldi unitáriusok előtt, hogy készakarva egy erdélyi látogató sem kerülte el Mészkit. Pedig ez néha határozott nehézségekbe ütközött. Az úttervet mindig Kolozsváron, az egyházi főhivatalban készítették el s ott nem igen kívánták, hogy mi a térképen legyünk. Ha már ragaszkodik hozzá az igen tisztelt úr vagy asszony, hát rendben van, Mészki is szerepelni fog, de főzérai Tordán és ebéd Torockón: Mészki elégedjék meg egy nyomorúságos félórával vagy órával.

Mészki, különösen a német papnál, ennél mindig nagyobb igényű volt.

Ahogy a kedves vendég megérkezett, első dolgunk volt, hogy a központi kísértőt semlegesítsük. A tanító nyakába varrtuk, vagy otthagytuk a papilakon egyedül az egyházgondnokkal, vagy felmászottunk a toronyba, ahová erdélyi ember ritkán követett. Aztán arról szó sem lehet, hogy ebéd előtt a vendég elneheessen fölünk, azt meg nem engedjük, félóra múlva készen is lesz, azt meg kell várni. A félórától lett két óra s mi tudtuk miért. A vendégünk is tudja s jól esett neki. Aztán megtettük azt is egyszer, hogy búcsúzás helyett beleszorítottuk mi is magunkat az autóba s együtt jártuk be Aranyosszéket és Torockót. Nem tolakodás volt ez. A vendég, különösen az amerikai, cinkosunk volt egész lélekkel.

Igaz, Torockóra a Szabadelvű Világszövetség hollandus főtitkárával autóztunk. Ennek az útnak köszönhettem dániai utamat, amit holland pénzen tehettem meg a világnagygyűlésre. A rokonszenves főtitkár elbúcsúzáskor kezecskélt a feleségemnek. Először életében idegen asszonynak, azt mondotta. Nagy megtiszteltetés volt ez!

Az amerikai unitárius nőszövetség külföldi levelezője — mozgékony, rokonszenves örök-látal asszony — már Amerikától fogva két napot velünk akart tölteni. Prágából megírta, mikor érkezik Kolozsvárra és mikor indul tovább hozzánk. A feleségem, én akkor már úton voltam Dánia felé, izgatottan várta: nagy gyűlést és lakomát készített elő: csirke, kürtös kalács, tudják azt jól az asszonyok! Arra az időre már a csinos nőszövetségi egyenruhák is készen voltak, nagy bemutatás is lett volna az alkalom. A feleségem jónak látta a vendége elé utazni Kolozsvárra. Be jól tette, be jól tette. Persze, a napirend most is elő volt már készítve. Azon a délutánon, amelyen mészki asszonyok várták nevezetes vendégeket csirkékkel, kürtös kaláccsal és üdvözlő beszédekkel, ő a püspöki családnál lett volna hivatalos ötórás teára. Hát olyan nincs és nem is lett! A feleségem tíz püspök kezét közül is kiragadta volna a honfitársát, akinek magának sem volt egyéb vágya, mint megszabadulni a hivatalos ismerkedésektől, fogadtatásoktól, hogy két nyugodt napot azzal a bátor kicsi asszonnyal tölthessen, aki otthagytá Amerikát s itt erdélyi gyermekeknek és asszonyoknak költözött a szívébe.

Másféle természetűek voltak az amerikai rokonok és közeli ismerősök látogatásai. A feleségem, szinte azt mondhatnám, két ilyen látogatás között emlékezésből és vára-kozásból élt, amikor a mészköi élet számára már majdnem tarthatatlanná vált, fenntartotta őt a sokszor talán félévvel, vagy teljes esztendővel később esedékes látogatás remény-sége.

Nem is tudom, ki jött először, de a sorrend nem is fontos. Talán a kaliforniai unitárius lelkész-képző igazgatója a feleségével, akikhez mindkettőnkét bizalmas szálak fűz-tek. Az idős, de jó erőben levő tudós, az unitáriusok világ-története megírásához gyűjtött adatokat s pár hónapot Ko-lozsváron töltött. Egy hétre jöttek ki hozzánk a régi papi-lakba. Atyai barátként figyelemmel a készülő viharokra az egyház berkeiben s aggódva kért fölvilágosításokat néhány kósza hír felől. Egyike a legmélyebben vallásos s talán éppen ezért legszabadelvűbb unitáriusoknak, aki hűen az egyház hagyományaihoz, amelynek történetét írta, tartotta a magáé s megbecsülte a másét. Legfőbb igyeke-zete az volt, hogy bennem bizonyos egyensúlyi helyzetet lásson vagy talán éppen segítsen kialakulni a történelmi keretek és az egyéni szabadság között. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen én fejjel a falnak nekimenni sohasem sze-rettem. S még egyébért sem. Úgy neki, mint nekem ezekről a történelmi keretekről a felfogásunk az volt, hogy azok nem hitelveiek, tehát a történelmi alapon maradó unitárius nem az, aki a Dávid Ferenc vagy a Pristley teológiáját kö-veti és tanulja, hanem az, aki a szabadság, értelmesség, tü-relemesség és fejlődés jegyében egyesül társaival az isteni cél, Isten országa megvalósítására. — Baj, hogy a híre olyan más és annyira torz, nem mutatja az igazi valóját, állapítja meg szomorúan s mégis megkönnyebbülten az öreg úr. Én titokban annak örültem, hogy egyáltalán van hírem s kicsit féltem attól, hogy az milyen. Ha gyűrött, az idő majd kivasalja, biztatlam magamat.

A következő esztendőben, a templomépítés lázában, a feleségem amerikai kisegyetemének igazgatója látoga-tott meg a feleségével. Hát ez hogy lehet, talán mégsem igaz, hogy olyan összeférhetetlenek vagyunk, hogy az én kaliforniai igazgatóm után most a Kriszti volt igazgatója méltat meglátogatásra!

Amerika egyik legkiválóbb embere volt ez a mi ven-tőgünk.

Szegénységből küzdött-e föl magát Amerika egyik leg-elismertebb árvízszabályozó utérnökévé. Az érdeklődési töre azonban emberien tág. Mint mérnök és üzemeinek vezetője, arra is ráért, hogy egy kisegyetem igazgatói állá-sát elfoglalja s ezt az Antioch Collegeot Amerika egyik legtöbbet jelentő, bár önmagában kicsiny, nevelési tényező-jévé fejlessze.

Önmagából indult ki: be pompás és termékeny életé-nek ez a megosztottságát Titokban talán irírozott a csak tanítótól és a mindig mérnöktől. Az ember vegyen részt az élet gyakorlati ügyeiben, érezze annak eleven, lüktető, folyton változó vérkeringését, azután, ha úgy érzi, hogy szereti az ifjúságot, ezzel a tele étellel igazibb nevelőjük tud lenni, mint akármely más. Valjon az ifjakra is nem hatna termékenyítőleg, ha a szellemi munkát vegyíthetnék a testivel, a gyakorlatival? Őt hét a laboratóriumokban, az előadótérmeiben és öt hét a műhelyekben: ez lett az Antioch kisegyetem beosztása.

Most egy éve pihenni jött Európába. Gépkocsin jörta be a kevésbé ismert országokat. A feleségemmel a fele-sége tartotta fenn az összeköttetést minden rokonság, vagy közös ismerős nélkül; ilyen barátai és bizalmas volt a kisegyetem levegője. A Kriszti erdélyi életét leíró levelei-ből kis könyvet akart szerkeszteni még Amerikában, amelynek kiadása csak azért maradt el, mert a jónál töb-bet ér a jobb, még akkor is, ha a jobb, egy összefüggően megírt beszámoló, csak — és még mindig — a jövő re-ményisége. Az érdeklődésük fölébredt és egy nap a gép-kocsijuk fölkapaszkodott a mészköi kaptatón. Én akkor a nyárádszentlászlói ifjúsági gyűléshétén vettem részt; oda is eljöttek. Kis körutazás Erdélyben. A feleségem nem hagyta ezt az alkalmat sem kihasználatlanul: két kicsi mészköi gyereket, Zsigál meg Misit, belezsúfolt még ma-gán kívül a gépkocsiba, hadd lássanak világot ők is. Ami-kor a templomból kihívtattak Nyárádszentlászlón s min-den várt vendéget a feleséggel együtt, illően üdvözöltem, úgy bűjt elő ez a két kicsi székely fiú, mint valami regény-ből, éppen csak a kezeiket kellett volna hogy összefogják.

Az én előadásom következett. Úgy megfigyelte azt a magas, érdekesarcú férfit, mintha minden szavát meg-

értette volna. A faluról és a városról beszéltem, úgy emlékszem; azt hangsúlyoztam, hogy a mindenfelé sürgetett találkozás nem mehet végbe egyszerű, érzelmes, baráti alapon, hogy hát szeressük és becsüljük meg egymást, mert mindnyájan emberek és magyarok vagyunk. A különbség annál nagyobb, semhogy azt ilyen könnyen át-hidalni lehessen. A falu és a város a gazdasági harcban mint ellenfelek állanak egymással szemben: itt a falut és várost szervesen egymásba fogláló szövetkezeti mozgalom az orvosság. De ez sem fog teljes eredményt hozni, ha a falu műveltségét nem tudjuk a városával egyenlő színvonalra hozni (nem is olyan túlságosan magas ez a kívámlom!), aminek útja a népfőiskolázás; másrészt pedig ha nem tudjuk a várost lejjebb nyomni a föld felé, az élet clemi, verejtékező munkájának megértése és megbecsülése felé.

Tetszett neki ez az elképzelés.

Nagy kerülővel érkezünk haza. Egy hetet töltöttek nálunk. A távoli érdeklődésből meleg, bizalmas és segítő barátság lett. Nincs senki az ismerőseink közül, aki anynyira megértené és méltányolná a célokat, amelyek megvalósítására elszegődtem. Különös véletlen, hogy hazakerkezése után pár évvel az amerikai köztársaság új elnöke olyan feladatok megvalósításával bízta meg őt, amelyek közeli rokonságban vannak az én elgondolásaimmal. Persze, a szegény erdélyi unokaöcs rokonsága ez a gazdag amerikai nagybácsival. Tíz faluban, tőke nélkül, az állam segítsége és tekintélye nélkül próbálok én itt Erdélyben valamit teremteni. Őt az állam bízta meg ötvenmillió dollár kezdeti alaptőkével, hogy egy kis országgal egyenlő folyánvölgyet, a Tennessee folyóét, az állam tekintélyével fölruházottan kifejlesszen. Ő hatalmas völgyelzáró gátakkal építet, az országot ileső villamossággal látja el, az alakuló iparvállalatoknak és szövetkezeteknek ileső kamat mellett elégséges alaptőkét tud kölcsönözni. Mi ugyiszólván forgótőke nélkül végezzük a mi kis vidékünk tejtermelésének értékesítését s nehezen tudjuk elképzelni, honnan kerül majd elő az a tőke, amellyel mi is ipari műhelyeket és minden elképzelt és reményelt vállalkozást tudunk alapítani.

Utolsó kiadás látogatónk a feleségem nagynénje volt férjestől. Ők voltak a családiasság megtestesítői a Kriszti sze-

mében s kiváló gondossággal készültünk a fogadtatásukra. A kicsi házban szállásoltuk el őket — a papilak építésének esztendeje volt ez, mi is bérelt házban laktunk a falu szélén, — délben ők jöttek le hozzánk ebédre, este mi rándultunk föl hozzájuk vacsorára. Minden jól ment, csak hol a fájuk fogyott ki, hol a nyitott tűzhely füstölt. Ezek-től eltekintve a kis szoba elragadóan volt berendezve s a kilátás, — a kilátás olyan volt, amilyen lenni szokott. Jól érezték magukat s mi is.

Szegény édesapámról legutóljára emlékezem meg, pedig édesanyámmal együtt már az első évben meglátogattak. Végre révbé jutott utolsó gyermekük is. Igaz, a falu szegény, kepe nincs, de az emberek kedvesek és szeretik új papjukat. Ott voltak ők is az első tordahasadéki kiránduláson. Édesapám szokása szerint felkészöntőt mondott; sohasem hittem volna, hogy akkor látom és hallom őt utóljára.

MINDEN JÓ, HA A VÉGE JÓ

Most megérezttem, hogy eddig is mindenki szeretett, szinte mindenki, csak hát a küzdő ember nem a napsütésre, hanem a viharra figyel.

A japán prófétané csalhatatlanul tudta: az asszonyé az otthon, a férfié a világ. Nem volt nagy az eltérés az ő szava és a mészköi papi család élete között. Az asszonynak azok a látogatások szerezték meg főképp az örömet, — amíg ő is el nem szabadulhatott egy évre Dániába, — amelyeket házhöz szállított a kedvező sors. A férfinak azok, amelyeket ő tett a világban, más falvakban, más városokban.

Bár ne teltem volna annyit és olyan cudar időkben is, hófúvásban, nedves, lüdfmaró esőkben! Most talán nem fekdünek betegem, nem kellene szenvednem a megérdemelt büntetést: kicsi családomtól való elszakítatásomat. De mentem, mert hívtak s bennem olyan erős volt

annak fájdalmas tudatossága, hogy a rendes, tisztességes halandó, ha bolondnak mindig nem is néz, legalább is gyanakszik rám, hogy minden rokonszenves hívásra különös hálával és kötelességérzettel buzdultam föl.

Legkézenfekvőbbek voltak az unitárius ifjúság egyetemes nagygyűlései, amelyeket a rendezőség minden évben más és más vidéken hívott egybe.

Előek és gyűjtők voltak az ott tartott előadások. A figyelem a megpattanásig feszült: a résztvevő idősebbek elragadtatással hallgattak vagy tettek tanúságot: az ifjak a megtalált igazság boldogságával verődtek csoportokba utánuk. Vagy csak mi láttuk ezt így, akik mindig a gyűjtőpont melegségét éreztük? A legutolsó konferencia ellen már kifogást emelt a tömeg. Őket nem érdeklik a „teológiai szörszálhasogatások“, „többet végzett volna az ifjúság, ha száz méter sáncot kihányt volna“, „inkább arról adjanak fölvilágosítást a vezetők, hogy az inasokat miképpen lehet beszervezni az egyházi életbe“.

Hát ennek is vége; a próféták száját már az ifjúság is szájkoár alá helyezi. A „tömeg“ a maga kis igényével, kis fölfordó- és beforduló-képességével a magáét követeli. Itt egyebet nem lehet tenni: föltre kell állni.

Talán a munkássággal vagy a városi iparossággal több sikert lehet elérni?

Nem tartani magam rájuk, vártam, hogy ők vegyenek észre, ők hívjanak meg. Akkor jogom van azt adni, amit akarek. En vállalt akarek adni a munkásságnak. — Kis tordai otthonuk zsúfolásig tele lett ifjú, érdeklődő emberekkel s én boldogan éreztem a reámszorgott tekintetektől, hogy ők tudják, ez nem „pap“, aki beszélni fog, ez valami fontosat is mondani fog.

Azzal kezdtem, hogy az ismeretterjesztésnél mindig fontosabb a hitébrazzés. Erre azonban itt nincsen szükség. Ha valahol található élető, égető hit a világon, úgy a munkásságnál igen. A falu talán nem vesztette el teljesen a hitét abban, ami az ő vallásának lényege volt: az isteni rend, isteni élet bekövetkezésében. De az olyan fátalyozottá, annyira erőtlenné vált, hogy az nem vezeti őt már semerre. Az öntudatos munkásság azonban fanatikuson hisz az igazságosabb, emberibb élet bekövetkezésében. Amit a falu istene már nem ígér, azt valami, amit a mun-

kásság Istennek nevezni nem akar, föltétlenül és elkerülhetetlenül hozni fogja.

De vajjon nem esik-e a munkásság ugyanabba a hibába, mint az első keresztények, akiknek hite és eltökéltsége egyedül hasonlítható az övéhez? Az első keresztények hitték, hogy egy nap — trombitazúgás, égzengés között — Isten országa meg fog valósulni, s a bűnének levében feterengő emberiség, ha hisz, elnyeri a megváltás koronáját. Az örökkévaló, boldog országglást. A munkásság is hiszi, hogy egy nap — trombitazúgás, égzengés között — az új világ be fog következni, a munkásság uralomra kerül s a világot megváltja.

Egyik napról a másikra nem lehet a világot megváltani.

Az új világrend alapkövei mik volnának? Egymás segítése, igazság, műveltség, művészetek, a nemek helyes viszonya és ehhez hasonlók. Föltételezzük, hogy ezek gyakorlása az embereknek tisztább és tartósabb boldogságot fog adni, mint a mai túlekedés s hogy — talán valamennyi szükséges nevelői munka elvégzése után, amely esetleg az egész nemzedék életét igénybe fogja venni — az emberek a maguk akaratából fognak az értékes valóságok elérésére törekedni. De akkor miért nem tapasztaljuk, hogy legalább azok, akik az új világrend öntudatos híveinek vallják magukat, már ma e dolgokat mindennél többre becsülik? Ideje egy részével mindenki szabadon rendelkezhetik, miért nem műveli magát, miért jár a kocsmába, miért adja pénzét a magánboltosnak s hagyja a szövetkezetet megbukni, miért lesz sztrájktiltó és ha vezető, miért kerül gyanúba, hogy a párt vagyonát hűtlenül kezeli? Az új világ nem jönni fog, azt meg kell valósítani. Mind több és több emberben kell kifejleszteni az összetartás szellemét és gyakorlatát; teremtsen meg a munkásság a maga közös szerveit a politikán túl: szövetkezeti boltokat, beszerzést, műhelyeket, értékesítést. Nevelje, nagyobbita, terjessze ezeket: fogadja be a testébe a többi osztályokat is rendre. Ne hatalommal, kényszerrel, törvénnyel tervezze az új élet megvalósítását, hanem örömmel vegye észre egyszer, hogy ez az új élet elkövetkezett.

Vallás volt ez, amiről beszéltem, ha nem is neveztem annak minden szavammal. Mert a vallás lényege — ezt

már az iparosok előtt fejtegettem — nem egyszerűen egy Isten létezésének elhívése, hanem éppen ennek a jobb, igazságosabb, szeretet olajával megkent életnek a remélése, az érte való küzdés. Vallásos az, aki tudja, hogy ezt a megújult életet nem egy ember, egy politikai párt véletlenül fogja megleremteni, hanem az idő, mert ez a cél benne van a fejlődés szövegében: ez elrendeltetett cél. Hogy azt az erőt, amely a világot így hajtja, milliók Istennek nevezik, az lényeges számukra, de nem lényeges azoknak, akik az egyedül bizonyosnak vehető megállapításnál, a cél iránti fejlődés tényéről megállanak s nem hajlandók következtetések válláról az ismeretlenbe ugrani. Ámbár... — s itt már a hittérítő szólalt meg bennem, — annak az Istennek megérzése, áhítása és ragaszkodó szeretete, aki a világban levő erő és nem több, bár több is lehet, nem kíván emberi elme által teremtetett bálványkép előtt való hódolatot.

Tordán túl eljártam Kolozsvárra is néha. Az első években világkörűli utamról tartottam előadásokat. Azután már inkább azért kukkantgattam be, hogy a világtól el ne maradjak; mint falusi pap el ne „rusztikusodjam“.

Meg volt ennek a veszélye?

Megvolt, megvan. Bizonyos mértékét nem is lehetett elkerülni. Valamelyik este nemrégiben Szentimrei Jenő vacsorára hívott; Móricz Zsiga leányának akart föltálatni, mint erdélyi érdekességet. De pesti írókról, új könyvekről, erdélyi irodalmi pletykákról folyt a szó. Ismeretlen világ-rés sehol, hogy betölthassam magam. Csendesen és bűlön hallgaltam, mint egy falusi pap. A háziasszony egyszer megpróbálta, hogy szólásra bírjon. Merész fordulattal az én dolgaime felől kezdett érdeklődni. De én nem tudtam a Szabó Dezső megénekelté figura Ienn: hiába nyomták beszélő-szerkezetem gombját, nem hagytam, hogy a gépezet elinduljon bennem.

Falun nincsen kávéház, hogy egy fekete-kávé árért az ember az összes létező lapokat átnézhesse, az összes létező híreket és pletykákat meghallhassa, az új könyvek megjelenéséről tudomást szerezhessen. Kölcsonkönyvtár? Lehet csodálni, hogy a falusi pap — falusi pap? Nem az ő hibája egészen, talán nagyjában sem; mikor fog a falu

a művelődésnek, tudásnak a városával egyenlő eszközeihez jutni?

Kolozsvárt az erdélyi fiatalokkal is gyakran kerestem a találkozást. Jancsó Béla gyakran ültetett vonatra, hogy Désig, Csíkszeredáig elvigyem a kis, lelkes csoportt mondanivalóit. Dániába azonban már nem az ő zsoldjukban utaztam. Oda már az Unitárius Világszövetség részére viteltek ki. Soha életemben tekintélyesebb szerepet nem töltöttem be, mint azon a koppenhágai nagygyűlésen. Amikor a meghívól megkaptam, meg sem értettem, miről van szó. Hogy tarisak egy ötperces beszédet az erdélyi unitarizmusról. Rendben van, megtartom, megtartanám, ha volna pénzem a kiutazáshoz. Pénzt is küldenek, de annak külön úra van: értekeznek a nagygyűlést megelőző ifjúsági összejövetelen az ifjúság feladatáról. Ez még jobb, ez legalább előadás. S mégis az ötperces beszéd bizonyult a fontosabbnak. Mert azt a méltóságos világnagygyűlés ünnepléses díszgyűlésén kellett elszónokolnom, ahol — a főváros előkelő Hangversenytermében — egy tucat angol, amerikai, cseh, francia, fülöpszigeti, hollandus s még nem tudom miféle nemzetségbeli püspök, pátriárka, érsek, teológiai tanár s egyéb nagyhivatalú méltóság közé beékelve én képviseltem, otthoni megbízás nélkül, meghívásra, az erdélyi unitáriusságot s világba kiálthattam, — ott tátotta száját előttem a dán királyi rádió felvevő doboza, — hogy voltunk, vagyunk, sőt lenni akarunk.

Dániából a hazatérésemet úgy kellett intézennem, hogy valahogy le ne késsem a saját fölszentelésemet a székelykeresztúri zsinaton.

Sokan nem bánták volna, ha lekéseme. Meglepést azért így is készítettek számomra, hogyha legalább a napi tesztületbe kénytelenek végleges érvényességgel befogadni, sok örömmel azért mégse lehessen benne. Szűk eszmájá tették a lelkeszi oklevelet, hogy azután benne csak fájós lábhat lehessen járni.

A régi, legalább félévszázad óta érvényben levő unitárius papi oklevél, a lelkesz jogainak és köteleességeinek alapokmánya, talán a legdicőségesebb irat, amely a világon akárhol egyházi munkát és törekvést szabályoz. Sehol a tökélynek ilyen fokával a lelkesz egyéni szabadsága meggyőződéséhez, hitéhez nincsen összhangba hozva a keresztény gyülekezet jogos követeléseivel, hogy épüljön.

A lelkész saját maga lehet. Szabadságában áll a keresztény vallás igazságait lelkiismeretesen megvizsgálni, a mások kutatásait tanulmányozni s az ezek alapján kialakított meggyőződését szabadon hirdetni. Melyik lelkész, melyik egyetemi tanár kívénhat magának ennél több jogot? Ugyanakkor azonban meg is van köve a keze. A lelkész az ő őszinte, erős meggyőződése általával csak addig tarthatja a gyülekezetét, amíg annak előmenetelét szolgálja. A legfőbb cél az evangélium alapján álló egyházközösségben a szeretet, a béke, igazság építése s ha a lelkész saját szabadságát ennél fontosabbnak tartva építés helyett rombol: nem tölti be hivatása célját, állásához való joga megszűnik.

Kell ennél tökéletesebb egyházi alkotmány?

Ügylátszik kellett.

Egynéhány idősebb egyházi főméltóság megirigyelte tőlünk azt a szabadságot, amellyel ifjúkorunkban ők is szabadon éltek. Mintha a vallásszabadság pusztán unitárius házi politikum, nem pedig az emberiség által rájuk bízott drága kincs lett volna, visszaesínálták a történelmet. Amelyért Erdély a világ művelődésének térképére került. „Meg kell kötni ezeket az ifjakat!” — határozták el magukban. Az eredmény: az új oklevélben egy szó sem esik a lelkész szabadságáról, ellenben felhatalmazták arra, hogy a hitvallások szellemében tanítson, tudniillik azon hitvallások szellemében, amelyek az unitárius egyházban közismerten nincsenek.

Nekem készített keserű elodel.

A fűlszentelés megtörtént, a lelkészi esküt letették, az oklevelet a kezembe nyomták. Szép darab papír. Tóth István rajzolta a keretét. Meg kellene becsülni, bekeretezve a falra akasztani. De ennél akadnak fontosabb szándékaim is.

Közelebb kell hozni egymáshoz a fiatal, komolyan dolgozó lelkészeket. Számot kell vetnünk külön-külön elért eredményeinkkel. Kisérletet kell tennünk, hátha már előtűnik a szükséges új vallásosság teste. S ki kell lépünk a nyilvánosság elé. Könyvekkel, előadásorozatokkal. A létova, tájékozatlan egyházi sokaság tőlünk várja az indítást az új utakra.

Otthon pedig ki kell terjeszteni a népfőiskolázást a többi falvakra is. Valamely központi fekvésű faluban az

egész vidék ifjúságát a téli hónapokban hetenként egy-két napra összegyűjtő tanfolyamot kell rendezni. A munkát a faluban kitartással folytatni kell. S a családnak is elágyat kell tenni. Sőt ezennél az a legelső kötelesség.

Terveim és akaratom hiány nem volt, csak a hozzávaló erőben találatott fogyatkozás.

1934 decemberében ágyba vert felújult, régi tüdőbetegségem, amelyet már május óta azzal akartam meggyógyítani, hogy nem vettem tudomást róla.

Aztán, hogy megadtam magamat neki, embolus kezdett rajtam diadonálni.

Széltőlalt, elbontott mindent, amit építeni kezdtem. Először a kiesi Enikő: vettél el a háztól torzai ismerteték. Aztán a feleséget küldték el az orvosok. A család kimerült. A falum is meghalt. Derekában vagyunk a drága tébék és semmi. Egy-két kisgyűjtő jó lélek életet ébreszt valahányszor. De aztán kihűnyik a láng. A többi tervről beszélni sem lehet.

Ebben a nehéz, megpróbáltatás időszakban a vallásosság megadta nekem a kedvem. A magyar vallásosság. Amely tiltakozik és küzd, ameddig lehet, de a megvalósíthatatlanság nemcsak belefűződik szépen, hanem már boldogul is teszi magát azokkal az új örömeikkel, amelyek a legötöttebb sors felszínén is rózsaszínűvé festik.

Már jó kedvvel számoltam arra a két év pihenésre, ami ingov, nyándól adatott most nekem. Itt persze, hogy kellett ez a pihenés! — S nemcsak erőnknek összeszedésére, hanem a csendesség gyümölcsének megértésére, feszületelésére is. Lám, az elmúlt öt év alatt volt-e a'k idem arra, hogy valami komoly lelki munkával a világ elé lépjek? Pedig legalább nyolc könyvre való tervem alakult ki, amelyek közül a legfontosabbat, vallásos világtárgyom kifejtését már volt még idős is halasztanom: hiszen kitétem magam annak a rágalomnak, hogy az nincsen. Most ezek közül a könyvek közül kezd-három hónap valóra válik. És olvashaték. Csak az első köthárom hónap nehéz, ameddig a könyv értelése is teher. De aztán!

S ha boldogul lett annak a szükséges világtárgyomnak az elkövetkezése, amelyet a sorsszerű betegség hozott rám, kétszerakkora örömet okozott az a váratlan helyzet, hogy a szeretet egyszerre minden oldalról körülfett, mint az áradás.

Tordán gyűjtést indítottak abból a célból, hogy szana-

tóriumba küldhessenek. Mészáros is gyűjtött. Dicsőszentmárton is gyűjtött. Egy ismerős angol pap kész volt arra, hogy kiegészítsen mindent a szükséges összegig. Eddig kétkedtem abban, hogy akad-e tíz ember, aki valóban szerezzen. Most megéreztem, hogy eddig is mindenki szerelett, szinte mindenki, csak hát a küzdő ember nem a nap-sütésre, hanem a viharra figyel.

Aki mészárosi gyengeszívű asszony meglátogatott, az már az ajtóban letört, sírvafakadt.

A beteg legnehezebb feladata a látogató megvigasztalása. De ez egyben boldogságos feladat is.

Külön öröm volt, amikor Kolozsvárt a kórházban egy alkalommal vért hánytam. Akkor két hélig úsztam az aggodalmas szeretetben. Narancssal, almával, befőttel elláttak a jó barátok. S annál meghatóbb már nincs semmi, mint mikor valaki lábujjhegyen bejön, nem engedi meg még azt sem, hogy köszönjek neki, egy percig néz csillogó szemekkel s aztán elmegy gyorsan, nemegyh kifáraszson.

Arra, hogy esetleg meg is halhatok, mint tüdőbeteg természetesen sohasem gondolok.

Két nyugodalmas, boldog év áll előttem. S azután a híressérről újra-kezdett élet. Kell ennél kielégítőbb jövővárás?

Minden jó. ha a vége jó.

TARTALOM:

	Oldal
ELŐJÁRO BESZÉD	5
A FELÜGYELŐ ŐR	
A falu szerelmese	7
Az iskola és a város	15
Az Amerikában szerzett menyasszony	20
A TISZTELETES ŐR	
A mézes esztendő	26
Embernek minden fajtája	32
Aratás cséplés után	38
Egyletesdi : :	43
A palást súlyán	50
Megszólal a falu	54
A LEVÉLTÁROS	
A burkalyuki társaság története	63
A hurkalyuki társaság útait mutat	70
A LELKÉSZ	
Bolorkáló, bizonytalan járás	77
Az áldottá tett élet	84
A lélek Isten hívője	92
Botránkozások szírtjei	100

4. TARTÓ

Oldal

A gyermeklábak útja	107
Vidám és elégedett ország	113
Lövőnek magja	120

5. EGYTÖMESTER

Istennek magyar temploma	128
A magyar iskola	136
A magyar pap háza	144

6. NÉPSZAKERTŐ

Ember szolgája, Isten embere	152
A megnyergelt demokrácia	160

7. VIDÉKFEJLESZTŐ

A falusi tervgazdaság	169
A mészáros négyéves terv	175
Jancsi meg Mihály	182
A szaktanácsos úr	189
Vidékfejlesztő szövetségi	196
Isten vőlegye	204

8. PÁP

A papot a szájaért tartják	212
A mi papunk könyvből gazdálkodik	220
A foltos csizma	227
Szép apostoli élet	234
A helyrebillent világ	241

9. MAGÁNZO

A falu megetté az otthoni	246
Külföldi vendégek	252
Minden jó, ha a vége jó	259